This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
  Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
  Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
  Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
  Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på `http://books.google.com`

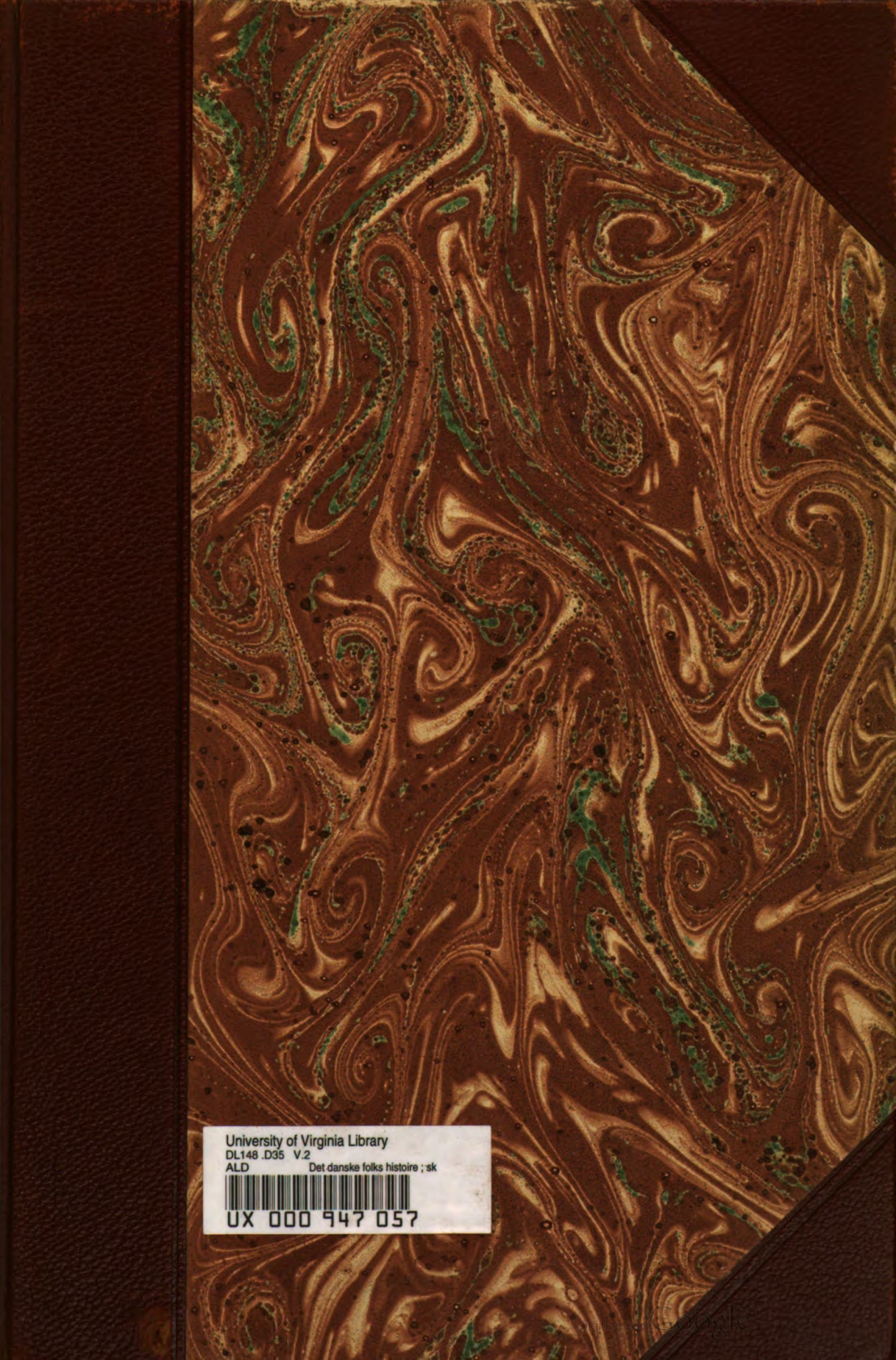
University of Virginia Library
DL148 .D35 V.2
ALD Det danske folks histoire ; sk
UX 000 947 057

ALDERMAN LIBRARY
UNIVERSITY OF VIRGINIA
CHARLOTTESVILLE, VIRGINIA

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

DET DANSKE FOLKS HISTORIE

Digitized by Google

Digitized by Google

DET DANSKE FOLKS HISTORIE

SKREVET AF DANSKE HISTORIKERE

REDIGERET AF

AAGE FRIIS · AXEL LINVALD
M. MACKEPRANG

II BIND

KØBENHAVN
CHR. ERICHSENS FORLAG
1927

Digitized by Google

DL

Andersen & Pedersen - København V.

Digitized by Google

II BIND

DET DANSKE FOLK I DEN ÆLDRE MIDDELALDER

AF

JOHANNES STEENSTRUP OG JØRGEN OLRIK

Digitized by Google

Digitized by Google

INDHOLDSFORTEGNELSE

I.

Johannes Steenstrup: Det danske Folk 1042—1241.

FØRSTE AFSNIT

Svend Estridsøns, hans Sønners og Sønnesønners Tidsalder (1042—1157).

Side

1. Kong Magnus den Gode (1042—1047) 3
2. Svend Estridsøns Kampe med Harald Haardraade 7
3. Ærkebisp Adalbert af Bremen og Kong Svend 9
4. Adam af Bremen og Kong Svend. Adam som Historieskriver og Geograf 12
5. Rigets verdslige Inddeling. Sysler og Herreder 18
6. Kong Svend dør. Tilbageblik 23
7. Harald Hén (1076—1080) 25
8. Knud den Hellige (1080—1086) 28
9. Oluf Hunger (1086—1095). Erik Ejegod (1095—1103) 37
10. Niels (1104—1134) 41
11. Knud Lavard 44
12. Erik Emune (1134—1137). Erik Lam (1137—1146) 51
13. Borgerkrigens Tidsrum (1146—1157) 52

ANDET AFSNIT

Valdemarernes Tidsalder (1157—1241).

1. Kong Valdemar og Kampen mod Venderne 58
2. Det pavelige Skisma og Kong Valdemars Stilling til det 64
3. Opførelsen af Stenkirker i det 11. og 12. Aarhundrede 67
4. Munkeordener og Klostre 81
5. Købstæder 88
6. Gilder 93
7. Kirkefesten i Ringsted 1170 95
8. Muren ved Danevirke rejses. Absalon grundlægger København 98
9. Kong Valdemars Død og Eftermæle 108
10. Kong Knud følger sin Fader paa Tronen. Sejren over Bugislav af Pommern 111
11. Biskop Valdemar af Hedeby gør Oprør. Hertug Valdemars Erobring af Holsten 113
12. Abbed Vilhelm af Æbelholt 117
13. Absalons kirkelige Virksomhed, hans sidste Levetid og Død 121
14. Historieskrivningen i Valdemars-Tiden. Svend Aagesøn og Sakse 126

Digitized by Google

Side

15. Kong Knud dør. Valdemar bliver Konge og fortsætter sine Erobringer af tyske Lande. Hans Togter til Landene ved Østersøen og Erobringen af Estland 136
16. Kong Valdemar tages til Fange paa Lyø af Grev Henrik af Schwerin (1223). Efter nogle Aars Fangenskab løskøbes Kongen og søger Hævn, men lider Nederlag ved Bornhøved (1227). Den forandrede politiske Holdning i Kongens senere Regeringstid 142
17. Ærkebiskop Anders Sunesøn 147
18. Biskop Gunner af Viborg 150
19. Nye Munkeordener kommer til Landet. Franciskanere og Dominikanere 154
20. Nye danske Helgener. Pilgrimsfærd og Deltagelse i Korstog 159
21. De danske Landskabslove 171
22. Trælle og Frie. Bønder og Herremænd. Den øverste Styrelse og Kongens Indtægter. Kong Valdemars Jordebog 177
23. Agerbrug og Landsbyer. Jordens Skyldsætning 189
24. Mededsmænd, Nævninger og Jernbyrd 194
25. Forbrydelse og Straf 198
26. Nogle Træk af Kulturlivet. Kvindens Stilling i Samfundet. Folkeviser, Sang og Musik. Litteraturen 203
27. Danmarks Land og Folk. Den nationale Følelse 211
28. Kong Valdemars personlige Forhold og hans Ægteskaber. Kongen som Lovgiver. Hans Død 214

Litteratur 221

II.

Jørgen Olrik: Det danske Folk 1241—1340.

FØRSTE AFSNIT

Rigets almindelige Historie.

1. Almindelige Træk 225
2. Erik Plovpenning (1241—1250) 228
3. Abel (1250—1252) 234
4. Christoffer I (1252—1259) 237
5. Erik Klippings første Kongetid indtil Ærbebispestridens Afslutning (1259—1272) 247
6. Erik Klippings senere Aar (1272—1286) 259
7. Erik Mændvéds Barndom og Strid med Ærkebispen (1286—1302) ... 271
8. Erik Mændvéds Erobringspolitik og indre Styrelse (1302—1319) 282
9. Christoffer II (1320—1326) 290
10. Danmarks Opløsning (1326—1340) 294

ANDET AFSNIT

Sociale og økonomiske Forhold. Kirke og Aandsliv.

1. Kongemagten og Statsforfatningen 306
2. Træk af Retsudviklingen 310
3. Bondestanden og Landbruget 312

Digitized by Google

Side
4. Borgerstanden, Handel og Haandværk 315
5. Kirke og Kristendom, Overtro og Trolddom 320
6. Adelens Samfundsstilling og daglige Liv 326
7. Litteratur og Kunst 338

Litteratur 348

S. 1—222 udkom Februar—April 1927.
S. 223—349 udkom April—Maj 1927.

Digitized by Google

Digitized by Google

BILLEDFORTEGNELSE

Bilagsbilleder:

Side

1. Kort over Danmarks ældste Inddeling, udarb. af Johs. Steenstrup .. 32
2. Alter fra Sahl Kirke ved Skive 120
3. Erik Mændvéds og Dronning Ingeborgs Gravplade i Ringsted Kirke 290

Tekstbilleder:

Side

1. Kort over Landskaberne ved Mundingen af Götaelv 4
2. Estrid og hendes Søn Kong Svend. Profiltegning af Fr. C. C. Hansen 5
3. Bayeux Tapetet. Fra Hertug Vilhelms Felttog mod Bretagne 7
4. Bayeux Tapetet. Kong Edvard Bekenderens Ligfærd . 8
5. Biskop Vilhelm af Roskilde. Profiltegning af Fr. C. C. Hansen..... 11
6. Verdenskort, tegnet i Lund . 15
7. Adam af Bremens Forestillinger om de geografiske Forhold i Nordevropa 17
8. Kors af Hvalrostand (»Gunhildskorset«). (Nationalmuseet)..... 24
9. Bayeux Tapetet. Før Afrejsen 26
10. Bayeux Tapetet. Der bygges Skibe til Englandstogtet 29
11. Bayeux Tapetet. Vin og Vaaben transporteres til Skibene 30
12. Bayeux Tapetet. Hertug Vilhelm og hans Krigere 31
13. Dalby Kirke. Fotografi 32
14. Mønt fra Knud d. Helliges Tid 34
15. Knud d. Helliges Segl..... 36
16. St. Knuds Helgenskrin i St. Knuds Kirke i Odense. Tegning i Nationalmuseet..... 40
17. Mønt fra Kong Niels' Tid .. 43
18. Knudsgildesegl fra Slesvig .. 45
19. Mønt fra Erik Emunes Tid. 51
20. Mønt fra Erik Lams Tid ... 53
21. Kort over de vendiske Lande og Pommern 59
22. Arkona. Fotografi..... 62
23. Korpartiet af Altenkirchen. Fotografi 64
24. Fjenneslev Kirke. Fotografi. 68
25. Tveje Merløse Kirke. Fotografi 69
26. Portal fra Rybjerg Kirke i Salling. Fotografi 70
27. Granitrelief fra Starup Kirke ved Kolding..... 71
28. Døbefont fra Stenild Kirke ved Hobro. c. 1150. Fotografi 72
29. Granitrelief fra Ørsted Kirke paa Fyn..... 73
30. Domkirken i Lund. Fotografi 74
31. Lunds Domkirkes Krypt. Fotografi..... 75
32. Ribe Domkirke. Fotografi .. 76
33. Ribe Domkirkes Indre. Fotografi..... 77
34. Viborg Domkirkes Krypt. Tegning i Nationalmuseet .. 78
35. Nylars Kirke paa Bornholm. Fotografi 79
36. Kalundborg Kirke. Fotografi 80
37. Væ Kirke, set fra Sydøst ... 83
38. Ruinerne af Antvorskov Kloster. Fotografi 85
39. Sorø Kirke, set fra Nordvest. Fotografi 87
40. Ringsted Kirke. Fotografi... 96

Digitized by Google

Side

41. Stykke af Danevirkes Teglstensmur 98
42. Plan over Udgravningerne paa Slotsholmen i København 100
43. Parti fra Kridstensringmuren fra Absalons Borg. Fotografi 101
44. Biskop Radulf af Ribes Segl. (Nationalmuseet) 103
45. Alterkalk fra Alstrup Kirke i Vendsyssel. c. 1200. (Nationalmuseet) 104
46. Disk funden i Volden om Haraldsborg. (Nationalmuseet). 105
47. Mønt fra Valdemar d. Stores Tid..... 108
48. Blytavle funden i Valdemar d. Stores Grav i Ringsted Kirke..... 109
49. Dronning Sofia. Profiltegning af Fr. C. C. Hansen 110
50. Øksetyper fra den ældre Middelalder. (Nationalmuseet).. 115
51. Sværd fra ca. 1200. (Nationalmuseet) 116
52. Korpartiet af Kirkeruinen paa Eskildsø. Fotografi..... 118
53. Kalkmaleri fra Alsted Kirke ved Sorø. c. 1200. Fotografi. 119
54. Kalkmaleri fra Aal Kirke ved Varde. c. 1200. Akvarel i Nationalmuseet..... 121
55. Hellig Biskop, antagelig St. Nicolaus. Miniatur fra Horne Evangeliet i Nationalmuseet. c. 1200..... 122
56. Absalons Ligsten i Sorø Kirke. Fotografi 124
57. Skriver i Færd med at tilskære Pergamentet. Miniatur fra 1255 131
58. Skriver ved sit Arbejde. (Apostlen Paulus). Miniatur fra 1255 132
59. Side af det i Angers fundne Brudstykke af Sakses Historie. Kgl. Bibl..... 134
60. Kriger fra Valdemar Sejrs Tid. Fra Altertavlen fra Odder Kirke. (Nationalmuseet) 137

Side

61. Kort over Kong Valdemar Sejrs Erobringer 138
62. Kort over Livland og Estland 139
63. Slaget ved Bornhøved. Miniatur fra c. 1270..... 145
64. Anders Sunesøns Bispehue . 148
65. Frue Kirke i Roskilde. Tegning..... 160
66. Roskilde Domkirkes Kor og Tværskib. Fotografi..... 161
67. Hvilehøj ved Slagelse. Fotografi..... 164
68. Runehaandskrift af Skaanske Lov 173
69. Valdemar Sejrs Segl. (Forside) 182
70. — — — (Bagside) 183
71. Hovedlisten i Kong Valdemars Jordebog 185
72. Ølisten i Kong Valdemars Jordebog 188
73. En dansk Landsby paa Fællesskabstiden 190
74. Middelalderlig »Sekvens«. 12. Aarh..... 209
75. Emailleret byzantinsk Guldkors fra 10. Aarh. (»Dagmarkorset«). (Nationalmuseet) .. 215
76. Dronning Berengaria. Profiltegning af Fr. C. C. Hansen 216
77. Miniatur i Dronning Ingeborgs Psalter i Slottet Chantilly i Frankrig 219
78. Jakob Erlandsøns Segl som Biskop af Roskilde..... 229
79. Munkegrave afdækkede 1915 ved Udgravningen af Øm Klosterkirke. Fotografi 231
80. Teglstenstaarn bygget op til Absalons Ringmur om Borgen i København. Fotografi. 232
81. Kalkmaleri fra Slutningen af 13. Aarh. i Ringsted Kirkes Kor, forestillende Erik Plovpennings Drab. Fotografi... 233
82. Øm Cistercienserklosters Segl 235
83. Lübecks Segl fra det 13. Aarh. med Billedet af et Skib..... 236
84. Nyborg Slot efter dets Istandsættelse Fotografi..... 242

Digitized by Google

Side

85. Latinsk Gravskrift over Kong Erik Plovpenning, sat i 1520 af Roskildebispen Lage Urne i Ringsted Kirkes Kor..... 244
86. Erik Plovpennings murede Grav i Ringsted Kirke. Akvarelskitse i Nationalmuseet 245
87. Segl fra Eriksgildet i Rødding (Nationalmuseet) 246
88. Ruinerne af Lilleborg. Fotografi..... 247
89. Ernst af Gleichens Segl ... 248
90. Hertug Eriks Kontrasigil .. 251
91. En Skare Munke, der modtages af en Abbed. Fra Skovklosters »Dødebog«. 1228—50. (Universitetsbiblioteket) 253
92. Dronning Margrethe Sambirias Gravmæle i Doberan Klosterkirke i Mecklenburg 259
93. Erik Klippings Kongesegl.. 264
94. Skjoldefrise fra Sorø Kirke, c. 1300. Fotografi 265
95. Begyndelsen af Haandfæstningen 1282. Dansk Oversættelse i et Lovhaandskrift fra o. 1400. (Universitetsbiblioteket) 267
96. Finderup Kirke. Tegning i Nationalmuseet..... 270
97. Erik Mændvéds Kontrasigil 272
98. Øen Hjælm. Fotografi 274
99. Ærkebiskop Jens Grands Segl 275
100. Junker Christoffers Segl... 276
101. Den vestre Ringmur paa Søborg. Fotografi 277
102. Det store Taarn paa Hammershus. Fotografi 280
103. Hertug Valdemar af Sveriges Segl 284
104. Skakbrik skaaret i Hvalrostand forestillende en Ridder i Rustning, c. 1300. (Nationalmuseet) 286
105. Kalø Slotsruin. Fotografi... 288
106. Grev Gerts Segl 292
107. Fæstningstaarn i Korsør fra Beg. af 14. Aarh. Fotografi. 293

Side

108. Grev Johan den Mildes Segl 298
109. Christoffer IIs og hans Dronnings Gravmæle i Sorø Kirke. Fotografi 299
110. Nørreris' Voldsted. Fotografi 302
111. Mønter fra Erik Plovpenning og Abel, Christoffer I og Erik Klipping, Erik Mændvéd og Christoffer II. 307
112. Fremmede Mønter, gangbare i Danmark i Slutningen af 13. Aarh. (engelsk Sterling og fransk Turnos) 308
113. Frøs Herreds Segl (med Billede af en Hjulplov). (Nationalmuseet)..... 313
114. Kalkmaleri i Kippinge paa Falster: Adam og Eva efter Uddrivelsen af Paradiset. Akvarel i Nationalmuseet 314
115. Viborg Bys Segl 317
116. Københavns ældste Segl... 319
117. Grundplan af Løgum Kloster og Kirke..... 321
118. Klosterkirken i Løgum, set fra Øst. Fotografi..... 322
119. Fra Graabrødreklostret i Slesvig 323
120. Abbedstav fra Løgum Kloster, skaaret i Elfenben. c. 1300 (Nationalmuseet) 324
121. Kalkmaleri fra Højby Kirke, Odsherred: Legenden om St. Olafs Kapsejlads med sin Broder Harald. Fotografi .. 325
122. Kalkmaleri i Ørslev Kirke ved Skelskør. Adelige Ungmøer byder udenfor Borgen ankommende Riddere et Velkomstbæger. 14. Aarh. Akvarel i Nationalmuseet.. 329
123. Drikkehorn fra 14. Aarh. (Nationalmuseet) 331
124. Sværd fra 14. Aarh. (Nationalmuseet)..... 332
125. Kalkmaleri i Ørslev Kirke ved Skelskør: Dansende Riddere og Fruer. 14. Aarh.... 334

Digitized by Google

Side

126. St. Knuds Kirke i Odense. Fotografi 342
127. St. Peders Kirke i Malmø. Fotografi 343
128. Kalkmaleri i Keldby Kirke paa Møen. c. 1300. Fotografi 344
129. Krucifiksfigur af Elfenben i Herlufsholm Kirke. c. 1250. Fotografi 345
130. Røgelseskar fra Hesselager med Runeindskrift. (Nationalmuseet) 346

Digitized by Google

RETTELSER

S. 45, L. 18 f. n. Harald Kejse, læs: Harald Kesje
S. 173, L. 14 f. n. Eirks, læs: Eriks
S. 200, L. 18 f. o. Cæremonier, læs: Ceremonier
S 264 Billedteksten: Erik Glipping, læs: Erik Klipping
S. 272 Billedteksten: Erik Menveds, læs: Erik Mændvéds

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

DET DANSKE FOLK 1042—1241

AF

JOHANNES STEENSTRUP

Digitized by Google

Digitized by Google

FØRSTE AFSNIT.

SVEND ESTRIDSØNS, HANS SØNNERS OG SØNNESØNNERS TIDSALDER (1042—1157).

1. **Kong Magnus den Gode (1042—1047).**

Fra en enkelt geografisk Plet kan der lyde som et Signal, der klinger igen i nogle Menneskealdre, et Flag kan være hejst, der angiver et Fællesmaal for Folkets Stræben, selv om det ofte bliver sluppet af Syne eller fraviges. En saadan Plet var *Brennøerne* ved Mundingen af Götaelven, hvor de tre nordiske Riger lod Flige af deres Lande træde hinanden nær.

Fra dette Sted, den gamle Markedsplads for Nordens Folk, udgik der gennem nogle Menneskealdre Bestræbelser for at knytte de nordiske Riger sammen; smukkest er det fortalt om de tre nordiske Kongers Møde efter Aarhundredets Ende (1101), da disse blev „som i en Haandevending" enige om de Spørgsmaal, hvorom der var Strid, og da de tilstedeværende ikke vidste, hvem af Fyrsterne de skulde berømme højest.

Der var ganske vist en norsk Konge, som ikke forstod, at Vikingevæsenets Stund var udløbet, og som, da det ikke var muligt længere at plyndre paa de britiske Øer, lod de danske Kyster undgælde derfor. Men Harald Haardraade levede paa den af Skjalde besungne blodige Fortid, medens dog hans egen Samtid havde faaet andre Idealer i Sigte, og den følgende Del af Aarhundredet var præget af den gode Samvirken mellem Nordens Folk.

Blandt mange modløse Gerninger, som tillægges Kong Hardeknud, var den Overenskomst, han sluttede med den norske Kong Magnus. Ved en Sammenkomst med ham paa Brennøerne 1038 erkendte Hardeknud *Magnus som ret Konge af Norge*, og de to Konger tilsagde hinanden, at den længstlevende af dem skulde arve den andens Rige, saafremt han døde barnløs. Denne Overenskomst blev besvoret af tolv af de bedste Mænd i hvert Rige. Her var Hardeknud aabenbart den, der

Digitized by Google

veg længst tilbage. Han var ægtefødt Søn af en Hersker over Norge og flere andre Riger, han havde desuden en jævnaldrende Fætter Svend, som vel ogsaa kunde stille Krav; han var ligeledes udgaaet af et ret Ægteskab, medens Magnus var uægte Søn af den fordrevne og dræbte Kong Olaf. Men Overenskomsten blev holdt i Agt. Da ved Hardeknuds Død (1042) *Magnus kom til Danmark*, mødte han ingen Modstand; paa Viborg Landsting gav man ham Kongenavn, og dette godkendtes i de andre Landskaber.

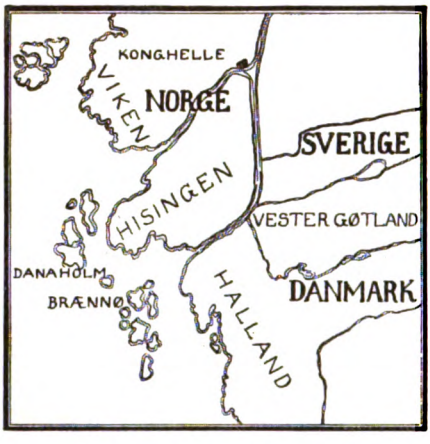

Landskaberne ved Mundingen af Götaelv.

Forklaringen herpaa, som ved Forliget paa Brennøerne, var vel den, at Folket ønskede Fred; af den samme Grund var det trukket ud gennem Aar, inden Hardeknud kunde samle den fornødne Flaadestyrke til et Forsøg paa at vinde Englands Trone. Men lammende har ogsaa det Ry virket, der bredte sig fra Kong Olafs Grav; uimodstaaeligt trængte det sig frem blandt Nordboer, hvor de saa levede i nordiske eller i fremmede Lande. En hellig og retfærdig Mand var bleven dræbt, og den Oprejsning, som skyldtes hans Minde, kunde betales over for hans Søn. Tilmed var denne unge Mand en Personlighed, der vakte alles Sympati. Magnus var velvoksen, med lysebrune Lokker, venlig i sin Optræden, men fast og bestemt. I Norge havde han ikke straks forstaaet sin Kongemagts Grænser; han indsaa dog det kloge i at bøje af og vandt snart sit Tilnavn „den Gode".

En Medbejler var der paa dette Tidspunkt næppe, men han skulde snart komme til Stede. *Svend* (født c. 1018) var Søn af Kong Knuds Søster *Estrid* og den dræbte Jarl *Ulf;* han havde under sin Opvækst opholdt sig baade i Danmark og England, hvor han havde Slægtninge. Jarlen Godwin, som var gift med hans Faster Gyde, havde dog forstaaet, at alene en Ætling af den engelske Kongeslægt vilde kunne bevare Tronen, og han fik Æthelreds Søn Edvard valgt til Konge. Mulig har Svends Karakter i hans Ungdom ikke vakt Tillid, han færdedes i forskellige Lande og skal efter sit eget Udsagn have tjent Kong Anund Jakob i Sverige i sytten Aar. Men da Magnus toges til Konge i Danmark, fandt Svend Øjeblikket gunstigt til dog at faa nogen Andel i Styrelsen af sit Hjemland, og han fremstillede sig for Magnus under

Digitized by Google

hans Ophold i Götaelven. I Konghelle paa Elvens norske Side tilsagde Svend Kongen Troskab, og denne gjorde ham til Jarl over hele Jylland, hvad der bragte Ejnar Tambeskælver til at udbryde over for Magnus: „Fostersøn, for stor en Jarl!" Det skulde ogsaa synes, som om

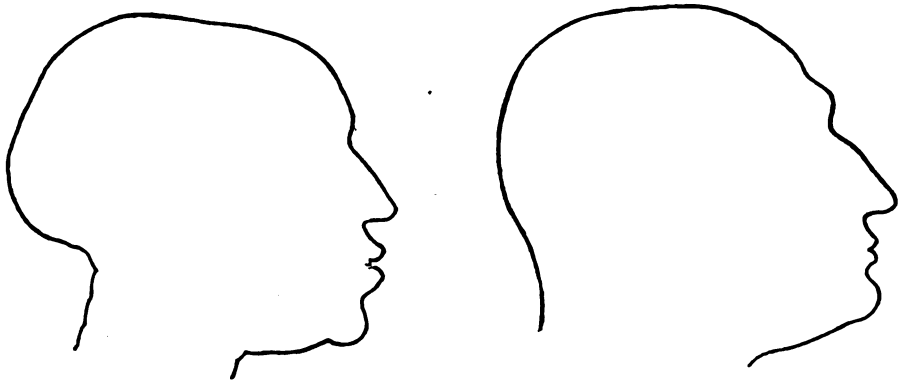

Estrid og hendes Søn Kong Svend.
Profiltegning, paa Grundlag af Kranierne i Gravene.
Efter Fr. C. C. Hansen: »De ældste Kongegrave og Bispegrave i Roskilde Domkirke«.

der var vist Svend en Tillid ud over hans Kræfter. Den islandske Skjald Thjodolf synger derom:

Selv fór Ulfs Søn til Elven
østpaa med fagre Tilsagn,
med Haand paa Helgenskrinet
Svend svor høje Eder.
Lydig han Skaaningers Konge
Olafs Søn loved lystre,
brattere end sig burde
brast dog Pagten sønder.

Der var dog hændt noget, som maatte gøre Svend ængstelig. Jarlen *Harald*, Thorkil den Højes Søn, som i Hardeknuds yngre Aar havde styret Danmark, og som var gift med Svend Tveskægs Datterdatter, blev paa en Hjemrejse fra Rom dræbt i Holsten af Ordulf, en Søn af den sachsiske Hertug Bernhard, og Ordulf var for nylig bleven trolovet med en Søster til Kong Magnus. Drabet saa ud som rettet mod den danske Kongeslægt og mod en formodet Medbejler til Magten i Danmark. Ikke blot Svend, men Jyllands mægtigste Mand, Thorkil Gose, ansaa sig løst fra Troskabspligten mod Magnus, og Thorkil gav paa Landstinget i Viborg Svend Kongenavn. Men Magnus stod snart i Jylland med sine Skarer og oprettede sin Magt. Svend blev atter hjemløs og en Flygtning, paa ny maatte Anund Jakob give ham Ly.

Digitized by Google

Kort efter vandt desuden Magnus de Danskes Taknemlighed ved at rette sine Vaaben mod *Venderne* og tilføje dem et skræmmende Nederlag. Under det svage Styre efter Kong Knuds Død havde de været en Plage for Danmarks Kyster. Kampen mod dem var bleven taget op, men uden Kraft; dog var det lykkedes Danskerne at dræbe en anset vendisk Fyrste Ratibor, og Venderne besluttede et mægtigt Hævntog. Gennem Holsten og over Ejder og Sli var de rykket ind i Sønderjylland. Men Magnus udbød i Hast Leding; han fik Stotte af sin Svoger Ordulf, og fra Hedeby rykkede den samlede Hær frem mod Fjenderne, der vendte tilbage med Horder af rovet Kvæg fra de plyndrede Egne. Ved *Lyrskov*, tæt Nordvest for Hedeby, stod det berømte Slag, hvor Magnus, væbnet med sin Faders langskaftede Økse, kæmpede med den største Tapperhed, Venderne sank i Hobetal for de forenede Nordboers og Sachsers Anfald. Denne Kamp vandt et Ry som i den fjerne Oldtid Braavallaslaget, og islandske Skjalde sang om Kampens Enkeltheder. Men naar Skjaldene fortæller om de talløse Vender, der paa Flugt druknede i den klare Skodborg Aa, har de ladet sig vildlede af Navne; hverken før eller efter Kampen kan Venderne være naaet til Skodborg Aa, der ligger flere Dagsrejser (100 km) fra Slien; saa langt ind i vort Land er Vender aldrig kommet. Navnet paa den store Aa, der løb en Mils Vej Øst for Lyrskov forbi Skaleby og tæt ved Skoldrup, og ved hvis Udløb i Slien vel Vendernes Skibe var landet, maa Skjaldene have forvekslet med Sønderjyllands bekendte Grænseaa mod Nord.

Sejren havde dog indgivet Magnus alt for store Tanker om hans Vaabens Magt, saaledes som det ses af hans Krav til Kong Edvard Bekenderen om at faa Englands Trone som Hardeknuds Arving; men da skulde han erfare, at hans egen Kongestol ikke var uanfægtet. En i Europa berømt Kriger og Hærfører vendte hjem til Norden. *Harald Sigurdsøn* (Haardraade) havde som den byzantinske Kejsers Høvding udrettet glimrende Bedrifter i forskellige Lande ved Middelhavet, han bragte store Rigdomme med sig, og dernæst, — hvad der efter Tidens Opfattelse vejede tungt, — havde han samme Moder som den ved Stiklestad faldne Helt, ved hvis Side han modigt havde kæmpet. Da Magnus ikke vilde give Harald Andel i Norges Styrelse, indgik denne et Forbund med Svend om at ville hjælpe ham til Magten i Danmark, imod at Svend støttede ham i at vinde Norge.

Magnus blev betænkelig ved at se sine Modstandere forene sig, og han gav *Harald Andel i Styrelsen* af Norge. Samtidig var hans Syn paa Svends Karakter og Evner bleven ændret, og da Magnus havde Følelsen af, at hans Livs Dage skred mod Enden, — et Fald med Hesten havde tilføjet ham en Skade, — indsatte han Svend som sin Arv-

Digitized by Google

tager i Danmark. Kort efter døde Magnus (den 25. Oktober 1047). I Norge og i Danmark var der kun een Dom om Magnus: han havde været en god Konge.

2. Svend Estridsøns Kampe med Harald Haardraade.

Ingen i Danmark tvivlede om, at nu burde Svend være Landets Hersker, og da han drog rundt i Landskaberne, modtog han ogsaa Hylding og Kongenavn.

Bayeux-Tapetet. »Her kommer Hertug Vilhelm og hans Hær til Mont-Saint-Michel« (paa et Felttog mod Bretagne).
Bayeux-Tapetet giver en samtidig Fremstilling af Begivenheder, som foranledigede Hertug Vilhelms Angreb paa England, og af hans Sejr ved Senlac 1066.

Gennem tre Aar efter Kong Magnus' Død var Danmark udsat for *Kong Haralds Plyndringstog;* derefter synes en ti Aars Hviletid at være fulgt, men saa tog Kongen atter fat og fortsatte sine Hærgninger gennem fire Aar. En Krigsførelse, der tilhørte en forlængst tilbagelagt Tid, var bleven Haralds Maal; han attraaede ingen Landvinding og var uden Haab om at faa Tilslutning hos den Befolkning, han kæmpede imod. De let tilgængelige danske Kyster angreb han; han brændte, tog Bytte og Fanger, helst fornemme Kvinder for at faa dreje Løsesummer betalt. Berømmelse vandt Harald i rigt Maal, saafremt saadant skal bestemmes af Digteres Vers. Harald øvede selv Skjaldekunst, han havde stadig Skjalde omkring sig, og at drøfte Digtning i den kunstlede Form, hvori den da øvedes, var ham den største Glæde. Der er bevaret Strofer i Snesetal, hvori Kongens Bedrifter i Danmark besynges.

Valgard synger saaledes:

Digitized by Google

Brande i Byer trindt om
Syd for Roskilde lyste;
rygende Huse lod ramle
djærvt over Folkene Fyrsten.
Tætte Skarer laa segnet,
Døden dem Livet røved,
Bygdens Mænd paa Flugten
tyst til Skovene krøbe.

Kong Svend rettede aldrig noget Angreb mod de norske Kyster, han var i sin Kampmaade mere menneskelig, og han viste Mildhed

Bayeux-Tapetet. »Her bæres Liget af Kong Edvard (Bekender) til St. Peter Apostelens Kirke« (i Westminster).

mod tagne Fanger. Derimod søgte han ved Gaver at skabe Harald Fjender i Norge, hvor da ogsaa Haralds Opfattelse af sin Kongegerning blev misbilliget af mange. Især søgte dog Svend at faa Harald til i Stedet for disse Fribyttertogter at mødes med ham i et afgørende Slag til forud bestemt Tid og Sted, saaledes som det ofte havde været Skik i Norden.

Omsider kom da ogsaa et saadant i Stand. I August Maaned *1062* blev der i *Nisaa* i Halland kæmpet gennem en hel Nat, og de Danske led et sørgeligt Nederlag. Kong Svends Skib blev taget, han maatte flygte i en Baad og fandt et Skjulested hos en Bonde. Her udbrød Bondens Kone lige over for sin ukendte Gæst: „Det er haardt at have en Konge, som baade er halt og fejg!“ Hendes Dom er dog kun rigtig med

Digitized by Google

Hensyn til den første af disse Egenskaber hos Kongen; han maa have haft en vis rokkende Gang, saaledes som de for nylig foretagne Undersøgelser af hans Skelet har godtgjort, men fejg var han ikke, om end ret sejrløs i disse Kampe. Svend var desuden afgjort en Fredens Mand, der satte sig til Hovedopgave at arbejde paa sit Lands indre Opkomst og at skabe en fast og sikker kirkelig Organisation. Omsider blev der i 1064 sluttet Fred med Norge; to Aar derefter faldt Harald ved Stamford Bro paa sit dumdristige Forsøg paa at erobre England, medens Kong Svend endnu gennem ti Aar fortsatte sin fredelige Gerning, og det er den, vi nu skal skildre.

3. Ærkebisp Adalbert af Bremen og Kong Svend.

Ærkebiskop Adalbert og Kong Svend, — to mærkelige Personligheder, — stod over for hinanden; uden aabent at bekæmpe hinanden arbejdede de mod hinanden, hver for sin nærmest liggende statlige eller kirkelige Opgave. Baade Svend og Adalbert var stort anlagte Mænd af en ejendommelig sjælelig Bygning, og de ragede op i deres Samtid. Vi er i Stand til nøjere at kende dem, idet Historieskriveren Adam af Bremen, der var fuldt optaget af disse Mænds Karakter og Virken, har givet udførlige Meddelelser om dem; det er de mest indgaaende Skildringer af Mænd i hele hans Værk. Et stort Fortrin havde Kong Svend fremfor Ærkebispen deri, at han kunde modnes, medens Adalbert for sent saa sin Karakters Fejl og de Skuffelser, som de maatte bringe.

Ærkebispens Embedstid (1043—1072) falder omtrent sammen med Kong Svends Regeringstid. Den højtbegavede, kundskabsrige, men over al Maade ærgerrige *Adalbert* følte sig næsten som en Pave, da han opnaaede det Ærkebispedømme, hvis geografiske Grænser mod Nord var uoverskuelige. Foruden Dele af Tyskland var de tre nordiske Riger lagt under hans Stav. Adalbert var en alvorlig religiøs Mand; hans Moral var ulastelig, naar ikke hans forfængelige Stræben efter Magt og ydre Glans forvirrede hans Syn. Han havde næret den Tanke personlig at virke for Missionen i de nordiske Lande, hvad dog Kong Svend havde fraraadet ham, da Indfødte langt bedre kunde virke for Kristendommens Udbredelse. Han kunde da heller ikke vente nogen Imødekommen fra Harald Haardraades Side, da denne ikke vilde erkende nogen anden for Ærkebisp i Norge end Kongen selv; i Sverige vilde man end mindre agte hans Myndighed. Over for Kong Svend har han paa et enkelt Tidspunkt tilsyneladende haft større Magt, da han fik Kongen til at skille sig fra sin Hustru Gunhild, Enke efter Kong

Digitized by Google

Anund, idet hun, som hans Kusine, var alt for nær beslægtet med ham; dog har Skilsmissen vel stemt med Kongens Ønske.

Svend maatte ogsaa have Adalberts Bistand ved Ordningen af *de danske Bispedømmer*. Jylland kunde ikke vedblive at være et enkelt Bispedømme, det blev efter Biskop Vals Død delt i 4 Stifter: Ribe, Viborg, Aarhus og Vestervig. Indtil 1060 havde Skaane og Sjælland en fælles Biskop i Roskilde. Nu fik Sjælland og mulig Øerne Syd derfor en særlig Biskop, medens Skaane deltes i to Bispedømmer Lund og Dalby. Bisp Egino i Dalby var en nidkær Kirkens Mand, der udbredte Kristendommen hos Blekingboerne og paa Bornholm. Efter den uheldige, madkære Lundebisp Henriks Død blev alle Lande Øst for Øresund lagt under Egino, der tog Sæde i Lund.

Saaledes havde Danmark nu syv Bispedømmer, og foruden at det stadig stigende Tal af undergivne smigrede Adalbert, vilde han ogsaa benytte det som et Modtræk over for en af Kong Svend tidlig udtalt Plan. Det maatte forekomme Svend urimeligt, at den danske Kirke skulde vedblive at staa under Bremen. Han fremsatte sine Tanker for Adalbert om at faa et særlig *dansk eller nordisk Ærkebispedømme* oprettet; dette var ham naturligvis lidet kært, men han mærkede, at man i Rom var tilbøjelig til at gaa ind derpaa, og han fandt da paa et Modtræk, der ret vilde smigre hans Storhedstrang: Ærkebispen i Hamburg-Bremen burde rykke op til at blive Patriark, saaledes som man kendte det i Østens Kirke, eller til at være Primas, saaledes som Vestens kanoniske Ret kendte det, og derved have Ærkebisper i Norden som underordnede. Han kunde imidlertid ikke faa Paven til at virkeliggøre denne Tanke, dog blev han udnævnt til Legat og Vikar, altsaa en pavelig Statholder i Norden med Ret til at indvie Bisper og til at sætte den straalende pavelige Spidshue (Mitra) paa sit Hoved (1053).

Adalbert havde den *Modgang*, at de danske Bisper ikke ret var ham lydige. Tre Aar i Træk var Biskop Eilbert i Odense stævnet for ham, men mødte ikke, og da Ærkebispen sammenkaldte et Kirkemøde i Slesvig, udeblev flere Bisper. Den største Skuffelse kom dog Adalbert til at berede sig selv. Som Formynder for Henrik IV havde han blændet den unge Fyrste ved en saadan Eftergivenhed, at han som selvstændig Regent valgte Adalbert til sin Raadgiver, men nu udartede Hoffet saaledes, at man sammensvor sig imod det og tvang Kongen til at fjerne ham (1066). For den efter Højhed stræbende Mand var det et knusende Slag, og til sin Dødsdag rettede Adalbert bitre Bebrejdelser mod sig selv for sin Handlemaade.

Under sin tilsyneladende Samvirken med Adalbert og stille Kamp imod ham havde Kong Svend skaffet sig en Forbundsfælle af den højeste Værdi, nemlig *Pave Gregor VII*, til hvem Svend var knyttet

Digitized by Google

i det hjerteligste Forhold. „Allerede medens jeg var Ærkedegn", — skriver Gregor, — „lærte jeg at elske Dig; jeg véd, at Du fremfor andre Fyrster er erfaren i boglig Viden, og at Dit Maal er at vise Kirken Hæder". Efter Kongens Død udtaler Gregor over for hans Søn: „Din Fader var saa hengiven, saa trofast, ja saa enestaaende i sine kærlige Bestræbelser, at næppe nogen anden Konge var hans Lige." I hvert Fald har Kong Svend ved at tage dette Standpunkt vist en saare klog politisk Holdning. Vi erindres derved om, hvorledes samtidig i Normandiet Hertug Vilhelm (Erobreren) forstod at bevare sin Selvstændighed i kirkelige Spørgsmaal, medens han dog ved sin religiøse Iver blev i Rom anset for Kirkens og Pavens trofaste Forsvarer. Den lærde danske Konge var da ogsaa smukt knyttet til Landets Bisper. Den i Norge fødte Klerk Svend blev af Kongen sendt til Udlandet, idet han udsaa ham til at overtage Bispestolen i Roskilde ved Biskop Vilhelms Død. Om *Biskop Vilhelm* ved vi, at han var en Kæmpe baade at Skikkelse og i aandelig Kraft; djærvt vendte han sig i sin religiøse Iver mod høj og lav, selv Kong Svend maatte føle hans ubøjelige Villie, saaledes som en vidtkendt Fortælling lyder, og dog vedblev der at bestaa et inderligt Venskab mellem ham og Kongen.

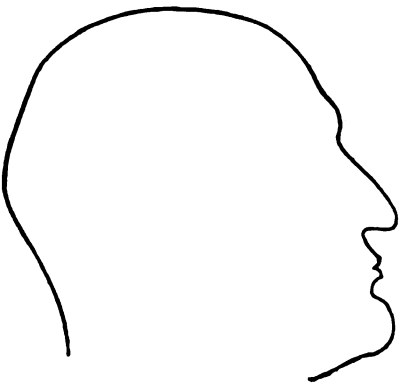

Biskop Vilhelm af Roskilde.
Profiltegning paa Grundlag af Kraniet.
Efter Fr. C. C. Hansen.

De Mænd, der sattes til de høje Stillinger, bærer som oftest fremmede Navne, tyske eller vestlandske, og selv om flere af dem var Lothringer eller Englændere, har de sørget for at blive indviet i Bremen. Flere af dem har sikkert Kong Svend valgt, og hans Godkendelse af dem, der blev foreslaaet af Adalbert, var i hvert Fald nødvendig. Men alle Bisper har følt, at Kongens Myndighed var fuldt saa stor som Ærkebispens, fordi han havde en fast Støtte i Paven i Rom. Ved Kurien, dvs. Pavehoffet og de pavelige Embedsmænd, havde man langt mere Sympati for den fra Cluny og Vestlandene udgaaede kirkelige Retning, end man yndede det altid politiserende Bremen, og denne de Danskes Tilslutning til Rom tog de følgende Konger i Arv efter Kong Svend; man ser senere en Udsending fra en Modpave „rase" gennem Danmark, men uden at vinde Tilhængere.

Helt mærkelig og oplysende er Kong Svends Besættelse af Embe-

Digitized by Google

det i Lund. *Rikwal* havde været Kannik ved Domkirken i Paderborn; han var draget til Danmark og havde vundet Yndest hos Kong Svend, han udnævntes af ham til Biskop i Lund. Af sin Hjemstavns Kirke og af Ærkebisp Adalbert blev han sat i Band, men den eneste Forseelse, han dadles for, er, at han har forladt sin Kannikestilling i Paderborn, en Overtrædelse, der i dette Missionstidsrum næppe var usædvanlig. Desuden fremgaar det ret tydeligt af disse Prælaters Fremstilling, at de havde en tvivlsom Ret til dette Skridt, og at politiske Grunde — Kong Svends fjendtlige Holdning over for Kong Henrik IV og hans gode Forhold til Rom — danner Baggrunden derfor. I Tyskland kendte man de danske Kongers separatistiske Bestræbelser over for Bremen og formodede vel, at Rikwal begunstigede disse, som ingenlunde misbilligedes af Paverne. Fra Danmark er intet ufordelagtigt bekendt om Rikwal; han holdt sig uforstyrret i sin Bispestilling under fire Konger indtil sin Død (1072—1089), og han blev den, hvis Domkirke og Embedsstilling Svends Søn Kong Knud berigede med Jordegods og betydelige Indtægter, saa at Landet nu fik en Hovedkirke, og alt derfor var beredt til at modtage en hjemlig Ærkebisp, saaledes som de Danske stadig ventede sig det tilstaaet.

Endnu et Træk af Kong Svend skal nævnes, fordi det klart belyser hans *Politik over for Rom*. Han sendte sin unge Søn Magnus derned, for at han der kunde salves til Konge; men Magnus døde paa Rejsen. Kong Svend gjorde endvidere Pave Gregor et Tilbud om at ville optræde som Beskytter af den hellige Stol ved militær Hjælp; han vilde lade en af sine Sønner med et Gardekorps træde i hans Tjeneste. Gregor greb denne Tanke; han havde udset dette Korps til som „Kristendommens Forsvarer" at skaffe Romerkirken Lydighed i det urolige Kongerige Dalmatien-Kroatien, men Forhandlingerne afbrødes ved Kongens Død, og en normannisk Høvding fra Syditalien overtog denne Opgave.

4. Adam af Bremen og Kong Svend. Adam som Historieskriver og Geograf.

Efter at have set Kong Svends Forhold til den mægtige, blændende bremenske Ærkebisp er det værd at betragte hans lige saa karakteristiske Forhold til den beskedne Kannik hos Adalbert, der vandt sig et berømt og lodigt Navn i Litteraturen.

Adam af Bremens Fødested maa have ligget i et af Tysklands midterste Lande, men Adalbert har tidlig kaldt den ualmindelig kundskabsrige Mand til et Kannikedomme i Bremen (c. 1066), hvor han vir-

Digitized by Google

kede som Lærer ved Skolen for Gejstlige *(scholasticus)*. Kort efter sin Kaldelse har Adam besluttet at skrive *det hamburg-bremenske Ærkedømmes Historie*. Ligeledes har han straks opsøgt den Mand, som han hørte sad inde med størst Kundskab om Fortiden, Svend Estridsøn. „Kongens Hukommelse og hans Viden er overordentlig", siger Adam, „den mærkelige Konge bevarer i sin Hukommelse alle Barbarernes (d. e. Nordboernes og Østersøfolkenes) Historie, som om den var prentet ved Skrift". Paa Snese af Steder anfører Adam Kongen som Kilde; — „en stor Del af min Bogs Indhold har jeg øst af hans Mund", — og han kommer stadig tilbage til Kong Svends Indsigt og Kløgt og hans store Viden. Men Adam kalder ogsaa Kongen sandhedskærlig, og af hvad der berettes, føler man Svends Forsigtighed med at udtale mere, end han kunde staa ved: „herom tav Kongen". Tillige mærker man Adams Evne til at udspørge, ligesom hans Flid i at optegne; denne varede ved, længe efter at hans Værk var sluttet (c. 1076), som det ses af hans talrige tilføjede Noter (Scholier).

Al denne Omhu udelukkede naturligvis ikke, at Misforstaaelse kunde finde Sted. Især paa eet Punkt maa Adams Fremstilling berigtiges: han er tilbøjelig til at give tyske Missionærer og Gejstlige en større Andel i, at Kristendommen blev prædiket og gennemført i Norden, end der kan tilkomme dem, idet han overser, at den kristne Tro tillige vandt Indgang gennem Nordboernes langt stærkere Forbindelser med Vestens Folk end med Landene Syd for os.

Adam var en overordentlig *belæst Mand*, fortrolig med Oldtidens Digtere og andre Forfattere, ligesom med Middelalderens kirkelige Skrifter; han hidsætter talrige Udsagn fra saadanne Værker. Sin Kirkehistorie har han bygget paa Aarbøger og Helgenlevneder, paa gamle Breve og ved at udspørge om Traditionen..Han er i en sjælden Grad omhyggelig i at nævne sin Hjemmel og i at gengive rigtigt, hvad han modtog, hvorfor hans Værk da ogsaa nod stor Anseelse og blev i overordentlig Grad afskrevet og læst. Tillige var han en fin Iagttager af Mennesker, — hans Beretning om Adalbert er en Sjæleskildring af største Værdi —, og han var en fortrinlig *Geograf*. Ved denne Egenskab skal vi dvæle.

Adam var fortrolig med den Opfattelse af Jorden som Himmellegeme, dens Kugleform, som mange udmærkede Videnskabsmænd i Oldtiden havde hævdet, og som ogsaa Lærde i Middelalderen, saaledes Angelsachseren Beda, havde godkendt, hvor meget end den folkelige Opfattelse afveg derfra. Han udvikler, støttet til Beda, hvorledes „Jordens Rundhed" maa medføre, at Solen paa sin Vandring bringer Lys til nogle Egne, men samtidig maa lade andre ligge i Mørke. Men hvor meget end vor Klodes Kugleform kunde være kendt, havde

Digitized by Google

denne Viden ikke givet sig Udslag i den billedmæssige Fremstilling af Jordoverfladen. Sagen var den, at det har sin store Vanskelighed at gengive en Kugles Overflade paa et fladt Stykke Pergament eller Papir; først i det 15. Aarh. fik man Indsigt i de forskellige Maader, hvorpaa dette kunde iværksættes. Adam fulgte sin Samtid i at lade Verdenshavet, der omslutter alle Lande, være uendeligt. Dette kunde man jo paa en vis Maade kalde rigtigt, idet ogsaa en Ring er „uden Ende", men det Billede, som man havde slaaet sig til Ro med, var dog vildledende, idet man paa de gamle joniske Filosoffers Maade tegnede Jorden og Verdenshavet indesluttet af en Cirkel; man talte jo om hele „Jordens Kreds", Heims Kringla, (de to første Ord i Snorres Værk som ogsaa i Dudos normanniske Historie).

Som et Eksempel paa, under hvilken billedlig Form man endnu paa Adams Tid og senere kunde anskueliggøre Landes og Haves Beliggenhed for hinanden, kan her peges paa det ældste Kort, der er forsøgt tegnet i Danmark; det findes i et skaansk Haandskrift fra Tiden 1160. Middelhavet maatte være Jordens Midte, men lodret paa dette Hav løber et Sund, paa hvis ene Side Europa ligger; her ser man afsat Steder lige fra Konstantinopel til Svethia, Dania, Anglia. Paa Sundets anden Side ligger Afrika med Mauritania, Libia, Karthago. Kortets øverste Halvdel, oven over Middelhavet, udgøres af Asia, med Antiochia, Troia, Jerusalem, Babylon og Ægypten.

Det er saaledes en meget mangelfuld Forestilling om Verdensbygningen, der træder os i Møde, i alt Fald naar man søger at omsætte Opfattelsen i billedlig Fremstilling. Vi skal derimod se, hvor klar og anskuelig en Fremstilling af de danske Landes, ja endog af hele Nordens Geografi den lærde Skolemester i Bremen er i Stand til at give.

Den fjerde Bog af Adam af Bremens Kirkehistorie danner et Tillæg til den og er vel snarest et særligt Værk: *„En Beskrivelse af Nordens Øer"*. Vi træffer i dette Arbejde den første udførlige Skildring af Nordens Lande, der er bleven forfattet; den har været en uudtømmelig Kilde for Studier. Naar man erindrer, hvilke fejlagtige Forestillinger om de nordiske Lande der var gængse i Middelalderens ældre Tidsrum, og som mest byggede paa spredte og misforstaaede Ytringer hos Oldtidens Forfattere, kan man forstaa, hvilket Fremskridt i Kundskab dette Skrift af en kritisk og forsigtig Lærd maatte bringe. Hvor anskuelig Adam kan skildre Danmark, vil fremgaa af følgende Redegørelse for de første Stykker af hans Skrift.

Danernes Landsdel er næsten helt splittet i Øer. Fra vore egne Nordalbinger er det skilt ved Egdora (Ejderen), der har sit Udspring i Hedningernes (Vendernes) Urskov Isarnho (d. e. Jern-Skov, K. Valdemars Jordebog: Jarn-with), der langs Havet gaar helt op til Sli.

Digitized by Google

Judland er den første Del af Danmark; det strækker sig fra Ejderen mod Nord, „og efter tre Dages Rejse kan Du bøje af til Fyn, men vil Du fra Sliaswig ad den lige Vej op til Aalborg, tager det 5 til 7 Dage". Den yderste Havstrand er Wendila (Vendsyssel). Fra Ejderen

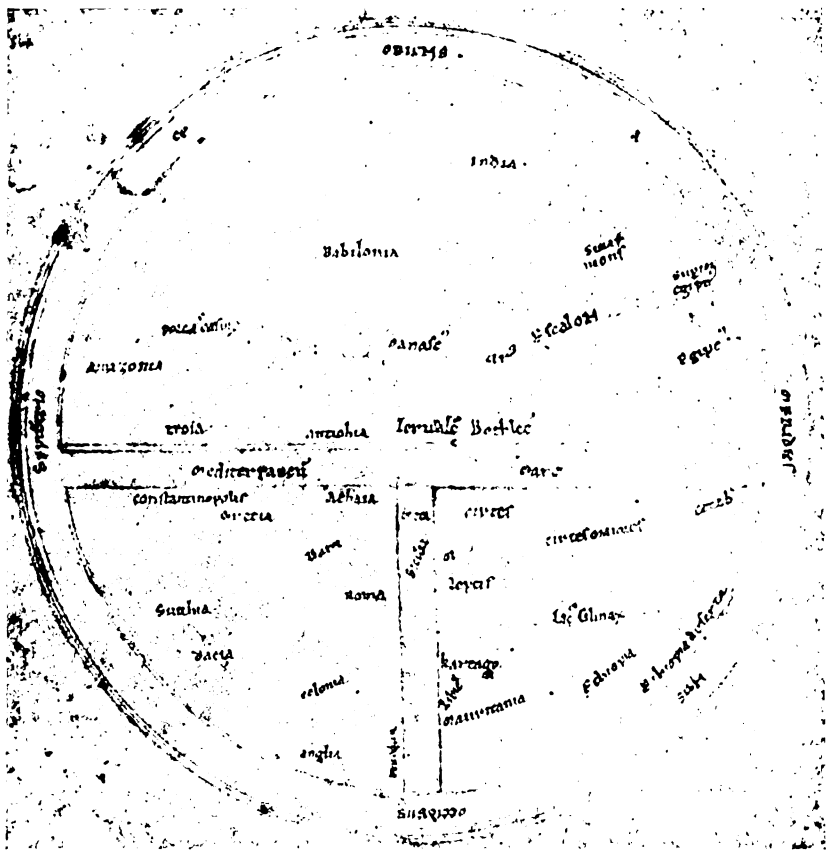

Verdenskort, tegnet i Lund i et Aarbogs-Haandskrift, der o. 1174 blev bragt til Klostret Colbaz i Pommern.
Efter Aarb. for nord. Oldkyndighed 1909.

af tager Jylland til i Bredde, men senere bliver Landet smallere lige til den Spids i Wendila, hvor Jylland ender, og hvorfra der kun er en kort Overfart til Nordmannia (Norge).

I Jylland er Jorden ufrugtbar, hvor den ikke ligger i Nærheden af Floderne; alt synes næsten Ørken og vidtstrakt Hede. Vel har ogsaa Tyskland mørke Skove, men i Jylland er de end vildere; fra Landjorden søger man bort paa Grund af dens Magerhed, fra Havet af Frygt

Digitized by Google

for Sørøvere. Men hvor Fjordene skyder sig ind, ligger der meget store Stæder. Ved en saadan Fjord ligger Sliaswig eller Heidby, hvorfra der sendes Fartøjer til Sclavia (Slavers Lande, Venden), Suedia (Sverige), og Semland (Preussen), ja endog helt ned til Grecia (Grækenland, nemlig gennem de russiske Floder, til sidst Dnjepr, og ad Sorte Hav). Ribe ligger ved en anden Strøm, der falder i Havet mod Vest, og derfra kan man sejle til Fresia (Frisland), Anglia (England) eller Saxonia (Sachsernes Land).

Fra Byen Aarhus er der kun et smalt Sund over til Fyn. Paa denne ikke uanselige og meget frugtbare Ø ligger den store Stad Odansve. Efter en kort Overfart naar man den store Ø Sjælland, der er navnkundig ved sine Mænds Tapperhed og ved stor Frugtbarhed; det tager to Dage at rejse gennem Øen baade fra Øst mod Vest og fra Nord mod Syd. Her er Roskilde den største Stad og Kongesædet. Den nordligste Del af Sjælland er øde, og henimod den strækker sig en fremspringende Del af Skaane, hvori Lundonia (Lund) ligger; den korteste Overfart er til Helsingborg, som kan ses fra Sjælland. Skaane (Sconia) er et meget skønt Land, saaledes som dets Navn udsiger (denne Tydning er naturligvis urigtig); det er folkerigt og velstaaende ved Jordens Afgrøde og ved sine Handelsvarer; der findes nu her 300 Kirker, medens Sjælland har halvt saa mange, Fyn kun en Trediedel af dette Tal.

Derefter skildrer Adam udførligt Landene ved Østersøen og Øerne i dette Hav, endvidere Sverige og Norge med mange Oplysninger om disse Landes Historie, de her boende Folkeslag, deres Kultur og Kristendommens begyndende Vækst hos dem, endelig de nordlige Have, Island og Grønland.

Ved at læse Adams Beskrivelse af Nordens Lande faar man i mindre Grad Indtryk af, at han har sin Erfaring ved Selvsyn og personlige Iagttagelser — med Undtagelse maaske af hans Meddelelser om Sjælland og Skaane —; langt snarere overbevises man om hans omhyggelige Bestræbelse for at faa rigtige Oplysninger og for at forstaa det fortalte; det er derfor kun sjældent, at rene Fabler er kommet ind i hans Fremstilling.

Ved flere Angivelser hos Adam studser man ved at se et Steds Beliggenhed i Forhold til et andet betegnet til Eks. ved Nord, hvor vi vilde sige Nordvest, men dette er en Ejendommelighed, som vi ogsaa kan træffe i angelsachsiske og nordiske Kilder, f. Eks. i Knytlingasaga. Man kendte ikke dengang Magnetens nordvisende Evne, men hvis vi tænker os, at Adam havde haft en Kompasskive for sig, maatte Nord efter hans Angivelse være afsat 60^0 længere mod Øst. Det er dog ingen-

Digitized by Google

lunde alle geografiske Angivelser hos Adam, som kræver en Berigtigelse af denne Art.

Man har søgt at tegne et Billede af, hvordan Adam har tænkt sig

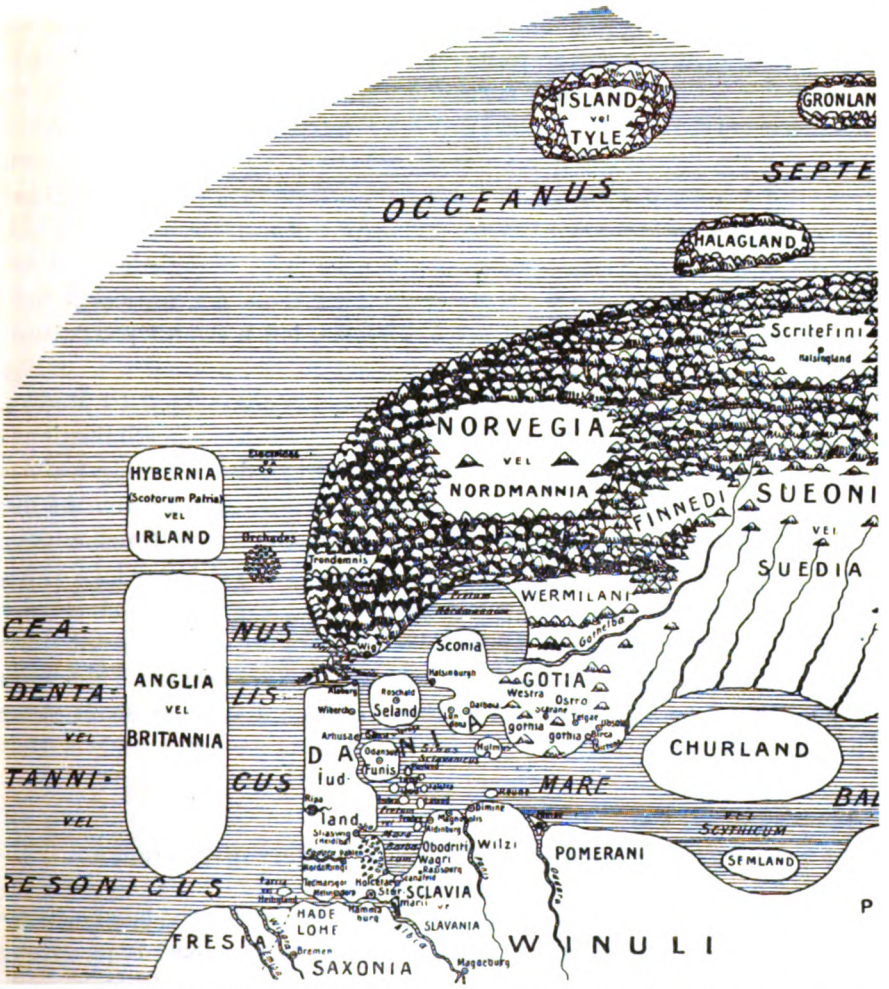

Forsøg paa at gengive Adam af Bremens Forestillinger om de geografiske Forhold i Nord-Europa, ved A. A. Björnbo.
Aarb. f. nord. Oldk. 1909.

de nordiske Landes geografiske Forhold, idet man har benyttet hans Angivelser af Landsdeles og Øers Beliggenhed i Forhold til hinanden og til Verdenshjørnerne, endvidere hans Oplysninger om Landenes indbyrdes Størrelse og deres Afstande fra hinanden, Vejlængder, Dagsrejser og lign. Det hosstaaende Billede viser et saadant Forsog.

Det har naturligvis sin Interesse at se, hvordan Adam *bedømmer*

Digitized by Google

Nordens Folk; ved sit Besøg i Danmark og sine hyppige Samtaler med Nordboer har han lært dem godt at kende. Man mærker ikke hos ham den mindste Uvillie mod de nordiske Folk; han har Agtelse for deres Evner, og naar han kalder dem Barbarer, følger han kun Oldtidens Sprogbrug over for Udlændinge; mange af de Folk, som Grækerne og Romerne kaldte Barbarer, indtog efter vor Tids Opfattelse et højt Kulturtrin, om det end var forskelligt fra, hvad der fandtes hos de egentlige „klassiske" Folk. Adam dvæler intetsteds ved, at de Danske i deres ydre Optræden afveg fra Frankernes, og han fortæller om, hvor rigt Landet paa Grund af Vikingetogene var paa Guldsager. Hvad der er fundet i Danmark af Oldsager og Oldtidsminder fra denne Tid, synes da ogsaa at vidne om, at de Danske ikke manglede Sans for Skønhed, god Smag eller Lyst til Pragt. Den Dom, der samtidigt fældedes i England over de der boende Danske, lød nærmest paa, at deres Kultur var udartet til Forfinelse.

Hvad Adam stadig dadler de Danske for, er deres Lyst til Mad og Hang til Drik, dernæst deres Frillelevned og de hyppige Skilsmisser. Han forkaster det Lovbud, hvorefter en ung Pige, der lader sig forføre, straks bliver solgt, men et saadant Træk taler dog egentlig snarere om en skærpet Sædelighedsfølelse. Som ejendommelig for de Danske nævner han ogsaa deres Utilbøjelighed til at lade Taarer eller Klage vidne om deres Lidelser, deres Ulyst til at give Sorg over en afdød et ydre Udtryk; de har en saadan Stolthed, siger Adam, at de hellere vil finde sig i Død end taale Stokkeprygl. (Langt senere udtaler Valdemars sjællandske Lov noget lignende: „thet thykkær man mest scam væræ at varthæ bælgh barth", d. e. pryglet).

5. Rigets verdslige Inddeling. Sysler og Herreder.

I et foregaaende Afsnit er det skildret, hvorledes den danske Kirke blev ordnet og den gejstlige Inddeling af Landet gennemført paa Kong Svends Tid. Vi skal nu betragte, hvorledes man i verdslig Henseende fra gammel Tid har opbygget og inddelt Riget (se det følgende Kort over Danmarks ældste Inddeling).

Herrederne afgiver det stærke Vidnesbyrd om, hvilket ensartet og sammensluttet Hele Danmark var, vistnok lige fra den historiske Tids Begyndelse. Over Danmark i dets gamle Udstrækning dannede Herrederne et Net af nogenlunde lige store Masker, det spænder lige fra Ejder til Blekings, Skaanes og Hallands Grænser. Vort Kendskab til Rigets Herreder i den hele Udstrækning stammer ganske vist først fra Valdemar Sejrs Tid, men talrige Oplysninger fra ældre Tidsrum

Digitized by Google

stemmer fuldstændig med den paa denne Konges Tid givne Fremstilling af Landets Inddeling. Næppe noget andet Rige kan opvise en fra gammel Tid saa ensartet gennemført Inddeling, med faa eller rettere med ingen Afvigelser, idet den Forskel, der kan findes i Herreders Størrelse, let lader sig forklare af Jordbundens forskellige Art eller Arealets af Naturen givne Form. End ikke i Nordens andre Lande finder vi noget lignende. Sveriges sydlige Del har Herreder, altsaa Götalandene, dog knap nok Öland; i Svea-Landene kaldes de tilsvarende Omraader Hundari, dog havde Nerike næppe saadanne, og paa Gotland træffes de først sent; Hundaret afveg i Styrelsesmaade og indre Ordning i flere Henseender fra Herredet i Götalandene. I Norge vil Herred ofte findes anvendt om Tingkreds, men det er tillige og hyppigere brugt i mere ubestemt Betydning om Bygd, og netop efter at Norge er blevet samlet til eet Rige, taber Herred enhver Bestemthed og gennemkrydses af mange andre Inddelinger.

Dette Forhold ved Danmarks Herredsinddeling bliver saa meget mere paafaldende, som man skulde tro, at Danmark, der bestod af to Halvøer, flere store og talrige smaa Øer, netop ved sin fligede og splittede Bygning maatte frembyde megen Uensartethed og i ethvert Fald talrige Afvigelser fra, hvad der kunde være Hovedregel.

Om vi nu end ikke i Danmark kender Herred i den ubestemte Betydning af Bygd, har Ordet efter sin Oprindelse maattet have et saadant Indhold. Herred synes opstaaet af en Oldform *harja-raidu*, hvis første Led betyder en Skare, en Hob (oldn. *herr*, Hær); det andet Led maa tolkes som: de, der rider imod, bevæger sig henimod (et fælles Sted). Vi har et tilsvarende Udtryk i Sogn, *sókn*, de, der søger til samme Sted. Nu siger ganske vist Snorres Edda, at *herr* angiver 100 (120), men der kan intet sikkert Bevis føres for, at *herr* rummer et bestemt Antal, og at Herred af denne Grund oprindelig skulde have omfattet 100 Bønder eller 100 Gaarde. Derimod er det vist, at Herrederne i Danmark ved deres hele Optræden, deres Omfang og Grænselinier netop viser sig som *Bygder*, den i Kraft af Naturforholdene og ved Bebyggelsens Art sammenknyttede Befolkningsdel og dens Omraade, for hvilken sociale Forhold langt mere end nogle af Administrationen trukne Linier har haft Betydning.

Dette vil kunne bekræftes af mange Forhold. Gennemgaar man samtlige Herreder efter deres geografiske Omrids og efter Jordbundens Art og Beklædning, vil man se, hvor almindeligt de former sig som Bygder, saaledes naar Egnens *geografiske* Hovedkarakter giver sig Udtryk i Herredets Navn. Bjerge H. findes ved Hallandsaas, ved Højder paa det nordvestligste Fyn og syd for Horsens Fjord, Wændæslæt H. var det gamle Navn for Vends H. med „Sletten" paa Fyns østlige

Digitized by Google

Side. Kjær H. (Kyærræ H.) i Slesvig rummer store Mosestrækninger, og Herredet i Vendsyssel med den store Vildmose har samme Navn. I Skaane ligger det paa Indsøer rige „vaade Lands" H. (Wætlands H.) og det vistnok efter sin kolde Jordbund kaldte Dapræ H., senere Froste H. *(dapær:* tung, bedrøvelig).

Nogle Gange vil Herredets Navn efter dets Form og ydre Figur ogsaa angive det som et *eget Omraade.* Vendel, saaledes som Vendsyssels ældre Navn var, havde Navn af, at Havet vendte sig ved dets Kyster, men af samme Grund fik Herredet paa Fyns nordvestlige Hjørne Navnet Wændæslæt H. Om Hjørner taler ogsaa Horns H. ved Blaavands Huk og dets Navnefæller ved Skagens Odde og mellem Roskilde Fjords Arme.

Ofte viser Navnet hen til et *Højdepunkt* inden for dets Omraade som Vennebjerg (Winæbiærg) H. i Vendsyssel, hvor den højtliggende Kirke er et Sømærke, Hundborg (Hunbiærg) H. i Thy, Hovlbjerg (Hæghælbiærg) og Lisbjerg (Lithæsbiærg) H. ved Aarhus. Især fanges dog Opmærksomheden af de Navne, hvori en Høj indgaar, fordi der derved utvivlsomt sigtes til Herredsfolkets Samlingssted (Tinghøjen), saaledes i Skaane Oshøg H. (Oxie), Wæmundhøg (Vemenhögs) H., i Jylland Refshøg (Refs) H. i Thy, Hornøg H. (en Del af Hornum H. ved Nibe, at andre Dele dannedes senere Arsøgh, nu Aars H.), Hasløg (Hasle) H. ved Aarhus, Wrazhøg (Vrads) H. ved Horsens.

Omtrent Halvdelen af vore 200 Herredsnavne er kaldt efter en *Landsby* og næsten altid en Sogneby. Dette staar dog ikke i Forbindelse med, at der her fandtes en Kirke; ikke et eneste Navn blandt Herrederne hentyder til Kristendom, og Inddelingen i Herreder er vitterligt nok ældre end Dannelsen af Sogne eller Præstekald. Herredets Midtsted har aabenbart foranlediget, at der her byggedes en Kirke.

Hvis Herrederne var opstaaet ved en umiddelbar Indgriben ovenfra for at skabe en skematisk formet Administration, til Eks. med et militært Hensyn til Ydelsen af Skibe til Flaaden, vilde der sikkert i Herreders Bygning kunne mærkes en Bestræbelse for at tilvejebringe en Kystlinie; de vilde ofte have faaet en langagtig Form eller maaske en Korridor ud mod Havet; men herpaa er saa godt som intetsteds noget Kendetegn at finde. Tilmed ligger det Sted, hvorefter Herredet har Navn, som oftest fjernt fra Kysten, og betegnende nok har derfor kun ganske enkelte Herreder Navn efter en Købstad, idet Købingerne paa den Tid, da de opstod i større Tal, netop gerne rejste sig ved Strandene.

Enkelte Navne kunde synes i mindre Grad at have Udseende af det selvgroede, saaledes naar Herrederne alene kaldes efter *Verdenshjørnerne.* Det er muligt, at Bleking, der ikke paa ethvert Tidspunkt har hørt til det danske Rige, først sent er bleven inddelt i sine tre Her-

Digitized by Google

reder, wæstærst, mæthlæst, östærst. Men Slutningen er dog ikke sikker. Vi kan se, hvorledes de i geografisk Henseende skarpt afsluttede Omraader, til Eks. Øer, der senere deles i to eller flere Herreder, antager nye Navne efter Verdenshjørnerne. Allerede paa Valdemarstiden ser vi Laalands to vestligste Herreder blive kaldt Nørre og Sønder Herred i Stedet for Horselund H. og Arnøng H., som angives af Kong Valdemars Jordebog, og Bornholms 4 Herreder, der nu kaldes efter Verdenshjørnerne, hed i ældre Tid Haslæ, Rothnæ, Michlingæ og Hænnings H.

Syslet er baade i sin Oprindelse og ved sin Karakter af en hel anden Art end Herredet. Som en Inddeling af verdslig Betydning findes det kun i Jylland, og selv her indgaar det ikke paa den Maade i Administrationen, at det blev givet en Høvding til Styrelse; en Sysselmand, saaledes som Norge kender det, er aldrig forekommet i Danmark. Syslet omfattede flere Herreder, men var ellers en Bygd paa samme Maade som Herredet, kun en Bygd af større Omfang; vi finder ofte Sysseltinget kaldt Bygdeting. Man havde Brug for en saadan Rubrik paa den store jyske Halvø, hvor for mange Landstinget laa i en for fjern Afstand. Paa dette Mellemting kunde Ejendomsoverdragelser finde Sted, der havde Interesse for en videre Kreds af Slægtninge; her kunde Tinglysning foregaa om Retsforhold, der havde Betydning for Egnen. Den inden for Syslet bosatte Slægt maatte formodes at vide Besked om forskellige Forhold af faktisk eller retslig Natur, derfor blev Kønsnævn, Mededsmænd, der udtoges inden for Slægten *(kyn)*, valgt mellem de i Syslet bosatte. Ogsaa paa Fyn og Sjælland fandtes der Sysler, men her var de indført af Gejstligheden, og deres Virksomhed strakte sig kun til kirkelige Forhold, i disse endda kun svagt og forbigaaende. Saaledes havde kun den jyske Halvøs brede Bygning gjort det ønskeligt, at saadanne Kredse dannedes.

Et Syssel skærer aldrig et Herreds Grænse og viser sig ogsaa derved som en yngre Inddeling end Herrederne. Derimod falder Bispedømmernes Grænser ikke sammen med Syslernes, saa at den kirkelige Inddeling synes at være yngre end Jyllands Deling i Sysler; vi kan maaske tænke os denne sidste opstaaet paa Harald Blaatands Tid. Efter al Rimelighed har Englands Inddeling i Shirer været Forbilledet derfor, idet *scir* netop betyder Dont, Syssel. Ved Enevældens Indførelse i Danmark optog vi paa lignende Maade fra Tyskland Ordet Amt, der betyder Hverv, Ombud, og tillige Embedsmandens Virkekreds.

Uagtet Syslerne saaledes er af forholdsvis senere Oprindelse, har de dog rejst sig paa et *ældgammelt Grundlag*, oprindelig vel med Tilknytning til Oldtidens Folkestammer og de af dem besatte Landska-

Digitized by Google

ber. Himbersyssel (Himmerland) ved Limfjordens Munding bringer os de gamle Kimbrer i Erindring, i Harthsyssel, med dets Harboer, ved Limfjordens vestlige Ende kan vel de gamle Charuder kendes; Omungær-Syssel (Ommer S.) Syd for Randers Fjord synes ogsaa at indeholde et Folkenavn.

Men i øvrigt falder de enkelte Sysler meget vel sammen med, hvad Naturen selv har gjort til Enhed i Kraft af Terrænets Egenartethed eller af saadanne rimelige Grænser, som Fjordes Indskæring eller Aaers Løb giver.

Om Oprindelsen til de mindste Kredse inden for Landets Inddeling, *Sognene*, savnes næsten enhver Oplysning. At drage Slutninger fra, hvad der er oplyst fra andre nordiske Lande om Sognenes Tilblivelse og Menighedens Tilknytning til de enkelte Kirker, er næppe tilladeligt paa Grund af Samfundenes forskellige Bygning og Kristendommens ulige Vilkaar i de enkelte Lande. Det er jo muligt, at man i Kristendommens første Tider maatte nøjes med Kirker for en større Menighed, et helt Herred, saaledes som der er Oplysning om fra Sverige og især fra Norge, men vi vil ikke være berettiget til at antage det samme for Danmark af den Grund alene, at bestemte Kirker i en senere Tid bliver kaldt Herredskirker eller Fjerdingskirker, idet derved kun sigtes til Kirkens Beliggenhed nærmest ved Herredstinget eller i den af Herredets fire Fjerdinger, hvor Tingstedet var, derimod ikke til noget historisk Forhold. De forskellige Rettigheder og Forpligtelser, som i Norge knyttede sig til Herreds- eller Fylkeskirker, er da ogsaa ganske ukendte i Danmark.

Adam af Bremen angiver Tallet af Kirker i Sjælland, Fyn og Skaane, men dette Tal behøver ikke at falde sammen med Antallet af Sogne, og de 150 Kirker, som han tildeler Sjælland, var vistnok kun en Trediedel af det Tal af Sogne, som fandtes paa Øen i Valdemarernes Tid. I Løbet af 11.—12. Aarhundreder har utvivlsomt det hele Lands Befolkning indrettet sig i Menigheder, fordelt sig i Sogne og søgt at rejse Kirker. Det kan for Falsters Vedkommende godtgøres gennem „Kong Valdemars Jordebog", at paa denne Konges Tid havde Øen det samme Antal Sogne som i vor Tid, og at disse Sognes Grænser i det hele faldt sammen med de nuværende.

Vi har set, at Riget til sin tidligere fælles Inddeling i Herreder fik paa Svend Estridsøns Tid den fælles Inddeling i *Stifter*, som blev bestaaende gennem nogle Aarhundreder, et nyt Led i den Kæde, der sammenbandt Rigets ved fredelige Vande skilte Landsdele. Her skal nu anføres et Vidnesbyrd om, hvordan man, i Øst og Vest af Riget, følte sig som et Ledemod af det samme *Statslegeme*. Et i Afskrift bevaret Aktstykke, der synes at maatte henføres til Kong Svends Tid, fortæl-

Digitized by Google

ler, hvorledes Grænsen for Halland, Skaane og Bleking mod Sverige blev fastslaaet ved et Nævn af tolv Mænd, og at disse paa seks nærmere angivne Steder rejste en Sten som Grænsemærke. Til dette Nævn var udtaget seks Mænd fra forskellige svenske Landskaber, og fra dansk Side seks Mænd tagne fra det hele Rige, Jyder saa vel som Østdanske, nemlig Tolli af Jutland (vistnok Sønderjylland eller mulig det paa dets Vestkyst liggende Utland), Toti og Toki af Jutland, Gymkil af Sjælland, Dan af Skaane, Grimitun af Halland. Der er ikke mindste Grund til at tvivle om Beretningens Rigtighed, Optegnelsen derom findes i Haandskrifter af Skaanske Lov og af flere svenske Landskabslove, i Personnavnenes Former maa enkelte Rettelser foretages, men Navnene er fuldt ud danske, og en og anden af disse Mænd er os kendt andetsteds fra.

6. Kong Svend dør. Tilbageblik.

Jo mere man i nyere Tid har faaet Kendskab til Svend Estridsøn og hans Regering og faaet Øje for hans Personlighed, desto mere har man følt Betydningen af denne Konges Gerning og tillige iagttaget den indre Vækst, som gjorde Landet frodigt, Folket enigt og stærkt. Den norske Konges Hærfarter og hans Skjaldes Draper har for meget ladet os høre Bulder, hvor dog netop lydløs Groning var det afgørende for Folket og det, der bar fremad.

En enkelt Gang greb dog ogsaa Kong Svend til Vaaben. Vilhelm Erobreren underlagde sig *England*, og dette var for stærk en Udfordring til, at danske Krigere ikke skulde forsøge at genvinde deres gamle Besiddelse. Under Anførsel af Kong Svends fra England fordrevne Broder Asbjørn og af Kongens Sønner Harald og Knud blev en Flaade sendt til Humber-Fjorden, hvor den modtoges vel af den danske Befolkning (1069); men Angrebet havde kun til Følge, at Kong Vilhelm lod hele Yorkshire ødelægge, saa at det var ubeboeligt for Ven og Fjende. Aaret efter vendte de Danske hjem, vel med Bytte, men uden Landvinding. Nogle Aar senere gjorde Knud et nyt Indfald paa de engelske Kyster, men med end mindre Held.

Svend Estridsøn døde i Søderup i Sønderjylland (ved Aabenraa) den 28. April 1076. Rigtignok lader nogle danske Aarbøger og Krøniker Kongens Død indtræffe 1074, men disse er ikke samtidige og er kommet til deres Angivelse ved en urigtig Tilbageregning, ligesom de ogsaa angiver de nærmest følgende Kongers Regeringsaar urigtigt. De islandske Annaler og Snorre har 1076, og afgørende er især Udlandets overensstemmende Vidnesbyrd, da man saa vel i England som

Digitized by Google

andensteds saa med spændt Opmærksomhed hen til Danmark og dets politiske Holdning. Gregor VII, Kong Svends gode Ven, tilskrev ham

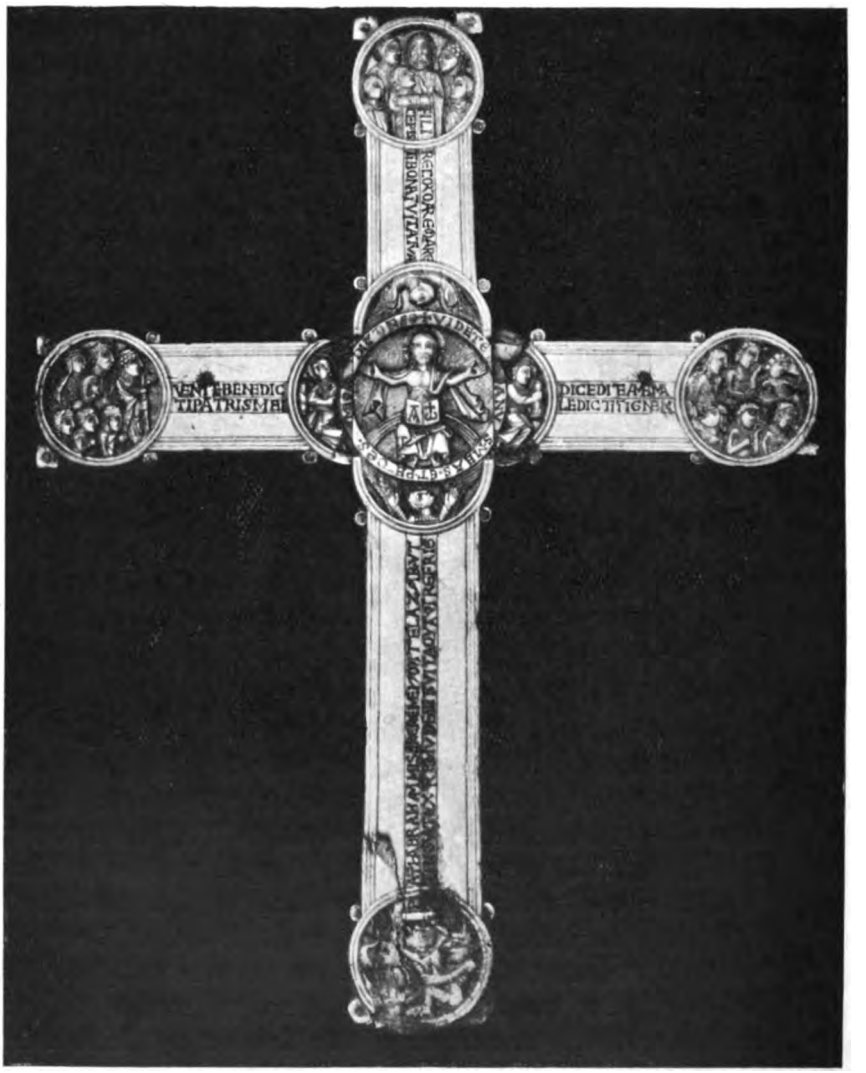

Kors af Hvalrostand. (Nationalmuseet.)
Dets Indskrift fortæller, at Helene, ogsaa kaldet Gunhild, en Datter af Kong Svend Magnus (Estridsøn) lod Luitger forfærdige dette Kors.

Breve den 25. Januar og 17. April 1075, og Paven maatte fra Danmark og fra dets mange Venner i Udlandet have faaet Underretning om Kongens Død, hvis den var indtruffet et Aar tidligere. Mulig var der i Tyskland paa Grund af Krigsforholdene paa den Tid ikke farbar

Digitized by Google

Vej, men Hovedforbindelsen mellem Rom og Norden skete ad mere vestlige Veje. I et Brev, som Pave Gregor VII 6. November 1077 tilskrev Kong Harald, taler han da ogsaa om Kong Svend, som var han nylig bortkaldt.

Kong Svends Lig blev fort til Sjælland og stedtes til Hvile i den Domkirke i Roskilde, som var ved at rejse sig. Kongen efterlod sig *talrige Børn*. Navnene paa femten af hans Sønner og tre af hans Døtre er os kendte. Kun en tidlig mistet Søn var født i Ægteskab; vi ved end ikke, om nogle af Børnene var Helsoskende. Svend har i dette Punkt haft en Brøst; den skurrer over for den ubetinget gunstige og sympatiske Dom, der lyder over Kongen fra verdslige og gejstlige Berettere. Mærkelige er ogsaa de Udtryk, som Kanniken Adam ved sin Omtale deraf benytter, at han deri snarere saa Folkets Sædvaner end Kongens Sanselighed; ligeledes den overbærende Maade, hvorpaa Pave Gregor omtaler dette Forhold. Nordboernes Stolthed over at have et talrigt Afkom maa vel tages i Betragtning, og det er værd at erindre, at Kongen ikke blot vedkendte sig alle disse Børn, men tog sig af deres Uddannelse, sørgede rigeligt for deres Underhold og fik dem giftet ind i fyrstelige eller ansete Familier.

7. Harald Hén (1076—1080).

Kong Svend havde tidlig mistet sin eneste ægtefødte Søn. Uægte Fødsel kunde imidlertid ikke være til Hinder for, at en Kongesøn blev valgt til Konge, — en Bastard sad paa Englands Trone —, allermindst naar Faderen havde godkendt og udpeget en saadan som Arving. Men Svend, der havde talrige uægte Børn, har maaske selv ikke været klar over, hvem af hans Sønner der var den mest egnede. Alderen kunde jo ikke være ene afgørende, og ved at udkaare en enkelt vilde der let opstaa Brydninger med andre Familier. Efter Kongens Død maatte altsaa et Valg foregaa.

Af det Sted, hvor et Kongevalg skulde holdes, maatte man forlange, at det var neutralt og nogenlunde let tilgængeligt. Ved at henlægge Handlingen til et af Landstingene paa dettes sædvanlige Sted vilde man synes at give en enkelt Provins Forret. I ældre Tid havde man holdt saadanne Rigsforsamlinger ved Isøre (ved Isefjorden); senere skulde man henlægge dem til Samso, Vordingborg, Nyborg, altsaa Pladser i Danmarks Midte, og hvortil der var let Adgang for Skibe. Som Mødested for den forestaaende store Forsamling af Danske blev *Isøre* bestemt.

Om Forløbet af Forhandlingerne paa dette *Rigsmøde* maatte na-

Digitized by Google

turligvis Beretningerne komme til at lyde lidt forskelligt — som i vore Dage — efter Referenternes forskellige Standpunkt. Men Hovedtrækkene er klare nok. Af de to Kongesønner, hvorom Valget maatte dreje sig, var *Harald* bekendt som en lidet mælende, fredsæl og godlidende Mand, uden synderlig Handlekraft, hvorfor han da ogsaa snart som Konge blev betegnet som Hén, den bløde, let haandterlige Hvæssesten. Hans Halvbroder *Knud* var en djærv Kriger og erfaren Hærfører, beredt til at sætte sin Villie i store Planers Tjeneste; han vilde næppe lade noget nyt uforsøgt. De, som ønskede Kong Svends fredelige og

Bayeux-Tapetet. Før Afrejsen holdes Andagt, Maaltid indtages, Jagthunde bæres om Bord.

forsigtige Styremaade fortsat, hvorved Riget i farefulde Tider havde opnaaet lykkelige Tilstande, maatte give Harald deres Støtte, tilmed da han gav Løfter om gunstige Vilkaar for den store Almuebefolkning; de, som ønskede den gamle Erobrings- og Vældetid fortsat, maatte arbejde paa at faa Knud valgt.

Harald havde en kraftig Støtte i sin Svigerfader Jarl Asbjørn og *blev valgt*, hvorpaa Knud straks i Vrede gik til sine Skibe og styrede mod Götaelv. I de følgende Dage gav man sig til at forhandle om de Ændringer i den gældende Ret, hvorom der var fremsat Ønsker, og disse blev vedtaget. Man vil ikke kunne betegne det saaledes bestemte som en Haandfæstning, men *Haralds Love* opfattedes dog i den følgende Tid som en Art Grundlove; de var jo ogsaa, til Forskel fra Landslovene, gældende for hele Riget og nød derfor en særlig Berømmelse.

Der er mange Vidnesbyrd om, hvor højt de Danske vurderede de Konger, som var Lovgivere. Sakse dvæler allerede i Skildringen af den graa Oldtid stærkt ved Kongernes lovgivende Virksomhed. Mange Lovkilder i England stammer fra de danske Vikingekonger, og Knud

Digitized by Google

den Store gav omfattende Love. I Normandiet havde lige fra Rollos Tid Hertugerne udfoldet en stor Virksomhed som Lovgivere. Adam af Bremen fortæller om, hvordan Kong Harald Blaatand ikke blot gav de Danske, men ogsaa Friserne Love, og at begge Folk ivrigt stræbte efter at holde dem i Hævd.

Det skulde gaa Kong Harald Héns Love paa samme Maade. De senere danske Historikere dvæler ved deres store Betydning; Englænderen *Ælnoth* (c. 1120) udtaler om dem, at endnu paa hans Tid fordrer de Danske af deres Konge, før eller efter hans Valg, at han skal overholde de Love, som Harald stadfæstede, og de berømmer Kong Harald som den, der ved sine Love opbyggede Fred og almen Sikkerhed.

Men for borgerlig Frihed var det efter Fortidens Opfattelse det ypperste Vilkaar, at *Rettergangen* var vel ordnet. Ikke saaledes at forstaa, at der var ansat retfærdige Dommere; thi Dommere i Nutids Forstand anvendtes kun lidt; men derimod, at der var gode Regler om Bevisførelsen. Paa Bevisreglerne lagde man den største Vægt, i deres Art fandt man den rette Maalestok for, om Frihed var bevaret for Borgerne, eller den var kuet. Fra gammel Tid saa man det sikreste Bevis for, at en Mands Udsagn var overensstemmende med Sandheden, deri, at han kunde skaffe tolv Mænds Bekræftelse paa sin Udtalelses Sandfærdighed (Tylvtered). Nu var der imidlertid kommen andre Afgørelsesmaader i Brug, saaledes ved Holmgang. Allerede Harald Blaatand havde afskaffet den retslige Duel, men den var senere kommen i Anvendelse. Nu forbød Harald Hén igen al Holmgang, og en engelsk Krønikeskriver, *Rodulfus Niger*, kan derfor have Ret i, at Kong Harald bekræftede de Love, som en anden Kong Harald havde givet. Men den nye Lov forkastede tillige Bevis ved Hjælp af Vidner; — vi skal senere se, hvor ringe Tillid man paa disse Tider nærede til Vidneudsagn; — i Rettergang skulde ordentligvis Afgørelsen foregaa ved Mededsmænd og Tylvtered.

En anden Oplysning om de paa Isore givne Love peger i den samme Retning om, at det var gammel Ret, der krævedes overholdt lige over for nyere Misbrug. Kongen gav Almuen Ret til at *benytte Skove*, som mægtige Høvdinger vilde hævde sig Eneret til. Harald Blaatand havde netop i Jylland tillagt Bønderne en Brugsret af lignende Art.

Om Aanden i disse Love kan der saaledes ikke være Tvivl. De hævdede den jævne Mands Ret, de gav Værn for hans fri Stilling og var til Lettelse for hans økonomiske Kaar.

Men naturligvis maatte *Dommen over Lovene* lyde forskelligt ud fra de ulige Stænders Synspunkt. Gennemgaaende er det dog kun Berømmelse, der bliver disse Love til Del. Kun Sakse udtaler sig med stor Bitterhed om dem, vel fordi de havde bortgivet for meget af den

Digitized by Google

kongelige Myndighed, men især fordi den hyppige Anvendelse af Ed kunde forringe Edens Betydning og have falske Eder til Følge, hvad han fra sin Samtid havde Erfaring for.

Vi saa, hvordan Knud Svendsøn fortørnet forlod Isøretinget og drog mod Nord. En Skjald har om Stillingen ved Svends Død sunget en Strofe, der uagtet sin islandske Sprogform af flere Grunde, saaledes ved sin jævne Gang og Frihed for Omskrivninger, kunde synes at have et dansk Grundlag.

Vers af en Vise I høre!
Vækst fik Ufred i Danmark,
Samdragt Svends Sønner svigted,
da Død dem Fader røved.
Harald i Dyster djærve.
— Visen til Ende nu skrider —
Jord skal værne og hvæsse
Brod mod elleve Brødre.

Af et Brev fra Pave Gregor til Kong Olaf Kyrre erfarer vi, at Brødre af Kong Harald opholdt sig i Norge for at formaa Kongen til at hjælpe dem til, at Danmark blev udskiftet mellem Brødrene. Gregor besværger Olaf om ikke at række Haand dertil, hvorved Danmark og dets Kirke, som idelig er udsat for Hedningers Overfald, vil blive ødelagt; han formaner ham derimod til at virke for, at den danske Konge giver sine Brødre Ejendomme og Forleninger i passende Maal. Saaledes har for Kong Harald Stillingen i nogen Tid set truende ud.

Naar Sakse i øvrigt taler om den sløve Styrelse under Kong Haralds korte Regering, bygger denne Dom vist kun paa Kongens Tilnavn. Et enkelt Forhold giver os et helt andet Indtryk, nemlig denne Konges Ordning af *Møntvæsenet*. Præget paa de danske Mønter er bleven langt klarere end under Kong Svend, Indskrifterne mere forstaaelige, Antallet af Monttyper færre, og Monternes Vægt ens over hele Landet.

Harald Hén døde den 17. April 1080; han blev begravet i Dalby Kirke i Skaane. Hans Ægteskab var barnløst, og hans Broder Knud kunde ubestridt overtage Regeringen.

8. Knud den Hellige (1080—1086).

Faste, stærke Love, men en blød Haand, — saaledes synes Sigtet for Harald Hén at have været, men under *Kong Knuds Styre* mærker man fra første Færd den faste, ja den haarde Haand. Da han efter sin

Digitized by Google

Tronbestigelse paa Hyldingsrejsen kom til Halland, vægrede Indbyggerne sig ved at yde de Kørsler *(Redskud)*, som han forlangte for sig, sin Hird og sit Fadebur, og paa Tinge sagde han da til Bønderne, at holdt de saa stift paa deres Ret, vilde han ogsaa holde paa sin. De vidste vel nok, at hele den store Skovstrækning, som udgør Hallands Rygside mod Sverige, var Kongernes, og han vilde saa forbyde dem at lade deres Kvæg græsse eller deres Svin søge Olden i Skoven. Hans Paastand kunde Bønderne ikke bestride og faldt til Føje. Knud drog til *Skaane*, og her fremsatte han paa Landstinget saa store Krav, at Bøn-

Bayeux-Tapetet.
Paa Hertug Vilhelms Bud bygges der Skibe til Togtet mod England.

derne gjorde Indsigelse. Da sagde Knud, at de vel vilde tilstaa deres Konge, hvad der var hans med Rette, og at de vel kendte Lovens Ord om, at „alt øde i Landet var Kongens". Dette indrømmede de. „Da er Øresund mit, og jeg forbyder eder al Fiskefangst i Sundet". Men dette kunde Bønderne ikke staa sig ved og efterkom hans Forlangende. Her var, som det maa forekomme os, Kongen gaaet for vidt i sine Udtalelser. Det er rigtigt, at alt det, som ingen enkelt Mand kunde tænke paa at tilegne sig, de vidtstrakte Skove eller Heder, tilhørte Kongen, „hvad ingen Mand ejer, ejer Kongen" siger Jyske Lov. Over store Aaer og almene Farled kunde ingen Enkeltmand tillægge sig Ret, men Hav og Sund maatte dog vel være tilgængelige for alle. Imidlertid er det klart, at Kongen kunde, som Indehaver af den højeste Øvrighedsmagt, ved Toldregler og Forrettigheder paa Strandene lægge saa store Hindringer for Næringslivet, at de gjorde rettest i at give efter.

Vi faar altsaa Indtryk af, at Kong Knud vilde gøre sin kongelige Magt stærkt gældende. Men det berettes ogsaa, at han forstod at skaffe *Fred og Orden* i Riget. Søen rensedes for Sørøvere, Venderne vovede sig ikke til vore Sunde, Landets Veje var fri for Røvere og Voldsmænd,

Digitized by Google

Fredens Dont skulde trygt kunne øves, derfor bød Kongen, at Tyve skulde hænges, og at hvis noget blev stjaalet fra det uaflaasede Hus eller en Hest røvet paa Marken, vilde Kongen skaffe Gerningsmanden straffet og tillige erstatte Tabet. Dette sidste kunde lyde som en sagnagtig Overdrivelse, men vi kan i fremmede Lande undertiden møde et saadant Tilsagn om Erstatning fra Fyrstens Side, og vi har Eksempler derpaa i Lande, der styres af danske Høvdinge. Rollo gav en saadan Lov i Normandiet, Knud Lavard i sit slesvigske Hertugdømme, og endnu i det 13. Aarh. gav den slesvigske Hertug Erik et

Bayeux-Tapetet. »Disse Mænd bærer Vaaben til Skibene, og her trækker de en Vogn med Vin og Vaaben.«

saadant Tilsagn over for fremmede Handelsmænd.

Naar der i den senere Del af Kong Knuds Regering blev rettet mange Beskyldninger mod ham for haard Fremfærd og efter hans Død Mindet om ham var hadet af mange, maa dog de *humane Træk* af hans Virken ikke glemmes, saaledes hans Omsorg for umyndige og Enker, hans Beskyttelse af Udlændinge; smukt var ogsaa hans Paabud om, at enhver Træl, som hans Herre gav fri, straks skulde opnaa den fulde Frihed og ikke for sig og sit Afkom gennemgaa en Række Mellemtrin, inden fuld Selvstændighed opnaaedes; saaledes var i en følgende Tid den danske Rets Bud i Modsætning til de andre nordiske Landes Lovgivning.

Vikinger fandtes der stadig mellem Landets Borgere, og de var nødvendige for at forjage og skræmme Sørøvere, som vendiske og andre Lande udsendte; de var imidlertid under Regeringens Kontrol og maatte betale Afgift af deres Erhverv. Men det var ikke let at paase, at kun Fjender blev plyndret, og det var fristende at raade over meget Mandskab og mange Skibe. *Egil Regnerson* hed Kongens Høvding paa Bornholm; han gik under Navnet *Blod-Egil*, fordi han engang

Digitized by Google

efter en Kamp, da Vandtønden var bleven slaaet i Stykker, havde drukket af det ved Kølen opsamlede, stærkt blodblandede Vand. Da Egils Rigdomme og ligeledes hans Krigerskare stadig voksede, nærede Kongen Mistanke om, at han søgte sig ulovligt Bytte paa Søen, og en Undersøgelse godtgjorde, at han havde taget et norsk Handelsskib, røvet dets Gods og opbrændt Skibet og dets Besætning. Da lod Kong Knud Egil hænge i en Galge, hans Folk led samme Skæbne, eller de blev lemlæstet eller forvist. Men Egil havde mange Frænder blandt

Bayeux-Tapetet. »Her tiltaler Hertug Vilhelm sine Krigere«.

Landets store; deres Forbon for ham havde været forgæves, og de blev fjendtlig sindede mod Knud.

Om Alvoren i Knuds *Opfattelse af sin Kongepligt* og i hans *kristne Tro* kunde der ikke være Tvivl. Han paabød, at alle nøje overholdt de hellige Tider, Kirkefesterne og Budene om Faste. Det var Tidens Anskuelse, at selvskabt Pine var Andagt og Gud velbehagelig. Om Kong Knud fortaltes det, som om andre Fyrster paa den Tid, at han lod sin Skriftefader give sig Svøbeslag, og vist er det, at Kongen strengt overholdt Fasteskikkene; han kunde om Fredagen lade sig nøje med Brød og Salt, medens han lod Retterne gaa til de fattige. Men for Knud var Gud langt snarere den strenge Fordrer end den kærlige Fader; han var den højt ophøjede, som vi skulde vise Ærefrygt i største Ydmyghed. Vi skal dyrke Gud i stolte Bygninger, et stort Præsteskab bør staa i hans Tjeneste, og den gejstlige Stand holdes i Ære.

Knud viste stor *Gavmildhed mod Bispesæderne* og særlig mod Sædet i *Lund*. Hans Gavebrev for Domkirken her, — det ældste Kongebrev om danske indre Forhold, hvorom vi har Efterretning, og hvis Indhold er bevaret —, lyder paa, at der til Kirken skal være knyttet

Digitized by Google

10 Præbender, for en Provst og 9 Kanniker, og at en Domskole til Uddannelse af Gejstlige skal oprettes. Indtægterne skal flyde af mere end 50 Bol Jord i Skaane og paa Sjælland, som han overlader Kirken, desuden af en Del af Arnegælden i Stæderne Lund og Helsingborg, af de Afgifter til Kongen og det Sagefald, der udrededes af Bønderne paa det overladte Gods.

I Lund, Dalby og Roskilde var man i fuld Gang med at bygge *store*

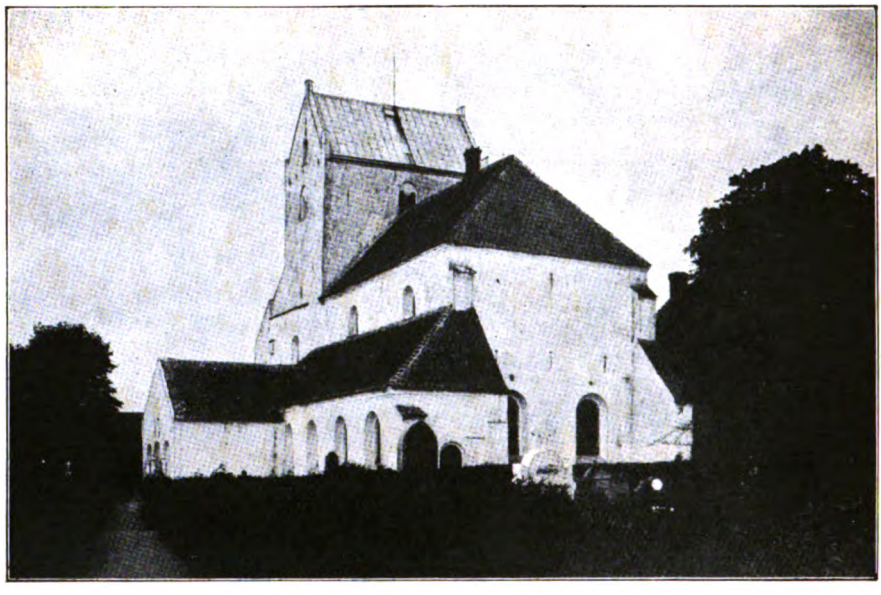

Dalby Kirke.

Kirker, men kun om Dalby Kirke, som hans Fader havde begyndt at bygge, kan vi gøre os en Forestilling, idet den nu staaende Bygnings stolte Langhus har bevaret Dele af den; ogsaa disse Kirker betænkte Knud med rige Gaver. I Odense begyndte Kongen at opføre en Kirke af Kvadersten til Ære for Vor Frue og St. Alban. I Viborg rejste sig vist en større Kirke, i ethvert Fald fik Kirken her Privilegier af Kongen.

Kong Knud var en høj og kraftig *Krigerskikkelse* og fra Ungdommen af erfaren i Vaabenleg og Hærfærd. Han var desuden ærgerrig nok til ikke at ville opgive Tanken om de danske Kongers formentlige Ret til *England;* hans Deltagelse i de to uheldige Togter til Englands Østkyst kunde kun ægge ham til at søge Oprejsning. Men Kong Vilhelm sad alt for vel befæstet i det erobrede Land til, at Knud kunde tænke paa at fordrive ham uden Hjælpere.

Kong *Olaf Kyrre* i Norge var gift med Knuds Søster, og ved en

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Efter „Danmarks Riges Historie" med Tilladelse af Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.

Digitized by Google

Digitized by Google

Sammenkomst med ham i Konghelle (1084) fik Knud hans Tilsagn om, at han vilde lade 60 vel udrustede Skibe støde til den danske Flaade, uden at han dog selv deltog i Togtet. Ogsaa fra sin Svigerfader *Grev Robert* af Flandern fik Knud Løfte om Hjælp.

De danske Stormænd var ogsaa ivrige for et saadant Togt, og det bestemtes, at Flaaderne skulde samles i Sommeren 1085 i den vestlige Del af Limfjorden; den var dengang aaben mod Vesterhav, saa at en kort Sejlads vilde føre Angriberne til England. Et almindeligt Udbud af Leding var udgaaet; fra alle Rigets Kyster stævnede 1000 Skibe til Fjorden, hvor ogsaa i rette Tid de norske Storskibe, førte af Kongens Lendermænd, var mødt. Fra Flandern ventedes en Hjælpestyrke paa 600 Skibe, saaledes at en virkelig Fare truede Kong Vilhelm. Men han vidste Besked; han havde lejet Krigere i Frankrig og havde bragt de engelske Kyster til en saa øde Tilstand, at de ikke kunde yde Angriberne noget Underhold.

Flaaderne laa dels ved Vestervig Nord for Fjordgabet, dels i Nissum Bredning ved Humlum; men alle ventede forgæves paa en Fører. Kong Knud havde ladet sin Broder *Oluf* midlertidigt overtage Befalingen, medens han selv opholdt sig i Slesvig By for ikke at slippe Sydgrænsen af Syne. I Landene bag den var der nemlig for nylig foregaaet store Forandringer. Under Kejser Henrik IV's lange Strid med Pave Gregor VII havde hidtil den opstillede Modkonge Grev Herman af Salm haft Overmagten i Nordtyskland, og Danmark havde stadig trofast staaet paa Pavens Side. Men i Maj Maaned døde Gregor, og nu skyndte Kejseren sig at kaste sig over sine Modstandere, saa at Grev Herman og forskellige høje Prælater nødsagedes til at søge Ly i Danmark. Saaledes maatte Knud af gode Grunde tage en Vagtstilling ved Grænsen, men derom var Mandskabet paa Flaaden lidet i Stand til at dømme, og stadig stærkere steg Utaalmodigheden. Oluf drog da ned til sin Broder; han har mulig ogsaa givet enkelte Afdelinger af Flaaden en midlertidig Hjemlov, medens andre maatte vente. Knud var rasende over Broderens Opførsel; han formodede vel, at Bestikkelser fra Kong Vilhelm havde virket som paa et tidligere Togt, og han sendte Oluf som Fange til sin Svigerfader i Flandern.

Omsider naaede *Knud op til Limfjorden*, men da var Sommeren fremskredet, og mange var draget bort. Det gunstige Øjeblik var forsømt. Kong Knud maatte kundgøre, at Togtet udsattes til næste Foraar; han gav Hjemlov til alle og sendte Nordmændene tilbage med Tak for deres Trofasthed og med Gaver til Kong Olaf.

Det glippede Foretagende nagede dog Kongen, men end mere den Utroskab, der formentlig var vist ham fra de Danskes Side. Han paastod, at mange havde gjort Brud paa Hærpligten, og selv hvor et Brud

Digitized by Google

ikke kunde paavises, mærkede han en *Oprørsaand*, som skulde kues. Kongen anvendte sit gamle Middel: at holde igen paa alle kongelige Begunstigelser og at gøre sin Højhedsret gældende indtil dens yderste Grænse.

Ydelsen af *Tiende* var hidtil ikke bleven indført i Landet. Naturligvis maatte det være Kong Knuds store Ønske, at Folket paatog sig denne kirkelige Pligt. Men i dette Punkt havde han mødt den alvorligste Modstand. Da nu Bøderne for den brudte Leding skulde udredes, har Kongen mulig fremsat Forslag om at ville eftergive disse, saafremt man vedtog Ydelse af Tiende. Men en saadan Skat vilde Bønderne ikke paalægge sig og deres Efterkommere.

Roskildekrøniken fra c. 1140 fortæller, at Kong Knud vilde tvinge Folket til at betale en ubillig, hidtil ukendt Skat, Nefgæld. Ordet *nef*,

Mønt fra Knud d. Helliges Tid, præget i Lund.
Efter Hauberg: »Myntforhold og
Udmyntninger indtil 1146«.

Næse, benyttes ogsaa i Betydningen Person, Individ; talrige Tilnavne i de islandske Sagaer har Endelsen *nef* (Klokkenef, Brødnef) og kan ikke sigte til Personens Næse, men betegner Manden som den ved Tilnavnets Forled individualiserede; Almuen i Norge kunde tidligere ved Møde med en ubekendt Person sige: Goddag, Neb! Saaledes er Nefgæld Skat af hvert Menneske (Kop(f)skat). Paa Bornholm opkrævedes gennem hele Middelalderen en Nefgjæld, i alt Fald i enkelte Egne af Øen, saaledes i dem, der havde hørt under Kirken i Dalby; Skatten kunde derfor være en Levning fra den Tid, da Dalby var et Bispedømme. Det er jo muligt, at Knud i Dele af Landet har søgt at faa en saadan Personskat indført i Stedet for den Tiende, som Befolkningen ikke vilde udrede.

Det sagdes, at hans Ombudsmænd optraadte ikke blot med Haardhed, men uretfærdigt, naar de indkrævede Ledingsbøderne; ved Udpantning vurderede de saaledes de udtagne Kreaturer til alt for lave Belob. Da Kong Knud den følgende Sommer opholdt sig i Børglum, mærkede han *Uvillie* imod sig i alle Befolkningens Lag. Man samledes i stormende Moder, og Kongen fandt det raadeligst at sætte over Limfjorden; men da var man allerede begyndt at vende sig mod Ombudsmændene og at plyndre Kongens Gaarde. I Viborg mærkede Knud den

Digitized by Google

samme Stemning; hvor han kom i Jylland, var der Gæring, saa at han fandt det rettest fra Slesvig at drage til Fyn. I Odense syntes Befolkningen foreløbig at tage ham i Beskyttelse, hvad der ogsaa var nødvendigt; thi Skarer af Jyder var fulgt efter for at fordrive Kongen fra Landet eller tage hans Liv. Kongsgaarden blev omringet, og henad Aften ansaa Knud det for sikrest at gaa over i den nærliggende *St. Albani Kirke*, en Træbygning, der laa Nord for den nuværende St. Knuds Kirke. Men de uforsonlige Fjender vilde heller ikke der lade Kongen i Fred. Knud forudsaa sin Død og havde nydt Nadverbrødet, da gennem et Vindue en Sten blev slynget ind og traf hans Pande over Øjenbrynet; et Spyd borede sig snart efter ind i hans Side, og han udaandede. Ved Kirkedøren holdt hans tapre Forsvarere endnu Stand en Tid, men bukkede omsider under. Knuds Broder *Benedikt* var bleven saaret og bragt over i et Nabohus, men han blev fundet og sønderhuggedes Led for Led; en anden Broder *Erik* var det lykkedes tidligere at slippe bort.

Den grufulde Gerning er fortalt i mange Skrifter; i det 19. Aarh. har Undersøgelser af de bevarede Skeletter kun alt for vel stadfæstet Beretningen og givet Vidnesbyrd om, at Knuds Legeme ogsaa efter hans Død har lidt Mishandling. Rundt om i Europa hørte man med Forfærdelse om den Udaad, de Danske havde begaaet, og som man ikke havde villet tiltro dem.

Vi har fortalt om den Mands Levned, som skulde blive Danmarks *første Helgen*. Det vil let blive sagt, at en Helgens Historie, berettet af Præster, maa have en tvivlsom Karakter; den kan ikke gøre Krav paa fuld Tiltro. Blændet af Martyrskæret, fyldt af Medfølelse eller Beundring kan Fortælleren ikke have set uhildet paa Begivenhedernes virkelige Foregang; det kolde Søgelys, der kun leder efter Sandhed, er ikke kommet til at virke. Ikke desto mindre tror vi, at den foran fremsatte Skildring giver os den sande Kong Knud. Men det er værd at redegøre for, med hvor stor Sikkerhed der kan tales om historiske Forhold fra saa fjern en Tid; som Prøve derpaa vil netop Beretningerne om Knud den Hellige kunne tjene.

Dersom Samtidighed eller dog kun en kort Afstand i Tid skal have afgørende Betydning for at bestemme Sandheden af Udsagn, er vi meget heldigt stillede over for Kong Knud. Vi besidder, foruden den Mindetavle, der sattes paa hans Grav ikke ti Aar efter hans Død, en *Levnedsbeskrivelse* af Kongen, affattet et Par Aar senere af en Gejstlig i Odense, endvidere en ny, kort Gravskrift fra 1101 og dernæst en udførlig *Biografi* af Knud, forfattet 30 Aar efter hans Død (c. 1120) af den engelske Munk i Odense *Ælnoth*. Endvidere er hans Historie fortalt i Roskildekrøniken (c. 1140), samt af Svend Aagesøn og Sakse, og det

Digitized by Google

vilde være ganske urigtigt ikke at raadspørge ogsaa deres Vidnesbyrd, selv om de har benyttet de nævnte ret samtidige Kilder. Det maa jo nemlig vel huskes, at den Helgen, der skildres, var en Konge og som saadan kendt og omtalt af alle; Betydningen af hans Gerning blev opfattet og bedømt paa forskellig Maade af samtidige og efterlevende, hvorfor Enkeltheder i hans Historie ofte var bleven afvejet. Af denne Grund er Udsagn i de ældre Kilder ikke bleven gentaget i yngre Beretninger uden at have krydset en Tid, da Fortællingen om hans Gerning saa vel som om de Undere, der skete ved hans Grav, har mødt Kritik. Der rejste sig Tvivl om, at Kong Knud virkelig var en ret Helgen, og om hans Død ikke delvis var selvforskyldt. Vi mærker i alt Fald paa mange Maader en Polemik over for saadanne Fornægtere.

Knud den Helliges Segl.
»Her ser du en Søn af Kongen med Navnet Magnus«. (Svend Estridsøns kirkelige Navn.)
Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Det er endvidere blevet sagt, at disse Helgenskildringer gennemgaaende er bleven skrevet ud fra bestemte Synspunkter, der stammer fra Kirkefaderen *Augustinus*. I Følge hans Betragtning af Verdenshistorien er den en fortsat Kamp mellem Guds Rige og Djævelens Rige; som en saadan Kamp har bestaaet i Himlen, saaledes fortsættes den her paa Jorden. En sand kristen Fyrstes Stræben vil gaa ud paa at tilvejebringe Fred og Retfærdighed, og som en Stridsmand med dette Maal for Øje vil nødvendigvis en Helgen blive skildret. Nu har imidlertid Augustinus' Opfattelse været langt mere end en Model, som Forfattere af Bøger havde for Øje ved deres Skildring af en kristen Helt; det var den Anskuelse, som kom til Orde i Kirkens Tale og derfor blev Folkets Opfattelse; det var tillige den Opfattelse, hvoraf en fremstræbende Fyrste var grebet i sin Sjæl, derfor ogsaa Kong Knud. Naar altsaa de nævnte Skrifter er baarne af augustinsk Aand, har de ikke fjernet sig fra Aanden i den Personlighed eller i den Tidsalder, som de skildrer. Vi kan derfor ikke undre os over, at de fra Augustinus kendte Tanker eller hans Slagord, hans Idealer og det af ham satte Maal for en Kristens Gerning møder os i disse Skildringer. Deri er intet lærd Laan udefra, men kun hvad der gjorde sig kraftigt gældende i den virkelige Verden.

Digitized by Google

Dernæst maa det erindres, at medens i vor Tid Forfattere stræber efter Originalitet, var for hin Tid Maalet netop Kopien. Det gjaldt om at efterligne, at arbejde efter Forbilleder, at svøbe sig i Forgængeres ærværdige Klæder, hvorfor ogsaa Lignelser og Allegorier var en Hoveddel af Tidens Tankebygning; et tæt Væv af anvendte Bibelsteder og andetsteds fra hentede Citater blev dens nødvendige Udsmykning.

Man har Uret i at tro, at den ydre Form, som Traditionen faar, og hvori man genkender Udsagn fra Testamentet, Fraser fra den gamle Bibeloversættelse (Vulgata), Symbolik af almindelig Art, skulde af den Grund frarøve Beretningen Karakter af Sandhed.

Efter at have gjort Rede for det almindelige Standpunkt for Opfattelsen i de foran nævnte Skrifter og for den Maade, hvorpaa Nutiden bør se paa dem, skal vi endnu nævne, at de er de i Danmark først affattede historiske Skrifter og skyldes Gejstlige i Odense. Kong *Knuds Lidelseshistorie* er maaske forfattet af en Dansk, men *Ælnoth*, der skrev det langt udførligere Værk om ham, var en Englænder, født i Canterbury. Efter en Indledning om den forudgaaende Tid giver han en omhyggelig Fremstilling af Knuds Liv og Gerning. Ælnoth var allerede i Tjeneste ved Kirken i Odense ved Knuds Skrinlæggelse (1101), og da han en Snes Aar senere forfattede sin Bog, havde han indsamlet rundt om i Landet mange Efterretninger om sin Kirkes Helgen, som han skildrer med varm Følelse, men uden at lægge Skjul paa hans Fejl og Overgreb. Ælnoth var fuldt fortrolig med det danske Sprog, og han ynder at fortolke danske Stednavne; han skildrer ofte anskueligt, men han er bleven bred ved sin Moraliseren, sin Hang til at vise sine bibelske eller lærde Kundskaber og dernæst ved sine indskudte Poesier.

9. **Oluf Hunger (1086—1095). Erik Ejegod (1095—1103).**

Rigets Stormænd samlede sig til et Møde, og deres Tanker maatte naturligt vende sig mod den Broder af Knud, der havde maattet lide under hans Vrede. Men *Oluf* sad i Fangenskab hos Grev Robert og maatte udløses; det lykkedes ogsaa, efter at Broderen Niels var traadt som Gidsel i hans Sted, indtil en aftalt Løsesum var udredet. Oluf maatte love at overholde Haralds Love og hyldedes derefter rundt om paa Landstingene.

Pave Gregor VII havde for ikke mange Aar siden skrevet til Kong Harald Hén om, at han maatte faa gjort Ende paa den usalige Tro hos de Danske, der ofte gav Præster Skyld for Uaar, Folkesygdomme og anden Nød, eller lagde Skylden derfor over paa Kvinder. Nu er

Digitized by Google

det klart, at naar Folket nærede saadanne Forestillinger eller paa Oldtidens Maade gjorde Kongen ansvarlig for Uaar, maatte det, der hændte i de nærmeste Aar efter Knuds Død, give rig Anledning til at udfinde, hvem der var Skyld i Ulykken. I vort Lands Historie har der aldrig været fortalt om saa mørke Tider, om ondt Vejrlig, Regnskyl, Tørke og Misvækst, som netop i disse Aaringer, og med malende Ord hører vi Tilstanden skildret. Allerede i Kong Olufs første Aar svigtede Afgrøden, og der optraadte Sygdomme, men saa lidt blev der bødet derpaa i de følgende Aar, at disse i ustandselig Række bragte enten saadan Hede i Modningens Tid, at Sæden blev afsvedet, eller saa vedvarende Regnskyl i Høstens Tid, at Markerne oversvømmedes, og man i Baade maatte bjerge de Aks, der ragede op over Vandet, og tørre i Ovne de vaade Kærner. Heste og Hunde maatte tjene som Føde, Sult lod mange fattige bukke under, men ogsaa Samfundets store led Savn; Kongen maatte sælge bort af sit Jordegods, Hirdmændene af deres Vaaben og Bohave.

Denne Skildring hos Sakse kan være noget overdreven, især med Hensyn til Varigheden af denne Uhyggetid, men vist er det, at der ogsaa fra Landene Syd for os meldes i disse Aaringer om Tørke, Oversvømmelser og Misvækst, tillige om Lidelser baade for Samfundenes store og for Almuen. Her i Landet maatte Folket stirre med *ond Samvittighed* paa Mindet om det Kongemord, der var begaaet, tilmed da vi maatte se, hvordan i Nabolandene mod Nord Naturens Forhold var smilende og ikke gav nogen Himlens Vrede til Kende.

Jyderne havde størst Skyld i Udaaden, og det var dem, der først følte Trang til at gøre Bod. Der meldtes desuden fra St. Albans Kirke om Undere, som var sket ved Kongens Grav. Under Ledelse af Bisper og Præster drog Jyderne til Odense for her at raadslaa med Kirkens Præster om, hvordan der kunde ydes *Martyrkongen* Oprejsning og Ære. Det blev besluttet at tage Kong Knuds Ben op af Graven og lægge dem i en Stenkiste, der kunde hensættes i Krypten under den af Kongen stiftede, endnu ikke fuldførte Kirke. Efter en tre Dages Faste skred man til denne højtidelige Handling (i Foraaret 1095). Kong Oluf havde givet sit Samtykke hertil, skønt han længe havde været utilbøjelig til at tro, at hans Broder var en Helgen. Kong Oluf følte sig i øvrigt træt af Livet, og han døde i den samme Sommer (18. August 1095). Det næste Slægtled gav ham det sørgelige Tilnavn Hunger.

De Danske maatte ønske en Konge, der kunde vinde Sympati hos alle Folkets Lag og i alle Landets Egne, en Konge, der ikke utidig vilde føre Ideer igennem, der krævede en langsom Vækst, en Fyrste, der saa, at den Tid var forbi, da Danske kunde genvinde Vestens Riger,

Digitized by Google

og som havde Øje for de nærliggende Opgaver i Syd og Øst. Man maatte ønske en Styrer, som ikke blot besad Knuds mandige Kraft, men den Besindighed, som han manglede, og det var lykkeligt, om han ejede den Vennesælhed, som havde smykket Kong Svend. De Danske syntes at have fundet en saadan Fyrste, da de valgte Olufs kraftige og hjertevarme Broder *Erik* til Konge.

Det forandrede *Forhold til England* tilkendegav Erik, da han sendte en Anmodning til Kong Vilhelm II om at faa Munke overladt til at tjene Kirken i Odense. Det bevarede gode *Forhold til de nordiske Riger* fik en smuk Bekræftelse. Mellem Danmark og Norge havde der længe været Fred, men Magnus Barfod (1093—1103) laa i stadig Strid med Kong Inge i Sverige, der vilde tilrive sig Dalsland. Der blev dog aftalt et Møde i Götaelven af de tre nordiske Konger for at bringe en Forsoning i Stand, og det lykkedes i en kort Stund at faa al Uenighed udglattet. Enhver Skade, som Krigen havde bragt, skulde være glemt, ethvert Lands Konge vilde erstatte sine Undersaatter, hvad Tab de havde lidt. Kong Inge skulde give sin Datter Margrethe som Brud til Kong Magnus; hun vilde bringe ham Dalsland som Medgift. Da disse Konger stod sammen paa Sletten, — saaledes fortæller Sagaerne —, mælte deres Landsmænd de Ord, at man ikke kunde se tre stateligere Fyrster. Kong Inge var den højeste og mest fyldig, men Erik Konge var den skønneste, og Godhed lyste af hans Aasyn, medens Magnus i sin Holdning var mest høvdingemæssig; alle tre var de smukke Mænd, gæve af Udseende og veltalende.

Kong Erik var den stærke Styrer, som ikke vilde taale Angreb paa Landet. Allerede inden han var valgt til Konge, havde Folket paa egen Haand taget Kampen op mod de plyndrende *Vender*, og der overgik den store Stad Julin en haard Straf. Den sjællandske Jarl *Skjalm Hvide*, der havde sin Broders Død at hævne, havde udbudt til dette Togt og var dets Anfører. Nu tog Kong Erik fat med sin Flaade, han tvang Rügen til at svare Skat, og Kongen lagde Øen ind under Skjalm.

Der maa have været noget mærkeligt fængslende ved *Kong Eriks Personlighed;* thi af ingen Konge fra disse Tider gives der en saa indgaaende Skildring som netop af Erik, og man mærker, hvordan Sympatien stadig følger den *ejegode* Hersker. Han var en Kæmpe af Skikkelse og dog lige saa vel bygget som behændig; siddende ned kunde han brydes med to af de stærkeste Karle og dog tvinge dem under sig, og han var en Mester i Spydkast. Naar han paa Tinge løftede sin klangfulde Stemme, kunde selv de fjernest staaende høre hans veltalende Ord, og det følte, at hvad han sagde, kom fra Hjertet og aandede Medfølelse med alle, selv dem i Trællestand. Bag hans Ord vidste

Digitized by Google

man, at der stod en alvorlig Mand, der paatalte Uret og forstod at straffe dem, der vilde trykke Almuen.

Det nordiske Vandremod sad Kong Erik i Blodet, og to Gange søgte han mod Sydens Riger. Han havde sit Lands Opgaver for Øje, men vilde tillige tilfredsstille en personlig Trang. Han vilde opnaa, at hans dræbte Broder optoges i Helgenernes Række, og gennemførte det store Formaal, som hans Fader og Brødre havde sat sig, at frigøre Landet for den kirkelige Afhængighed af Bremen; de danske Konger havde

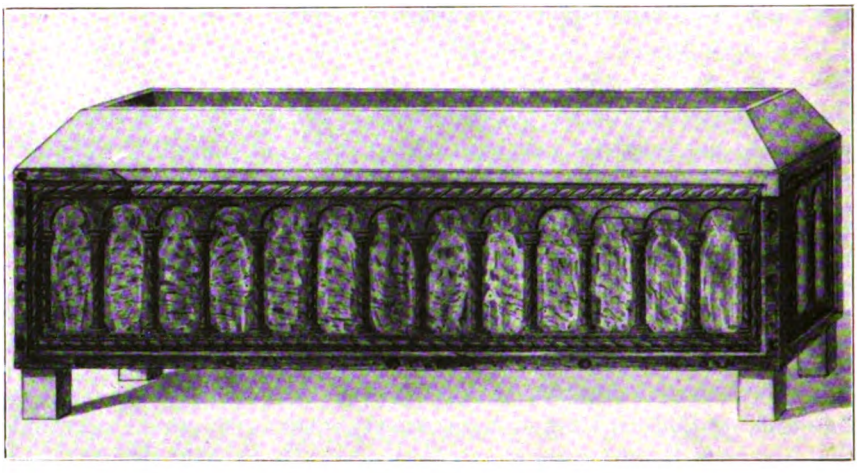

St. Knuds Helgenskrin i Krypten under St. Knuds Kirke i Odense.
Efter Tegning i Nationalmuseet.

vel ogsaa ved deres Trofasthed mod Rom og Arbejde for Kirken gjort sig værdige hertil. Kong Erik mødte da ogsaa en gunstig Modtagelse hos Paven og fik Tilsagn om Opfyldelse af sine Ønsker. Paa sin Rejse stiftede Kongen paa et Sted Syd for Piacenza et Gæstehus for Rejsende, og han gav i Lucca Midler til, at alle Mænd af dansk Tunge her kunde faa Vin og Husly.

Den pavelige Bulle, der optog *Knud i Martyrernes Tal*, kom til Landet, og nu kunde den store Højtidelighed finde Sted, som skaffede den dræbte Konge Oprejsning. Kong Erik havde længe beredt det Sted, hvor Gudstjenesten til Minde om ham kunde fejres. Ved Siden af den Kirke, hvor Knud var bleven dræbt, var et Kloster grundet, og 12 Munke fra Evesham i England var komne til Odense for at tage Bolig her og betjene Kirken sammen med det Samfund af regelbundne Kanniker, der allerede virkede ved den. Den tidligere begyndte *Stenkirke* var nu færdig, dens Indre rigt udsmykket; ved tildelt Jordegods var der sørget for Præsternes og Munkenes Underhold. Langfredag 1101

Digitized by Google

samlede sig i Odense Landets Bisper, talrige Høvdinge og Skarer af Almuefolk. Knuds jordiske Levninger blev taget op af Stenkisten og baaret fra Krypten op i Højkirken; her svøbtes de i Silke og nedlagdes i et Skrin, der lyste af Guld og Ædelstene; Knuds Dronning Edel, nu gift med Hertug Roger af Apulien, havde bidraget ved dets Udsmykning. I Skrinet blev gemt en kort Beretning om Kampen i Kirken; foruden Knuds Broder Benedikt nævner den Navnene paa de faldne trofaste Stridsmænd, der havde forsvaret Kongen. Skrinet fik derpaa Plads paa Alterbordet.

Kong Erik, der havde saa let ved at vinde alles Kærlighed, forstod ikke at betvinge sin *Lidenskab;* han var farlig for Kvinder, og som sin Fader lagde han ikke Baand paa sin Hang. Hans Dronning *Bodil*, en Datter af Thrugot Fagerskind, maatte se Friller ved sin Side. Om Kongens bevægelige Sind lyder der en mærkelig Fortælling. En Leger havde ved sit tryllende Spil saaledes ophidset ham, at han fo'r rundt som en rasende og nedhuggede Mænd i sine Omgivelser. Af dyb Anger over sin Gerning vilde han drage som *Pilgrim* til det hellige Land; han var den første af Europas Konger, som satte sig Palæstina som Maal. Folket var fortvivlet over hans Beslutning og søgte forgæves at holde ham tilbage. Kongen indsatte sin ældste uægte Søn Harald Kesje (Spyd) til Rigsforstander og gav ham Biskop Asser Svendsøn af Lund, en Brodersøn af Dronningen, til Raadgiver. Gennem Rusland gik hans Rejse til Byzans, derpaa sejlede han til Cypern, men her blev han angrebet af Feber og døde (den 10. Juli 1103). Dronning Bodil drog videre til Palæstina; hun døde paa Oliebjerget.

10. **Niels (1104—1134).**

Under Kong Eriks Jorsalsrejse var Pavens Afgørelse faldet, og et *Ærkebispedømme for alle Nordens Lande* var bleven oprettet. Kardinal Alberik var bleven sendt herop; han havde forvisset sig om, at *Lund* ved sin Beliggenhed var et godt Midtpunkt for en saadan Kirkefyrstes Virksomhed, og at Biskop *Asser* i Lund, der nu var c. 45 Aar gammel, og som var en anset Mand af en fornem Slægt, ogsaa ved Karakter og Kundskaber var egnet til denne Stilling. Alberik indviede da Asser og hængte Palliet, det hvide, med Kors mærkede Baand, om hans Skuldre.

Paa disse Tider, da Folket havde set en Helgen opstaa i dets egen Midte, og da Landet havde Udsigt til at blive en egen Provins under den store katolske Kirke, hvad der nu altsaa blev virkeliggjort, er sikkert den Tanke bleven raadende, at de Danske ogsaa burde følge andre

Digitized by Google

kristne Landes Skik: at give *Tiende* af Jordens Afgrøde. Det var forargeligt at se, — havde Adam af Bremen sagt —, hvorledes Præsterne skulde have Betaling for hver kirkelig Handling. Kong Knud maa have haft den rette Forstaaelse, da han over for Jyderne fremsatte Forslag om at faa Tiende indført, — og paa den Tid var man sikkert i enkelte Egne af Riget begyndt at svare Tiende; Drabet af Kongen kunde man sone ved at efterkomme hans Ønske. De gode Aaringer under Kong Erik maatte stemme Folket gunstigt herfor, og Kærligheden til den ejegode Fyrste vejc med. Vi har ingen Efterretninger om, naar Tiende er bleven indført i Danmark, det er i de enkelte Egne sket paa ulige Tidspunkter; men vi kan se, at Tiende blev svaret, snart efter at de to store Bevillinger fra Pavestolens Side var opnaaet. Tiendens Fordeling var overalt i Landet den samme, en Trediedel fik Præsten, en anden Kirken, den tredie Bispen, men mod Udredelsen af denne Trediedel rejste der sig Modstand; — her var der ogsaa den praktiske Ulempe, at Tiendemodtageren ikke fandtes i Sognet og ofte boede fjernt; — i Nørrejylland vedtog man i Stedet derfor at yde en bestemt Pengeafgift (Biskopsgiaf), og heri skete først Forandring flere Aarhundreder senere.

Ind paa Aaret 1104, indløb Budskabet om *Kong Eriks* Død. Det bragte dyb Sorg, men det gjorde ogsaa Folket raadvildt. Man var dog enig om eet, at man ikke vilde vælge Harald Kesje til Konge; dertil havde hans Styrelse under Faderens Fraværelse været altfor uretfærdig og tyrannisk. Kong Eriks to andre Sønner Erik og Knud var endnu Børn, og til dem eller deres Værger kunde Landet ikke betroes, det maatte nu have en Konge. Af Svend Estridsøns Sønner var endnu tre i Live, men den ældste af dem døde, inden Valgtinget paa Isøre kunde holdes, en anden Broder ønskede ikke Tronen, og saaledes blev Niels taget til Konge.

Der skulde tilfalde *Kong Niels* en lang Regeringstid, men den har et mærkeligt tyst Præg. Hvad der hændte, synes i ringe Grad knyttet til Kongen, som aabenbart ikke var Folkets Leder. Fra alle Sider bliver da ogsaa Niels skildret som en lidet villiestærk Mand; han lyttede gerne til andres Raad, han havde ingen Fjender, men heller ingen Beundrere; derimod beskyldte man ham for Pengekærhed og Smaalighed. I den gamle Skildring af Vederlagets Historie fortælles om Voldshandlinger, der foregik paa Huskarlenes Gaarde, saa at Disciplinen synes slappet. Kong Niels forstod ogsaa kun slet i sin ydre Fremtræden at gøre sig gældende; han havde til daglig Tjeneste kun 6—7 Hirdmænd om sig. Hans nærmeste *Raadgiver* var *Ærkebisp Asser*, men denne var af samme Stobning som Kongen, uden alvorlig Myndighed og uden Fremsyn; en tysk Udsending udtaler om Asser, at han var en godlidende og jævn Mand, men af et bondeagtigt Ydre

Digitized by Google

Det var aabenbart andre Tider, end da Niels' Fader eller hans Broder Kong Erik holdt deres gæstfri, af mange Udlændinge besøgte Hof. Efter Kong Eriks Død digtede den islandske Lovsigemand Markus Skeggjason (der døde 1107) et udførligt Drape om Kongen; i stærke og smukke Udtryk, men sandfærdigt, skildrede han deri hans Gerning og Bedrifter og rettede Digtet til Kong Niels. Men det er ogsaa gennem mange Tider den sidste Gang, at islandske Skjalde traadte i Berøring med Hoffet i Danmark.

Asser fik dog Kong Niels til at foretage et *Korstog mod Smaaland.*

Mønt fra Kong Niels' Tid, præget i Lund.
Efter Hauberg: »Myntforhold indtil 1146«.

Sveriges Landskaber var paa den Tid ellers vundne for Kristendommen, men der holdt sig i Egnene ved Danmarks Grænse en Del Hedenskab i Smug, og den viste sig ogsaa i aabenlys Dyrkelse. Kong Niels søgte at faa Bistand til dette Korstog hos Kong Sigurd i Norge. Denne var jo berømt for sit store Togt med en Flaade rundt om Europas Kyster til det hellige Land; dér havde han kæmpet mod de Vantro og i Jerusalem lovet paa alle Maader at fremme Kristendommen og støtte Kirken. Efter hans Hjemrejse gennem Landene havde Kong Niels modtaget Sigurd, der var hans Dronning Margrethes Stifsøn, med al Hæder i Hedeby; han havde fulgt ham op gennem Jylland og skænket ham et fuldtrustet Skib, der kunde føre ham til Norge (1111). Kong Sigurd lod da ogsaa udruste en Flaade paa 300 Skibe med en Snes Tusind Mand om Bord. Men nu indtraf noget lignende som ved det planlagte Englandstogt paa Kong Knuds Tid. Den danske Flaade kom i rette Tid til Stede paa det aftalte Sted i Øresund, men den ventede i lang Tid forgæves paa Nordmændenes Komme, og da Utaalmodigheden steg, maatte Kong Niels aflyse Foretagendet. Omsider kom Kong Sigurd; han var ærgerlig over at finde Sundet tomt, men sejlede videre langs den skaanske Kyst indtil Mundingen af Simre (Simre-os, nu Simrishamn). Her holdt han Husting med Flaadens Førere og klagede over, at Kong Niels havde svigtet ham; han lod sin Vrede gaa ud over Kongens Gaard Tummæthorp (Tomarp), som han plyndrede. Derpaa styrede Flaaden mod Kalmar, hvorfra den trængte ind i Smaaland. Befolkningen maat-

Digitized by Google

te udrede 1800 Stykker Kvæg og give Løfte om at bekende sig til og holde fast ved Kristendommen (1123).

Et mærkeligt Vidnesbyrd om, hvordan den danske Regering synes at staa uden for Bevægelserne i Samfundet, var det Røre, som opstod paa Sjælland, eller dog i Øens sydlige Del, da den varmt troende Rigmand *Peder Bodilsøn*, paa Tilskyndelse af sin Kapellan *Nothold*, paa Tinge stillede det Krav til Præsterne, at de skulde leve i *ugift Stand*, og at de gifte skulde skille sig ved deres Hustruer. Forlangendet om, at Præstestanden skulde leve i Cølibat, var allerede bleven hævdet af Gregor VII, men i Nordeuropa havde man endnu kun i ringe Grad rettet sig derefter. Paa en Kirkeforsamling i Laterankirken 1123 var Budet imidlertid bleven fastslaaet, og nu naaede Bevægelsen hertil. Den gamle Biskop Arnold i Roskilde søgte at tale Præsternes Sag, men uden Kraft, og Bønderne, der forargedes over Præsternes Ægtestand, skred til Voldsomheder mod dem; de dræbte nogle og forjog andre. Imidlertid døde Arnold, og det lykkedes hans Eftermand Peder at faa Sindene bragt i Ro, ligesom han fik udvirket en kongelig Bestemmelse om, at Klagemaal mod Præster skulde føres ved gejstlige Domstole. Fordringen om Præsters Cølibat blev dog et Program, der stadig stærkere krævedes overholdt, om der end gik flere Slægtled hen, før det gennemførtes.

11. **Knud Lavard.**

Et Modbillede til Kong Niels' Styrelse danner Tilstanden ved Landets Sydgrænse. Her mærker man et Pulsslag, et Hjerte, en Villie udgaaet fra en Personlighed.

Det var en rig Arv af Folkekærhed og Berømmelse, som Erik Ejegod efterlod sin Søn *Knud*, der tilmed var født i ret Ægteskab af en Dronning, der var lige udmærket ved at tilhøre en højt anset Slægt og ved at være from og god. Dersom Knud havde været voksen ved sin Faders Død, var han sikkert bleven støttet af et stort Parti, men en 8 Aars Pog kunde man ikke vælge. Knud var født i Roskilde 1096, ved sin Bortrejse overlod Faderen Sønnen til Skjalm Hvide i Egnen ved Sorø, og her voksede han op sammen med Skjalms fire Sønner. Som Yngling sendtes han til *Hertug Lothar* af Sachsen for dèr at lære Hofskik og alt, hvad en Kongeson burde tilegne sig; Knud blev knyttet ved et oprigtigt Venskab til Lothar og hans Hof.

Ved sin Hjemkomst maatte Knud deltage i en af de faa Krige, som Kong Niels førte; den havde hans Karrighed foranlediget. *Henrik*, der var Søn af den dræbte Venderfyrste Godskalk og Svend Estridsøns

Digitized by Google

Datter Sigrid, havde haft Held med at faa Fodfæste i sin Faders abodritiske Lande, og ved at hylde Hertug Lothar skaffede han sig dennes Gunst, saa at han kunde brede sin Magt stadig længere mod Øst, endog helt hen til Oder. Kong Niels burde have skabt en Støtte for sin Sydgrænse ved at holde Venskab med sin nære Slægtning og Nabofyrste, men han forholdt Henrik hans Mødrenearv, hvorfor denne ofte sendte *hærgende Skarer* ind paa de Omraader Syd for Ejder og Sli, der stod under Niels, ja Kongen turde ikke overnatte i Hedeby, naar ikke Friserne blev tilsagt til at holde Vagt.

Niels bestemte sig til et *Modangreb* paa Henriks holstenske Lande. Han sejlede med sin Flaade til Lütjenburg i Wagrien og landsatte Tropper. Det var aftalt, at *Jarlen Elif* i Hedeby skulde med sit Rytteri støde til de af Niels førte Skarer, men bestukket af Henrik udeblev han, og de danske Krigere, der omsværmedes af Henriks Rytteri, led megen Modgang. Harald Kejse maatte paa et Skjold bæres bort til Lejren, Knud blev haardt saaret, men man fik ham dog op paa en Venders Hest og bragt i Sikkerhed. Heldigvis ankom nu Skaaningernes Flaade, der var bleven forsinket ved Storm, og ved dens Bistand slap Resten af Hæren under de haardeste Kampe tilbage til Skibene.

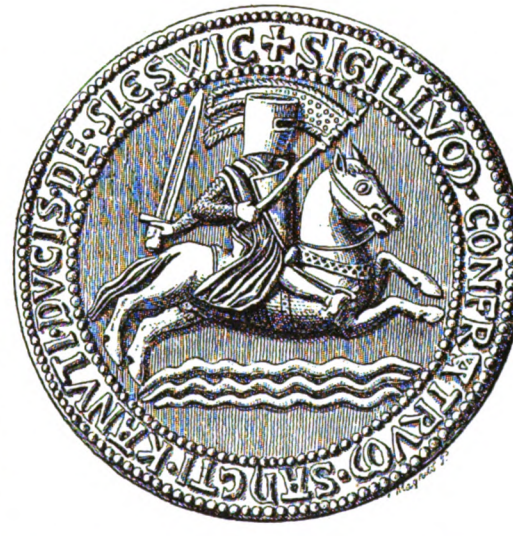

Knudsgildesegl fra Slesvig c. 1225—50. Rytteren forestiller Knud Lavard som Hertug. Efter »Tidsskr. f. Kunstindustri« 1899.

Elif blev afsat; men uden Høvding ved Grænsen var man ilde stedt. Da Henrik vedblev at plyndre løs i disse Egne, søgte ogsaa de danske Beboere hernede at tilrane sig Bytte. Det var derfor vanskeligt at faa nogen til at overtage den udsatte Post i Hedeby. Da tilbød den unge Knud sig, han fik ved at sælge bort af sin Fædrenearv en Pengesum bragt til Veje, som Niels gerne modtog, og saa blev Stillingen ham tilstaaet. *Knud var nu Hertug*, ja „hele Danmarks Hertug"; der fandtes kun een Bærer af denne Titel, og Knud havde et almindeligt Tilsyn med Forsvaret af Danmarks Grænser.

Knuds *første Opgave* maatte være at *ave Henrik*. Han lod ham vide,

Digitized by Google

at han kunde faa Fred, hvis han vilde give Erstatning for sine Plyndringer, men Henrik forlangte da sin Mødrenearv. Gensvaret kom hurtigere, end Henrik havde formodet; i Nattens Mørke var Knud med sine Ryttere kommen til hans Borg, og kun ved at styrte sig i Floden der udenfor kunde han undslippe, medens Knud uhindret plyndrede Borgen. Til denne Begyndelse svarede Fortsættelsen. Knud uddannede et ypperligt Rytteri og forstærkede sine Skarer, han styrtede løs paa Henriks forskellige Lande; ogsaa Søens Røvere blev forfulgte, saa at Henrik intetsteds følte sig sikker. En Dag holdt Knud pludselig i Porten paa den Bygning, hvori Henrik opholdt sig; han blev forfærdet, men fik at vide, at Knud kun ønskede at forhandle med ham. Henrik mødtes med sin Fætter og var rørt over Knuds ædelmodige Kampmaade. Han indvilligede i at søge en Forsoning med Kong Niels. Ved Knuds Mellemkomst blev denne da ogsaa bragt i Stand, idet Henrik fik udbetalt en Afstaaelsessum. Hertugen havde nu skabt *Sikkerhed for Landets Sydgrænse*, og det var sket uden at krænke Henriks Lensherre Hertug Lothar.

Der maatte gaa Ry af Knud som Styrer, og efter at Henrik, Godskalks Søn, var død, og hans Søn og Sønnesøn efter en kort Regering var bleven myrdet, vendte Abodriterne deres Blik mod den kraftige slesvigske Hertug. Mange Stormænd søgte Hjælp hos ham, og efter at Lothar som Overherre havde godkendt, at *Knud gjorde sig til Fyrste*, satte han sig i Besiddelse af *Wagrien*, derpaa tvang han Abodriterne i *Mecklenburg* og Polaberne i *Lauenburg* til at erkende ham som Herre. Han besad saaledes nu det meste af sin Fætters Rige.

Man kan forstaa, at Knud med sit djærve Styremod og af Hensyn til det Rige, hvis Værn han havde paataget sig, kunde stille sig en saadan Opgave, tilmed havde han vel den Tanke at udbrede og befæste Kristendommen i disse mere end halvthedenske Lande; Slavernes Apostel *Vicelin* havde da ogsaa en trofast Støtte i Hertugen. Men unægtelig laa der en Fare i hans Dobbeltstilling som den danske Konges Hertug og som Lensmand under Lothar, der 1125 var blevet tysk Konge. — Knud maatte betale denne en stor Lensafgift, og han havde vist sin Rundhaandethed ved at lade den Hest, han sendte, møde med Guldsko.

Knud havde endvidere inden for sit Hertugdømme arbejdet paa at *skabe Sikkerhed*. Han lod Hedeby omgive af Volde og Grave, han saa at sige aflaasede Slien ved at bygge en Borg paa Fjordens smalleste Sted ved Mysunde, med en Genboborg paa Sydsiden lige overfor; men ogsaa ved Sliens Munding rejstes et truende Taarn (Rester af denne „Gammelborg" findes ved Sles Minne). Foruden at beskytte mod overraskende Indfald skulde disse Borge være Kontrolsteder med den Opgave at paase, at de befalede Afgifter blev betalt. Thi Hertugen havde

Digitized by Google

lært af Lothar, at Told var en rimelig Afgift for den Beskyttelse, der nu blev ydet Sejlads og Handel, ligesom den var en smuk Indtægt for Fyrsten. Hertugens faste Haand mærkedes paa den Tryghed, som Beboerne af hans Landsdel kunde glæde sig ved. Det var paalagt Høvdingerne at skaffe stjaalet Gods igen eller at give Erstatning derfor. Ingen Voldsmand undgik sin Straf; da en dømt paaberaabte sig sin fornemme Herkomst, lod Knud en høj Mast rejse, for at han kunde forlade Livet i en standsmæssig Galge.

Jo mere Spagheden i Kong Niels' Styrelse mærkedes, desto større *Glans* faldt der over den unge, foretagsomme Hertug. *Misundelsen fandt Næring*, Mistanke fulgte efter. Efter Rigets Forfatning var der ingen selvskreven Arving til Tronen, Knud var den tidligere Konges Søn; men ogsaa Kong Niels havde en Søn, Magnus. Knud havde som halvvoksen staaet Fadder til sin Fætter, nu var denne en kraftig Yngling, vellidt og med gode Evner; Knud havde svoret sig i Broderskab med ham. Men Magnus var grebet af Skinsyge, og hans Moder Dronning Margrethe søgte forgæves at holde den nede. Hun var i det hele den store Mæglerske. Som et Fredens Pant var denne „*Fredkulla*" i sin Tid bleven bortgiftet til Kong Magnus Barfod i Norge, efter hans Død var hun indtraadt i Ægteskab med Kong Niels. I Modsætning til den Tavshed, som de historiske Kilder indtager om Niels' Personlighed, bringer de mange Vidnesbyrd om Dronningen. Hun har saaledes følt det som sin Opgave at knytte nordiske Fyrstehuse til hinanden gennem Ægteskaber. Knud Lavard havde hun bragt sin egen Søsterdatter Ingeborg, en Datter af Fyrst Mstislav, som Brud og givet hende en betydelig Medgift. Margrethe formanede sin Søn og Knud til trofast at holde sammen, og da hun, lidende af Vattersot, mærkede Dødens Komme, kaldte hun Knud til sig og paalagde ham endelig at holde Fred med Magnus, selv om denne af andre blev vildledt i sin Holdning. Hun døde 1127, og det skulde snart erfares, at en dæmpende Haand var faldet bort; Tvedragtens Mænd havde faaet frit Spil, blandt dem særlig en anden Fætter af Knud, Henrik Svendsøn; paa Grund af sin haltende Gang havde han Tilnavnet Skadelaar.

Man mærkede allerede Uvillien mod Hertugen ved Magnus' Brylupsfest i Ribe, da Henrik spottede over Knuds Optræden i sachsisk Dragt med de Ord, at saadant Purpur næppe skærmede mod Sværd. Til et egentligt *Opgør* blev Knud senere ligefrem stævnet af Kong Niels. Han mødte atter i *Ribe*, og her rettede Kongen den Bebrejdelse mod Knud, at han havde tiltaget sig Kongetitel, uagtet han dog var en Konges Undersaat. Herpaa gav Knud det Svar, at han ikke kaldte sig med denne Titel, Venderne betegnede ham som deres Knes, Herre. Han føjede til, at selv om Knes betød Konge, vilde det jo ikke være mere for-

Digitized by Google

nærmeligt, end at Kong Niels' Søn Magnus havde en saadan Titel; nylig havde nemlig Vestgöterne valgt Magnus til Konge som Arving efter Kong Inge, Stenkils Søn, Dronning Margrethes Fader. Knud fralagde sig ogsaa enhver Tanke om at ville fortrænge Kongens Søn; naar der af mange var vist ham saa stor Tillid, maatte vel Grunden være den, at de Folkeslag, som havde været Landets Fjender, nu ved hans Bestræbelser var blevet dets Venner, saa at de Danske trygt kunde bo ved Landets yderste Kyster.

Kong Niels var beroliget og lovede ikke at ville lytte til de anklagende Røster, men hans Holdning var som altid usikker. Knuds Modstandere mente, at Kongen stadig nærede Frygt, og at han vilde være taknemmelig for, at Knud blev taget af Dage. En formelig *Sammensværgelse* mod Knuds Liv blev indgaaet, og sammen med Magnus deltog i denne Kong Niels' Brodersøn Henrik Skadelaar, en Svigersøn og en Dattersøn af Kongen.

Til Julen 1130 var disse Mænd sammen med mange andre af Landets Høvdinger indbudt til *Gilde i Roskilde*. Ogsaa Knud Lavard var mødt, uagtet hans Hustru, skræmmet ved en Drøm, havde søgt at holde ham tilbage. Magnus betroede under Festen Knud, at han agtede sig til det hellige Land; han ønskede under sin Fraværelse at overgive sin Hustru og sine Børn til hans Varetægt, hvorom han gerne vilde træffe nærmere Aftale med ham ved en Sammenkomst, og det bestemtes, at de skulde mødes en af de nærmeste Dage ved *Haraldsted* (ved Ringsted). Om Morgenen den 7. Januar (1131) bragtes der Knud, der opholdt sig paa en Gaard ved Haraldsted, Bud om, at Magnus ventede ham i den nærliggende Lund. Med et Sværd ved sin Side og kun ledsaget af to Svende drog Knud paa Vej. Ved at synge og gentage nogle Verslinier om Grimhilds Svig mod sine Brødre søgte Magnus' Tjener at advare Knud, men han ænsede det ikke. Knud sprang af Hesten, han saa Magnus i Skovbrynet og gik hen imod ham. Magnus omfavnede ham venligt, men udbrød kort efter: „Hvem ejer Danmark? Du er den, som tager Land og Folk fra os!" Inden Knud fik blottet sit Sværd, havde Magnus svunget sit og kløvet Knuds Hoved; de andre sammensvorne styrtede frem og jog deres Spyd ind i hans Side.

Knuds Død var i alle Henseender *sørgelig*, ikke mindst naar det vides, hvad hans Fald bar i sit Skød, en Borgerkrig gennem et helt Slægtled, der kun standsede den Udvikling, som dog vilde komme, en Tid, der netop optog de samme Tanker og satte sig de samme Opgaver som dem, Knud havde villet gennemføre, et ordnet indre Styre med Disciplin i alle Samfundets Lag, et stærkt Forsvar mod Landets Fjender. Sikkert har der været Mangler i Knuds Syn paa, hvad han kunde magte; hans Stilling som baade dansk og sachsisk Lensmand indeholdt

Digitized by Google

en Fare, hans Anvendelse af tyske Principper for den indre Styrelse var fortjenstlig; men uforsigtig har han vel været i sin ydre Adfærd, naar han lod sachsisk Pomp fremhæve Forskellen fra de hjemlige Sædvaner. Knuds smukke, høje Skikkelse, hans rolige, gode Lune og imødekommende Væsen lod Høj og Lav slutte sig til ham, de gav ham det neutrale, fra Engelsk laante Tilnavn *Lavard*, d. e. Herre (hlaford, Lord), men netop denne Yndest og Tillid havde vakt Mistanken hos de magtbegærlige.

Fra Haraldsted var Morderne under jublende Sang draget tilbage til Roskilde. De agtede ikke at skjule, hvad de havde udført, saa lidt som, hvad der var Grunden til deres Gerning; den havde de jo selv sagt den myrdede, nemlig at han tragtede efter at vinde Tilslutning hos Folket for ved Kong Niels' Død at naa op til Tronen. Hver Mand i Danmark vilde sidde og staa saaledes som Knud Lavard vilde, dette havde de bebrejdet ham, og der er aldrig af dem eller af andre anført anden Grund til Overfaldet paa Hertugen. Desuden var det efter de Tiders Retsopfattelse aldeles nødvendigt, at de vedkendte sig Gerningen, dersom de ikke skulde miste al Sympati. De Sammensvorne vilde jo hævde, at det skete var et *Manddrab*, som politiske Grunde gjorde nødvendigt. Hvis de ikke offentlig vedkendte sig Drabet, blev det en Forbrydelse af langt værre Art, et *Mord* og et *Niddingsværk*.

Rædsel og Skam greb de fleste, ogsaa dem, hos hvem Magnus ved flere gode Egenskaber havde vundet Tilslutning. I Knuds Hjem modtog Hertuginde Ingeborg det sørgelige Budskab under ængstende Forhold. Hidtil havde hun kun født sin Mand Døttre, men otte Dage efter Knuds Drab gav hun en Søn Livet. For at holde enhver Tanke nede, om at den nyfødte var en fremtidig Arvtager af Danmarks Rige, gav hun ham det hidtil aldrig hørte Navn *Valdemar*, der knyttede Drengen til hendes russiske Slægt og til hendes Farfader Vladimir.

De Slægtninge, som var nærmest til „Eftermaalet" efter den dræbte, var Knuds to Halvbrødre, men Erik var fraværende, og Harald Kesje havde kun Fjender. Skjalm Hvides Sønner og Peder Bodilsøn sammenkaldte Bønderne til Ting og fremlagde Knuds gennemstukne Kjortel for at hidse til Hævn. Til Landstinget ved Ringsted samlede Almuen sig i store Skarer, og alvorlige Uroligheder syntes at forestaa, da Ærkebisp Asser fik bragt et *Forlig* i Stand. Kong Niels skulde udvise sin Søn af Riget, og kun med Folkets Samtykke maatte han vende tilbage. Men saa lidt havde Kong Niels forstaaet Bevægelsens Alvor, at han kort efter kaldte Magnus hjem til Landet. Da udbrød der *Oprør*, og *Erik* stillede sig i Spidsen som dets Leder. Sjællænderne og Skaaningerne gav ham Kongenavn, naturligvis fandt han ogsaa Tilslutning i Hedeby, og han opfordrede Kong Lothar til at tage Hævn over

Digitized by Google

dem, der havde dræbt hans Lensmand. *Lothar* rykkede da ogsaa op mod Grænsen, men Kong Niels og Magnus havde samlet en stor Hær i Jylland og stod bag Danevirke. Ved gode Tilbud fik Magnus Kong Lothar til at opgive Kampen. Magnus skulde betale 4000 Mark Solv og være den tyske Konges Lensmand, Knud Lavards Besiddelser i Venden skulde gaa over til vendiske Lensmænd under Lothar.

Erik holdt sig med stor Udholdenhed i Hedeby, selv da Sliens Vande lagde til; men henad Foraaret slap han bort til sine østlige Lande. I Nørrejylland havde han ogsaa enkelte Tilhængere, som han støttede ved Indfald.

Gennem tre Aar fortsattes disse Skærmydsler, og Erik led som oftest Nederlag. Engang maatte han efter et saadant flygte til Norge, hvor Kong Magnus lod ham bevogte; han undslap dog, fik fast Fod i Skaane og lod Lund befæste. Stor Betydning fik det, at Asser, der tidligere havde indtaget en mæglende Stilling, nu afgjort sluttede sig til Erik. Han var bleven bevæget hertil ved at se Følgerne af Magnus' Hyldning af Lothar, idet Kejseren hos Paven fik udvirket en Bulle, der udslettede Ærkesædet i Lund og lagde Norden ind under Bremen (1133).

Det *afgørende Slag* mellem Danske indbyrdes stod omsider ved *Fotevig* i Skaane. Lykkeligvis var der ikke i Aarhundreder bleven ført en saadan Krig, og da der 23 Aar senere atter blev kæmpet mellem Danske, blev det atter den sidste Kamp gennem et Aarhundrede. I Fotevig, der nu hedder Høllviken, paa Skaanes ud mod Øresund skridende Fod, var Kong Niels landet med sin store Hær. Den rummelige Bugt afgav en sikker Landingsplads, dog var Stedet lidet egnet til, at man her hurtigt kunde udfolde Krigernes Skarer, og Erik, der efter Knud Lavards Eksempel havde uddannet et fortrinligt Rytteri, lod fra Lund sin Hær kaste sig saa hurtigt ned mod den Hank af Land, der slutter om Vigen, at Kampen maatte optages paa dette smalle og ugunstige Terræn. Magnus kæmpede med største Heltemod; paa Eriks Side viste hans Søsterson Erik (Lam) dumdristig Tapperhed. Men Afgørelsen kom hurtigt, og de flygtendes Bestræbelser for at naa ud til Skibene kostede yderligere talrige Krigere Livet. Kong Niels havde man reddet bort paa en Hest, men Magnus og Henrik Svendsøn Skadelaar var faldet. Kampen havde ramt de gejstlige haardt; den sjællandske, 3 nørrejyske og en svensk Biskop laa dræbte sammen med 60 Præster; den slesvigske Bisp Adelbjørn, der synes at have kæmpet paa Eriks Side, blev saaret og døde Aaret efter.

Kong Niels var flygtet til Jylland og skulde her give det sidste Bevis paa sin Uklogskab. Vel var *Hedeby* den stærkeste Plads i Jylland, men den havde jo været Midtpunktet for Knud Lavards Virksomhed. Kong Niels' Raadgivere advarede Kongen imod at tage ind i Byen uden

Digitized by Google

at fordre Gidsler, men han svarede: „Skulde jeg vel frygte for Garvere og Skomagere!“ han mente det tidsnok at kræve Gidsler, naar han var i Kongsgaarden. „Ja, Du har længe ikke været forstandig!“ raabte en Mand til ham. Netop som Kongen vilde drage ind i Gaarden, lød Gildeklokken; det var Edsbrødrenes Pligt at hævne en dræbt Broder, og *Niels blev fældet.*

12. Erik Emune (1134—1137). Erik Lam (1137—1146).

For tre Aar siden var en Hertug bleven dræbt, nu ogsaa en Konge. Før en Menneskealder var gaaet, skulde to andre Konger ligge myrdede, en tredie fældet i Krig, Landet være splittet og delt, medens udenlandske Fjender kastede sig over dets Kyster. Dersom paa den Tid i

Mønt fra Erik Emunes Tid, præget i Lund.
Efter Hauberg: »Myntforhold indtil 1146«.

det private Liv Moralen har været uforandret, er det i ethvert Fald vist, at i det offentlige Liv havde Moralen taget Skade. Der manglede store Maal, som kunde samle Folket, fremfor alt til en heldbringende national Følelse. Egoisme og Smaalighed sad i Højsædet. Man kan betragte det som en Smittedunst, der laa i Atmosfæren over Landene, naar man ser, hvordan i samme Tidsrum Norge fortæredes af indre Kampe, og England var opløst af Borgerkrige. Menneskers Liv agtedes kun lidet; der var en Sløvhed over for Lidelser; man fandt næsten Glæde ved at berede de fangne eller de overvundne Pinsler. „Man sagde aabenlyst, at Kristus og hans Hellige sov“, siger en engelsk Krønike; samtidig var Sindene i høj Grad tilgængelige for Overtro.

Kong *Eriks Sejr* havde været overvældende. „Harefod“, saaledes havde man tidligere kaldt ham paa Grund af hans mange uheldige Togter, nu var alle enige om, at hans Tilnavn maatte være „den uforglemmelige“, *emune*. Hans Tapperhed og Ihærdighed havde man altid erkendt, man havde ogsaa set milde Træk i hans Handlemaade, men Sejren forandrede ham helt. Kongen var blevet, som man sagde, *„et Lyn fra Nord“*. Han overfaldt ved Nattetid sin Broder Harald Kesje paa hans Gaard ved Vejle, og hans Mænd huggede Hovedet af Harald;

Digitized by Google

ti af hans Sønners store Flok lod Erik dræbe, ret som for at udrydde et farligt Kuld. Ved et *Togt til Rügen* erobrede han Arkona og tvang Forsvarerne til at lade sig døbe, men Guden Svantevits Støtte fik Lov til at blive staaende, og næppe var han sejlet bort, førend Venderne atter optog Hedenskabet. Han førte en *Flaade til Norge* for at hjælpe den fordrevne og blindede Kong Magnus, men maatte vende tilbage med Tab og Skam (1137); hans Høvdinger var fortørnede over, at Erik ved falske Forestillinger havde lokket dem paa dette Togt. Kongens Sind og Sands syntes at være hildet i Indbildninger, man lagde Mærke til hans Overdrivelser, naar han talte om egne Bedrifter. Samtidig med at han jagede efter Almuens Gunst, bedømte han Stormændenes Optræden med partisk Strenghed. Nu bragte Uheldet i Norge *Uvillien mod Kongen* til det højeste. Da han paa et Ting ved Ribe skulde dømme i en Sag mod Hirdmanden *Plov*, jog denne, som saa, at Kongen ingen Brynje bar, sit Spyd tværs igennem ham (18. Sept. 1137). Gerningsmanden blev næppe straffet, og Erik dode ubegrædt.

Sorte Plov siges at have raabt til *Erik Hagenson*, da han med draget Sværd styrtede frem til Forsvar for sin Morbroder, at han hellere skulde holde inde, „der faldt jo dog fedt Flæsk i Din Gryde". Dette blev ogsaa Tilfældet; man enedes om at tage denne Son af Erik Ejegods Datter Ragnhild til Konge; Ingeborg, Knud Lavards Enke, vilde paa ingen Maade tillade, at hendes næppe syvaarige Son blev kaaret. Erik Hagensøn havde i Tyskland, hvor han var bleven uddannet, været en vældig Stridsmand; paa Grund af hans Krigerdygtighed kaldte man ham David, herhjemme havde han ved Fotevig vist sit Kampmod. Som Konge fik han derimod Tilnavnet *Lam* eller *Spag*, det vil sige: *fredelig*. Han syntes ogsaa at have sat sig det Maal efter Urotiden at grundfæste Freden, Folket kunde tilmed glæde sig ved gode Aaringer med rig Afgrøde af Jorden. Men paa Grund af Eriks djærve Fortid undrede man sig dog over, at han med saa ringe Kraft dæmpede gentagne Opstande af en Oprører i Skaane, ligesom han ogsaa forsømte Kampen mod de plyndrende Vender. Kong Erik folte sig imidlertid svag, til sidst nedlagde han Kronen og blev *Munk i Odense Kloster;* kort efter døde han (27. August 1146).

13. **Borgerkrigens Tidsrum (1146—1157).**

Erik Lams Fratræden og hans Dod var ventet, og Rigets forskellige Landsdele havde gjort sig Rede for, hvem de onskede til Afløser. Den eneste i Kongeslægten, der kunde vente Sympati hos de fleste, Knud Lavards Son Valdemar, var 15½ Aar gammel, og en Formyndersty-

Digitized by Google

relse var betænkelig. Sjællændere og Skaaninger valgte da *Erik Emunes Søn Svend*, medens Jyderne tog *Knud*, en *Søn af Magnus*, til Konge. *Eskil*, en Brodersøn af Ærkebisp Asser, der, efter at Roskildebispen var faldet i Fotevig-Kampen, havde opnaaet denne Bispestilling, var efter Assers Død (1137) bleven valgt til *Ærkebisp;* han fik Knud lokket til at forsøge en Landgang i Skaane, hvad der dog ikke førte til andet end, at Ærkebispen blev taget til Fange og endog af Svend indespærret paa Domkirkens Loft. Denne Adfærd mod en høj Gejstlig var imidlertid betænkelig; Svend indsaa hurtigt dette og gav Ærkebispen fri, han

Mønt fra Erik Lams Tid, præget i Lund.
Efter Hauberg: »Myntforhold indtil 1146«.

skænkede ham i Bod baade Jordegods og en Del af Indtægterne af Bornholm. Knud gjorde et Forsøg paa at sætte sig fast paa Sjælland, men han blev slaaet tilbage ved en Kamp ved Slangerup.

Det danske Rige var altsaa delt mellem to Konger. Netop paa dette Tidspunkt var der dog, især hos Gejstligheden, Bestræbelser fremme for at fastholde Danmarks statlige Enhed; man kaldte Folket til en fælles Opgave. Efter at Edessa i Syrien var faldet i Tyrkernes Vold (1144) og Palæstina truet, blev der i Europas Lande prædiket *Korstog*, og især havde denne Tanke en brændende Talsmand i Abbed Bernhard af Clairvaux. Hære fra Frankrig og Tyskland drog da ogsaa af Sted. Men inden for store Dele af det tyske Rige fandt man, at en anden Opgave laa nærmere for, nemlig at krige mod *Kristendommens Fjender i de vendiske Lande;* derfor besluttede man et Felttog mod Liutitier og Abodriter, som skulde have samme Virkning til at bringe Syndsforladelse som et Korstog i Østens Lande. Denne Tanke blev godkendt i Rom og billiget af Abbed Bernhard. Hans gode Ven Ærkebisp Eskil kaldte Gejstligheden fra hele Danmark sammen til et Møde i Lund. I Overensstemmelse med den paa Mødet fattede Beslutning tog man derefter i alle Landsdele fat paa at kunne møde med *Flaader i Venden i Sommeren 1147.*

De tyske Hære, som rykkede frem mod Slavernes Lande ved Østersøkysten, indsaa imidlertid snart Taabeligheden i det hele Foretagende. De maatte rette deres Vaaben mod skatskyldige Fyrster under Riget,

Digitized by Google

de stødte overalt paa Kirker og kristne Menigheder. De fra Danmark kommende Flaader samlede sig ved Mecklenburgs Kyst, men Afdelingerne fra de enkelte danske Landsdele laa skilte fra hinanden, og Jyderne kom end ikke Skaaningerne til Hjælp, da disse blev haardt angrebet. Af alle Deltagerne i dette Korstog var det de *Danske*, især Skaaningerne, der *led de største Tab*. Felttoget var snart til Ende og aldeles nytteløst.

En lignende Skæbne havde Korstoget i Østen haft, Tab og Nederlag var lidt, og intet Udbytte naaet. Men disse Begivenheder bar Vidne om, hvor lidt Tidens ledende Mænd, og blandt dem Bernhard af Clairvaux, var i Besiddelse af rolig Overskuen og politisk Klogt. Det var ogsaa disse Egenskaber, som Bernhards trofaste Beundrer og kære Ven, den danske Ærkebisp, manglede.

Paa denne Tid traadte den unge Mand ind i det offentlige Livs Tjeneste, der snart skulde vise, at han havde Forstaaelse af, hvori Landets Brøst laa, og med hvilke Midler det var muligt at rejse det paa Fode. Knud Lavards eneste Søn *Valdemar* var nu en vaabenfør Yngling. Han var som Dreng af Hertuginde Ingeborg bleven betroet Stormanden *Asser Rig* til Opdragelse, saaledes som hendes egen Husbond i sin Tid var vokset op hos Assers Fader Skjalm Hvide. Valdemar havde her i Fjenneslev (ved Sorø) fundet ypperlige, ret jævnaldrende Kammerater i Assers Sønner, den to Aar ældre *Absalon* og den endnu lidt ældre *Esbern (Snare)*. Den dygtige og fromme Asser havde sørget for, at Valdemar blev uddannet i al saadan Viden og ridderlig Færdighed, som det sømmede sig en Prins af Kongeslægten. Nu var Tiden inde, da Valdemar maatte søge Tjeneste i en Fyrstes Hird. Som sin Fyrste kunde han kun vælge Sønnen af den Mand, der havde været hans Faders Hævner, og som havde skænket Kirken i Ringsted store Gaver „til Minde om min grusomt dræbte Broder, ham som jeg blandt alle dødelige har elsket højest." Som halvvoksen Mand havde Valdemar i Forening med Svend Eriksøn paa egen Haand udtaget Knud Lavards jordiske Rester af Graven i Ringsted Kirke og overført dem til et Skrin, i fuld Overensstemmelse med den Tro paa hans Hellighed, om hvilken Befolkningen havde set klare Vidnesbyrd. Imidlertid blev det ikke i Sjælland, men paa den jyske Halvø, at Valdemar fik sin Embedsstilling. Befolkningen i Sønderjylland har aabenbart ønsket Knud Lavards Søn som Styrer. *Valdemar* overtog Posten som *Hertug i Slesvig*.

Støttet af Valdemar gjorde Svend kort efter et Indfald i Nørrejylland, og Kong Knud blev ved en *Kamp ved Viborg*, hvor Valdemar for første Gang viste sin Dygtighed som Hærfører, slaaet saa fuldkomment,

Digitized by Google

at han maatte flygte ud af Landet. Efter et Ophold i Sverige søgte han ned til Hertug Henrik Løve i Sachsen, og med sachsiske Hjælpetropper foretog han et Togt op mod Viborg, som Svend imidlertid havde befæstet. Valdemar viste paa ny sin Tapperhed og Krigersnildhed, og den overraskede Knud maatte igen flygte ud af Landet. Under et tredie Forsøg paa at genvinde Jylland forbandt Knud sig med Friserne paa Jyllands Vestside, men atter her lykkedes det Svend at sejre.

Dette gentagne Vaabenheld hjalp dog ikke *Svend*, fordi han i sit eget Sind havde den værste Modstander. Svends Mangel paa Fremsyn lod ham aldrig udnytte sine Sejre, hans Mildhed mod de overvundne var karakterløs og avlede kun nye Kampe; dertil kom, at denne Godhed havde et Modstykke i hans Upaalidelighed, hvilken syntes arvet efter Faderen. Svends Modstander, *Knud*, var en Mand af ret løse Sæder, men han var elskværdig og uden Svig, og han havde mægtige Venner i Udlandet, især i Sachsen.

I de mange urolige Aar, der var forløbet siden Knud Lavards Fald, var vort Land bleven bragt i et hidtil ukendt Forhold til *det tyske Riges Hersker*. Knud havde været Lensmand under Lothar, men kun for et vendisk Land under tysk Overherredømme, og han var jo hverken dansk Konge eller udpeget Tronfølger. Anderledes var Forholdet, da Kongesønnen Magnus bøjede Knæ for Lothar som Vasal under det tyske Rige. Magnus blev dog aldrig Landets Hersker, og om de to efter Kong Niels følgende Konger er det ikke fortalt, at de personlig hyldede Tysklands Konger, hvorimod de ved Udsendinge erkendte den tyske Konges Overhøjhed over Danmark. Nu skulde de hjemlige Forviklinger bringe Svend til at søge en Støtte hos Tysklands Hersker. Efter Konrad III's Død var *Frederik Barbarossa* bleven valgt til Konge (1152), og de to danske Fyrster opfordredes kort efter til at møde ved en Rigsdag i *Merseburg*, for at Frederik kunde dømme i deres Tvist. Her blev da *Danmark tildømt Svend*, og Frederik satte Kronen paa hans Hoved; Svend bar ved Pinsefesten Sværdet foran Kongen. Det blev dog Svend paalagt, at han skulde overlade Knud Sjælland, og Valdemar skulde paase, at dette Bud blev efterkommet. Det var et Hverv, som Valdemar ved sit Kendskab til Svends Upaalidelighed kun nødig overtog, og efter Hjemkomsten vægrede Svend sig da ogsaa ved at adlyde, dog fik Valdemar ham overtalt til at overlade Knud nogle spredte Besiddelser i Jylland, Sjælland og Skaane. Knuds Tilhængere havde stadig stræbt efter at bringe en Forsoning i Stand mellem Valdemar og Knud, og der blev nu aftalt et Giftermaal mellem Valdemar og Knuds smukke Søster *Sophia*. Hun var en Datter af Knuds Moder Rikiza i hendes Ægteskab med den russiske Fyrste Volodar, som hun dog se-

Digitized by Google

nere havde forladt for at ægte Kong Sverker i Sverige. Knud tilsagde Sophia en betydelig Medgift; endnu havde hun dog ikke naaet den giftefærdige Alder.

Disse Forbindelser var *truende* for Svend, men end mere havde han Grund til at ængstes ved sine egne uheldige Foretagender og ved en voksende Uvillie mod ham hos hans undergivne. Et Felttog ind i Värend ved Midvintertid havde bragt ham et sørgeligt Nederlag. I sin indre Styrelse havde han tillagt sig en Adfærd, der maatte frastøde dansk Følelse, og som stred mod al gammel Sæd. Kongestolen skulde trone højt over Folket, saa vel over Almuen som over Høvdingerne, tysk Dragt og Pragt skulde vise, at moderne Kultur var bragt ind i Landet. Men Svend gjorde sig ogsaa skyldig i uretfærdige Afgørelser og i Overgreb, der drev talrige af hans tidligere Tilhængere fra ham. Til sidst saa han sig nødsaget til at forlade Danmark (1154), og han opholdt sig i *tre Aar i Tyskland*, hvor han længe forgæves søgte efter Hjælpere, der igen kunde skaffe ham paa Tronen i Danmark. Omsider fandt han dog saadanne; Hertug Henrik Løve og nogle vendiske og andre Fyrster gav ham Tilsagn om Bistand. Men da synes Svend ogsaa helt at have givet sig sit Sinds onde Drifter i Vold. Han beskyldes for at have indvilget i, at det bremenske Ærkesædes gamle Overhøjhed over den nordiske Kirke blev oprettet paa ny, og det forlød, at han havde sendt Penge til Templet i Arkona for den hedenske Gud. I ethvert Fald, Svend var ikke bange for at benytte Svig, „den svidende" blev han kaldt, som en Ild, man skulde vogte sig for.

Det lykkedes Svend at formaa Knud og Valdemar til en *Sammenkomst* med ham paa *Laaland*, og her blev det aftalt, at *Riget skulde deles i tre Dele*, en østlig og en vestlig samt et Midtrige, der skulde bestaa af samtlige Øer. Valdemar valgte først og tog Jylland, Svend tog Skaane som sin Lod, og alle Øerne tilfaldt altsaa Knud. Denne Deling skulde faa kort Varighed.

De tre Konger var kommen sammen i *Roskilde*. Ved Aftenstid den 9. August 1157 sad de ved et Brætspil og lyttede til en tysk Sangers Vise. Nogle af Svends Krigere traadte ind i Salen og havde en hviskende Samtale med Svend; han forlod Salen, og nu styrtede de sig over Knud og Valdemar. Det lykkedes Valdemar at slukke Lysekronen, og Mørket hindrede dem i at gaa videre i Angrebet, men Valdemar havde allerede da faaet et haardt Saar i sit Laar. Da Skodderne var taget fra Vinduerne, saa at det atter kunde ses, hvor Sværdene traf, blev *Knud dræbt*, medens det var lykkedes Valdemar under Mørket at slippe ud af Salen. Han naaede fri Mark og Skjul af Skovene. Stadig forfulgt, men hjulpet af Venner, lykkedes det ham at naa Kysten og at blive sat over til Jylland.

Digitized by Google

Valdemar samlede i de følgende Maaneder en Hær, og Svend maatte optage Kampen med ham. Paa *Grathehede* ved Viborg fandt Afgørelsen Sted (den 23. Oktober 1157), og Svends Hær led et fuldkomment Nederlag. Paa Flugten blev Svend kendt af en Bonde, der kløvede hans Hovede.

Landet var befriet for en Personlighed, der, — saaledes som han havde udviklet sig —, indeholdt en Fare for dets Frihed og Uafhængighed. Folket følte, at en ny Dag gryede.

Digitized by Google

ANDET AFSNIT.

VALDEMARERNES TIDSALDER (1157—1241).

1. Kong Valdemar og Kampen mod Venderne.

Kong Valdemars Overtagelse af Regeringen var ikke blot bleven trygget ved den vundne lysende Sejr, han havde tillige smykket den ved Mildhed over for de overvundne. Kun enkelte af de for Svigen i Roskilde beskyldte maatte lade Livet. Nu gik Kongen ind til de store Opgaver, atter at samle Landet til Enhed og fælles Villie, atter at føre Folket frem til Arbejde for Velstand og Kultur, og dernæst med Mod og Haab om at kunne afryste den Byrde og den Uhygge, hvori Landets Farvande og dets Kystegne blev holdt ved Vendernes uophørlige Angreb.

For *Kampen mod Søens Røvere* maatte ogsaa Nordens andre Folk være Kongen taknemmelige, ikke blot fordi Handelsvejen over Havet herved sikredes, men fordi der skabtes Fred for de hjemsøgte norske og svenske Kystlande. I Aaret 1135 havde saaledes Venderne kastet sig over Norges da mest blomstrende Handelsby Konghelle. Ærkebisp Asser havde forinden sendt advarende Budskab til Staden, men ikke desmindre overraskedes den, da en Flaade paa 300 Skibe med 13000 Mand og 600 Heste om Bord laa i Fjorden; Venderne kunde aldeles udplyndre Byen og føre Flokke af Fanger bort. Konghelle naaede aldrig senere sin tidligere Betydning. Hvor langt mod Nord deres Togter strakte sig, fremgaar ogsaa af, at i den Stormnat, da det efter Overfaldet i Roskilde lykkedes Valdemar at slippe over til Jylland, strandede 1500 vendiske Fartøjer paa Hallands Kyst. Desuden havde Vendernes Levevis lokket deres nordligere boende Naboer Kurer og Ester til at drive den samme Næringsvej; saaledes kæmpede Esbern Snare paa Öland med deres Fribyttere (1170).

Naar de nordiske Vikinger, hvor lidt end deres blodige Optræden stemmer med Nutids Opfattelse, altid har haft en vis Glans over sig, selv i de Lande mod hvilke de krigede, er det ikke muligt at kaste et forsonende Lys over *Vendernes Optræden*. Anledningen til de Danskes

Digitized by Google

Vikingetog formodes Landets Overbefolkning at have været; de Danske mente sig nødt til at søge Underhold og Jord i fremmede Lande. For Slaverne synes disse Togter blot at være en Levevej. Venderne søgte ikke heller nye Boliger, og de slog sig ikke ned i Nordens Lande. Nogle faa Stednavne af tilsyneladende vendisk Oprindelse paa vore sydlige Øer — til Eks. Tillitse og Kuditse paa Laaland, Køcæliz, nu Korselitze, paa Falster — kan ikke give tilstrækkeligt Bevis herfor, dertil er deres Tal alt for lille og desuden deres Tydning og Tiden for deres

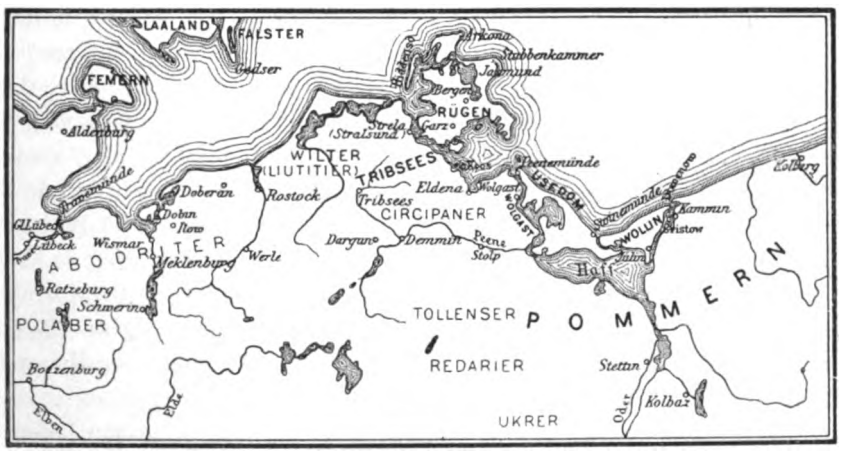

Kort over de vendiske Lande og Pommern.
Efter »Danmarks Riges Historie«.

Tilblivelse usikker. Venderne dannede da heller aldrig saadanne organiserede Hære, som vi kender fra Vikingernes Optræden i Vestens Lande, de indlod sig ikke paa Belejring af Byer eller trængte ind i Landskabernes Indre. Derfor affødte deres Angreb heller ikke, paa samme Maade som Normannernes, vidtstrakte Nybygder, selvstændige Kolonier, endsige frodige Stater, derfor kom de aldeles ikke til at sprede en ny og virksom Kultur ud over de hærgede Lande. De ønskede kun at vinde Bytte og dernæst Fanger, for hvem der skulde betales Løsepenge. Saaledes har i Historien disse Vendertog kun haft Sygdommes og Smittes Egenskab at ødelægge og skræmme til Modstand, de blev da ogsaa Østersø-Vendernes Dødskamp.

Til Vendernes Levevis i disse Aarhundreder svarede deres religiøse Tro, et Hedenskab af den mest utiltalende Art. Deres Guder synes nærmest at have været Repræsentanter for Naturmagter, i deres billedlige Fremstillinger ses de som skrækindjagende Væsener med flere Hoveder, af deres Dyrkere forlangte de Blodsudgydelse og Bytte, mod kristne Folk skulde der kæmpes, deres Præster dræbes.

Digitized by Google

I Danmarks Tvedragtstid havde Modstanden været svag mod disse Fribyttere. Efter Sakses Udsagn skal en Trediedel af vort Land have ligget øde hen. Især var det gaaet ud over de sydlige Øer og Fyn, ligeledes over Syd- og Østkysterne af Sjælland og over de østlige Strandegne af Jylland.

Da skulde den opblomstrende Handels- og Haandværkerby Roskilde vise Vej til, at Skranker kunde sættes mod Angriberne. Borgerne sluttede sig sammen i et Lav, under Ledelse af den snilde *Vetheman*, med den Opgave at opsøge Venderne under deres Rovfarter og overliste dem; *Lavsbrødrene* kunde nemlig ikke med deres simple Hærklæder og Udrustning optage alvorligere Kampe med dem. Der blev givet dem Bemyndigelse til at lægge Beslag paa alle de Fartøjer, der kunde være dem tjenlige, idet de dog tilsagde Ejeren en Ottendedel af det tagne Bytte. Før Udfarten skriftede de og nød Nadveren, de slap ikke Aaren af Haand og kunde derfor hurtigt falde over Fjenden og ilsomt undslippe, de listede sig paa ham ved altid at have Udkig og Spejdere. Det lykkedes dem med deres 22 Skibe efterhaanden at tage 82 Venderskibe, og de kunde derfor give dem, der havde gjort Indskud, et rigt Udbytte, foruden at de befriede mange Fanger og sendte dem til deres Hjem. Rundt om paa Sjælland tog Landboerne Eksempel heraf og søgte paa lignende Maade at rense Søen.

Den Aand, der udgik fra Vethemans Gilde, skulde blive den ledende ogsaa i den Mands Bryst, der da blev Byens gejstlige Hovding. Biskop *Asser* døde Aaret efter Grathehede-Kampen, og et nyt Valg skulde finde Sted. Valdemar vilde ikke blande sig i Kannikernes frie Valg, om han end fandt, at Danmarks Konger ved at have givet store Gaver til Hovedkirken i Kongesædets By maatte have noget Krav paa at blive raadspurgt. Kannikerne udpegede da tre Mænd og desuden Absalon som dem, hvorom Valget vilde dreje sig, og Kongen forlangte, at Valget skulde foregaa skriftligt. *Absalon fik da alles Stemmer.*

Asser Rigs Søn var ikke traadt stærkt frem i Forgrunden i Borgerkrigens Tidsrum, i det hele er Absalons Ungdomsaar kun svagt belyst af Kilderne, end ikke Sakse har ofret dem en Omtale. Som yngre Søn var han af Faderen bestemt for den gejstlige Stand, og vi kan slutte af Absalons tidlige Bekendtskab med Abbed Vilhelm fra St. Genovefa Klostret, at han har tilbragt en Studietid i Paris, men nogen direkte Oplysning derom findes ikke. Absalons omfattende Interesser for Videnskab og Kunst, for kirkelig og verdslig Styrelse vidner imidlertid om, hvor rigt oplært og uddannet han var; han havde endvidere gennemgaaet saadanne Skoler og de Trin inden for Kirketjenesten, som gjorde ham værdig til høje gejstlige Poster; nu var han ogsaa naaet til den Alder, 30 Aar, der krævedes af en Biskop. Dertil kom saa hans fortrolige

Digitized by Google

Venskab med Kong Valdemar, den Følelse af Værnepligt og Beredthed til krigersk Daad, som saa klart fremtraadte hos Absalon, og som ogsaa prægede Roskilde-Borgerne. Det var derfor næsten givet, at Valget maatte falde paa Absalon.

Næppe var et Aar gaaet efter Absalons Valg til Bispesædet, førend Venderne mærkede, at Sjælland havde faaet en Værner. De var landet med 24 Skibe i Nærheden af Korsør, men Absalon, der dog i sin Hustrop kun raadede over 18 Hærmænd, fejrede Palmesøndag (4. April 1159) med et Angreb paa dem ved Boeslunde; deres Rytteri blev splittet, mange af deres øvrige Krigere fældedes, og Resten maatte søge tilbage til Skibene.

Ogsaa *Kong Valdemar* var jo en Krigernatur, han har næppe et Øjeblik tvivlet om, at hans første og store Opgave maatte være at stække de vendiske Overfald. Dette kunde dog ikke naaes ved et Hovedangreb med hele Landets Flaadestyrke, langt bedre vilde det lykkes ved at komme pludselig og uventet, om end med mindre Kræfter. Saaledes havde Kongens Raadgivere Esbern og Absalon og deres Fætre Peder og Sune Ebbesøn tilraadet. En dansk Flaade landede ved Barth i Pommern, og Krigerne kastede sig i to Afdelinger ind over de nærmeste Egne. Beboerne vækkedes af deres Slummer ved at høre de trampende Ryttere og troede, at det var deres egne Fyrster, men erfarede snart, at det var Fjender, som tog Bytte og brændte. Efter en Dags Kamp samledes de Danske atter ved Skibene (1159).

Saaledes var der givet Venderne Signal om, hvad der forestod. Endnu samme Efteraar foretog Kong Valdemar en Landgang ved Arkona, ligeledes med lykkeligt Udfald.

Imidlertid havde Kongen set, at de vendiske Lande var for vidtstrakte til, at han alene kunde tvinge dem til en fredelig Holdning, og derfor sluttede han et Forbund med Hertug *Henrik Løve*, som i den Tid var virksom for at brede sin Magt ved Østersokysten. Han havde faaet den af Grev Adolf af Holsten ved Trave anlagte By Lübeck i sin Magt, og han søgte at skabe en ved vidtstrakte Privilegier beskyttet Handelsby, ligesom han havde gjort den til Bispesæde. Hertugen og Valdemar kæmpede da ogsaa i Forening i Egnene om Wismar, men Henrik vidste at tilegne sig alle Sejrens Frugter. Valdemar og Absalon vendte sig derfor mod Rügen eller Rö, som Øen kaldtes i Danmark, og tvang Beboerne til at stille Gidsler og til at kæmpe mod de øvrige Vender.

Da i det følgende Aar (1162) Valdemar sendte en Flaade mod Strela, — hvor senere Stralsund anlagdes —, maatte Röboerne lade deres Tropper støde til den danske Hær, og derved vandt Danmark sin første Besiddelse paa Fastlandet, Wolgast, Genbolandet over for Usedoms Sydkyst. Men foruden at det var vanskeligt at holde dette Land-

Digitized by Google

skab besat, maatte Kongen og Absalon paa Togterne i de følgende Aar erfare, hvor lidt paalideligt Hertug Henriks Venskab var, og at han utvivlsomt vilde modsætte sig, at de Danske fik nogen Landvinding i Venden.

Bladet skulde dog vende sig ved den vidunderlige Bedrift, som blev udrettet paa otte Dage i Juni 1169.

Rügens hvide Kridthøjder kan i klart Vejr lyse helt hen til Møn.

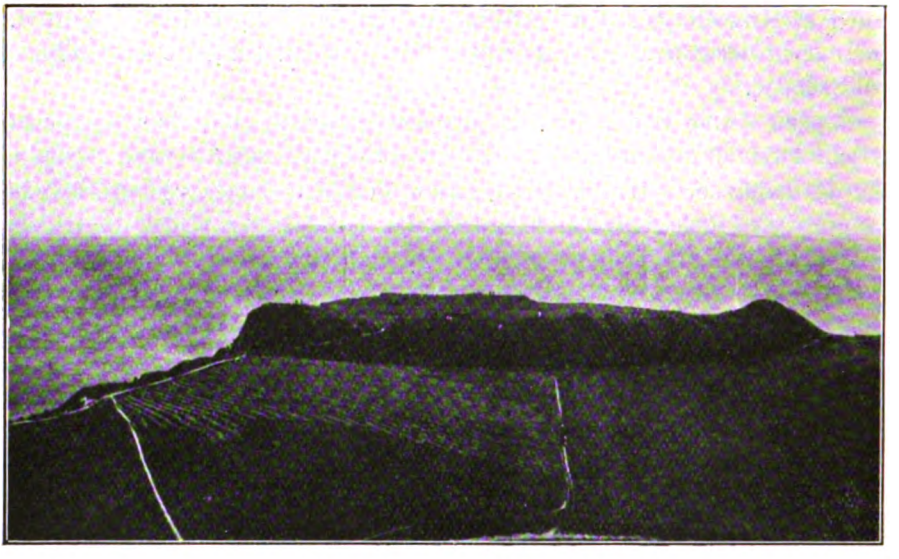

Arkona. Efter Fotografi.

Paa Øens Forland og øverst paa dets 40 m høje østlige Spids laa, med stejle Brinker mod Søen, Borgen *Arkona*. Den var uangribelig fra de to Strandsider efter Datidens Vaabenbrug, mod Landsiden beskyttedes den af en 263 m lang, indtil 16 m høj Vold, ved hvis Fod der var en indre og en ydre Grav. Paa Volden var der rejst et Skanseværk af Tømmer, og over Indgangen til Borgen hævede sig Taarne.

De danske Flaader, støttede af en Hjælpehær fra Pommern, landede ved Rügen, og Krigerne besatte den Landtange, der bøjet som en Storkehals forbinder Forlandet med Hovedøen. I Skovene blev der fældet Træer, for at man med alle Angrebsmidler og Maskiner kunde bryde det stærke Værn; Stalde byggedes til Hestene og der rejstes Telte. Nogle Ungersvende morede sig med at kaste Smaasten med deres Slynger op over Volden, og en af dem blev opmærksom paa, at den Mur af Græstørv, som man havde stablet op for at lukke Porten, paa et enkelt Sted var skredet ud, saa at der fremkom en Hulhed. Ved at stikke Spyd i Grønsværsmassen naaede han som ad en Stige op til Hullet,

Digitized by Google

og nu fik han Kammeraterne til at skaffe sig brændbare Sager; paa Spyd blev Halmneg stukket op til ham, og da alt var lagt til Rette, tændte han med Staal og Flint Ild i Halmen og steg ned. Luerne bed sig stadig stærkere fast, Portens Stolper og Taarnets Gulv kom i Brand, Ilden snoede sig op til Taarnets Tinde, og Svantevits her vajende Mærke fortæredes.

Nu var Øjeblikket til Angreb kommet, og Krigerne stormede løs. Der stod drøje Kampe om Skanserne, men ethvert Haab om varig Modstand maatte falde. Fra Borgen hørtes en Stemme raabe: Absalon, og Biskoppen bad den raabende om at gaa hen paa et fjernere Sted af Volden. Her blev saa Vilkaarene for *Overgivelsen* bestemt, og Kong Valdemar bekræftede Aftalen. Den lød paa, at Afgudsbillederne skulde udleveres sammen med Tempelskatten, kristne Fanger gives fri, kristen Gudstjeneste indføres og Templernes Jordegods overgaa til Kirken. Röboerne skulde gøre Ledingstjeneste under Kongen og hvert Aar betale en Skat af to Sølvpenge for hvert Spand Øksne.

Den næste Dag var St. Vitus's Helgendag (15. Juni), og det var et gængs Udsagn blandt Kristne, at i Virkeligheden havde den hedenske Gud sit Udspring fra en Forvrængning af denne Helgens Navn. Röboerne var engang i Fortiden bleven vundet for Kristendommen og havde æret denne Helgen, men efter at være faldet tilbage til Hedenskabet, havde de omdannet ham til den uhyggelige Gud Svantevit. Ved Indtoget i Borgen saa de Danske med Rædsel Gudens stygge Billedstøtte; den segnede for Tømmermændenes Økser, og Venderne maatte selv besørge den slæbt ud til Lejren, hvor den som Pindebrænde maatte tjene under Kedlerne.

Som Erobringen af Arkona var sket i en Haandevending, skulde ogsaa det andet Hovedpunkt paa Rügen, *Garz*, falde i de Danskes Magt. I den foregaaende Nat havde en Vender henvendt sig til Absalon om at maatte drage til Garz for at forhandle med dens Forsvarere om Overgivelse, og dette havde Kong Valdemar tilladt. Absalon skulde sejle til Stranden ud for Garz (paa Rügens sydligste Del), og Venderne her bringe ham Svar om Resultatet af Forhandlingerne. Da Absalon kom til det aftalte Sted paa Kysten, var Kong Tetslav med sine Høvdinger dèr til Stede; de havde modtaget Tilbudet om *Overgivelsen af Garz* paa de samme Vilkaar, som Arkona havde bøjet sig for. Absalon lod Kong Tetslav gaa om Bord paa sit Skib, selv red han, hvor udmattet han end var efter to Dages anstrengende Gerning og efter i to Nætter ikke at have faaet det mindste Blund, paa det stolte og modige Ridt ind i den faldne Borg; kun den rügenske Fyrste Jarimar og Biskop Svend af Aarhus var ved hans Side foruden en Tylvt Huskarle; vendiske Krigere stod som et Hegn langs med Vejens Sider.

Digitized by Google

De Gudebilleder, som man i Garz viste Ærefrygt, var end mere uhyggelige end Arkonas. I Helligdommen, der som Væg kun havde Tæpper, stod et af Egetræ skaaret Billede af Krigsguden Rügievit; hans Hals bar syv Hoveder eller Ansigter, i sin højre Haand havde han et draget Sværd og syv andre hang ved hans Bælte. I Guden Porevits Helligdom stod en femhovedet Skikkelse; Guddommen Porenut havde fire Ansigter, et femte sad paa dens Bryst. Venderne maatte selv slæbe Billedstotterne ud af Byen, Biskop Svend havde taget Plads paa et af Gudebillederne for at vise Gudens Afmagt. Den følgende Dag tog danske Præster og Høvdingernes Huskapellaner fat paa at døbe Befolkningen, og der blev lagt Grund til flere Kirker.

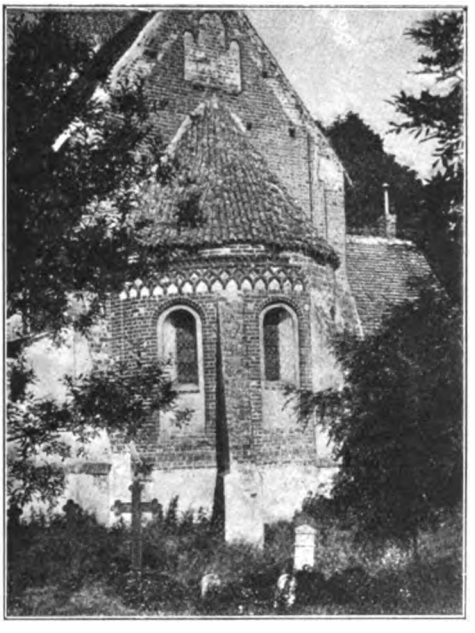

Korpartiet af Altenkirchen, en af de paa Rügen af Danske byggede Kirker. Fotografi.

Toget blev saaledes hurtigt bragt til Ende. Efter sin Hjemkomst sendte Absalon Præster til Rügen og ligeledes kirkeligt Skrud, men han, saa vel som Ærkebisp Eskil og Kong Valdemar ilede ogsaa med at faa Pavens Godkendelse af, at Rügen gjordes til en Del af Roskilde Stift. Danmarks Ret til Landet var tidligere erkendt, nu havde en Biskop i Roskilde saa store Fortjenester af, at Øen blev erobret og kristnet, at det kun var rimeligt, at den lagdes under hans Bispestol. Der afgik straks Sendebud til Rom, og faa Maaneder efter kom Pave Aleksanders Bulle med Bekræftelse af denne Ordning. Inden Absalon døde, var der bygget 12 Kirker paa Rügen.

2. Det pavelige Skisma og Kong Valdemars Stilling til det.

Et stort Foretagende var lykkedes for Kong Valdemar, og han havde arbejdet i skøn Enighed med Asbalon; kun havde denne stundom med ildnende Ord maattet paavirke Kongen. Valdemar, der ikke veg tilbage for nogen Fare, havde Skyhed for at fatte en Beslutning. Paa disse

Digitized by Google

Tider var der imidlertid en anden stor Sag, hvortil det gjaldt at tage Standpunkt, og her havde Kongen hurtigt gjort et bestemt Valg og et saadant, som Absalon ikke kunde billige, uden at han dog derfor brød med Kongen eller arbejdede imod ham.

Et paveligt Skisma havde kløvet den kristelige Kirke og den hele europæiske politiske Verden i to Partier. Ved en Valghandling i Peterskirken (1159) havde der været en hidsig Kamp mellem to Kandidaters Tilhængere, men der kunde ikke være Tvivl om, at Kardinal Roland havde samlet de fleste Stemmer; han havde da ogsaa ladet sig vie til Pave med Navnet Aleksander III. Modpartiet gav imidlertid ikke tabt, det lod ogsaa sin Kandidat vie som Pave; han kaldte sig Viktor IV. I Virkeligheden stod der bag disse Partier en afvigende Opfattelse af Kirkens og Pavemagtens Opgaver. Spørgsmaalet var, om man vilde følge den Retning, som navnlig var angivet af Bernhard af Clairvaux, og som især tog Sigte paa Væksten af det religiøse Liv og ikke frygtede for at sætte sig fjerne Maal og at hengive sig til Doktriner og Drømme, eller om man vilde følge andre Veje og gaa i Pave Gregor VII's Fodspor, ruste sig ved stærke Midler og ved praktiske Bud til Kamp for en kraftig Kirke, der formaaede at gøre sig gældende ved Siden af Staten og at hævde Pavens Magtstilling ogsaa i den ydre Verden.

Naar Striden netop i dette Øjeblik var flammet saa stærkt op, havde et dansk Anliggende været Aarsagen. *Ærkebisp Eskil* var paa en Rejse i Burgund 1157 bleven taget til Fange af en Røverridder, der haabede at faa Løsepenge. Eskil søgte at faa Kejser Frederik til at gribe ind, men hans Bistand udeblev eller skete uden Kraft; Kejseren havde intet tilovers for en saa ensidig Kirkemand som Eskil, og da Udsendinge fra Pave Hadrian IV paatalte Sagen over for ham, kom de med en Ytring om, at Kejsermagten jo dog kun skyldtes en Forlening af Paven. Disse Ord vakte den største Harme, og de tilskyndede Kejser Frederik til i den staaende Kamp med de lombardiske Stæder at gaa end skarpere frem mod deres Friheder. Der laa saaledes store politiske Spørgsmaal bag ved dette Pavevalg. I Europa skulde der i en Aarrække rase Strid mellem Tilhængerne af de to Paver. Pave Viktor IV fandt især Tilslutning i Italien og Tyskland, medens man i Frankrig, England og det øvrige Vesteuropa støttede Aleksander III.

Eskil var efter nogen Tids Fangenskab blevet givet fri og vendte hjem til Danmark. Da han hyldede de gregorianske Tanker og desuden var grebet af Taknemmelighed mod den Pave, som havde talt hans Sag i Trængselstiden, tog han Parti for Aleksander III, men de øvrige Bisper stillede sig paa Pave Viktors Side. Til denne Pave havde nu ogsaa Cistercienserne bestemt sluttet sig. Det kom til en Kamp mellem Kong Valdemar og Eskil i Anledning af et Valg til Bispesædet i

Digitized by Google

Slesvig. Den valgte Biskop, der havde sluttet sig til Pave Viktor, var bleven godkendt af Kongen; Eskil lyste da fra Prædikestolen Bispen og dem, der støttede ham, i Band. Her havde Eskils altid iltre Sind ført ham til det utilbørlige, han indsaa, at han var gaaet for vidt, og tilkøbte sig Valdemars Tilgivelse. Trykket af sit Uheld besluttede han at drage til Clairvaux, og der forblev han i 7 Aar (1161—68).

Kong Valdemars Holdning var forklarlig. Han var personlig bundet ved Løfte til Kejser Frederik. Han havde ved sin Tronbestigelse anset det for rigtigt at love ham Hyldest, og han havde senere fornyet sit Tilsagn, det var derfor rimeligt, at han ikke i kirkelig Henseende indtog et fjendtligt Standpunkt. Desuden havde paa et Møde i Italien en Udsending fra ham faaet Tilbud af Kejseren om, at en af Rigets Provinser vilde blive overladt Valdemar tillige med Overherredømmet over Venden, saaledes at Kongen vilde faa en noget lignende Stilling som den, hans Fader havde haft, og, det kan tilføjes, en Landvinding i Lighed med den, der ved Kejser Frederik II's Afstaaelse 1214 gaves hans Søn Valdemar Sejr. Absalon havde dog aabenbart en anden Opfattelse. Han har været en Ven af de gregorianske Reformer og ikke troet, at den kirkelige og verdslige Myndighed burde nære Frygt for hinanden; derimod har han ment, at der i Tysklands Overherredømme laa en Fare for Landets nationale Styrelse. Det havde vel været rigtigt, under de foreliggende Forhold at holde sig neutral og at afvente den Udvikling, som Striden i de sydlige Lande vilde faa. En saadan Holdning havde man indtaget i Norge og Sverige.

Da kom der en Opfordring til Kong Valdemar om at komme til Stede ved en *Rigsdag* og et *Kirkemøde*, som skulde holdes omkring 1. September ved *Dôle* (ved *Besançon*, i Franche Comté, nær ved Grænsefloden mod Frankrig Saône). Det var Valdemars Agt at ville møde, uagtet Absalon og Esbern ligesom andre Stormænd havde fraraadet det, men da Kongen fastholdt sin Bestemmelse, vilde de i alt Fald være hans Ledsagere paa Rejsen. Kejser Frederik havde henlagt denne Sammenkomst, der tillige skulde være en Kirkeforsamling, til en Provins tæt ved Frankrigs Grænse i Haab om, at Vestens Fyrster ogsaa vilde komme til Stede, og Kong Ludvig af Frankrig, ligesom ogsaa Pave Aleksander, havde taget Ophold nær ved Saône, men de vovede sig dog ikke over Grænsefloden. Saaledes blev Forsamlingen ret ensidigt sammensat og dens Myndighed derved stærkt beskaaret. Sakse har givet en malende Skildring af denne Rejse og af Begivenhederne paa Mødet; han har aabenbart sin Beretning fra de danske Deltagere i dette. Ogsaa for Udlandets Historikere er den bleven den vigtigste Kilde til Kundskab om Mødets Forløb.

Naturligvis maatte Sejren tilfalde Pave Viktor, der selv var til Stede,

Digitized by Google

men da han endog satte Pave Aleksander i Band og dømte ham under blussende Fakler til Helvedes Brand, havde Kong Valdemar og hans Mænd dog trukket sig tilbage. Mod de Danskes Ønske var det ogsaa, at en udvalgt Bisp til Odense, Livo, lod sig indvie af Pave Viktor.

Men *Kong Valdemar hyldede Kejseren* og aflagde Troskabsed til ham. Nogen Pligt til at stille Krigere til hans Hær eller til at møde ved hans Rigsdage var ikke paalagt ham, Tilsagnet var rent personligt og uforbindende for hans Arving. Det var — siger Sakse — ganske, som naar Englands Konge i sin Egenskab af Hertug i Normandiet maa aflægge Hyldingsed til Gallernes Konge.

Muligvis var det klogt, at Valdemar hyldede Kejseren. Han haabede jo paa at vinde Besiddelse inden for det tyske Rige, i ethvert Fald en Hjælp til at faa de vendiske Lande til at opgive deres Sørøveri. Mødet havde belyst, hvor begrænset og svag i Virkeligheden Tilslutningen til Pave Viktor var. Vestmagterne følte sig stadig fastere i deres Holdning for at støtte Aleksander III. Personlig havde Valdemars Optræden baade under Rejsen og ved Mødet vakt Sympati for ham.

Pave Viktor døde 1164; hans Efterfølger havde Vanskelighed ved at blive erkendt, saa at Pave Aleksander kunde vende tilbage fra Frankrig til Rom (1165). I Danmark bøjede de tidligere Skismatikere sig for Aleksander; med Valdemars Tilladelse drog Abbed Brienne til Rom for at faa Pave Aleksanders Samtykke til, at Benediktiner-Klostret i Veng blev overgivet til Cisterciensere. I et Brev til Kong Valdemar tillader Paven dette, men opfordrer ham til, nu da han atter holder fast ved Kirkens Enhed, at vise sig urokkelig deri og at kalde Eskil tilbage til sin tidligere Værdighed. Han skrev ligeledes til flere Bisper om at bevæge Kongen til denne Hjemkaldelse. Eskil vendte da ogsaa hjem (1168).

3. Opførelsen af Stenkirker i det 11. og 12. Aarhundrede.

Det var paa *Svend Estridsøns Tid*, at det danske Folk for Alvor tog fat paa en af de største fredelige Bedrifter, som det har udført, og hvoraf det hele Land endnu bærer Præg. Hvad der da indlededes og trofast fortsattes gennem halvandet Hundrede Aar, var Opførelsen af *Stenkirker* rundt om i Rigets tusinde Landsbyer. Der taler ud af denne stille Historie, hvori intet Navn indgaar, men som det hele Folk deltager i, de store saa vel som Almuen, en Folkets Styrke, der er saa meget mærkeligere, som Kampe mod udenlandske Fjender i høj Grad lagde Beslag paa Kræfterne. Vi kan ud af de efterladte Monumenter drage megen Lære om Folkets Skønhedssans og dets Haandværkerdygtighed, li-

Digitized by Google

gesom ogsaa om de enkelte Landsdeles individuelle Egenskaber og økonomiske Kaar.

Vi kender meget lidt til de Kirker, der stod, inden Stenkirkerne rejstes, idet ingen af Trækirkerne er bevaret. Maaske har enkelte været bygget som Blokhuse, altsaa ved at Stokke var lagt vandret over hinanden og falsede sammen med Stokkene i den tilstødende Væg ved, at En-

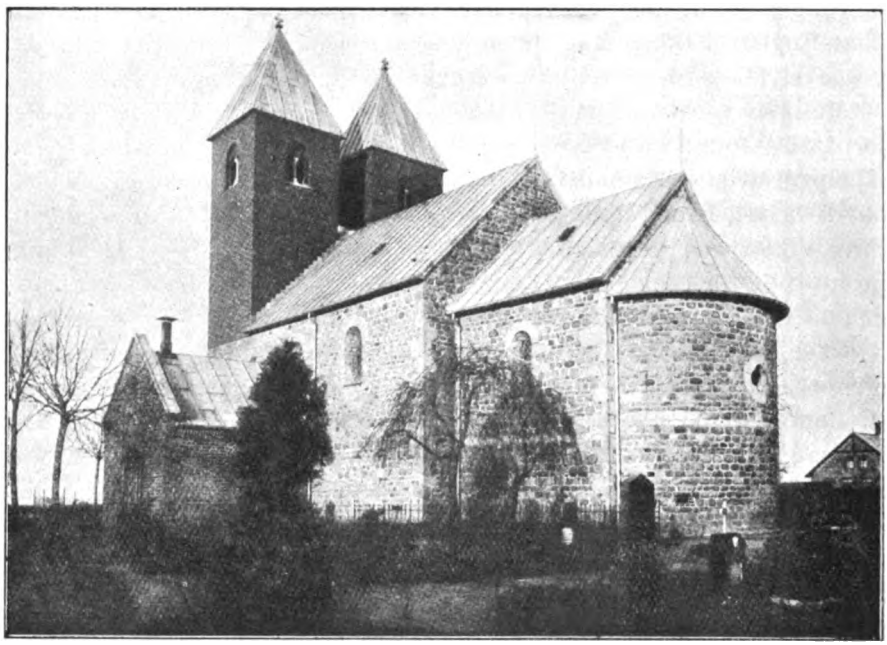

Fjenneslev Kirke.
Fotografi.

derne krydsvis lagdes over hinanden; Sprækkerne mellem Stokkene er bleven tættet med Ler, Fæhaar eller Mos. Snarere maa vi dog tænke os dem som de mere knejsende Stavbygninger, hvoraf mange endnu er bevarede i Norge. Sylden, den af store Sten lagte Grundvold, hvorpaa vandret liggende Tømmerstokke hvilede, angav Bygningens Omrids og Ydersider, og paa den rejstes lodret i alle Hjørner Staverne, der atter bar en vandret liggende Bjælke. Inden for det saaledes begrænsede Rum var Væggen dannet af opretstaaende Planker, der ved Fure (Not) og Tap (Fjer) var føjet til hinanden. Paa denne Maade var Gravkamret i Jellinge-Højen bygget. Ved en i Lund foretaget Udgravning har man fundet Tomten af en lille *Kirke*, Vor Frue paa Torvet, Sancta Maria minor, der giver os en Forestilling om, hvordan man i det 11. Aarhundrede byggede et saadant Kapel. Væggene har været dannet

Digitized by Google

af flækkede, tilspidsede Egestammer, som man stak direkte ned i Jorden. Den runde Barkside vendte udad, den flade Side indad. Kanterne af disse Stammer var jævnet lige og endvidere forsynet med en Not; i den og i Nabostammens Not var der som forbindende Led indpasset Trælister. Inde i Kor og Skib af Kirken stod der frit, i nogen Afstand

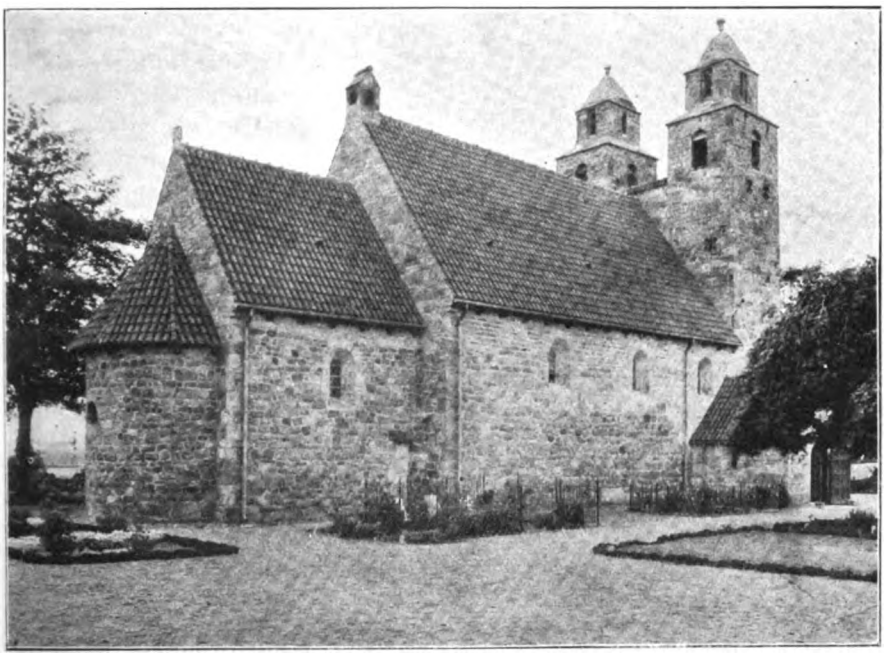

Tveje Merløse Kirke.
Fotografi.

fra Væggen, runde, indtil en halv Meter tykke Egestolper, der bar Tagværket.

Der er ogsaa givet os enkelte Vink om Trækirkernes Udsmykning. En bevaret Planke (fra Hørning ved Randers) har sikkert tjent som den øvre, samlende Del af Væggens Planker. Paa Ydersiden har den i udskaaret Relief en Drage, med Gab og med ottetal-formet Kropslyngning ganske som paa vore Runestene; den gule Skabning stirrer med røde Øjne ud fra den sorte Grund, saa at der her findes samme Farvevalg som paa Genstande fra Jellinge-Kamret. Plankens glatte Inderside er smykket med en malet Vinranke med Drueklase. Stundom kan vi desuden se en Afspejling af Enkeltheder fra de gamle Træbygninger, naar vi træffer Former og Ornamenter i de senere Stenkirker, som synes besynderlige i Sten, men som bliver forstaaelige ved at have haft Forbilleder i et Materiale af Træ.

Digitized by Google

Endnu i det 12. Aarh. og lejlighedsvis senere kunde man, tvunget af Forholdene, være nødt til at rejse Trækirker, men de er nu alle forsvundet. De i vore Dage i Nærheden af ikke faa Kirker staaende Klokketaarne af Træ — i Sønderjylland findes et halvt Hundrede saadanne, enkelte i Laaland og Skaane — stammer ikke fra saa gammel Tid, om end nogle fra Middelalderen, men de har vel afløst tidligere Klokketaarne eller Klokkestabler.

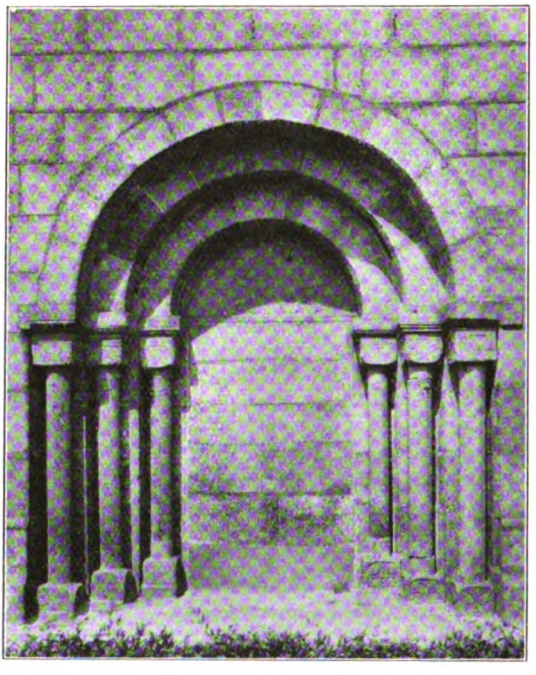

Portal fra Rybjerg Kirke i Salling. Fot.

Det Materiale af Sten, som man anvendte i den første Byggetid, var altid *Natursten*, idet man ikke havde lært Kunsten at brænde Mursten. Overalt i Landet fandtes Kampesten, og tre Fjerdedel af Danmarks Kirker er bygget af dem. Der har hørt Mod til at anvende saa stridigt et Stof paa Bygninger, hvori en hel Menighed skulde rummes, og det var med ulige Overlegenhed, at man i de enkelte Landsdele tog Granitten i Brug og svang sin Hammer. Overalt valgte man de bedst egnede Sten, der frembød en enkelt glat Side, men paa Sjælland fjernede man med Hammeren kun de største Fremspring, en egentlig Tilhugning fandt kun Sted ved Indfatninger om Døre eller Vinduer. I Nørrejylland viste man derimod stor Dygtighed og Udholdenhed ved at omdanne Stenen til Kvadre, — over tre Fjerdedel af de nørrejyske Kirker er bygget af omhyggeligt tilhugne Sten.

Disse jævne og uanselige Kirkehuse stemmer saa mærkeligt vel sammen med hele det jyske Landskabs Linier og Farver; det fine Slør af graat eller gulligt Lav, som har trukket sig hen over de tunge Sten, mildner Bygningens øvrige strenge og alvorlige Udtryk. Man røres uvilkaarligt over den Kunst, hvormed Stenen er bragt til at lystre Spidshammerens Slag og at ordne sig i regelrette Linier; med Beundring ser man, hvordan der af Stenen er fremlokket Figurer, der ved deres bug-

Digitized by Google

nende Kraft virker betagende, man glæder sig ved Ornamenter, der fuldkomment harmonerer med Kirkestilens enfoldige Jævnhed.

Paa Sjælland findes Kampestenskirkernes Omraade især paa Øens vestlige Del med en Grænse omtrent fra Holbæk ned til Næstved; i den østlige Del har man et lettere behandleligt Stof, nemlig Limstenen fra Stevns (Kridtsten), som har afgivet Materiale især til Kirkerne mellem Køge og København og paa Stevns, endvidere Fraadstenen, den af Kilders kalkholdige Væld som et Skum (en Fraade) afsatte Tuf. I Isefjordsegnen er mange Kirker bygget af Fraadsten, der i øvrigt ogsaa anvendtes spredt om i Landet, især i Landskaberne om Vejle og Horsens.

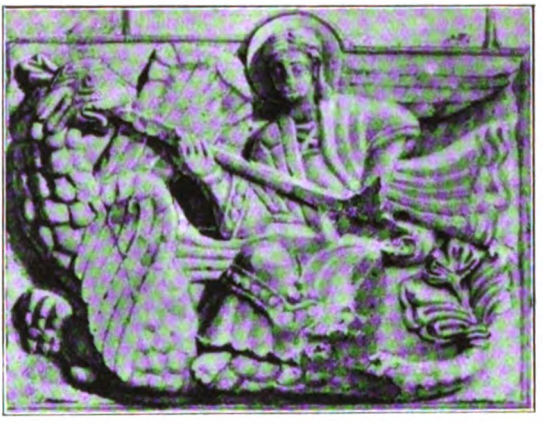

Granitrelief fra Starup Kirke ved Kolding forestillende St. Michael og Dragen. Efter Storck: »Jydske Granitkirker«.

Kirkernes *Grundplan* var mærkelig ensartet overalt i Landet. Af Bygningernes nuværende Skikkelse maa vi tænke os Vaabenhuset fjernet, som tilhørende en senere Tid, i Reglen ogsaa Taarnene, i alt Fald i deres nuværende Form; i Skaane havde dog Kirkerne ofte Taarne. Langhus, Kor og Alterrunding havde, ligesom i vor Tid, den aftagende Højde og Størrelse. Koret mod Øst med dets halvrunde Afslutning (Apsis) maalte i Længde knap Halvdelen eller Trediedelen af Langhuset, og var smallere end dette. I Langhusets østlige Gavl var Indgangen til Koret (Triumfbuen), og i dette stod Alteret.

Over *Kirkerummet* laa der et fladt Bjælkeloft, saaledes som det endnu er sædvanligt i Jylland; de paa Øerne nu næsten overalt forekommende Hvælvinger stammer fra en senere Tid. Til Kirken var der Indgang gennem to Døre (Portaler); den sydlige var den smukkest udstyrede og bestemt for Mændene, der ogsaa tog Plads ved denne Side af Kirken, medens Kvinderne traadte ind ad den beskednere, nordlige Dør og havde deres Pladser over for Mændene. Gennem to eller tre slanke og højtsiddende Vinduer paa hver Langvæg faldt et sparsomt Lys ind i Kirken; tilmed kunde det være dæmpet af Glasmalerier i Ruden. Men Væggene lyste ved den hvide Puds, der skjulte Kampestensmuren. Ved Alteret brændte Lys eller Kærter, og Menigheden havde ikke stærkt

Digitized by Google

Lys behov, da den ikke havde nogen Bog for sig eller forstod at læse.

De Haandværkere, som rejste Kirkerne, har været *danske Mænd*, hjemmehørende i den nærmeste Egn eller dog i Landsdelen. Ligesom det benyttede Materiale saa afgjort er af hjemlig Art, vidner Udførelsen og Udsmykningen om dansk Virksomhed. Mangen Gang føler man den hjemlige Arbejders Stræben hen imod at efterdanne Enkeltheder i de store monumentale Kirker i Stiftsbyerne, der havde bragt Udlandets store Kunst ind i Landet, men saa godt som ingen Sinde mærkes, at udenlandsk Aand eller Haand har direkte været virksom i Landsbyerne.

Døbefont fra Stenild Kirke ved Hobro. c. 1150.

Det er os ukendt, hvem der har været Kirkernes *Bygherrer*, og det er farligt at drage Slutninger fra senere Tiders Patronatsforhold, da der saa let kan være indtraadt Forandringer i Ejerretten. Kongerne kan have ladet mange Landsbykirker bygge, saaledes som Ælnoth udtrykkeligt vidner om Svend Estridsøn, andre kan gejstlige og læge Stormænd have rejst, men største Parten er dog sikkert bygget ved den hele Menigheds Bistand, gennem paalignet Arbejde og ved ydede Pengebeløb; efterhaanden som Tiende blev indført, var en Trediedel af denne bestemt for Kirkebygningens Istandsættelse eller Ombygning.

Da kom der *et nyt Materiale* til Anvendelse. Kirkernes graa Mure skiftede Farve og blev røde eller gule, nye arkitektoniske Former trængte sig frem, den tilhuggede Sten afløstes af den „bagte". Kunsten at brænde Tegl var kendt i den klassiske Oldtid, men havde for kort Tid siden faaet en ny Udfoldelse i Italien og var vandret nordpaa; i Brandenburg havde den saaledes affødt en hel Teglstensarkitektur; men det er sikkert ikke derfra, den danske Byggemaade er bleven paavirket. Kundskaben er kommen direkte fra Italien; en Mand fra dette Land var Bygmester for Domkirken i Lund, og vore Forbindelser med Italien var jævnlige og mange.

Vi kan af vore bevarede Bygninger iagttage, hvordan Kendskabet

Digitized by Google

til det nye Materiale har indvirket paa tidligere Planer, saaledes naar Sune Ebbesøn, efter at have begyndt at bygge Rundkirken i Bjernede af hugne Sten lader den fuldføre i *Tegl*, eller naar Kong Valdemar, da han rejste Takkekirken i Vitskøl for sin Sejr over Kong Svend, synes at have begyndt at bygge med Kvadre, men fuldfører den med Tegl. Altsaa er det fra Grathehede-Kampens Tid, at det nye Materiale begynder at trænge ind, og at Stormændene i deres Byggeiver med Begærlighed tager Teglen i deres Tjeneste. Uden om Biskop Svend Norbagges

Granitrelief fra Ørsted Kirke paa Fyn.
Efter Runeindskriften forestillende Samson, der dræber Løven.
Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. 4. Bd. I.

Fraadstenskirke i Ringsted rejste Kong Valdemar den nu staaende Kirke, der skulde være Gravkirke for Knud Lavard og hans Slægt, og Koret maa i alt Fald have staaet færdigt, da ved Festen 1170 Hertug Knud lagdes i Skrin. Paa disse Tider byggedes Kirken ved Sorø Kloster, Tvillingtaarnene rejstes ved den ældre Kirke i Fjenneslev, og i Kalundborg lod Esbern Snare sin mærkelige Kirke opføre med de fire stolte Taarne om det knejsende Midttaarn.

Saaledes var ogsaa en ny Industri kommen til Landet, *Teglværkerne*. I alle Danmarks Landsdele var der brugeligt Ler, og der, hvor omfattende Byggearbejder forestod, ser vi Teglovne i Virksomhed nær ved Byggepladsen. Store Bygherrer som Absalon havde endog egne Teglmestre; Teglgaardstrædet i flere Købstæder giver ved sit Navn Vidnesbyrd om, at der var sørget for Byens Behov. Det Materiale, der tilvirkedes, var den velkendte store Munkesten (jævnlig 28 cm lang, 12 cm bred, 9 cm tyk). I Murværket lagdes gerne efter to „Løbere" den korte Side af en „Binder". I øvrigt havde Benyttelsen af brændte Sten

Digitized by Google

det Fortrin, at man kunde forme Stenene til særlig Anvendelse i Rundinger, Buer eller Fodstykker, ligesom Murstenen ogsaa maatte overtage Kirkerummets Udsmykning, idet man i den ældre Tid lod Væggene staa med de røde Sten.

Spredt rundt om i Landet kan vi finde den brændte Sten anvendt, men de geografiske Omraader, hvor den især møder os, er Midt- og Sydsjælland, hvor mange Kirker viser den store røde Teglsten; lige-

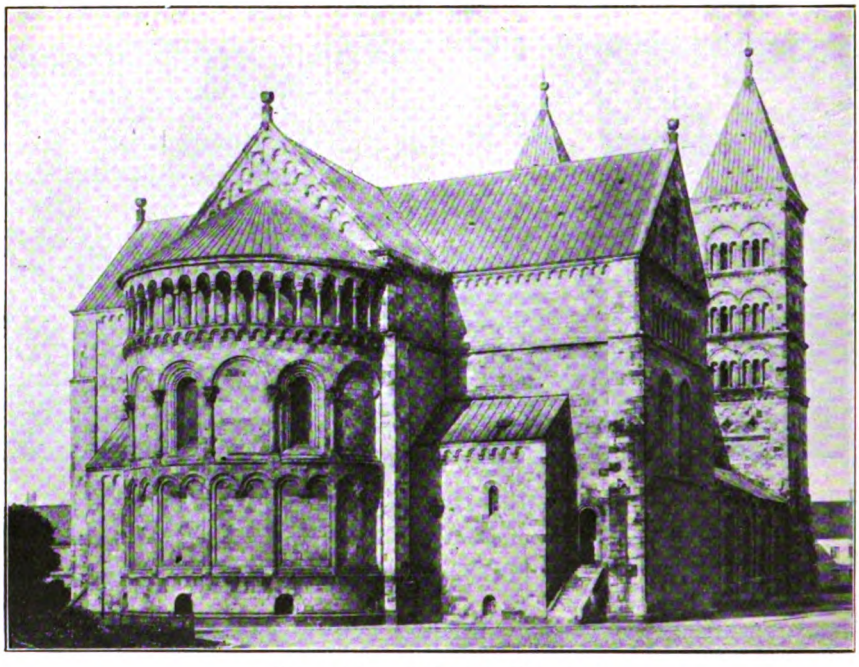

Domkirken i Lund. Fotografi.

ledes er i en bred Stribe tværs over Vendsyssel, med Hjørring som Midtpunkt, ikke faa Kirker bygget af Tegl. I Tønderegnen, hvor naturlige Sten mangler, maatte det let transportable Materiale være kærkomment og fandt megen Anvendelse. Mærkeligst er dog Forholdene paa de sydlige Øer: Laaland, Falster, Møn, hvor af 94 egentlige Landsbykirker 84 er bygget af blegrød Tegl, flere sent i det 13. Aarh. Hvis virkelig først paa denne Tid de gamle Trækirker er blevet afløst af Stenkirker, kan det næppe forklares paa anden Maade, end at Vendernes Plyndringer i den Grad har standset Befolkningens Udvikling i Sammenligning med hele det øvrige Land, at det ikke blev den økonomisk muligt før i en sen Tid at rejse Kirker af et varigere Materiale og et værdigere Præg.

Naturligvis maatte der i *Stiftsbyerne* bygges anseligere Kirker til

Digitized by Google

Brug for disses større Menighed og for den omfattende Stab af Præster, der virkede sammen med Bisperne. Paa Kong Svends Tid og med hans Bistand rejste der sig i *Dalby* en prægtig Kirke, saaledes som Langhuset i den endnu staaende Kirke viser os; ligeledes bidrog Kongen til, at en anselig Kirke i *Roskilde* begyndte at bygges; den fuldførtes paa Kong Knuds Tid, og i det hele rejste der sig i Byerne større Kirker i de sidste Tiaar af Aarhundredet.

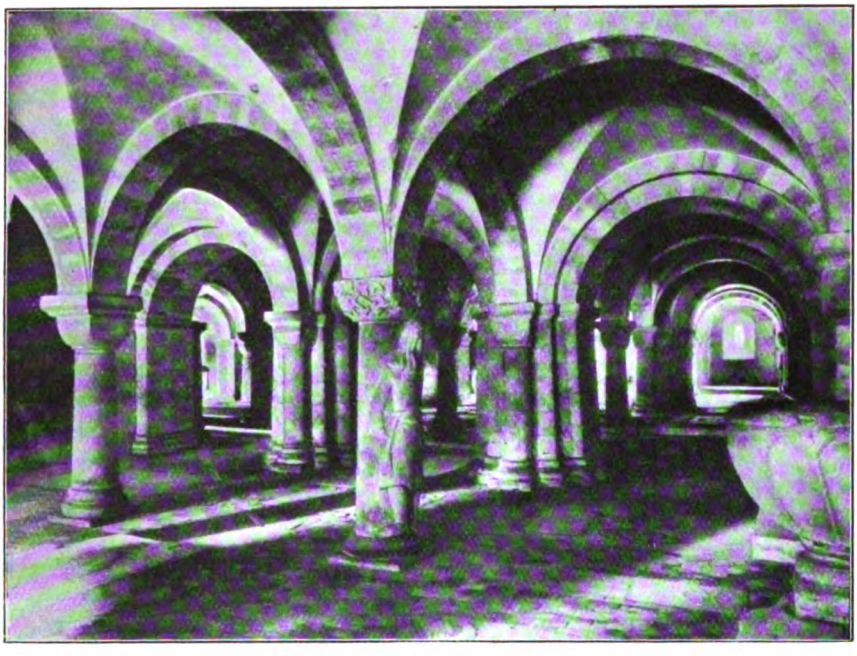

Lunde Domkirkes Krypt. Fotografi.

Paa den Tid steg op af Jorden det første mægtige Bygningsværk af Sten, som Riget skulde udvise, og som endnu i vor Tid staar som maaske Nordens skønneste Mindesmærke, *Lunds Domkirke.* I sin senere fuldførte Form er det en af Sandstens Kvadre bygget treskibet Korskirke, der har en mægtig Krypt under Koret og Tværskibet; Krypten med dens Hovedalter var færdig og kunde indvies ved en stor Fest 1123.

Bygmesteren var en Udlænding, Italieneren Donatus; hans Kaldelse til Danmark viser, hvor fuldt vi ønskede at delagtiggøres i Sydens ædle Arkitektur. Maaske har Erik Ejegod paa sin Rejse til Italien forhandlet med ham. En udmærket erfaren Mand har han været, og især maa han nøje have studeret de mægtige Domkirker i Rhinlandene. Lundekirken har for den Hoveddel, som Donatus fik bygget færdig, sit For-

Digitized by Google

billede i den til Rhinegnene forplantede italienske Arkitektur, mest Domkirken i Speier, og udelukkende mod Italien, mod Milano, Como og Pavia peger den Skulptur, som smykker disse Dele af Kirken. Donatus har dog benyttet alt det, han overtog andetsteds fra, med stor

Ribe Domkirke.
Fotografi.

Selvstændighed, saa at Bygningen er et originalt Værk, og mangt et ejendommeligt Træk viser, at han afgjort har benyttet hjemlige Arbejdere. Donatus naaede dog ikke før sin Død (c. 1135) at faa bygget mere end Hovedkirkens østlige Del indtil de to Sideportaler, men Planen til den vestlige Del af Bygningen var utvivlsomt ogsaa tilrettelagt af ham, saa at hans Efterfølger Regner kunde fortsætte i hans Aand, og af denne Del af Kirken var i Aaret 1145 Højkoret med dets Alter

Digitized by Google

og de to Sidealtre færdige og blev indviet af Ærkebisp Eskil. Hans Efterfølger Absalon modtog sin Domkirke i fuldfærdig Stand. Hvis han har fortsat med Tilbygninger, har det været med Taarne paa Vestfaçaden. I Landene Nord for Alperne vilde man nødig undvære Taarne paa en Domkirke, saaledes i Frankrig, hvor Absalon gerne søgte sine Forbilleder.

Samtidig med Domkirken i Lund byggedes en saadan i *Viborg.*

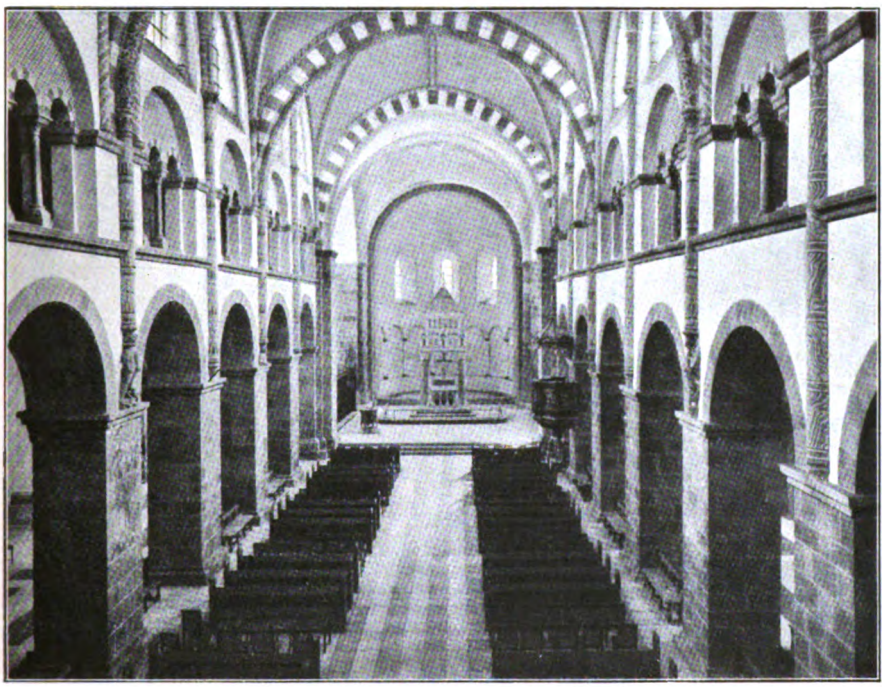

Ribe Domkirkes Indre.
Fotografi.

Hvor forskelligt end Materialet var, idet Granit maatte anvendes i Stedet for Sandsten, var Kirkens Grundform og Stil den samme som i Lund, saaledes den søjlebaarne Krypt, Hovedskibet og Korrundingen med dens Søjlegalleri. Med sine fire Taarne traadte Kirken frem i Landskabet som en prægtig Herold, og paa lignende Maade virkede det høje Taarn paa den samtidigt byggede *Katedral i Ribe;* ud over Enge og Heder forkyndte det, at her var Stiftets Hovedkirke. Men naar man i Viborg havde haft Mod til at binde an med Granit ved en Domkirke, lod man sig ikke i Ribe skræmme af at maatte søge sit Materiale i et fjernt Land; vistnok for første Gang i saa nordlige Egne anvendte man Tuf, den graalige, let haandterlige Stenart af vulkansk Oprindelse, der findes i Andernach ved Rhinen. Ligeledes var man dristig nok til, tid-

Digitized by Google

ligere end i Landene Syd for os, at tage Kirker i Middelhavslandene til Forbillede ved at bygge en Kuppel over Korsskæringen, en Hovedkuppel, hvilende paa en overskaaret Kuppel.

Rundt om i Landsbyerne i Ribes Nærhed lærte man at anvende Tuf til de Kirker, som her byggedes.

Ogsaa i *Aarhus* og i *Hedeby* rejste der sig Domkirker, men vi kan i mindre Grad gøre os en Forestilling om deres Udseende paa denne

Viborg Domkirkes Krypt.
Tegning i Nationalmuseet.

Tid, dertil er Kildernes Oplysninger for uklare, og Kirkerne er stærkt ombyggede.

Særegen for denne Tids Byggegerning er den store Variation i *Kirkernes Form*. Følelsen for skøn Byggekunst, som stadig blev mere levende hos Folket, har ogsaa virket frodig paa dets Fantasi, saa at mangen Enkeltmand søgte at skabe noget nyt og ejendommeligt. Dette Særpræg hos Kirken kunde dog ogsaa hidrøre fra, at den skulde tjene andre Formaal end Menighedens Gudstjeneste. Her kan eksempelvis nævnes den karakteristiske Dobbeltkirke og Gaardkirke i Ledøje ved København; fire i Kvadrat stillede Søjler bærer det øverste Stokværk, hvis Midtparti mellem Søjlerne er aabent, saa at Gaardens Herskab heroppe fra kunde tage Del i den Gudstjeneste, der holdtes i Kirkerummet nedenunder. I Fjenneslevlille Kirke findes et af Søjler baaret Galleri, der paa lignende Maade har tjent Herskabet. Et saadant, af to Piller baaret Galleri smykker ogsaa Tveje-Merløse Kirke ved Holbæk; begge disse Kirker er smykket med Tvillingtaarne. I andre Egne byggede man Kirker i Form af lave, runde Taarne, saaledes Bjernede Kir-

Digitized by Google

ke ved Sorø eller Thorsagers Kirke i Djursland. Ud fra disse og lignende Kirkebygninger lyder ogsaa det Spørgsmaal til os, som saa ofte er bleven drøftet, om ikke mange Kirker tillige har været bygget med det Maal at være Forsvarsværker, saa at Omegnens Beboere kunde søge herhen, i Tilfælde af Fjenders Angreb eller Oprør i Landet.

At saadant var Tanken ved de fire bornholmske Rundkirker, synes uimodsigeligt. Disse inden for alle Landes Bygningskunst enestaaende

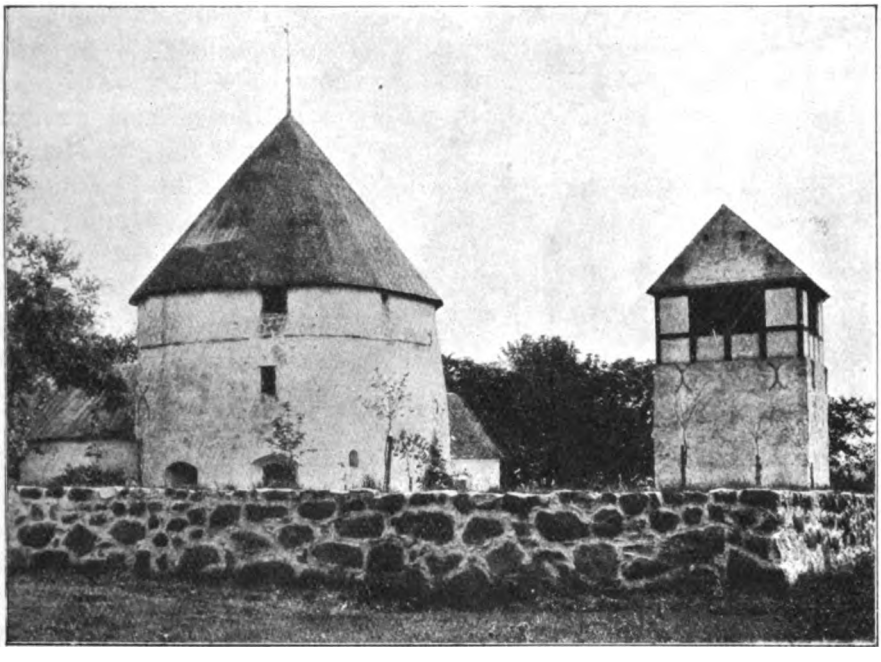

Nylars Kirke paa Bornholm.
Fotografi.

Kirker eller Taarne har, paa et sammenrullet Pindsvins Maade, afgjort rettet deres runde Ryg mod Fjender. Utilhugne Kampesten danner den barske, tykke Mur, Kirkerummets Midtpille og Tøndehvælvingen bærer det øvre Stokværk, hvortil der fører en smal Trappe, som vil berede Angriberne den største Fare. Over det andet Stokværk findes et tredie med Vægtergang, Skydeskaar eller Skydehuller.

Det fæstningsagtige ved disse Bygninger er saa iøjnefaldende, at deres Formaal at skærme ikke kan betvivles. Ved andre Kirker kan der være Enkeltheder, der naturlig maa fortolkes som udførte for at modstaa Angreb. Dog maa man være varsom i Slutninger af den Art. Det bør erindres, at en Stenbygning gerne skal vise mandig Kraft og tage sig baade værnende og truende ud; de fem Taarne paa Kalundborg

Digitized by Google

Kirke har sikkert allerede i lang Afstand virket skræmmende og bragt Melding om, at der var Krigere i „Hærvig". Men det maatte endvidere nødvendigt fordres af en Kirke, at den var et trygt Sted, idet her gemtes kostbare kirkelige Genstande eller endog Relikvier. Derfor maatte der være Dele af Bygningen, Kamre eller Gemmerum, der var særlig forvarede og beskyttede. Endelig var Kirkerne Depotsteder, hvor Kirkens

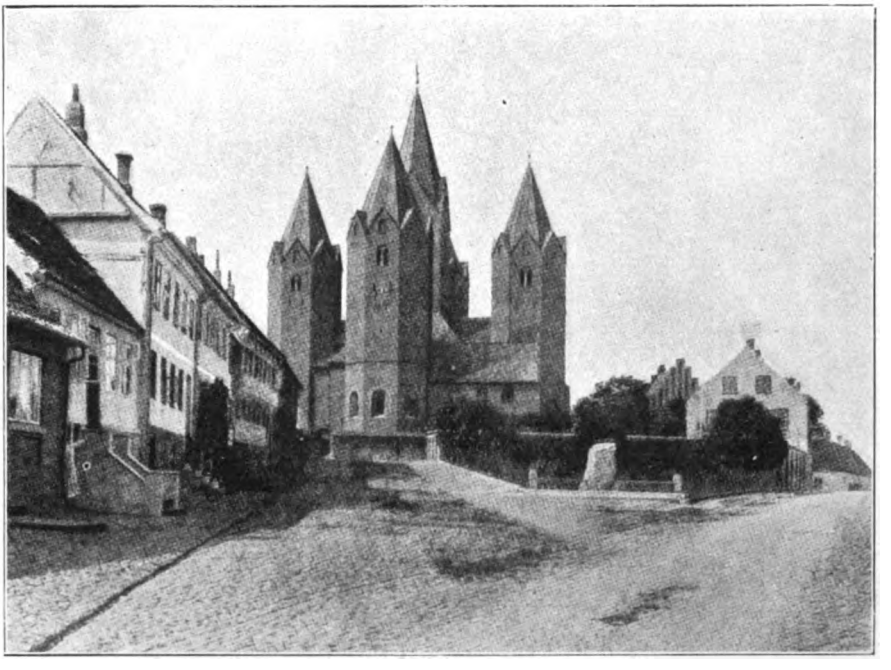

Kalundborg Kirke.
Efter M. Clemmensen og V. Lorenzen: »Kalundborg Kirke«. 1922.

eller Menighedens juridiske Aktstykker og Breve bevaredes, ligesom ogsaa private benyttede dem paa denne Maade under vanskelige Forhold, ved længere Tids Bortrejse, under Fejder eller Krigsfare. I de følgende Aarhundreder ses de anvendt til Opbevaring af strandet Gods eller som offentlige Depotsteder, saaledes naar paa Tinge en omstridt Pengesum inddømmes til Opbevaring i Herreds- eller Fjerdingskirken, indtil endelig Dom falder; saaledes hed den Kirke, der laa Herredets Tingsted nærmest, og hvor man vel ogsaa hentede „Bogen", det Testamente, hvorpaa man lagde sin Haand ved saa mangen Ed paa Tinge.

Digitized by Google

4. Munkeordener og Klostre.

Vi har set, at selv i Tvedragtens Tid under det tredie Slægtled efter Svend Estridsøn blev hans Virksomhed for at skaffe Landet Stenkirker fortsat; vi skal nu se, at der ogsaa i andre Henseender i hans Aand blev arbejdet videre paa Troslivets Fremme.

Benedikt af Nurcia havde stiftet den første Munkeorden i den vestlige Verden, og Munkene i den sorte Kutte havde haft en overordentlig Betydning for Troslivet, spredt Kultur i de kristne Lande og bragt Kristendom til Hedninger (Ansgar, Rimbert). Men der kom Tider, da Forfald indtraadte i Munketugten og da verdslige Hænder og Hensyn fik for stor Magt over Klostrene, ogsaa fordi mange af dem besad vidtstrakt Jordegods. En Reform var nødvendig, og den udgik fra Klostret *Cluny* (ved Saône). Først og fremmest genskabtes Klostertugten, men Cluniacensernes Maal strakte sig efterhaanden langt videre, de vilde kæmpe for at omdanne Præstestanden ved at fordre Cølibatet gennemført hos den, de var de ivrige Forkæmpere for de gregorianske Reformer og vilde frigøre Kirken fra Staten, ligesom de virkede for Korstogstanken. Det var i denne Cluniacensernes store Løftelsestid, at der ogsaa i Danmark følte Trang til at stifte Klostre.

Munkevæsen har ikke maattet stemme ret med de Danskes Sind i Oldtiden, siden der saa sent opstod Klostre. Ved de større Kirker var der Gejstlige, der levede efter Munkeregler paa augustinsk Maade, og vi kan se en saadan Stiftelse, til Eks. i Lund, betegnet efter Munkenavnet, Monasterium (Mønster), men et virkeligt Kloster fandtes ikke i Danmark; allermindst laa en saadan Stiftelse ude i Bygden, fjernt fra et Bispesæde eller en Sognekirke. Et Kloster af mere selvstændig Art blev først oprettet, da *Cluniacenserklostrene* (Allehelgensklostret *i Lund*, c. 1080 og *St. Michaelskloster* uden for Slesvig) blev stiftet; snart efter rejste ogsaa Erik Ejegod *Odense Kloster* (1101), hvis *Benediktinere* dog tillige virkede ved Domkirken.

Under hele Kong Niels's Regering kan næppe med nogen Sikkerhed et Kloster siges oprettet, men straks efter hans Fald brød der frem en levende Trang til at bygge Klostre. Saaledes stiftede da (c. 1135) *Peder Bodilsøn* sammen med sin Moder og sine Brødre et Kloster for *Benediktinerne i Næstved* (senere Skovkloster).

I øvrigt var paa denne Tid en ny Munkeorden bleven den førende. Cluniacenserne havde ønsket at virke udadtil og at tage sig Magt. Naar deres mægtige Klokker rungede og kaldte til Gudstjeneste i de prægtige Kirker, hvor Guldet straalede, kunde det dog synes, at der for stærkt var tænkt paa Kristus som den vældige Hersker, alt for lidt paa hans ydmyge Gang her paa Jorden, og paa, hvordan han ved sine

Digitized by Google

Lidelser løskobte vor Skyld. Man havde for lidt arbejdet paa at naa religiøs Inderlighed og paa ydmyg Hengivelse i Guds Villie.

Derfor kom Cluniacenserne til at møde Modstand i den Bevægelse, der udgik fra Klostret i *Citeaux* (ved Dijon), for hvilken snart *Bernhard af Clairvaux* (i Dept. Aube) skulde blive den store Leder, ligesom han i det hele blev Fører for det religiøse Liv i det 12. Aarh.'s første Halvdel.

Efter *Cistercienser-Ordenens* Regler skulde dens Munke, „Graamunke", som de kaldtes, leve skilt fra Yderverdenen og stræbe efter at fordybe sig indadtil; i deres Klostre lagdes ingen særlig Vægt paa Studier, men Munkene skulde være optagne af legemligt Arbejde og kaste sig over Jordens Dyrkning. Disse Klostre skulde ikke have Indtægter af bortfæstet Gods, men selv forestaa deres Ejendommes Drift og til Hjælp derved have Lægbrødre, der boede i Dele af Klostrets Bygninger. I Modsætning til den monarkiske Ordning hos Cluniacenserne, hvor alle Klostre lød under Abbeden i Cluny, var en aristokratisk Ordning gennemført hos Cistercienserne, idet Abbederne for fem af de ældste Grupper af Klostre aarlig kom til Stede til et Møde om Ordenens Fællesanliggender.

Ærkebisp Assers Broderson *Eskil* var i 1134 bleven valgt til Biskop i Roskilde, og han skulde blive den virksomme Talsmand for Udbredelsen af Cistercienserne i Danmark, ligesom han i det hele med stor Nidkærhed arbejdede paa, at Klostre stiftedes. Eskil havde engang under sine Studier ved Domskolen i Hildesheim, da han laa fængslet af en svær Sygdom, tinget med Jomfru Maria om at frelses fra Skærsilden imod, at han lovede at bringe hende fem Skæpper af forskellige Slags Korn, og dette var bleven udlagt for ham saaledes, at han skulde stifte til Jomfru Marias Ære 5 Klostre af 5 forskellige Ordener. Eskil stiftede da ogsaa det første Kloster af Cistercienserordenen her i Danmark, *Herisvad* i Skaane, snart efter *Esrom* i Sjælland.

I *Sorø* havde *Asser Rig* i Forening med sine Brødre Ebbe og Sune bygget et lille Kloster for Benediktinere (c. 1145), men Munkene bragte Stifterne kun liden Glæde, hvorfor Klostret blev fornyet med en Kreds af Munke, hentede fra Esrom (1162) og gik en glimrende Tid i Møde. Paa den Tid havde Kong Valdemar stiftet *Vitskøl* Kloster, og i disse Aaringer fik Ordenen en rig Repræsentation i Danmarks forskellige Landsdele. Paa Cistercienserklostrenes Stamtavle lagdes der stor Vægt, idet Moderklostret beholdt Ret og Pligt til at visitere Datteren. I Danmark saa Afstamningen saaledes ud. Fra Citeaux var Herisvad (1144) udgaaet, og dette Klosters Dotre var Tvis (1163), Logum (1173) i Jylland og Holme (1172) i Fyn. Fra Clairvaux grundlagdes Esrom (1154), og dets Dotre var Vitskol (1158) — med Oldebarnet Øm (1166)

Digitized by Google

— og Sorø (1162, herfra anlagdes Aas i Halland 1194) og Ryd i Jylland (1191).

Hvor stor Kærlighed end Eskil havde til Clairvaux, stod ogsaa en anden Orden hans Hjerte nær, *Præmonstratenserne.* Den var bleven grundet af den folkelige Prædikant, Adelsmanden *Norbert,* senere Biskop i Magdeburg. Den Dal i Nærheden af Laon, hvori hans Kloster skulde ligge, var ligesom i et Syn bleven „forud udpeget" for ham

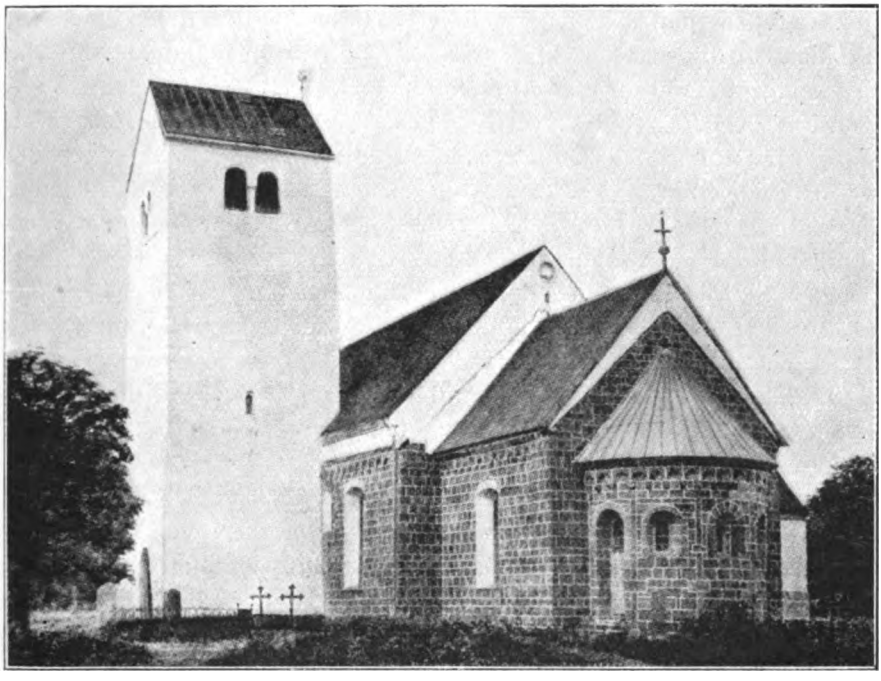

Væ Kirke, set fra Sydøst.
Efter V. Lorenzen: »Præmonstratenserklostrenes Bygningshistorie«.

(præmonstratum), derfra stammede Ordenens Navn, dens Regler havde Paven stadfæstet (1126). Brødrene i denne Orden var Præster ligesom Augustinerne, men i Levevis fulgte de ellers Cistercienserne, de besad Landejendomme og dyrkede Jorden. I Løbet af ganske kort Tid fandt denne Orden en overordentlig Udbredelse i Frankrig og Tyskland.

Ældst af Klostrene for disse Munke i hvide Kutter var Klostret i *Tomarp* (c. 1155), omtrent samtidig stiftedes Klostret Øfvith (Øved); til begge kom der Munke fra Prémontré, der som Moderkloster havde Tilsyn med Døtrene. I Lund fandtes et Kloster c. 1165. Klostret i *Væ* blev stiftet fra Tomarp (c. 1170); alle disse Klostre laa i Skaane. Til

Digitized by Google

Børglum i Vendsyssel (1180—1200) kom der Munke fra Steinfeld i Eifel, og disse Munke havde tillige den Gerning at virke som et Kapitel ved Domkirken. I Begyndelsen af Valdemar Sejrs Regering stiftedes Nonneklostret i *Vrejlev*, det eneste Kloster i Danmark for Kvinder af denne Orden, og i det hele det sidste Kloster, som denne Orden fik oprettet her i Landet.

Naar Eskil uagtet al sin Kærlighed til den hellige Bernhards Orden dog ogsaa viste stor Interesse for Norberts Munke, har Grunden vistnok været, at han saa den rivende Udvikling, Ordenen havde haft i Tysklands østlige Lande og dens Kraft i Missionen blandt de slaviske Folkeslag. Præmonstratenserne skulde prædike, hvad der var Cistercienserne forbudt; dette er vel Grunden til, at disse Klostre især rejste sig i vort Lands Yderkanter, saaledes i Nærheden af Rigets østlige Grænse (i Tomarp, Øfvith, Væ) og af Smaaland, hvor Hedenskabet havde haft Tilhold endnu i Kong Niels' Tid. I den bevarede Levnedsskildring af Eskil fortælles da ogsaa om hans Iver for at udrydde al hedensk Skik og Tænkemaade. Til Prædikanter har der vel ogsaa været Trang i en anden Yderkant af Landet, Vendsyssel (Børglum).

De endnu bevarede Kirker ved Klostrene af denne Orden viser da ogsaa, at de i en ganske anden Grad end Cistercienernes tillige skulde tjene den omboende Menighed. Bygningerne var store og rummelige, og kun en beskeden Plads var forbeholdt Klostrets egne Beboere. Formodentlig har det ogsaa tiltalt Eskil, at disse Munke ikke følte sig bundne til en tarvelig Udsmykning af deres Kirker, men at der her kunde virkes med en saadan Pomp, som en Gudstjeneste rettelig burde have. Hos Norbertinerne fandt man desuden den dybe Ærefrygt for Guds Moder, som i saa høj Grad var efter Eskils Hjerte.

Fra Eskil udgik der ogsaa Indbydelse til *Karthusianerne*, de alvorsfulde og tavse Munke fra *La Chartreuse* i de vilde Bjerge ved Grenoble. Disse strenge og sukkende Asketer tyede gerne til de øde Egne, og man skulde tro, at den Bolig, som Absalon anviste dem paa Asserbo Overdrev, vilde egne sig godt for dem, men de vragede Stedet og vandrede snart tilbage til Alpedalene.

En ganske modsat Natur og Stræben kom frem i *Johanniternes* Orden, der netop havde Omverdenen og Næsten for Øje. Unægtelig var der i Danmark i disse Kamptider Trang til dem, der vilde pleje syge og saarede, eller som vilde sørge for, at gamle og udtjente Krigere fik et passende Underhold. Kong Valdemar stiftede af Krongods Antvorskov Kloster, idet han til Gengæld overlod Kronen Taarnborg af sit eget Arvegods, og her har sikkert især Krigere af Høvdingestanden fundet Forsørgelse og Bolig. Snart opstod der ogsaa rundt om i Stæderne *St. Hans Hospitaler*, som blev betjent af Brødre af denne Orden.

Digitized by Google

Foruden de prædikende og tjenende Johanniter fandtes der i denne Orden tillige en tredie Klasse, de kæmpende; der savnes imidlertid enhver Efterretning om, at disse Brødre, Ridderne, har taget Ophold i Danmark.

Kvinder maatte ogsaa føle Trang til udelukkende at vie sig til et Liv i Religionens Tjeneste, og efter at Borgerkrigene i Aarhundredets Midte var endt, stiftedes der *Nonneklostre* i Bispebyerne: Roskilde,

Ruinerne af Antvorskov Kloster.
Fotografi.

Lund, Odense, Ribe, eller dog i Stæderne: Aalborg, Randers, Slangerup (alle disse i Tiden 1158—70), men først nærmere henimod Aarhundredets Udgang opstod de paa Landet liggende Klostre: Ø-Kloster paa Øland i Limfjorden, Bosø ved Ringsøen i Skaane, Ring ved Skanderborg Sø; Klostret i Odense flyttedes til Dalum tæt uden for Byen.

Vi skal nu se, hvilken Betydning det havde, at der var opstaaet *en helt ny Stand* — saaledes kunde man næsten kalde Munkene — i Landet, og hvordan den virkede og greb ind i Samfundslivet. Et gammelt Vers sagde: For Benedikt Bjerget var kært, men Bernhard elskede Dalen. Vort Land har knapt andet end Dale, Cistercienserne og Benediktinerne maatte tage Plads paa Sletten, — Tvis Kloster hed paa Latin

Digitized by Google

tuta vallis, den trygge Dal. Men vi havde store Skove; Cistercienserne skulde drive Landbrug og opdyrke ny Jord; der var meget Arbejde for dem at udrette i Skovene eller i disses Nærhed, saaledes ved Sorø og Esrom. Munke er i Følge deres Navns Betydning Eneboere og søger til afsides Steder; derfor ser vi Klostrene ofte anlagt paa Øer, som paa Kal(v)ø, og paa Øland i Limfjorden, en Ø var næsten den Tange i Guden Sø, hvorpaa Øm Kloster (cara insula) laa; paa Øer fandtes Holme paa Fyn, i Sjælland Eskildsø og Sorø, i Skaane Byrdingø og Bosø. Dette var ingenlunde altid vel betænkt, da Munkene jo maatte forsynes med Fornødenheder, hvorfor vi da ogsaa jævnlig hører, at Klostre maa flyttes til mere tilgængelige Steder.

Af Klosterbygningernes ydre Udseende, i alt Fald af Kirkens, vilde man ofte let kunne se, til hvilken Orden de her boende Munke hørte. De omfattende Bygninger for Lægbrødre og store Avlshuse vilde vise, at her virker de landbrugsivrige Cisterciensere. Deres Kirkebygninger vilde holde den samme Tale; thi denne Orden var jo netop optraadt med Dadel over for den Pragt, som den cluniacensiske Gudstjeneste udfoldede. Deres egne Kirker maatte være prunkløse, de maatte ikke have Taarne, Koret ikke Apsis, men en retlinet Afslutning; Gulvet maatte ikke indsmigre sig ved at have dekorerede Fliser, Alteret ikke prange med kostbare Alterklæder, gyldne Lysestager eller et Krucifix af Elfenben. Det har sikkert været med Besvær, at man i Danmark bøjede sig for en saadan Fordring om Nøgternhed over for Gud, og man har paaberaabt sig de Undtagelser, som andensteds kunde findes. Sorø Kirke har formentlig haft Taarne eller dog oprindelig været planlagt med saadanne, Øm Klosters Kirke havde Taarn, idet Jomfru Maria i en Drøm skal have udtalt Ønsket derom. Dengang Kong Valdemar lod Vitskøl Klosterkirke rejse sig af Grunden, med sit straalende Højkor og 9 Kapeller omkring det, vilde man til Forsvar derfor kunne anføre, at St. Bernhards egen Klosterkirke i Clairvaux nylig havde faaet et pragtfuldt Højkor.

Der er Grund til at tage Cistercienserne hele Virksomhed i Betragtning, da de fik megen Betydning for Samfundets Husholdning paa denne Tid. *Sorø Kloster* staar som et karakteristisk Eksempel paa Ordenens Virkemaade. Det Jordegods, som Skjalm Hvides Sønner havde tildelt Klostret, var af beskedent Omfang, men Absalon forøgede Besiddelserne overordentligt, og han stræbte særlig efter, at Klostret selv kunde forsyne sig med alle de Fornødenheder, som det i den daglige Drift havde behov, saaledes Bygningstømmer, Jern, Salt, Ferskvandsfiskeri og Adgang til Fiskepladser ved Havet. Det var ham magtpaaliggende at skaffe det en Række Avlsgaarde i Stedet for det besværlige Strøgods. Derfor foretog han idelige Mage-

Digitized by Google

skifter for det, eller han købte Gods, som muliggjorde Mageskifter, hvorved atter en større Avlsgaard kunde dannes, som Munkene kunde drive ved Hjælp af deres Lægbrødre. Man havde Erfaring for, at større Bedrifter af den Art vilde give et forholdsmæssigt større Udbytte; da disse Klostre havde Tiendefrihed for de Gaarde, som de selv drev, var

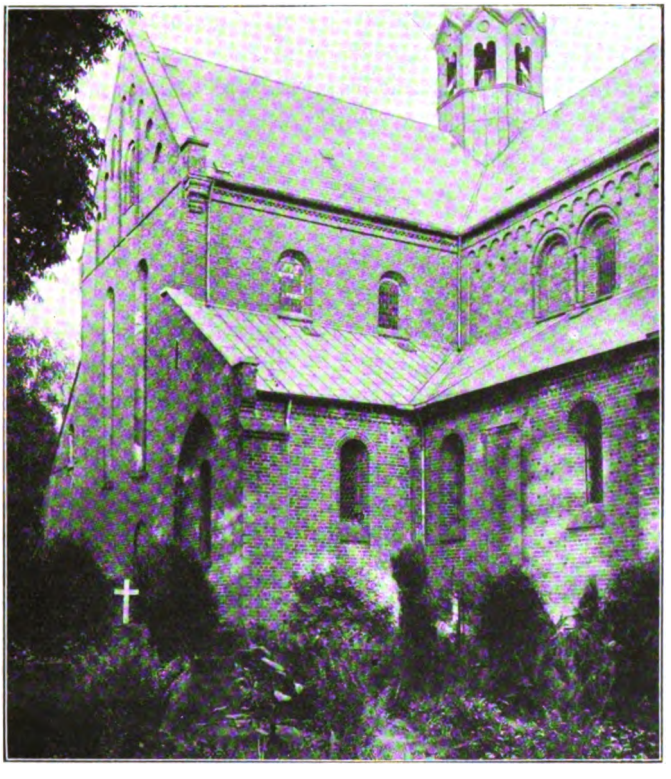

Sorø Kirke, set fra Nordvest.
Fotografi.

der desuden givet dem et Fortrin i den almindelige Konkurrence. Ved Aarhundredets Udgang havde da ogsaa Klostret otte sjællandske Avlsgaarde. I Omfang og Værdi udgjorde disse dog kun Halvdelen af, hvad Klostret besad, Resten var Fæstegods eller Gaarde, drevne af Forpagtere. Men der skulde komme et Omslag i den økonomiske Betragtning af disse Driftsmaader; Erhvervelse af Fæstegods vilde dog i Længden bedre tjene Klostrets Tarv. Den stærkere Cirkulation i Omsætningen, som de talrige nye Købstæder og det stigende Handelsrøre foraarsagede, gjorde det mindre nødvendigt at have de store Centrer for Bedriften, til hvilke det ogsaa viste sig vanskeligt at skaffe

Digitized by Google

sig Lægbrødre i fornødent Antal. Et Slag for Cistercienserne var det ogsaa, da Konciliet i Laterankirken 1215 fratog dem Tiendefriheden for de Ejendomme, der erhvervedes efter dette Tidspunkt. Det var i øvrigt en økonomisk Bevægelse, der lige saa fuldt mærkedes i andre Lande som i vort.

Ved Aarhundredets Udgang var i vort Land Cisterciensernes frodige Tid forbi; det sidste Munkekloster af denne Orden, der stiftedes i Danmark, var *Aas* Kloster i Halland (1194), naar vi bortser fra et 1326 stiftet uanseligt Kloster i Knardrup. Men Ordenen havde haft mange Fortjenester af Landets Opdyrkning og Indvinding af nyt Agerland gennem Rydning af Skove, ved Anlæg af Veje og Kanaler og ved Fremme af Havebrug. Paa denne Maade vedblev da ogsaa disse Klostre at virke i en følgende Tid.

Med Sorø Kloster som Udgangspunkt vil endvidere en anden Side af disse Stiftelsers Betydning kunne belyses. De indgik paa en egen Maade i den enkelte Slægts Liv og blev et Midtpunkt for denne i Lighed med den gamle Slægtgaard. Skjalm Hvide Slægten, som havde stiftet Klostret i Soer, vedblev at forøge dets Ejendom; den satte en Ære i dets Velgang og i dets skønne Fremtræden. Det samme var Tilfældet med Benediktinerklostret i Næstved, som Peder Bodilsøn og hans Familie havde stiftet og sørgede for, ligesom med flere andre Klostre. I deres Kirker fandtes Gravpladser, hvor Slægtens Medlemmer kunde faa Hvilested ved deres Død; her skulde der læses Messer for de afdødes Sjæle; her fortalte Vaabenskjolde og Billeder paa Murene om enkelte Medlemmer eller muligt om den hele Slægtfølge; i Klostret fandt aldrende Mænd eller Kvinder af Slægten Optagelse, eller de fik Hus og Jordstykke paa Klostrets Grund og Underhold af det, medens de dog beholdt deres læge Stilling.

5. Købstæder.

Der kan for flere Stater angives et vist Tidsrum, et Aarhundrede, da Købstæderne for første Gang faar større Betydning og Byernes Borgere bliver en særlig politisk Bestanddel af Folket. Tallet af Stæder og Indbyggernes Antal i dem er vokset overordentligt; de Næringsveje, der især hørte hjemme i Byerne, har naaet en frodig Udvikling, og den Sum af rørlig Kapital, der har hobet sig i dem, har virket frugtbringende. For Tysklands Vedkommende maatte vi nævne Henrik IV's Tidsalder (1056—1106), for Frankrig omtrent den samme Tid, for England maaske en lidt senere, for Danmark det 12. Aarhundrede. Hvis der derimod spørges om, paa hvilket Tidspunkt den enkelte Købstad

Digitized by Google

Aabenraa 1100—
Aahus 1100—
Aalborg 1000—
Aarhus 900—
Assens 1200—
Ekernførde 1200—
Faaborg 1200—
Flensborg 1100—
Grenaa 1200—
Haderslev 1100—
Hedeby (Slesvig) 900—
(Store) Hedinge 1100—
Helsingborg 1000—
Helsingør 1200—
Hjørring 1200—
Holbæk 1200—
Holstebro 1200—
Horsens 1000—
Hökæköping 1100—
Kalundborg 1150—
Kolding 1100—
Korsør 1100—
København 1150—
Køge 1100—
Lageholm 1200
Lemvig 1200—
Lund 900—
Malmø 1200—
Middelfart 1200—
Nakskov 1200—
Nyborg 1150—
Nykøbing (Falster, Sjælland, Mors) 1200—
Næstved 1100—
Odense 900 -
Randers 1000—
Ribe 900—
Ringsted 900—
Roskilde 900—
Sakskøbing 1200—
Skelskør 1100—
Skibby 1000—
Slagelse 1000—
Slangerup 1000—
Stege 1200—
Stigsburgh (Bjergby, Tudse Herred) 1200—
Stubbekøbing 1200—
Svendborg 1150—
Søborg 1200—
Sønderborg 1200—
Tomarp 1000—
Tønder 1100—
Varde 1100—
Vejle 1200—
Viborg 900—
Vordingborg 1100—
Væ 1100—

i Danmark blev til, er vi saare vanskeligt stillede, idet intet ydre Tegn angiver Øjeblikket, og der til Eks. ikke, som det senere var Tilfældet, krævedes en Godkendelse af Kongen, et Privilegium, for at forvandle en Landsby, en Havneplads eller anden Bebyggelse til en Købstad.

Inden for Næringslivet skete stadig og jævnt den Forandring, at de forskellige Fag og Arbejdsgrene skilte sig ud fra hinanden. Det var ikke længer saa, at Agerdyrkeren paa en bestemt Tid af Aaret blev Skipper og Købmand for selv at bringe sin Jords Afgrøde til Handelspladsen og her søgte en Køber. Der opstod en *Klasse Næringsdrivende*, som netop gjorde *Køb*, *Salg* og *Omsætning* til deres Indtægtskilde. For denne Tid er det betegnende, at Byen Købmannehavn opstaar og ligeledes mange Købinge; paa Falster bliver Sakstorp til Sakskøbing, og denne Ø, Sjælland og Mors faar hver sin Nykøbing.

Der hidsættes her en Liste over de Købstæder, der kan formodes at have været til i den ældre Middelalder og i et Tidsrum, der endnu omfatter Kong Valdemar Sejrs og hans Sønners Regering; tillige gives Oplysning om, i hvilket Aarhundrede de kan tænkes opstaaet. Imidlertid maa denne Liste benyttes med al Forsigtighed; mest oplysende er den næsten ved at henvise alle de ikke nævnte Byer til en senere Tid. De Byer, der nævnes, var maaske købstadmæssige Bebyggelser allerede i en tidligere Tid end den, Tallet angiver; det er desuden vanskeligt at afgøre, om et senere kendt Bynavn allerede var fæstet til en Købstad paa den Tid, da det møder os for første Gang.

Man vil undre sig over at se, at et saa stort Antal Købstæder allerede da var opstaaet — henved tre Snese, hvad der ikke er langt un-

Digitized by Google

der det Antal Købstæder, der findes i det nuværende Danmark; — men mange af de i Listen opførte Byer er senere traadt ud af Rækken. I det hele har Listen maattet medtage mange Bebyggelser, fordi de paa den Tid var skatlagte paa købstadmæssig Maade. Fortegnelsen maatte i øvrigt udvides, hvis vi antager, at Møntprægning ordentligvis foregik i en Købstad, — og dette var det sædvanlige; flere paa Mønter som Møntsted angivne Navne maatte i saa Fald medtages.

Vore ældste Købstæder har aabenbart ikke rejst sig ved det aabne Hav. Vi behøver blot at se paa saadanne *Midtpunkter* for Landsdelene som Viborg, Odense, Ringsted og Roskilde for at faa Indtryk af, hvor godt disse Pladser er gemte. Ved de jyske Fjorde ligger Købstaden da ogsaa i deres inderste Vig, endog Aarhus ligger ved en Bugt, og dens Plads var tidligere i længere Afstand fra Kysten. Hvordan Byerne da lagde sig i Ly af Fjordene eller oppe ad Aaer, har man et Vidnesbyrd om, naar man træffer som Købstæder i Egnen af Isefjord og i det nordvestlige Sjælland Skibby (i Horns Herred), Hökæköping (uvist hvor), Slangerup og Søborg, hvilke alle senere traadte ud af Købstædernes Tal.

Ikke faa Byer har rejst sig ved *Aaers Munding, ós*, saaledes som Randers, Randr-ós, Byen ved Udløbet af Aaen Rand (Gudenaa), Aarhus, Ár-ós; i Skaane ligger tæt ved Helgeaaens Udløb Aahus, Á-ós, og noget Øst derfor løber Aaen Sømer (Simbr), ved hvis Munding (Simbr-ós) Simrishamn senere opstod; længere op ad Aaen laa den gamle anselige Købstad Tummæthorp (nu Tomarp).

Broer over de større Aaer, — mange Broer var der jo paa disse Tider ikke —, kunde ogsaa give Anledning til Bebyggelser og Byers Opstaaen, saaledes Holstebro (Hwolstathbro) ved Storaa.

Endvidere har en berømt *Helligdom, Vi*, Besøget ved den og de her holdte Fester givet Anledning til Bebyggelse, saaledes Wibiærgh (Viborg), Othenswi (Odense).

Til en lidt sen Tid maa vi vist regne de omkring en *Borg* opstaaede Byer, især naar Byens egne Volde, Planker eller Mure gav Anledning til Navnet; Aalborg og Helsingborg hører til de ældste af disse. Dengang man paa Valdemarernes Tid stræbte efter ved den aabne Kyst at skabe truende Borge, opstod Nyborg og Svendborg (Swineburgh). I dette sidste Bynavn indgaar utvivlsomt Navnet paa det tamme eller vilde Svin, hvad der kan hidrøre fra, at Navnet paa en tidligere Bebyggelse er gaaet over paa Borgen, men Benævnelsen kan ogsaa hidrøre fra et Mærke paa Borgens Tinde, en Vindfløj; vi kender lignende Navne fra senere Tider, saaledes Flynderborg, Paddeborg, Taarnet Folen paa Kalundborg Slot (i det gemtes Rigets Arkiv), allerede paa Valdemarstiden fandtes Ykærnburgh (Ekernførde), af Dyrenavnet Egern.

Digitized by Google

Ogsaa de kirkelige Forholds Udvikling skulde bidrage til Købstædernes Vækst. Til *Bispesæderne* var efterhaanden en stor Kreds af Gejstlige bleven knyttet, og ved dem opstod Lærdomsskoler. Domkirkerne saavel som andre store Kirker i Byen satte mange Haandværkere i Arbejde og drog dem til Stæderne, Størsteparten af Klostrene rejste sig desuden i Byerne eller i deres nærmeste Nærhed.

Købstædernes Vækst maatte af mange Grunde lægge en stærkere Magt i Kongens eller Øvrighedens Haand. Paa Steder, hvor saa mange kommer sammen eller bor i tæt Nærhed af hinanden, er et skarpere Tilsyn fra oven nødvendigt, et mere udviklet Politi. Allerede paa de ældre Aarsmarkeder havde man mærket Kongens ledende Haand. I Købstæderne var langt flere Regulativer og Paabud nødvendige end uden for Bygrænsen; her var Bødesatserne ogsaa højere. Til alle disse nye Strandkøbinge, hvortil man kunde komme med Fartøjer og Baade, eller disse Torvekøbinge og Akselkøbinge, som Bonden naaede til paa Vognaksel, var der især paa Torve- og Markedsdage en saa stor Tilstrømning, at en ordnende Magt stadig maatte lade sig mærke. Over for Havne og Færger havde desuden Kongen altid tillagt sig Kontrol, da han maatte vide Besked om, hvem der drog ud af Landet eller ankom til det. Har Kongen bygget en Borg ved Byen eller endog indesluttet Byen helt ved et rejst Værn, vil han kræve en Afgift af Borgerne for at have ydet denne Beskyttelse.

Vi kan derfor forstaa, at *alle Købstæder hørte under Kongen.* Det er en ren Undtagelse, naar Byen lød under andre, og det er da sket ved særlig Overdragelse eller Tilstaaelse, som naar København hørte under Roskilde Bisp, eller naar Næstved stod under St. Peters Kloster, paa hvis Grund Byen havde rejst sig.

Det tilkom Danske selv at fastslaa, hvad der var gældende Ret for dem indbyrdes, og Kødstadmændene maatte have den samme Adgang som Bønderne til at give sig *Retsregler,* der skulde følges. Det vilde være formaalstjenligt at lade dem optegne ved Skrift. I de af Konger senere udstedte Privilegier ser vi disse da ogsaa jævnlig stadfæste, hvad der var vedtaget af Byens Borgere. Sikrest var det jo at erhverve sig Kongens Bekræftelse paa i alt Fald en Del af det vedtagne eller at faa en af ham stadfæstet udforlig Købstadret. Ældst af saadanne Købstadlove er den slesvigske, paa Latin skrevne Stadsret (fra c. 1200), den paaberaaber sig forskellige af Konger, saaledes af Svend Grathe, givne Privilegier, men den er i alt væsentligt bygget paa Sædvane, og i flere Forhold viser den os meget gammel Ret. Stadsretten er ikke stadfæstet af nogen Konge, men den toges senere i Brug i flere nørrejyske Byer, ligesom den kom til at danne Grundlaget for eller dog til at paavirke de senere Byretter for Flensborg og Haderslev.

Digitized by Google

Byerne var endvidere stolte af at have deres eget Ting, altsaa forskelligt fra det Herredsting, hvortil Indbyggerne tidligere søgte. Men en saadan egen Retskreds eller Jurisdiktion kunde kun opstaa ved Godkendelse af Kongen. Ganske vist havde Borgerne Ret til at vedtage et *mot* (Møde) eller *stefne*, hvor mange Sager kunde afgøres, men kun med Kongens Samtykke kunde et Ting dannes med fuld Virkekraft; et Tingsted kan ikke flyttes andetsteds hen — siger Eriks Sjællandske Lov — naar ikke alle Herredsmænd og Kongen samtykker deri. Paa Tinget maatte jo desuden Kongens Ombudsmand eller Foged være til Stede for at paase de mange Straffesagers Gang og forvisse sig om, at de befalede Bøder blev idømte og udredede. Saaledes maatte Kongen ogsaa paa denne Maade føre Kontrol med Købstæderne.

Den aarlige *Afgift*, som Kongen krævede af Byerne, var lagt paa hver Husstand, hvorfor den i de sønderjyske Byer hed Arnegæld, og da den opkrævedes ved St. Hans Dags Tid, kaldtes den i alle andre Byer Midsommergæld. Der kunde desuden af de Dele af Byens Grund, hvortil dens Herre havde en særlig Ret, blive svaret Toftegæld.

Vigtigere for Kongen var dog de mange Afgifter, der betaltes ved Byens Porte, paa Torvet og i Havnen, men ganske særlig Tolden.

Af det fremstillede vil det ses, at *en Borgerstand* var opstaaet i Landet. Men det maa erindres, at vi ved at anvende Ordet Borger som Betegnelse for en Købstadmand, senere ogsaa for en Statsborger, benytter et Udtryk fra meget senere Tider. Hvis endvidere en Udlænding spurgte en dalevende Dansker om, hvor Rigets *Hovedstad* fandtes, vilde han næppe være klar over Svaret. I andre Riger fandtes dog allerede fra ældre Tid en saadan, men i dem var ogsaa en mere centraliseret Styrelse raadende. Kong Valdemar Sejr kalder i et Brev for Domkirken i Lund Byen for Daniens Metropolis, og som saadan var denne Kirkens og Gejstlighedens Midtstad allerede tidligere bleven betegnet. Men Rigets verdslige Styrelse var i langt mindre Grad samlet mod Midten end den kirkelige, og den knyttede sig i høj Grad til Kongens Person. Den spurgte Dansker vilde snarest svare, at Roskilde er Kongens sædvanlige Sæde, saaledes som allerede Adam af Bremen udtaler. Til denne By knyttede sig store Minder fra Oldtiden og betydningsfulde Begivenheder fra de senere Aarhundreder. Byen var ogsaa Landets vigtigste Montsted. Men en Konge, der ikke jævnlig eller stadig drog om i Landet, vilde ikke være egnet til Regent; det var hans Pligt at færdes i alle Landsdele for at paase, at Riget styredes vel, og uden at rejse vilde desuden han og hans Hofstat vanskeligt kunne faa fornødent Underhold.

Digitized by Google

6. Gilder.

Gilderne stammer fra Svend Estridsons Tidsalder. Paa den Tid ser vi dem ogsaa faa Betydning i Sverige og i Norge, og dette maa staa i Forbindelse med den store Udvikling, som Købstadvæsenet undergik i den senere Halvdel af det 11. Aarhundrede. Thi Gilderne er afgjort hjemmehørende i Byerne, de har intet med Jordbrug og Jordbesiddelse at gøre; Rettigheder og Pligter, som følger deraf, ligger helt uden for Gildernes Synsvidde. Købstæder er væsentlig dannet af Tilflyttere, Slægtninge af dem bor i det fjerne og kan ikke støtte dem eller have Tilsyn med deres Vandel og Handlinger. Byerne rummer en skiftende Befolkning, mange, hvis Gerning tvinger dem til hyppige Rejser, ofte Grupper af Udlændinge. En Befolkning af denne Art trænger til, at der skabes mindre Kredse, der kan virke paa samme Maade som det fastboende Samfund paa Landet. Det var ikke blot nyttigt, men det var et Krav, der kunde stilles, at man var Medlem af en Kreds, der kunde virke paa lignende Maade som Ætten og Slægten. Af samme Grund ser vi det paabudt i Lovene, at naar en Træl blev frigiven, skulde han optages i en Æt. Bymanden maatte ønske en Forbundsfælle, — „bar er broderlos Bag", siger et Ordsprog hos Peder Laale —, en Broder, der kunde vidne om hans Vandel, træde hjælpende til i Rettergang, ved hans Død sørge for, at han hæderligt lagdes i Jorden, og hvis han dræbtes, kræve Gerningsmanden til Regnskab eller endog optræde som Hævner. Men netop de nævnte Opgaver og Hverv udgjorde Hovedregler i de Love, som gjaldt for Gilderne.

Ordet *Gilde* kommer af *gialdæ;* at betale, yde Tilskud, særlig vel til en Sammenkomst af festlig Natur. Gilde i denne Betydning af en Fest var kendt fra en langt ældre Tid, saaledes naar man tiltraadte en Arv; i Landsbyerne havde der ofte været Gildefester af religiøst Indhold, Høstgilder eller lignende. Men intet nyt Samfund var bleven stiftet; netop den Hovedegenskab manglede, som prægede de senere Gilder, derfor kan Betegnelsen Gilde ikke hjælpe til en Forstaaelse af Gildernes Oprindelse. Naar derimod Gildet i Slesvig kaldes Eds-Lag *(hezlagh)*, og den staaende Betegnelse for et Medlem af et Gilde er *ethbrothær*, svoren Broder, frater conjuratus, drages vi nærmere hen til, hvad Formaalet med Gilderne var. Man ønskede at skabe sig den samme Bistand, som den enkelte Mand opnaaede ved at indgaa Fostbroderskab med en anden, idet der netop kom til at paahvile en svoren Broder alle de foran nævnte Forpligtelser. Mellem Gildet og det hedenske Fostbroderskab var der den Forskel, at det sidste som oftest kun omfattede to Personer, men der findes dog Eksempler paa, at det er bleven indgaaet mellem flere. At saadanne Edslag er opstaaet paa

Digitized by Google

en Tid, da Hedenskabet endnu raadede, eller i alt Fald ikke helt var forladt, derom giver de gamle Gilde-Vedtægter Vidnesbyrd. Af saadanne Skraaer, — Skraa betyder egentlig et Skindstykke —, er der flere bevaret, og disse danske Skraaer har ogsaa for Udlandet været lærerige med Hensyn til Gilders Indhold og Herkomst. I Vedtægterne er de Regler, som mest aander Hedenskab, stillet forrest, medens Bestemmelser af særlig kristen Art, til Eks. om Deltagelse i Kirkefester, om Læsning af Sjælemesser, kommer som et Tillæg til hine Artikler og desuden har mindre høje Bødesatser.

Mange Fortællinger viser os, at Nordboerne, og ikke mindst Danskerne, havde stor Trang til at slutte sig sammen i Broderskaber, saaledes kender vi *Vikingesamfund*, *Jomsvikingelag*, det store Vederlag *Tinglid*, ligesom vi har Efterretninger om Fællesskaber, indgaaede i Handelsøjemed. I Sigtuna fandtes der ved Tiden 1070, — saaledes som nogle Runestene viser os —, et Friser-Gilde, der vel ogsaa maa have talt Friser mellem sine Brødre, men hvori dog sikkert Svenske, som drev Handel paa Frisland, har udgjort Hovedtallet af Medlemmerne.

Ifølge Bestemmelserne i de danske Skraaer skulde Broder staa Broder bi paa Tinge, selv hvor hans Bistand som Mededsmand ved Tylvtered ikke var krævet. Var Broder dømt fredløs for Manddrab, skulde Broder hjælpe ham paa Flugt. Saá han, at Broder havde Uheld paa Rejse, maatte han give ham Hjælp; var han i Fangenskab hos Hedninger, skulde han søge at faa ham løskøbt; overgik der ham Ildebrand eller Skibbrud, skulde Brødrene yde Bidrag til, at han atter kom paa Fode.

Det var til stor Styrke for Samfundslivet i Byerne, at saadanne Foreninger vidste Besked om den enkelte Broders Vandel og hans Redelighed. De øvede *Censur;* i flere Tilfælde havde de Domsret over ham paa Gildestævnet. Derfor vurderedes inden for By-Samfundet en Gildebroder højere end en almindelig Borger. Hvor det ved en Retssag paa Landet var krævet, at Mededsmændene toges af den sigtedes Slægtninge, forlangtes det af Købing-Mand, at han skulde værge sig med Nævn af hans højeste Lag, det fornemste af de Gilder, hvoraf han var Medlem. Dette udtaler Jyske Lov; senere ser vi det endog bestemt, at 6 Gildebrødres Ed skulde svare til en Ed af 12 Mænd, der ikke var Brødre.

Gilderne var taget i det kristne Livs Tjeneste. Ligesom der ved Gildefester i Hedenskabets Tid var bleven drukket et *Minne* for Thor eller Frø, blev nu et Minne drukket for Jomfru Marie eller for den Helgen, Gildet var viet til. Det var paalagt Brødrene at øve Kærlighedsgerninger, og de havde et eget Alter i Stadens Kirke.

Digitized by Google

Men Gilderne udfyldte ogsaa en Opgave i Folkets nationale Liv. Den Helgen, hvortil de i denne ældre Tid viedes, var fremfor alt en af Landets egne, Knud den Hellige eller Knud Lavard, senere Erik Plovpenning. De virkede ogsaa i national Retning ved at arbejde for Samhold mellem Gilderne indbyrdes. I Aaret 1256 kom 18 Oldermænd for St. Knuds Gilder sammen i Skanør, og det synes besluttet at have om ikke fælles, saa dog ensartede Bestemmelser for Knuds-Gilderne, ligesom det ogsaa snart førte til, at det ene Gilde hjalp det andet til at faa sin Ret over for en forsømmelig Broder. Der tilsigtedes altsaa en vis *Organisation* af disse Gilder inden for det hele Rige. Karakteristisk nok falder denne Bestræbelse netop paa den Tid, da den store Sammenslutning mellem Købstæder i Udlandet først ret mærkes: *Hanseforbundet*.

7. Kirkefesten i Ringsted 1170.

De Sendebud, der var draget til Rom for at faa Rügens kirkelige Stilling erkendt, havde ogsaa haft en anden betydningsfuld Opgave, nemlig at faa Pavens Bekræftelse paa, at *Knud Lavard* var en *Helgen*, saaledes som Folket allerede længe havde opfattet ham. Det ønskede Brev kom da ogsaa (Bullen af 9. November 1169), og i Danmark forberedtes en stor Fest ved St. Hansdags Tid 1170; den skulde blive mærkelig i mange Henseender og komme til at indvie en ny Tid. Men den stadige Opgave at forjage Østersøens Røvere maatte ikke forsømmes af Hensyn til Festen; derfor drog tidligt om Aaret ungt Mandskab paa Togt under Anførsel af Esbern Snare og Kong Valdemars unge uægte Søn Christoffer. De maatte kæmpe haarde Dyste med Sørøvere fra Kurland og Estland, men fik dem til sidst overmandet og dræbt, og de kunde vende hjem med stort Bytte, om end med Tab af mange Kammerater.

Sjælden var der set en saa glimrende Forsamling som den, der mødte frem i Ringsted den 25. Juni. Landets syv Bisper var til Stede med Eskil i Spidsen. Han var efter mange Aars Landflygtighed nu udsonet med Kongen. Ved hans Side stod ogsaa Ærkebisp Stefan fra Upsala og Biskop Helge af Oslo. Talrige danske Stormænd fra Rigets forskellige Egne var mødt, foruden en Almueskare. Indholdet af den modtagne Bulle blev kundgjort; Paven havde overbevist sig om, at Hertug Knud havde levet et rosværdigt Liv, og at der efter hans Død var vældet en Kilde frem i Nærheden af hans Grav, en blind var bleven seende, og at andre Vidundere var foregaaet; derfor havde Paven besluttet, at Knud skulde indskrives mellem Tallet af Helgener, og hans

Digitized by Google

Festdag sættes til den 25. Juni. Hertug Knuds Ben blev derefter baaret til Alteret, svøbt i Silke og nedlagt i et kostbart Skrin. Af Eskil og Absalon blev der tillagt Kirken i Ringsted store Indtægter, saa at den kunde blive et værdigt Hjemsted for Mindet om den Mand, der fra nu af blev „Sjællands Helgen".

Ringsted Kirke.
Fotografi.

Men det skulde ikke blot blive en Mærkedag paa Kirkens Omraade, ogsaa inden for Statslivet blev der gjort et Skridt af den højeste Betydning. Kong Valdemar lod sin syvaarige Søn *Knud salve som Tronfølger* af Ærkebisp Eskil, og denne satte en Krone paa hans Hoved. Derved var der sket en afgørende Forandring i de danske statsretlige Forhold. Man kan ganske vist føre denne Ændring fem Aar længere tilbage i Tiden, idet nemlig Kongen under et heldigt Togt til Venden i Strela forelagde Høvdingerne det Forslag, om de vilde erkende hans Søn Knud

Digitized by Google

som Arving og Tronfølger efter ham, hvad de ogsaa var gaaet ind paa. Hermed var der brudt med et hundredaarigt, uheldsvangert Forhold, nemlig at der først efter en Konges Død skulde skrides til Valg af hans Efterfølger. Riget havde optaget en lignende, lykkelig Ordning som den, der kendtes i Tyskland, Frankrig og England. Nu blev denne Handling beseglet ved en kirkelig Akt, som maatte yderligere befæste den udvalgte Konges Stilling. Fra denne Stund blev det ogsaa erkendt i Danmark, skønt det ikke er slaaet fast ved nogen Bestemmelse derom, at ingen uægtefødt Søn kunde arve Tronen.

Syv Aar forinden var der i Norge foregaaet en Kroning af den mærkeligste Art. Man vilde give Magnus, Søn af Jarlen Erling Skakke, en sikker Kongestilling ved at lade ham krone, men saa overvældende var Ærkebispens og Bispernes Indflydelse, der yderligere stottedes af en pavelig Legat, at den udvalgte Konge edeligt erklærede, at han havde faaet Riget til Len af Hellig Olaf og Kirken. Magnus tilsagde altsaa Norges Ærkebisp og høje Prælater en Førstestilling og en Underkastelse, som maatte blive faretruende for Kongernes Magt, og den affødte da ogsaa de haardeste Kampe. En lignende Forstaaelse vilde der ikke kunne knyttes til den Akt, hvorved den danske Tronfølger blev salvet af Ærkebispen; der laa deri kun en Bekræftelse paa det bestaaende gode Forhold mellem Stat og Kirke, et Tilsagn om dets fortsatte Bevaring.

Et andet vigtigt politisk Anliggende skulde bringes frem ved denne Kirkefest. Efter Bemyndigelse af Erling Skakke traadte Ærkebisp Stefan sammen med Biskop Helge frem paa en Forhøjning og henvendte en Bøn til Kong Valdemar om at han vilde slutte *Fred med Norge* og bringe en gennem mange Aar fort Fejde til Ende. Kong Valdemar gav Tilsagn om at føre Forhandlinger med Erling Jarl om det omstridte Landskab Viken; han vilde tilstaa ham frit Lejde til en Sammenkomst i Randers. En saadan fandt da ogsaa snart efter Sted, og det blev ved Mødet afgjort, at Viken skulde overlades Erling, men denne være Lensmand under den danske Konge.

Blandt de Krigere, der deltog i Ringsted-Festen, var der ikke faa, der bar Skrammer eller friske Saar efter den sidste Kamp i Østersøen. Ikke desto mindre blev der efter Højtidens Ende kaldt til et nyt Togt; Kongen og Absalon ledede en dristig Hærfart op ad *Dievenow*, den smalle Strøm mellem Wollin og Fastlandet. De bragte Skræk blandt Beboerne af disse Strande, hvor Søroverne stadig havde haft deres godt gemte Tilhold; Kystlandskaberne paa begge Sider af Strømmen blev plyndret. Vanskeligt var det dog for de danske Krigere at slippe ud igen af den lange Gyde, til hvis nordlige Ende de med saa stort Vovemod var trængt frem, men ved Absalons og hans Slægtninges Snildhed lykkedes det dem atter at naa det sydlige Udløb og aaben So.

Digitized by Google

8. Muren ved Danevirke rejses. Absalon grundlægger København.

Valdemar havde været Konge i et Par Aar, da han besluttede at opføre det Værk, der snart skulde tælles mellem hans Livs store Bedrifter. Han vilde forstærke det Værn af Jord og Tømmer, hvoraf *Danevirke* væsentlig bestod, ved at bygge en vidtstrakt Mur af brændte Sten. Den Kunst at brænde Sten af Ler var først nylig

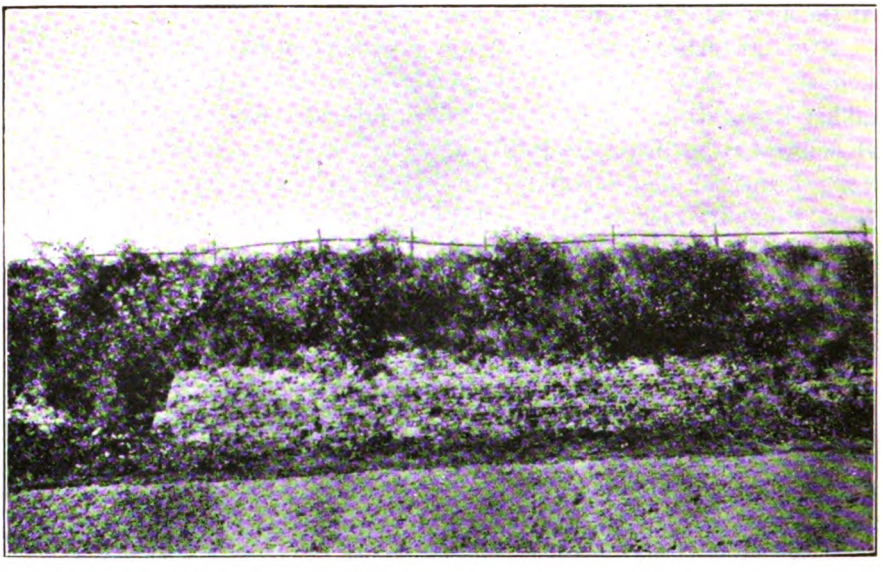

Stykke af Danevirkes Teglstensmur.
Efter S. Müller og C. Neergaard: »Danevirke«.

naaet til Danmark, og adskillige Kirker blev som tidligere nævnt opførte af Mursten. Nu vilde Kongen tage dette Arbejde i sin Tjeneste ved Fæstningsanlæg. I Nærheden af den gamle Vold blev der bygget Teglovne og Kalkovne, som kunde skaffe Materialet. Muren blev rejst paa et Underlag af Kampesten dels foran, dels oven paa Dronning Thyras Kampestensmur. Den var — efter den Tids Forhold — kæmpemæssig ved sin Tykkelse og sin Højde foruden ved sin Længde, den løftede sig indtil c. 7 Meter over Jordfladen og ragede et Par Meter op over Volden bagved. En stærk Skalmur dannede dens Yder- og Inderside, og i det to Meter brede Rum mellem disse Vægge laa en Kærne af Murstensbrokker, Kampesten og lignende, bundet af Kalk, en Konstruktionsmetode, der møder os overalt baade i Kirke- og Borgmure.

Over Murens stejle Væg har der paa Sydsiden sikkert paa flere Ste-

Digitized by Google

der været fremspringende Gallerier af Tømmerværk, saaledes som Bjælkehuller i det bevarede Murværk fremviser; Stræbepiller i en indbyrdes Afstand af 11—13 m lagde deres Ryg mod Muren for at støtte det hele Værns tunge Vægt. Muren begyndte ved Viglidsdor (Rødekro) og strakte sig i en Længde af 3700 m hen til Vestervold, der løb bag ved Reideaa. Uden for Muren var der en Grav, og hinsides denne en Ydervold, saaledes at Angriberen mødte Modstand allerede i en Afstand af c. 35 m og maatte bane sig Vej over den brede og dybe Grav enten ved at svømme eller ved at slaa Bro. Man kan ikke undre sig over, at dette store Foretagende ikke blev fort til Ende inden Kong Valdemars Død.

Paa en Mindetavle i Kong Valdemars Grav bliver han berømmet for dette Bygningsværk, men ogsaa for et andet, som man ligeledes maa have tillagt stor Betydning; han lod paa *Sprogø* rejse et mægtigt *Taarn*. I vor Tid har man paa Øens Fyrbanke udgravet Fundamenter deraf; det har været omgivet af en i Firkant løbende 120 m lang Mur, der har haft en Højde af tre m.

I Bugten ved Halvøen Oringe, hvor de danske Flaader saa jævnlig samledes, byggede Kongen ud mod Søen en stærk Mur og bag den en Borgmur, paa hvis Hjørner Taarne knejsede; i Ly af dens Værn voksede Købstaden *Vordingborg* frem. Rundt om i Landet tog Stormænd og Høvdinger Eksempel deraf og lod Kysterne vise Tænder. Valdemars Søstersøn Knud, Søn af Venderfyrsten Prislav og Kongens Søster, byggede *Nyborg* paa Fyn, og en Købstad dannede sig ved den. Det samme skete, da Esbern Snare i Hærvig anlagde *Kalundborg*. *Nordborg* paa Als synes ogsaa at tilhøre denne Tid. Ved en sejlbar Aa byggede Ærkebisp Eskil *Søborg* paa Sjælland (fem km Syd for Gilleleje), men under sin Strid med Kongen maatte han afstaa Borgen til ham. Ogsaa her opstod en Køb**ing**.

Næst efter Bygningen af Danevirke skulde intet Borgværk dog faa den Betydning som Absalons ved Øresund byggede Fæstning. Med sin klare Forstaaelse af Landets Tarv saa han, hvad en virksom Borg her kunde udrette til Beskyttelse af Fredens Gerning og til Næringslivets Fremme. Stedet *Havn* var allerede kendt paa Magnus den Godes Tid og har vel tidligt faaet den nærmere Bestemmelse „Køpmannæhafn", som den hed i alt Fald paa Absalons Tid; der var her et ypperligt Tilflugtsted, naar Storm eller Sørøvere bragte Ængstelse, og desuden en fortrinlig Landingsplads for dem, der havde Varer at sælge til Bønderne i den nærliggende Landsby Havn og hele den frugtbare Omegn.

For at blive klar over *Stadens Tilblivelse* og Vækst maa man ikke blot tænke sig alle vor Tids Bygninger borte, men ogsaa forestille sig en fuldstændig Forandring af Jordbundens Forhold; vi maa se Vand,

Digitized by Google

hvor der nu er fast Grund, og omvendt Strandjord, hvor nu Skibe og Baade færdes. De i den følgende Fremstilling nævnte Navne paa Gader, Kirker og lign. tjener derfor kun til Vejledning om Beliggen-

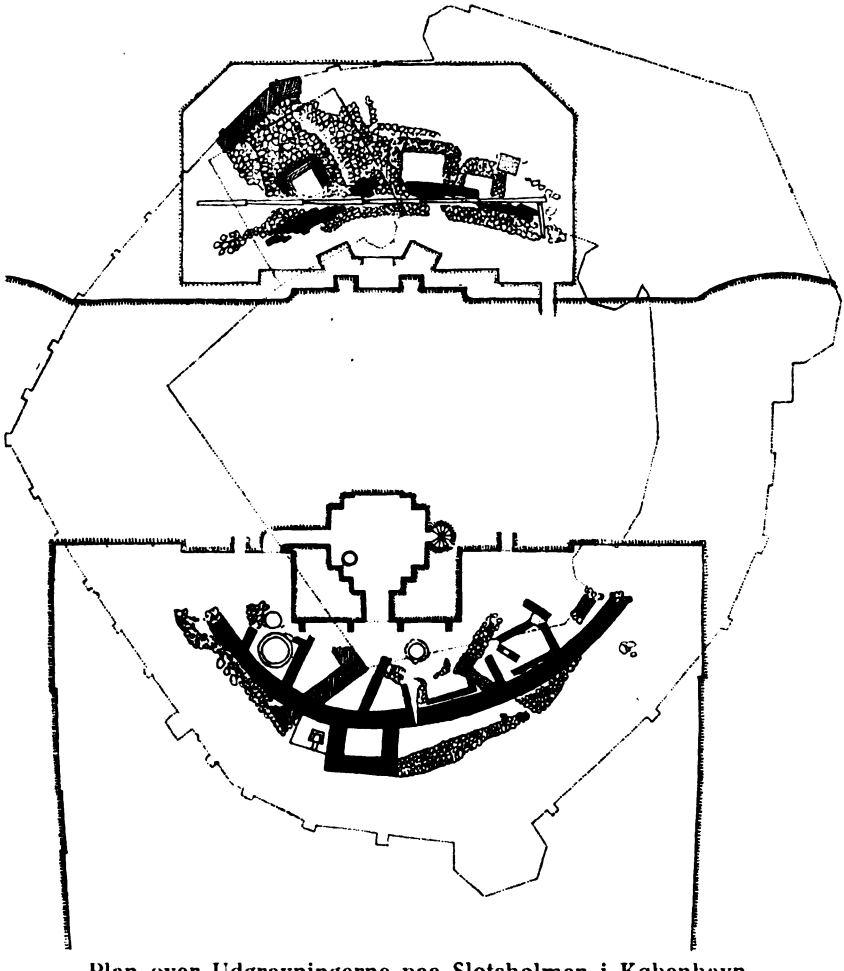

Plan over Udgravningerne paa Slotsholmen i København, indtegnet paa en Plan af Christiansborg.
De helt sorte Partier viser Resterne af Absalons Borg, den mangekantede Grundplan det af Christian VI nedbrudte Københavns Slot.

heden; i hin gamle Tid hører kun de i Anførselstegn satte Navne hjemme.

Den store Holm, hvorpaa nu Christiansborg Slot ligger, maa vi tænke os delt i to eller flere mindre Holme, og vi maa lade Kanalen rundt om den faa en betydelig Udvidelse. I ret Vinkel ud mod det

Digitized by Google

nuværende Slots Forside er der gaaet et Sund, „Dybet" (Dybensgade har endnu Navn derefter). I Dybet udmundede en Aa, der kom oppe fra Søerne Nord for Byen, som først i en senere Tid ved Opdæmning har faaet en saa betydelig Udstrækning og regelmæssig Form. En Vig af Søerne med lav Vandstand har bøjet sig ned mod det Sted, hvor nu Gaden Pustervig findes (Pust: Sump), og herfra har den foran nævnte

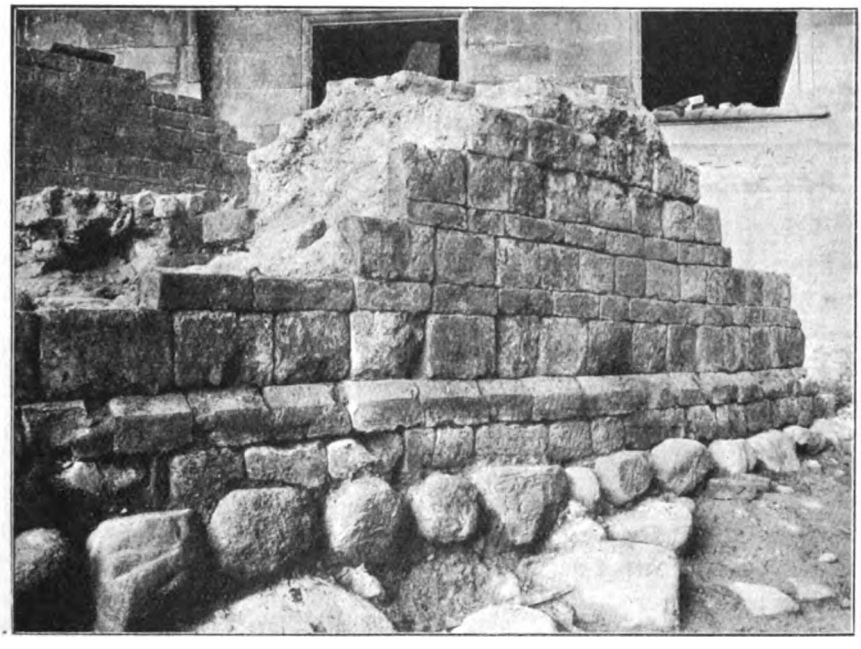

Parti af Kridtstensringmuren fra Absalons Borg i København. Fot.

Aa banet sig Vej mod Dybet og er udmundet Øst for Nikolaj Taarn; der er langs dens Løb fundet Bolværker og Fortøjningsringe. Paa Dybets Østside laa en Holm (Bremerholm), og ved Indløbet til Dybet en befæstet Kongsgaard, „Østergaard" (i Vingaardstræde).

Men vi vender os til Bygningen paa Holm. Efter at Absalon først havde gjort den bløde Engjord tæt og fast ved et paaført Lag af Tørv, byggede han en syv Meter høj Mur af tilhugne Kridtsten og lagde bag den en Murkerne af raa Kampestene, forbundne med Mørtel. Paa Muren var der udkragede Tinder, opførte af Teglsten og dækkede med Kridtstenplader; der maa heroppe have staaet Master, eftersom Absalon paa saadanne lod ophænge tagne Sørøvere til Skræk og Advarsel. Bag Muren laa Borgen, hvor den aarvaagne Biskop, hans Kapellaner og Svende saa ofte tog Ophold, og hvor en kampfærdig Krigerskare stadig holdt Vagt.

Digitized by Google

Absalon, som havde set Holmens gode Beliggenhed, ret skjult og dog med Udblik mod Øresund og mod Kalvebodstrand, havde faaet Øen overladt af Kongen; nu forbandt han den ved en af stærke Egepæle dannet Bro (ved Slotskirkens Hjørne) med Gammel Strand lige overfor. En Risvej over sumpet Grund førte op til Graabrødretorv, hvor først paa fast Grund en stenlagt Vej kunde begynde. Oppe ved Helligaands Kirke fandtes Teglovne, hvor de Mursten kunde brændes, som behøvedes ved Borgens Opførelse. Den By, der efterhaanden opstod, strakte sig Nord derfor og havde sin østlige Grænse ved Østergade (Kongens Nytorv), den vestlige ved Kalvebodstrand. Ved Nikolajkirke var der en Bebyggelse og et Kapel, viet til de søfarendes Helgen Nikolaus. Paa Bakkerne mod Nord laa (ved Frue Kirke) den gamle Landsby Havn; den havde et Gadekær (ved Vestergade). —

Et af de mærkeligste Vidnesbyrd om Eskils og Absalons Virksomhed paa Kirkens Omraade findes i de Lovkilder, der gerne betegnes som den skaanske og den sjællandske Kirkeret. De er affattede paa Dansk og omtrent enslydende, og de stammer fra Tiden 1171.

Kirkelovene viser os, at der har været Uenighed i de to Landsdele mellem Befolkningen og dens Bisper, og at Bønderne ønskede en Forandring i den mellem Biskop og Bønder gældende Ret, „fordi den var for haard". Det er derfor kommet til et Forhandlingsmøde *(malstæfnæ)* dels i Lund, dels i Ringsted, og Bisperne har i enkelte Henseender imødekommet Bøndernes Fordringer, medens til Gengæld disse vedtog at yde Bispetiende, altsaa den Trediedel af Tiende af al Sæd, som de hidtil havde vægret sig ved at udrede. Desuden blev et vigtigt Punkt inden for Tiendepligten afgjort derhen, at Bønderne skulde føre Kornet til et Sted, der laa i Sognet.

Disse Skraaer satte Grænser for de Ydelser og Arbejdspligter, der paahvilede Sognemenigheden; Omfanget og Varigheden af det Underhold, der skulde ydes Bispen og hans Folk ved hans Besøg, blev bestemt. Bønderne har ogsaa fundet, at de Tilfælde var for mange, da en Kirke skulde indvies paa ny af Bispen, fordi dens Hellighed ved en og anden Overlast, den havde lidt, var bleven krænket, og der blev sat Grænser derfor. Regler for Virkningen af en Bandsættelse blev fastsat, og det fastsloges, at den, der gav sig i Kloster, havde Ret til at medbringe til Klostret sin hele Hovedlod, hvorimod man paa sit Dødsleje kun kunde bortgive til Gud sin halve Hovedlod, og det bestemtes nærmere, hvordan Beviset for en saadan Retshandel kunde føres.

Skraaerne har kun ringe Lighed med de Kirkebalke, der udgør et Afsnit af de norske og svenske Landslove, og som omhandler alle eller de vigtigste af de Forhold, hvori Borgerne i deres Livsvandel eller ved

Digitized by Google

deres Gudstjeneste kommer i Berøring med Kirken og dens Mænd. Kirkeretter af denne Natur kendes overhovedet ikke i Danmark fra den katolske Tid. Skraaerne omhandler kun de Spørgsmaal, hvorom der har været Uenighed. De giver i øvrigt et mærkeligt Vidnesbyrd om, hvordan der i det østlige Danmark blev arbejdet paa at skabe Enhed og Fællesskab; de viser den Samstemning, der prægede Ærkebispen og den sjællandske Biskop. Vi tager næppe fejl i, at Absalon i dette Forhold som i andre især har været den udjævnende.

Biskop Radulf af Ribes Segl. 2/3 St. (Nationalmuseet).

En Bestemmelse i Kirkeretten vækker særlig Opmærksomhed. Den lyder saaledes: Dersom Kirke vorder løs (d. e. uden Præst), skal Bønder mod Biskops Villie *vælge Præst* (Kap. 2). De rundelige Udtryk kunde synes at tilsige Bønderne Ret til frit at vælge deres Sognepræst. I Virkeligheden stillede Forholdet sig anderledes. Det var jo allerede tvivlsomt, om den af en Privatmand byggede Kirke kunde kaldes ledig derved, at en af ham ansat Præst døde. Ved Besættelsen af et Embede ved de af Menigheden byggede Kirker fordredes tillige Bispens „Villie", men dette Udtryk bruges i Provinslovene paa flere Steder i Betydning af den eneberettigedes Samtykke, ligeledes siges det i dem, at den ugifte Datter forbliver under Faderens „Villie", d. e. Værgemaal. Saaledes er Bispen tillige en Sognets Formynder; han skal endvidere ansætte en Mand, som Menigheden senere ikke kan „vrage" d. e. afsætte, medens Bispen har Magt til at afsætte Præsten, efter at han har faaet ham tiltalt og dømt ved gejstlig Ret. Bispen har desuden den stærke Stilling at være Enkeltmand, medens intet var bestemt om, hvordan Stemmeretten var fordelt mellem „Bønderne", altsaa om Stemmerne skulde vejes eller tælles, ikke heller om Enstemmighed eller dog et Flertal af Betydning krævedes. Et Valgresultat vilde derfor let være omtvisteligt. Ved Kirkens Love var det desuden indskærpet Bisperne før Ansættelsen nøje at prøve de ansøgendes Evner og Vilkaar, især naar de kom fra et fremmed Stift. Om Bisp Gunner i Viborg fortælles det, hvor omhyggeligt han prøvede Kundskaberne hos dem, som han skulde vie til Præst, og hvor betænkelig han var ved at ansætte Præster, der ikke hørte hjemme i hans eget Bispedomme. Udviklingen er i Danmark aabenbart gaaet i samme Retning som i Norge og enkelte Egne af Sverige, at man var ved at opgive Menighedens tidli-

Digitized by Google

gere Valgret eller at begrænse den til en Forslagsret. Paa flere Steder var desuden en Patronatsret for Kongen eller for Privatmænd bleven indført, og den skulde stadig brede sig stærkere.

Paa denne Tid var i Norge og Sverige den kirkelige Udvikling skredet saa stærkt fremad og den gejstlige Stat var bleven saa rigt udbygget med Stifter og Bispesæder, at det ikke var rimeligt, at disse Landes Kirker fremdeles havde deres gejstlige Overhoved i Lund. Kardinal Nikolaus af Albano var i den Anledning bleven sendt til Norge. og han oprettede her *Ærkebispedømmet i Nidaros* (1152). Nogen Tid senere blev ogsaa Sverige udskilt, men Eskil fik dog Pave Aleksander III til ikke helt at overskære Tilknytningen til Lund; Sveriges Bisper skulde modtage Pallium af den danske Ærkebisp som Primas for dets Kirke. Under et Ophold i Clairvaux kunde Eskil indvie Stefan til at være den første *Ærkebisp i Upsala* (1164).

Alterkalk fra Alstrup Kirke i Vendsyssel. c. 1200. (Nationalmuseet).

Eskils Fortjenester af Kirkelivet i Danmark er ubestridelige og store. Men ser man tilbage paa hans lange Løbebane, møder der os en Omveksling i hans egen Lykke og i Resultaterne af hans Stræben, som sikkert staar i Forhold til den Mangel paa Harmoni, som hans Personlighed rummede. Denne Mand, der som Styrer af Landets Kirke efter Koncilie-Beslutning maatte kræve, at Præster levede i ugift Stand, havde selv i sin Ungdom været gift. Han var baade af Arbejdstrang og ved Embedspligt optaget af Virksomhed i den ydre Verden, men havde dog et inderste Ønske om at leve i Klostrets Stilhed, saa at alene Abbed Bernhards alvorlige Formaning fik ham til at opgive sit Forsæt om at nedlægge sin Bispestilling. Det omfattende Embede som Ærkebisp i Danmark og endda som Primas over Sverige skulde synes at binde ham stærkt til Lund eller til Visitatser i Danmark, men Eskil var dog idelig paa Rejser i Udlandet, ofte aarelange (1152, 1154—58, 1159—68, 1174—76), og denne Fraværelse skyldtes kun delvis en ufrivillig Landflygtighed. Eskils Embedsbroder og Efterfølger Absalon forlod næppe nogen Sinde Landets Grænser uden i sin Konges Tjeneste. Der manglede stundom Eskil Syn paa de nærmest liggende Opgavers Betydning,

Digitized by Google

han kunde, som hans beundrede Herre og Mester Bernhard, tage fuldkommen fejl i Bedømmelsen af det politisk opnaaelige, saaledes ved Korstoget 1147. Dets Resultat bragte da ogsaa Bernhard til at vende Blikket indad og til at undersøge, om ikke Kirken selv havde indre Mangler og tillagde sig for stor en Magt. Mulig har ogsaa Eskil efterhaanden faaet Øjet op for, at Opgaven maatte være at skabe en inderlig Samvirken mellem Kirkens Mænd og Landets verdslige Styrere, og at alle burde arbejde for Statens Tarv. Men saa skulde han opleve, at hans egne Dattersønner forraadte Danmarks Konge. Carl og Knud, hvis Fader var en Dattersøn af Kong Knud den Hellige, havde indgaaet en Sammensværgelse mod Kong Valdemars Liv; den blev i Tide opdaget, og Knud blev dømt til Fængsel for Livstid, Carl omkom i en Kamp.

Disk funden i Volden om Haraldsborg, nu i Nationalmuseet; i Midten Herrens velsignende Haand. Fotografi.

Eskil havde med Kong Valdemars Tilladelse været pa en Rejse til Clairvaux, da han ved sin Hjemkomst modtog Budskabet om sine Slægtninges Oprør, og han tabte nu alt Mod til at fortsætte sin ærkebispelige Gerning.

For Kong Valdemars Søn Knud var det allerede i hans Drengeaar bleven bestemt, at han skulde ægte en Datter af Hertug Henrik Løve; han var nu 14 Aar gammel, og Brylluppet med den meget ældre Gertrud var berammet til Februar 1177. Efter Bryllupsfesten havde Eskil en Samtale med Kongen i Enrum og fremsatte sit Forsæt om nu at ville *nedlægge Bispestaven* og ende sine Dage i Clairvaux. Da Valdemar ytrede, at hertil maatte han jo dog have Pavens Tilladelse, svarede han, at han ikke blot allerede havde denne, men Pavens Bemyndigelse til selv at vælge sin Eftermand. Det blev derfor besluttet at indkalde alle Landets Bisper til et Møde i Lund en Maaned senere. Da Eskil paa dette Mode kundgjorde sin Beslutning, udtalte Kong Valde-

Digitized by Google

mar, at Eskils Styrelse af Kirken havde været ypperlig, men han opfordrede dog Ærkebispen til at erklære, at han tog dette Skridt uden Foranledning fra Kongens Side. Eskil svor da med opløftede Hænder, at han kun handlede efter egen fri Bestemmelse. Et Pavebrev blev derpaa oplæst, der bemyndigede Eskil som pavelig Legat til selv at overføre Stillingen til en Efterfølger; men Eskil erklærede, at denne Magt vilde han dog hellere give Afkald paa. Baade Bisperne og Kongen trængte ind paa ham om at udtale sig, og da lød hans Ord, at han valgte den Mand, som ikke blot ærefuldt havde ført en Bispestav, men i Landets Tjeneste udført store Gerninger. Da rejste Absalon sig og erklærede, at det var for tung en Byrde at bære, og at han ikke vilde forlade sit Bispedømme. Hele Forsamlingen trængte ind paa Absalon om at opgive sin Modstand; man søgte med saadan Magt at føre ham til Ærkebispestolen, at hans Kaabe flængedes, men han gav ikke efter og indskød sig for Pavens Afgørelse.

Nu var det ganske vist sømmelig Skik og næsten foreskrevet, at man kun modstræbende kunde tage mod en høj Stilling, men fra Absalons Side var det Alvor, som hans Holdning snart skulde udvise. Man har undret sig over den store Magt, som skulde være lagt i Eskils Haand, skønt han ganske vist havde Stillingen som pavelig Legat, men hermed forholdt det sig saaledes, at han nylig, som ofte tidligere, over for Aleksander III havde udtalt Ønsket om at træde tilbage, og at Paven havde svaret ret skarpt, at han fandt hans Anmodning utidig. Først efter Eskils fornyede Forestillinger havde Aleksander indvilliget deri og endog tilladt ham at overføre Stillingen til den, han ønskede. Paven synes derfor at have vidst, at Eskil havde udset til sin Efterfølger den Mand, der var den betydeligste Skikkelse inden for Danmarks Kirke, og mod hvem Rom maatte være stor Taknemlighed skyldig. Eskil kan desuden have vidst Besked om, at Kongen billigede eller endog alvorligt ønskede, at Absalon overtog det høje Embede. Endelig maa det erindres, at selv om Eskil valgte Absalon til sin Eftermand, var dette kun et Trin i Sagens Gang, da en Biskop ikke kunde forflyttes uden Pavens Samtykke, og da endvidere Kurien altid var raadig over, om Pallium kunde sendes den valgte. I ethvert Fald er alle Kilder, uagtet de stammer fra forskelligt Hold, enige om, at Pavebrevet havde givet Eskil Myndighed til at bestemme sin Eftermand. Det af Sakse skildrede skønne Optrin i Lundekirken mellem de udmærkede Personligheder har derfor tillige Sandhedens Stempel.

Absalon havde Sendebud i Rom med det Hverv at modvirke hans Kaldelse, og Kapitlet i Roskilde udtalte sit Ønske om at beholde ham, men Kapitlet i Lund, saa vel som Kong Valdemar, fremsatte ogsaa over for Paven deres Forhaabninger om, at han vilde befale Absalon at

Digitized by Google

overtage Ærkesædet. Paven traf da en lykkelig Løsning; han paabød Absalon at overtage Ærkestolen, men tillod ham tillige at bevare sin Bispestilling i Roskilde.

Eskil var allerede tidligere draget mod Syd. Absalon havde bragt ham paa sit Skib til Hedeby, her mødtes han med Kong Valdemar, og under Taarer tog alle Afsked med deres gamle Kirkefyrste. Ved Sliens Strand blev den affældige Olding sat i en Vogn, og derefter gik Rejsen til Clairvaux. I Klostrets Ly og i Munkekutte levede Eskil sine sidste fredelige Aar; han døde den 6. September 1182 og jordedes tæt ved den hellige Bernhards Grav.

Med hvor skarpt et Blik Absalon havde set Forskellen i Jordbunden i Skaane og paa Sjælland, skulde hurtigt vise sig. Et Par Aar efter at Absalon havde modtaget Palliet, udbrød der *Uroligheder i Skaane*. De var rettede mod de kongelige Embedsmænd; Skaaningerne følte sig fornærmede over, at Mænd, der ikke var hjemmehørende i de skaanske Lande, havde faaet Stillinger der, saaledes Esbern Snare og Absalons Fætter Sune Ebbesøn. Kong Valdemar opfattede denne Kritik som Indgreb i hans kongelige Rettigheder og gav paa disse Henvendelser et Svar, der virkede ophidsende. Absalon havde i Begyndelsen anset Urolighederne for blotte Optøjer, og han var ogsaa ved at forhandle med Almuen naaet til at berolige den; ikke desto mindre vendte den sig mod hans Borg Søfdeø og udplyndrede den. Absalon saa sig nødt til at forlade Skaane, og da Kongen senere paa Aaret førte ham tilbage, var Befolkningens Holdning meget truende. De jyske Høvdinger raadede i Overensstemmelse med de skaanske Kongen til endelig at lade Absalon vende tilbage til Sjælland, hvad han da ogsaa indvilligede i. Imidlertid var de Klagepunkter, som man fremdrog, steget i Tal. Man var misfornøjet med Kravet om, at Præsterne skulde leve i Cølibat, og med Fordringen om Bispetiende, ligeledes med nye Paalæg af Arbejdsydelser, hvad de mange Borgbygninger vel havde ført med sig.

Nu var Kong Valdemars Taalmodighed til Ende. Med en Hær af Skaaninger og Sjællændere satte han i Fasten 1181 over til Skaane, og ved Dysieaa led Bondehæren et afgørende Nederlag. Oprørerne maatte falde til Føje og stille Gidsler. Paa eet Punkt gav de dog ikke efter. Bispetiende vilde de ikke udrede, hvorimod de tilbød at betale en Afgift i Stedet derfor. Dette Vilkaar vilde Absalon ikke modtage, den kanoniske Ret havde udtrykkelig forbudt enhver Afløsning af Tienden, og han vilde da hellere forelobig give Afkald paa sin Del af denne.

Et Aar derefter brød dog Flammerne ud paa ny, nemlig ved Efterretningen om *Kong Valdemars Død*. Absalon ilede til Skaane, men han havde intet Held med at dæmpe Uroen og maatte vende tilbage. Der

Digitized by Google

bredte sig en Oprørsaand over hele Provinsen, man kuldkastede det tidligere vedtagne, og man fandt endog et uheldigt Kongsemne i en dansk til Sverige udvandret Mand. Denne Gang var det en ren Almuekamp, rettet mod alle Hovdinger og besiddende; tøjlesløs Frihed var alene Maalet. De skaanske Stormænd lod sig dog ikke forskrække; med deres Rytterskarer kastede de sig i flyvende Fart ind over de ved Lommeaa (Vest for Lund) samlede Bønderflokke, der i Rædsel flygtede. Ved at indlede venlige Forhandlinger med andre Skarer fik Ab-

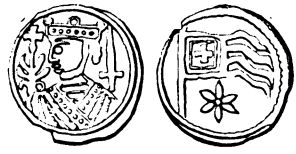

Mønt fra Valdemar d. Stores Tid, præget i Slesvig.
Efter Hauberg: »Danmarks Myntvæsen 1146—1241«.

salon dem til frivilligt at nedlægge Vaabnene. Kong Knud havde været paa Hyldingsrejse i Jylland og Fyn; da han naaede over til Skaane, var Almuen helt faldet til Ro. Skønt der var begaaet aabent Oprør og Landsforræderi, overgik der paa Absalons Forbøn de skyldige kun milde Straffe.

I Virkeligheden havde disse Opstande indeholdt en Kamp mod hele det nye Rigsstyre, som Kongerne og Absalon havde gjort sig til Opgave at gennemføre: Ensartethed i offentlige Pligter, Fællesskab om Rigets store Anliggender, fremsynet Omsorg for Landets Forsvar og for Folkets indre Udvikling, en Lighed i Styrelsens Art med andre europæiske Statssamfund, et stærkere Krav til enhver Borger om at have Statens Tarv for Øie.

9. Kong Valdemars Død og Eftermæle.

En 25aarig, lykkelig Regeringstid blev Kong Valdemar forundt, men kun en 50aarig Levetid. Den ellers stærke livsfrodige Mand var efterstræbt af Feberanfald, og netop som den danske Flaade var samlet for at drage paa et Togt mod Venden, vistnok det nittende, følte Valdemar sig saa stærkt angrebet, at han maatte forblive i Vordingborg og overlade Absalon og de andre Høvdinger at lede Hærfarten. Han havde under det skaanske Oprør mærket en Uvillie mod Absalon hos østlige og vestlige Dele af det danske Folk; nu maatte den halvsyge Konge fra Slottets Vindue i Vordingborg se sin Flaade vende tilbage med uforrettet Sag, hvori dels Stormvejr, dels Vrangvillie hos Jyderne

Digitized by Google

var Skyld. Dette skulde ikke forbedre Kongens Tilstand, han følte sig svag, skriftede og oprettede sit Testamente, hvorved han gav sin halve Hovedlod til kirkelige Stiftelser. Den *12. Maj 1182 døde Kongen.* Ved hans Ligfærd op gennem Sjælland gav Folkets Kærlighed til den ud-

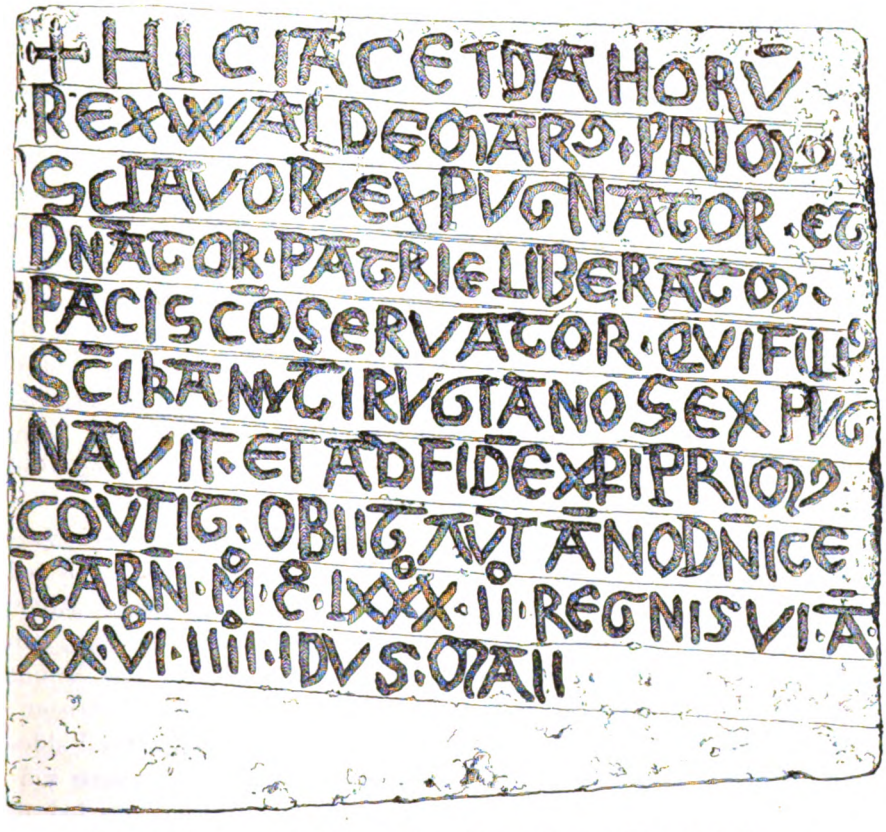

Blytavle funden i Valdemar den Stores Grav i Ringsted Kirke.
Efter »Kongegravene i Ringsted«. 1858.

mærkede Konge sig smukke Vidnesbyrd; alle vilde være med til at bære Baaren til Hvilestedet i Ringsted Kirke.

Absalon var som knuget til Jorden af det uventede Slag, der havde ramt Landet og ham selv, han kunde for Graad knap læse Dødsmessen til Ende. Endnu stod ganske vist Kongesønnen Knud ved hans Side, Absalons trofaste Plejesøn og Lærling; men Samlivet med Valdemar og Samspillet med ham havde været saa inderligt og saa vidunderligt rigt for begge. Aldrig havde der været Rivninger mellem dem, hvor meget end de havde kunnet afvige i Opfattelse.

Kong Valdemar har siden Reformationsaarhundredet faaet Tillægs-

Digitized by Google

ordet *den Store*. Det er sket med fuld Ret, saa vist som den Mand, der bliver sat overfor Opgaver af den største Betydning for Land og Folk, og som løser disse fuldkomment, fortjener en saadan Hæderstitel. Men denne bliver end mere berettiget derved, at hans Regeringstid danner det første Afsnit af en Tidsalder, der har haft saa rigt et Indhold for Landets Kultur og for Folkets Udvikling, at næppe noget følgende kan gøre det Rangen stridig. I anden Række kan man først spørge, om Valdemar aabenbarede en saadan *Genius*, og om hans *Karakter* havde et saadant Omfang af Egenskaber, at det maatte gøre ham værdig til den givne Betegnelse. I den Henseende vejer det straks tungt, at Valdemar forstod at vælge en saadan Kreds af Statsmænd og Raadgivere som dem, der stod omkring ham, og at han aldrig svigtede dem; først og fremmest maa han dog prises for, at han lod Absalon være sin Vejleder og højre Haand, gav ham Raaderum og altid støttede ham.

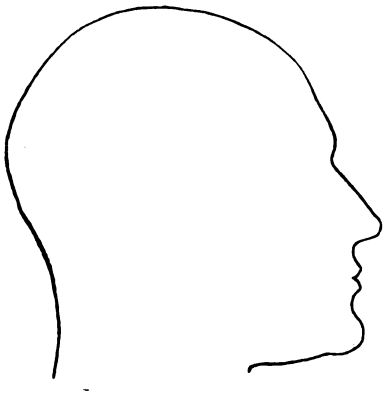

Dronning Sofia.
Profiltegning efter Kraniet i Graven.
Ved Fr. C. C. Hansen.

Hvad der var det største i Valdemars Gerning, er opgjort i den ved hans Død i Graven nedlagte Tavle: „Han var den første, der betvang Venderne og herskede over dem; han var Fædrelandets Befrier, Fredens Bevarer. Han, den hellige Knuds Søn, betvang Röboerne og var den, der først omvendte dem til Kristendom." Denne Indskrift har man ved Gravens Genaabning efter Valdemar Sejrs Død udvidet, og paa Pladens modsatte Side har man indgravet Indskriften i en fyldigere Form. Her er tilføjet: „han lod til hele Rigets Forsvar rejse af brændte Sten Værket Danevirke, og han byggede Borgen paa Sprogø". Kilden for det udvidede Udsagn har Svend Aagesøns Krønike været; den angiver netop som Kongens tre store, mest lysende Bedrifter, der evigt vil bevare hans Minde, Rügens Betvingelse og Bygningen af de to Fæstningsværker. Andre vil maaske, mere end Krigsmanden Svend Aageson, fremhæve ham som Fædrelandets Befrier og Fredens Bevarer. Men i øvrigt har denne Historiker den fuldeste Anerkendelse af Valdemars hele Virken, og han skildrer ham ikke blot som den ypperlige Kriger, men som snild i Planer, fortræffelig i Raad, hæderlig i al sin Vandel, trofast og ligefrem.

Kong Valdemar havde haft Erfaringer om Svig over for sig, og netop hos Mænd, af hvem han mindst ventede det, saaledes da Brød-

Digitized by Google

rene Carl og Knud lagde Planer mod hans Liv; allermest havde han dog følt sig bedraget, da Buris, Søn af Henrik Skadelaar, hvem han havde hædret paa mange Maader og betroet en saa vigtig Post som Hertugstillingen i Slesvig, indlod sig i Landsforræderi mod ham; han blev straffet med livsvarigt Fængsel. Det var denne Troloshed, som Valdemar især i Aarene før hans Kongetid havde set saa mange og saa mærkelige Eksempler paa, der havde sat Spor i hans Sind og ladet hans Karakter faa den eneste Brist, som anføres om ham, at han i sit Inderste var tilbøjelig til Mistro, at han ikke straks, naar han følte sig krænket, lod sin Vrede faa Udtryk og havde Vanskelighed ved at glemme Nag.

Kong Valdemar var en høj, mandig og smuk Skikkelse. Han havde ved sin Side den sjælden skønne Dronning Sofia, med hvem han levede i et lykkeligt Ægteskab; hun fødte ham de to Sønner Knud og Valdemar og seks Døtre.

10. Kong Knud følger sin Fader paa Tronen. Sejren over Bugislav af Pommern.

Kong Knud tiltraadte sin Regering under lykkelige Forhold. Forlængst var han kronet Konge, og han var kendt som en ypperlig Kriger; fra de unge Aar havde han været ved sin Fosterfader Absalons Side og nærede en ubegrænset Tillid til hans Statskløgt og Handlekraft. Maaske var netop dette nære Forhold til Absalon Grunden til Skaaningernes Uro, der lod dem forsøge den nye Opstand, der blev kuet (S. 107). Fra den sydlige politiske Himmel syntes intet Uvejr at true. *Kejser Frederik* var altfor optaget af Forholdene Syd for Alperne til at kunne tænke paa et Angreb. Da han nogle Gange sendte en Opfordring til Kong Knud om at komme til hans Herredage for at aflægge Hyldingsed for sit Rige, svarede denne paa sine Raadgiveres Tilskyndelse med undvigende Ord, og da en Udsending fra Kejseren fremsatte et Forlangende i skarpere Form, fik han er afvisende Svar; Danmark var et uafhængigt Rige og skyldte ikke Kejseren nogen Hylding. Men Kong Valdemar havde givet Kejser Frederik Tilsagn om, at en Datter af ham skulde blive givet som Brud til en Søn af Kejseren, og Kong Knud sendte da ogsaa sin Søster med et lille Følge ned over Ejder; han udtalte imidlertid, at det udelukkende skete for ikke at bryde et givet Tilsagn, og Prinsessen fik et saa ringe Udstyr med, at Kejseren snart efter sendte hende tilbage. Kong Knud maatte jo ogsaa, som gift med Henrik Løves Datter Gertrud, nære Uvillie mod Kejseren, efter at denne havde gjort Hertugen fredløs og frataget ham hans Lande.

Lige fra de Dage, da Arkona og Garz blev erobret, havde *Fyrst Ja-*

Digitized by Google

rimar sluttet sig trofast til den danske Konge og til Absalon; han var virksom for Kristendommens Grundfæstelse paa Rügen og havde efter sin Broder Tetslav faaet Stillingen som Rügens Fyrste og den danske Konges Lensmand. Han var nu kommen i Krig med *Hertug Bugislav* af Pommern. Kong Knud havde søgt at mægle i deres Strid, men det var klart, at Bugislav higede efter at overfalde og underkue Jarimar. Denne underrettede derfor Absalon om, at Bugislav samlede Skibe rundt om fra for at kaste sig over Rügen. Absalon indsaa, at der maatte handles hurtigt, og uden at afvente Tilladelse af Kongen, som da var i Jylland, sendte han Bud over hele Sjælland og til Øerne Syd derfor om, at enhver vaabenfør Mand skulde møde ved Skibene, ja de maatte lægge Beslag paa ethvert egnet Fartøj, som hurtigt kunde gøres rede til at sejle. Fynboer og Skaaninger fik ogsaa Bud om at møde, for saa vidt de kunde komme til Stede inden 6 Dage.

Pinse Lørdag den 19. Maj 1184 var virkelig en saadan Flaade samlet, og den naaede inden Aften Hiddensø. Efter at have faaet Efterretning om, at Bugislav laa med sin Flaade ved Rügens Sydside, sejlede Absalon ind i det smalle Sund ved Strela, og paa anden Pinsedag gik han i Land for at holde Messe for Mandskabet. Da meldte Spejderne ham, at den pommerske Flaade ikke laa fjernt derfra; en Taage skjulte den og hindrede ogsaa Fjenderne i at se de danske Fartøjer. I Hast ilede Absalon om Bord og gav Befaling om at ro frem. Gennem Taagesløret begyndte Pomrerne at blive Skibene var, men troede, at det var en ventet pommersk Hjælpestyrke; det var dem ufatteligt, at en dansk Hærmagt kunde være til Stede hernede. De saa Danskernes Mærker, de hørte deres Slagsang, og nu styrede Skibet med Absalons Banner imod deres største, forankrede Skibe. Det syntes umuligt at undslippe, da man ikke kunde manøvrere i det smalle Farvand. Mange kastede sig i Bølgerne for at svømme i Land, andre bjergedes om Bord paa Kammeraternes Fartøjer, der derved blev saa overfyldte, at de sank. Her var umaadeligt Bytte at vinde, og medens de fleste Danske var optagne deraf, fik Absalon syv Skibe til at forfølge en pommersk Deling paa hundrede Skibe, den styrede forfærdet ind paa Land, hvor Mandskabet flygtede til Skovene. I alt undslap kun 35 af Pomrernes 500 Skibe, 18 var sunkne, og hele Resten erobret. Ved Byttets Deling blev der givet 18 skaanske Skibe Lod, uagtet de først var kommet efter Kampen; de havde jo dog vist deres gode Forsæt. Paa dansk Side siges kun fire Mand at være faldet, men der havde jo heller ikke været Lejlighed til Nærkamp. Absalon vilde ikke have Andel i Byttet, han udtog som Sejrstrofæ Hertug Bugislavs Telt og sendte det til Kong Knud i Viborg. Budskabet om Sejren løb ilsnart ud over Verden. Kejser Frederik modtog det under en stor Fest i Mainz; Krigsmænd i By-

Digitized by Google

zans, der tidligere havde staaet i Absalons Tjeneste, jublede over den store Bedrift.

Dersom nogen Sinde en Sejr skyldes en enkelt Mand, er det Kampen den 21. Maj 1184. Absalon havde været den, der uden Betænkning havde grebet ind og paa egen Haand udbudt Mandskab; han havde set, at et lynsnart Overfald vilde være det virksomste Middel, og det var ham, som havde lært de ledingspligtige eller de kamplystne altid at være beredte og villige til at lystre.

Endnu i denne Sommer løb en ny dansk Flaade ud under Anførsel af Kong Knud og Absalon. Den kæmpede ved Wolgast, men uden synderligt Held. Derimod blev paa Wollin Skansernes Taarne ved Svinemünde revet ned, og Murene om Byen Julin, som Indbyggerne havde forladt, blev jævnet med Grunden. Et tredie Tog kunde finde Sted, efter at Høsten var til Ende. Hjulpne af Røboerne gik Krigerne i Land i Strelasund og plyndrede løs paa Fastlandet; det kan mærkes, hvordan Absalon vil have Ende paa disse Felttog og med haard Haand kue Pommern til Fred. Først paa Togtet i det næste Foraar følte Pomrerne sig dog udtømte og knækkede. Ad den smalle Dievenow havde Danskernes Flaade ført en Hærstyrke helt op til Kammin. Byen blev indesluttet, og de omliggende Landsbyer maatte, efter at være udplyndret, gaa op i Luer. Intet uden Underkastelse var muligt, og Freden blev sluttet. *Bugislav hyldede den danske Konge* og modtog af ham sit Land som Len og som pligtigt til Tribut. Han kom om Bord paa Kong Knuds Skib, faldt ned for Kongens Fod og bad om Tilgivelse.

Men denne Udvidelse af de Danskes Magt skulde føre til en endnu større Forøgelse af Kongens Omraade. Bugislav fik to fjendtligsindede abodritiske Fyrster i sin Vold, og som trofast Vasal af Knud overlod han de to Fanger til Kongen. De forhandlede med ham om at faa deres Frihed, og den blev tilstaaet dem, imod at ogsaa deres Lande blev Forleninger under Danmark. Saaledes var nu den danske Konges Scepter udstrakt over Pommern Øst og Vest for Oders Udløb og over store Dele af Mecklenburg.

Fra den Stund kunde Kong Knud, som hans Efterfølgere, kalde sig Vendernes Konge *(rex Sclavorum)*.

11. Biskop Valdemar af Hedeby gør Oprør. Hertug Valdemars Erobring af Holsten.

Sønderjylland havde hidtil været en af de mest kongetro Landsdele; da skulde der hernede opstaa en Oprører. Han har vel fundet Tilhængere i disse Egne, men hans Handlinger var i ethvert Fald ikke et Udtryk for Befolkningens Følelser.

Digitized by Google

Biskop Valdemar i Hedeby var en uægte Søn af Kong Knud Magnussøn, født efter Faderens Død og, som det synes, af en Moder, der var en anden Mands Hustru. Kong Valdemar havde taget sig varmt af sin Dronnings Brodersøn, han var bleven sendt til Paris for at uddannes, og den velbegavede Yngling fik her det Vidnesbyrd, at han var værdig som en Biskop, beskeden uagtet sin høje Byrd, sleben i sin Optræden som en Franskmand. Efter at Kong Knud og Absalon i Rom havde erhvervet Dispensation for ham i Anledning af hans uægte Fødsel, blev Embedet som „udvalgt Biskop" af Slesvig givet ham, indtil han havde naaet den kanonisk foreskrevne Alder.

Biskop Valdemar gjorde da ogsaa Indtryk af at være en from og alvorlig Kirkens Mand. Han var rund i at bortgive af sine Indkomster og af det store Jordegods, som han havde arvet efter sin Fader, saaledes til Klostrene Væ i Skaane og Løgum i Slesvig, han stiftede Klostret Guldholm i Angel, og han førte skarpt Tilsyn med, at den rette Munketugt overholdtes i Stiftets Klostre. Kong Knud og Absalon viste ham da ogsaa fuld Tillid. Af Kongen blev der tildelt Bispestolen omfattende Privilegier; med Bistand af Absalon fik Valdemar Korntienden til Bispen fuldt gennemført i sit Stift paa en Tid, da denne Tiende endnu kun var vedtaget i et østlig Stift. Saa vidt gik Regeringens Tillid til Valdemar, at den overlod ham at styre Hertugdømmet i Sønderjylland saa længe, indtil *Kongens Broder Valdemar* blev vaabenfør. Men efter at denne i 1187 havde overtaget Hertugstillingen, brød der et Nag frem mod denne Fætter, ikke mindst da den unge kraftige Prins blev sig sine Evner og sin Selvstændighed bevidst. Uheldigvis var der paa disse Tider meget urolige Forhold i Nordtyskland. Kejser Frederik var draget paa Korstog til det hellige Land og havde tvunget Hertug Henrik Løve til under hans Fraværelse at tage Ophold i England. Ikke desmindre vendte Hertugen tilbage til sine Lande, og derved kom Striden mellem de kejserligsindede og Welferne til atter at blusse op. I Bremen jog man saaledes den welfisksindede Ærkebisp Hartvig bort og „postulerede" Biskop Valdemar som hans Efterfølger. Den danske Biskop havde sikkert nok været delagtig i Planerne derom; Hertug Valdemar har ment at maatte gribe ind og fratog ham hans Borge, Ejendomme og Gods. Efter hvad der blev oplyst ved den senere vidtløftige Forhandling over for Pavestolen, kan der ikke være Tvivl om, at Bispen havde gjort sig skyldig i forræderiske Handlinger og knyttet Forbindelse med Danmarks Fjender i den kejserlige Familie, medens Kong Knud paa den Tid sluttede sig til Henrik Løve.

Biskop Valdemars ærgerrige Planer skulde da ogsaa snart vise sig. Han flygtede til Sverige og kom tilbage med en svensk Flaade paa 35 Langskibe; han lod sig udraabe til Konge, medens samtidig Grev

Digitized by Google

Adolf III af Holsten faldt ind over Ejder. Det lykkedes Hertugens og Kongens Hær at slaa Fjenderne, og Bisp Valdemar maatte indlade sig i Forhandlinger (1192). Han har aabenbart stolet paa, at hans kirkelige Stilling gjorde det umuligt at kaste ham i Fængsel, men et personligt Tilsagn derom er ikke bleven givet ham, og da han vitterlig var Landsforræder, havde Kong Knud Ret til at holde ham fangen. Vel truede Pave Cølestin III Kongen og de tre Bisper, der havde medvirket ved Fængslingen, med Band og Interdikt, men Kong Knud sørgede for, at Paven blev bedre oplyst om Forholdene, og efterhaanden opgav man i Rom at støtte Bispen. Han var bleven sat i *Søborg Slot* med Lænker om Haand og Fod; i 14 Aar skulde han forblive i Fangenskab.

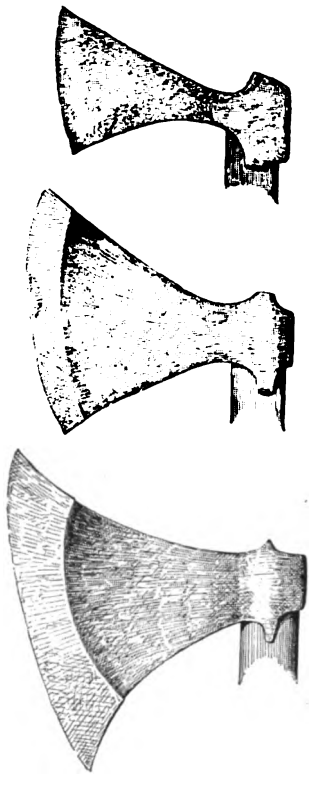

Øksetyper fra den ældre Middelalder. (Nationalmuseet).

Hidtil havde det været Danmarks Opgave mod Syd at forsvare den Grænse, som Ejder, Danevirke og Sli afgav, om end stundom enkelte holstenske Landskaber havde været underlagt Danmark. Nu skulde imidlertid den holstenkse Greves Ubesindighed sammen med Spliden i det tyske Rige og dernærst Hertug Valdemars krigerske Dygtighed flytte Grænsen helt ned til Elben.

Grev Adolf III af Holsten havde ikke med Glæde set paa de Danskes store Erobringer i Venden; hans Ærgerrighed var ligesaa brændende som hans Kamplyst. Sine Følelser over for Danmark havde han lige vist ved, som Forbundsfælle af Markgrev Otto af Brandenburg, at anfalde den danske Konges Vasaller i Venden. Grev Adolfs truende Planer mod Danmark blev klare, da han søgte at genrejse Fæstningsværkerne paa Ejderøen, men da en dansk Hær samlede sig i Nærheden, indsaa han, at en Modstand var umulig, og han overlod Kong Knud Øen. Her rejste saa Kongen en stærk Fæstning (Rendsborg); ved brede Broer sattes den i Forbindelse med baade den slesvigske og holstenske Flodbred.

Til Erstatning for det tabte søgte Grev Adolf at udvide sin Magt mod Syd. Efter Kong Henrik VI's Død (1197) var Tyskland et splittet Rige, hvor to Konger, Kejser Frederiks Søn Filip og Henrik Løves Søn

Digitized by Google

Otto IV, bekæmpede hinanden. Grev Adolf tragtede efter at faa den stærke Fæstning Lauenburg, der tilhørte Kong Otto, i sin Magt; Byen blev indesluttet, og Borgerne saa, at Modstand var forgæves; men hellere end at falde i den forhadte Greves Haand ønskede de at hylde Kong Knud. Forhandlinger derom var allerede indledet, men det lykkedes Grev Adolf at erobre Staden. Samtidig havde han dog skabt sig Fjender rundt om, — saaledes Ditmarskerne ved at plyndre i deres Landskab, fordi de havde stillet sig under Danmark, — og ligeledes mange holstenske Stormænd ved at vise hensynsløs Fremfærd mod dem.

Sværd fra c. 1200. (Nationalmuseet). Efter Worsaae: »Nordiske Oldsager«.

Paa mange Maader var Danmarks Konge og den slesvigske Hertug bleven udfordret af de sydlige Naboer. Et Indhug fra deres Side var at vente. Dette skete paa Høstfiskeriets Tid i Eftersommeren 1201. Kong Knud lod i Skaane Lübeckernes Skibe og Fangst beslaglægge. Samtidig faldt Hertug Valdemar ind i Holsten og jog Grev Adolf paa Flugt; flere Byer kom i Hertugens Magt, og mange holstenske Herrer sluttede sig til ham. Lübeck, der allerede var lammet ved Tabet i Skaane, maatte overgive sig, og Hamburg blev erobret. Saa sikker var Valdemar i sin Tro paa, at den danske Konge nu var Herre i Holsten, at han drog hjem til Danmark. Ved Efterretningen derom besluttede Grev Adolf med sædvanlig Dumdristighed at kaste sig mod Hamburg, og det lykkedes ham virkelig at generobre Staden. Han havde stolet paa, at de Danske vilde være bundet til Hjemmet af Julefesten. Men Valdemar samlede i Hast sine Skarer om sig, og Juleaften stod han foran Hamburgs Mure; Elben var islagt og Greven indespærret. Han maatte tinge om sin Frihed, og der blev stillet den Betingelse, at ikke blot Hamburg, men den stærke Fæstning Lauenburg skulde overgive sig til Danmarks Konge. Men Lauenburg vilde ikke efterkomme Befalingen, og saaledes maatte *Grev Adolf vandre i dansk Fangenskab*. Han blev sat i *Søborg Slot*, som allerede gemte Biskop Valdemar.

De Stæder i Elblandet, som endnu ikke var betvunget, skulde falde i de Danskes Haand i det følgende Aar, men da var Valdemar ved sin Broders Død bleven Danmarks Konge.

Digitized by Google

12. Abbed Vilhelm af Æbelholt.

Ordet Kloster betyder Indelukke. Man kunde derfor antage, at Klostre var verdensfjerne Steder. Ikke desto mindre var det paa hine Tider ofte netop til dem, at Nyt fra Udlandet indløb; her kunde man, som gennem vor Tids Dagblade, maaske hurtigst faa Kendskab om Begivenheder i fremmede Lande. Til Klostrene søgte de rejsende, især Gejstlige, Munke og Pilgrimme; desuden var Klostrenes egne Beboere jævnlig paa Rejser til fjerne Steder, deres Abbeder saas stadig paa de store Møder af Kirkens Mænd eller af Landets verdslige Høvdinger, de kunde tage virksom Del i Statens Tjeneste og havde ofte vigtige Hverv at udføre for Kongerne hos Udlandets Fyrster. Desuden trivedes under Klostrenes Tag det Bindemiddel mellem Folkeslagene, som Nutiden har tabt, det latinske Sprog. Romersproget var Kirkens Tungemaal, godkendt og viet til Gudstjenestens Sprog næsten uden Begrænsning. Paa Latin udfærdigedes alle Aktstykker, hvad enten de angik Stat eller Kirke, Enkeltmand eller Almenheden; i dette blev alle litterære Arbejder skrevet. Særlig i Klostrene havde Latinen et Hjemsted; her kunde man undervises deri, og Klostrets Bogsamling bevarede Skrifter af religiøs eller verdslig Art, sikkert alle paa Latin.

Der fandtes i Nordsjælland en Klostercelle, hvortil der blev skottet i mange Lande, og hvorhen raadvilde i Nord og Syd ofte sendte Spørgsmaal. I Skov- og Moselandskabet mellem Hillerød og Arresø havde Absalon, efter mange Ejendomskøb og Mageskifter, i *Æbelholt* faaet bygget og indrettet det Augustinerkloster, som ikke havde villet trives paa den snævre Eskilsø i Roskildefjord, og hvis berømte Abbed, Franskmanden *Vilhelm*, uophørlig havde trængt ind paa Absalon om at faa bedre økonomiske Kaar.

Absalon havde under sit Ophold i Paris lært Vilhelm at kende. Han var da Kannik i det højt ansete *St. Geneviève* Kloster paa Seinens venstre Bred, hvor der meddeltes en ypperlig Undervisning. Brødrene her havde tidligere ikke været bundet ved Munkeregler, men dette blev ændret (1148), og Vilhelm havde nu som de andre Kanniker kronraget Isse og levede efter Augustiner-Regler. Under Absalons Bestræbelser for at faa Augustinersamfundet paa Eskilsø reformeret stod det ham klart, at han ingen bedre Hjælper kunde faa, end hvis det lykkedes ham at formaa Vilhelm til at drage til Danmark. Hans Sendebud havde Held med sig, i Ringsted mødtes Vilhelm og hans tre Fæller med Kong Valdemar og Absalon, der omfavnede dem hjerteligt og gav dem Fredskys (1165). Men Opholdet paa Eskilsø behagede ikke de tre Munke, og de vendte atter tilbage, hvorimod Vilhelm paa Absalons indtrængende Bøn forblev her. Gennem mange Aar maatte dog Absalon

Digitized by Google

høre Vilhelms mismodige Klager over Stedet, og omsider blev Klostret flyttet til Æbelholt (c. 1175).

Ved Siden af den daglige Virksomhed som Leder af Gudstjenesten, som Prædikant og som Klostrets Styrer skulde der blive tildelt den kloge, erfarne Franskmand Opgaver af vidtgaaende Art. I Norge skete det store Sammenstød mellem Kirke og Stat, og Ærkebisp Erik af Nidaros var under Kampen med Kong Sverre flygtet til Danmark, hvor

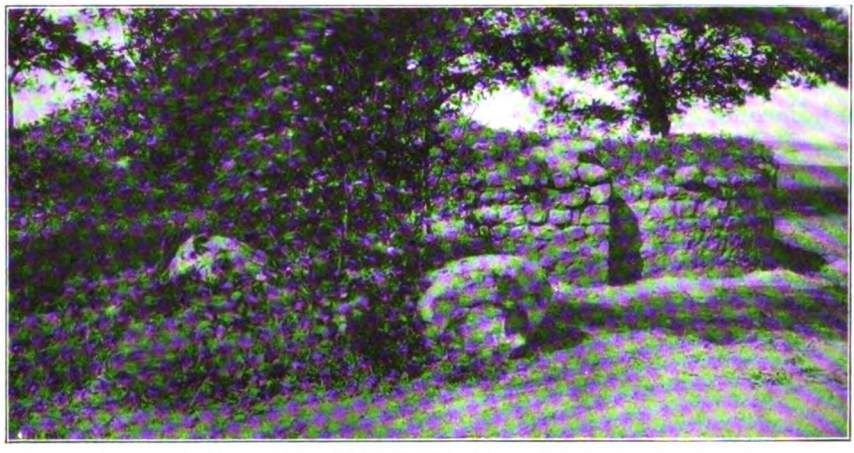

Korpartiet af Kirkeruinen paa Eskilsø.

han tog Ophold gennem en halv Snes Aar. I sin Tid havde Erik i Paris været Kannik sammen med Vilhelm; han opholdt sig derfor ofte i Æbelholt, og Vilhelm ydede ham al mulig litterær Hjælp; han forfattede for ham en Klage over Kong Sverre og skrev til Paven til Gunst for Ærkebispen. Da det biskoppelige Parti Baglerne (af baculus, Bispestav) var bleven stiftet i Danmark og havde faaet fast Fod i Viken, grundede det i Konghelle Kastelle Klostret, hvis første Munke blev sendt fra Æbelholt.

I et andet stort politisk Spørgsmaal blev Vilhelm kaldet til Raad og Bistand. Kong *Filip August* i Frankrig havde begæret den danske Prinsesse *Ingeborg*, Kong Knuds Søster, til Hustru. Knud havde Betænkeligheder derved, men Vilhelm raadede stærkt til denne Forbindelse, der vilde være ærefuld for Landet. „Eder, Herre Konge, vil jeg ogsaa hviske i Øret, at i Forbund med den franske Konge vil I ikke længer have at frygte for den romerske Kejsers Griskhed og Gerrighed". Ledsaget af et stateligt Følge, som Biskop Peder Sunesøn ledede, og hvori Vilhelm deltog, drog Ingeborg til Frankrig, og i Amiens viedes hun til Kong Filip (1193). Men et Par Dage efter Bryllupet forskød Kongen Ingeborg og spærrede hende inde, samtidig med at han sendte

Digitized by Google

hendes Følge hjem. Der opstod nu en Skammens Tid for den danske Kongefamilie, en Sorgens Tid for den ulykkelige Dronning. Kong Filip brugte hensynsløst alle Midler for at faa Ægteskabet opløst. Han lod saaledes en Stamtavle udarbejde, der skulde vise, at Ingeborg var i alt for nær Slægt med hans tidligere Dronning, saa at et Ægteskab

Kalkmaleri fra Alsted Kirke ved Sorø forestillende Christus omgivet af Helgene og de 4 Evangelisters Symboler. c. 1200.
Fotografi i Nationalmuseet.

med hende stred mod kanonisk Ret. Vilhelm godtgjorde dog Stamtræets Urigtighed og opstillede en anden Slægttavle; han tilskrev Pave Cølestin om det falske i Filips Paastande. Sammen med Kansleren Anders Sunesøn drog han til Rom for at tale Ingeborgs Sag. Da disse Udsendinge derpaa med Pavens Formaningsbreve rejste til Frankrig, blev de sat i Fængsel; vel løslodes de snart efter, men uden derfor at opnaa det mindste hos Kongen (1195). Efter at Innocens III havde besteget Pavestolen, lyste han Interdikt over Frankrig, men dette Skridt førte kun til, at Dronningen, om end Gyldigheden af hendes Ægteskab erkendtes, blev sat i haardere Fængsel. Først mange Aar derefter —

Digitized by Google

en halv Snes Aar efter Vilhelms Død — naaede Dronningen blidere Kaar, saaledes som det senere vil blive fortalt.

Da Kong Knud havde ladet Slesvigbispen *Valdemar* fængsle, skrev Vilhelm, efter Bemyndigelse af Kongen, et alvorligt Brev til Paven, hvori han forsvarede Knuds Handlemaade som nødvendig over for en saadan Anstifter af Oprør. Ogsaa inden for vort eget Land optræder Vilhelm som Talsmand for Retten; han tages til Voldgiftsmand, og man æsker hans Afgørelser om, hvorledes omtvistede Spørgsmaal burde løses. Vilhelm har samlet disse Udtalelser sammen til et Skrift, der kunde tjene til Belæring, han behandler deri i Brevform ogsaa Emner, om hvilke han vidste, at der jævnlig var Strid, selv om de ikke netop var forelagt ham til Afgørelse. Et Emne, som han ofte behandler, er Ægteskabet, dette Sakrament, over hvis Hellighed der maatte vaages, og som gav Anledning til mange Spørgsmaal om, hvorvidt et ret Ægteskab forelaa eller ikke, og om Ægtefæller havde forbrudt sig mod hinanden.

Vilhelm havde et iltert Blod. Sit Legeme beherskede han fuldkomment, som en Tyran over for en Træl, men han havde ikke altid samme Magt over sit Gemyt. Absalon maatte idelig dæmpe hans Knurren, trøste og mildne ham. Vilhelm kunde være streng over for sine undergivne; selv levede han asketisk indtil Overdrivelse, men for Brødrene var det vanskeligt at nøjes med hans vegetariske Levemaade af Markens ufordøjelige Urter. Alle maatte dog agte hans alvorlige Fromhed og pligtopfyldende Arbejde; de bøjede sig for hans store Viden og hans kirkelige Indsigt, og de satte hans Raad og Vejledning højt. For Vilhelm stod det som Opgaven og Maalet for Menneskets Vandel at taale og at være ydmyg, kun ad den Vej naaede man at blive Gud værdig. Naar han i sine Prædikener talte om Ydmyghed, kunde Taarer overvælde ham; gode Gerninger, hvorover man var stolt, var spildt; det var som at bære Støv i Blæst. Den hjertevarme Abbed øvede Godgørenhed uden Grænse; fattige drog i Skarer til hans Klosterdør, og deres Bøn blev aldrig skuffet.

Paaskemorgen den 6. April 1203 hensov den gamle Abbed, og Dagen derefter jordedes han foran Alteret i Klostrets lille Trækirke. Fra Omegnen var Befolkningen strømmet til for at vise Vilhelm den sidste Ære; fra Genboklostret i Esrom var Abbed Thorkil til Stede med hele sin Munkeflok. Det følte, at en sjælden god Mand var gaaet bort; hans Vandel havde ubestridt været som en Helgens. I Egnen løb der snart Fortællinger om Undere, der skulde være vederfaret ham i levende Live, og om Jærtegn, der indtraf ved hans Grav. Der blev arbejdet paa at faa Vilhelm optaget mellem Romerkirkens Helgener, og en Snes Aar senere skulde det lykkes, saaledes som det nedenfor fortælles.

Digitized by Google

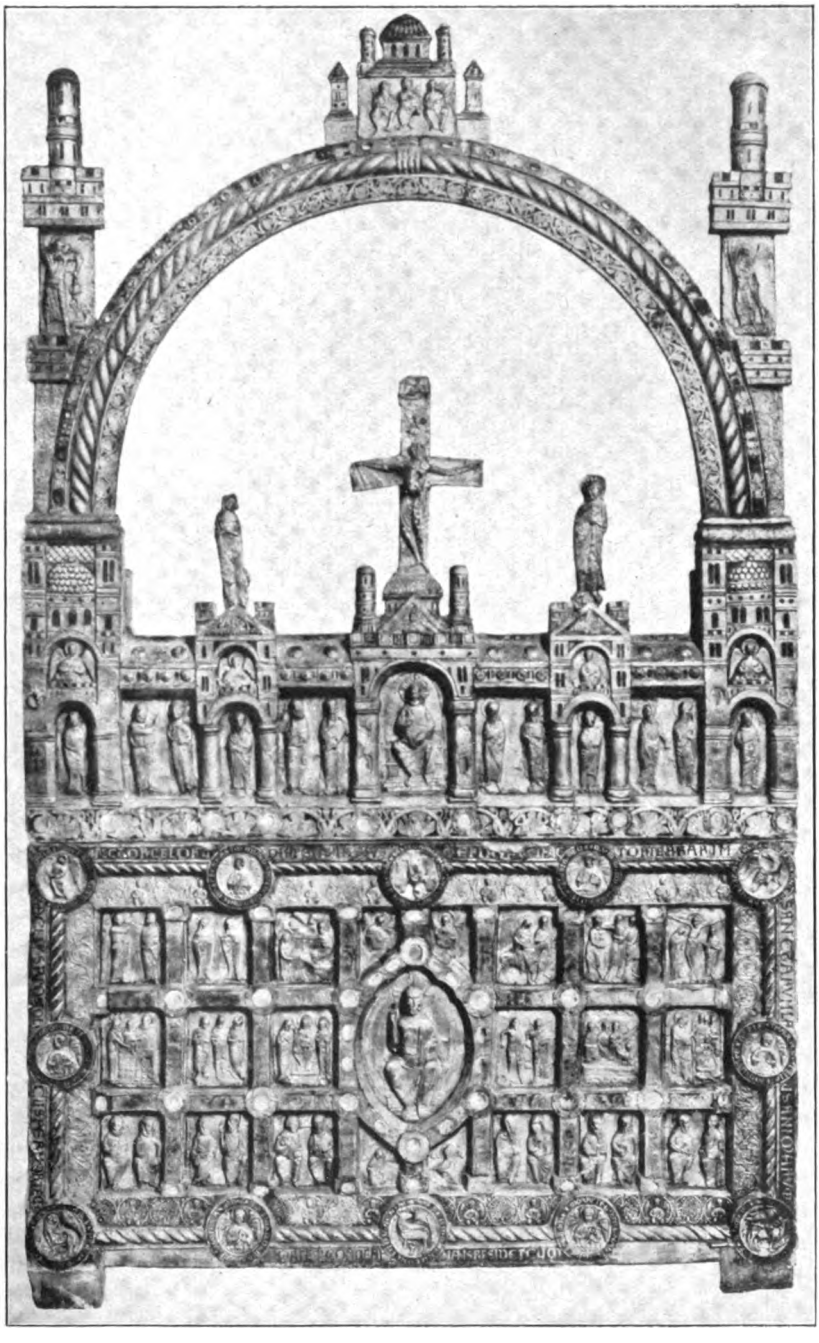

Alter fra Sahl Kirke ved Skive.

Digitized by Google

Digitized by Google

13. Absalons kirkelige Virksomhed, hans sidste Levetid og Død.

Abbeden og Historieskriveren *Arnold af Lübeck* er fuld af Beundring over Absalon og hans Styrelse af den danske Kirke. Allerede hans Formand Eskil havde med sin inderlige Fromhed bragt Velsignelse og udsaaet Klosterstiftelser lige til Sachslands Grænse, ja ud over denne; men *Absalon* stod i sin Iver for at fremme Troen i intet tilbage for ham. Med rund Haand skænkede han af sit Eje til Kirker og Klostre. Han sørgede for, at Klostret i Sorø fik skønne Bygninger og rigt

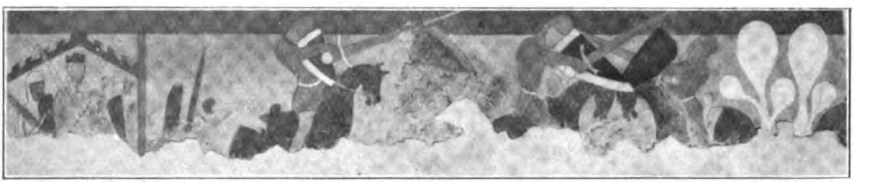

Kalkmaleri fra Aal Kirke ved Varde forestillende en Rytterkamp. c. 1200. Akvarel i Nationalmuseet.

Udstyr; til Domkirken i Lund gav han kostbare Lysekroner, store Klokker og andre Prydelser, alt til Guds Ære, men med Ydmyghed i eget Sind; derfor lod han over sin egen Bispestol anbringe et Krucifiks, for at alle, som nærmede sig med Bøjninger, ikke derved skulde synes at vise andre end den korsfæstede Ære. Skønnest blandt hans Dyder var hans uanfægtelige Kyskhed, han var som et skinnende Lys for alle dem, der kæmpede mod Kødets Fristelser, og hvor haard en Modstand der end mødte ham, holdt han aldrig op med ved Formaninger og truende Ord at arbejde for en renlivet Vandel. Det var Absalons Fortjeneste, — udtaler Arnold endvidere —, at han bragte alle Kirker inden for hans Ærkedømme til at følge samme Kirkeskik ved Gudstjeneste i Stedet for de mange rituelle Afvigelser. I det Hele var det denne saare kloge og hensynsfulde Mands store Evne at kunne bringe de mange, som levede i Splid, til at samles i Enighed.

Til dette Vidnesbyrd af en tysk Gejstlig om *Absalons Betydning* for Kirken svarer alle de Udtalelser, der lyder til os fra Kurien i Rom og fra høje Prælater i Danmark og de andre nordiske Lande, desuden fra verdsliges Mund; men derom vidner ogsaa, hvad der vitterligt i Absalons Styrelsestid blev udrettet for Troens Fremme og Ordningen af Kirkens Forhold, saaledes Kirkeretterne og lignende Overenskomster om Pligter mod Kirken, den rolige Vækst i Opbygningen af den kirkelige Stat. Et Punkt i Arnolds Udsagn er der særlig Grund til at fæste Opmærksomheden ved, nemlig Absalons Evne til at forsone og mægle.

Digitized by Google

Hellig Biskop, antagelig St. Nicolaus.
Miniatur fra Horne-Evangeliet i Nationalmuseet,
c. 1200.
Efter »Illuminated Manuscripts in danish Collections«.

Digitized by Google

Man er alt for tilbøjelig til at tænke sig ham som Stridsmand, medens han dog, saaledes som Sakse, Levnedsskildringen af Abbed Vilhelm og andre Kilder dvæler ved, netop ofte er den, der mildner de heftige, forhandler med de trodsige, forsigtig tier og bier, naar han føler, at Tidsfrist og Taalmod vil bringe Bedring og Klaring.

Efter Sejren over Bugislav synes Absalon ikke at have deltaget i Hærtog, hvorimod han vedblev at være Kong Knuds ypperste Raadgiver og højre Haand. Han havde fundet inden for sin egen Slægt saadanne Afløsere og Arvtagere, at hans Gerning vilde blive fortsat i den samme Aand og Plan.

Der var Enighed og Sammenhold i denne Slægt. Fra den tidligste Tid havde Absalons ældre Broder *Esbern* været hans Medkæmper og Hjælper i eet og alt, Fører af Fortroppen og fremmest i Skibsstavnen, hurtig i Raad og opfindsom i Udveje, dumdristig Vovehals og dog aldrig overlistet eller fanget, en virksom Godsstyrer og Bygherre, altid offervillig i Gaver til Kirker og Klostre. Om hans uforanderlige Kærlighed til Fædrelandet og Stolthed over dets store Fortid vidner den flammende Tale, som han holdt ved et af Kongen sammenkaldt Møde i Odense i Julen 1187. Her indløb Budskab om, at Jerusalem i Oktober Maaned var faldet i Sultan Saladins Haand. Alle var grebne af det sørgelige Tab, og Esbern Snare, som fremdrog de store Minder fra de Danskes Historie i Europa, opfordrede dem, der kunde kæmpe, til at drage til det hellige Land, og alle andre til at yde Bidrag til Korstoget.

I sin Fætter *Sunes Sønner Peder og Andreas* havde Absalon ment at finde de Mænd, der kunde afløse ham. Peder blev sendt til Paris for at uddannes, og den berømte Teolog Abbed Stefan i St. Genovefa Klostret, senere Biskop i Tournay, gav i flere Breve til Absalon følgende Vidnesbyrd om ham, der ogsaa kan tjene til Prøve paa Stefans snørklede Brevstil: „Eders Peder, men ogsaa vor, er blandt de ypperste i ædel Vandel; som I har ønsket, fylder vi ham med Udsagn af Fædrene og fremmer ham med Eksemplet af Brødrene. Dydig gaar han i Læresalen i Sandheds Skolegang, i Klostret sandelig ad Dydens Skolevej. Han suger til sig af Sandhed og Dyd som af to Yvere, saa at han snart vil staa som en stoppet Fedekalv eller en stærk Vædder, eller han vil som Afkom af Vædderne i Guds Faareflok selv kunne være Offerdyr paa Alteret". En anden Gang skrev Stefan om ham: „Ung af Aar er Peder alderstegen i Vandel, snild som Læresvend, bly mellem Klostermænd, altid er han Ros værd, da han aldrig efter Ros har Begær."

Selv om Peder følte sig aandeligt vel under disse Studier af skolastisk Mystik og var blevet regelbundet Kannik i Klostret, trivedes han ikke legemligt, og han maatte vende hjem (1183). Absalon saa, at han i den dygtige og fromme unge Mand kunde faa en værdig Af-

Digitized by Google

Absalons Ligsten i Sorø Kirke.
Stenen er først udført 1536 paa Foranledning af den dav. Abbed.
Fotografi.

løser til at overtage Bispesædet i Roskilde; foreløbig gjorde han ham til Kannik i Lund og til sin Medhjælper ved Ærkebispegerningen, men efter at Peder havde naaet den kanoniske Alder, valgtes han til Sjællands Bisp (1191). Ogsaa i Statens Tjeneste var han virksom, saaledes som Ledsager af Prinsesse Ingeborg, da hun sendtes til Frankrig, og under de følgende Forviklinger med Kong Filip, ligeledes da Stridighederne med Biskop Valdemar udbrød. Peder var ogsaa Fører af et uheldigt Togt mod Danmarks Fjende Markgrev Otto af Brandenburg; han blev taget til Fange, men undslap senere af Fængslet (1199).

Peder Sunesøn havde foruden Absalon andre gode Hjælpere og Raadgivere. Abbed Vilhelm i Æbelholt, der i hans unge Aar havde været hans Lærer, følte sig nøje knyttet til ham og kalder ham sit „andet jeg". Som sin Domprovst havde Peder den yngre Broder Anders,

Digitized by Google

dette Lærdommens Lys, der efter omfattende Studier i Udlandet havde virket som Lærer i Paris eller endog været en af disse Højskolers Rektor. Ved sin Hjemkomst blev han Domprovst i Roskilde og tillige Kansler hos Kong Knud (senest 1194), en Stilling, som han bragte i stor Anseelse. Ved sin i Bund og Grund fredelige Karakter, sin alsidige Viden og store administrative Dygtighed var han selvskrevet til at være sin Slægtnings Efterfølger paa Ærkesædet, og saaledes kunde Absalon ogsaa paa denne Maade siges at have beskikket sit Hus, da han efter i lang Tid at have skrantet saa sin Levneds Dag udløbe.

Der er bevaret os i Afskrift et højst lærerigt Aktstykke, der gengiver Indholdet af *Absalons sidste Villie*, saaledes som den blev udtalt for en hidkaldt Kreds vistnok i Fasten 1201. Testamentet nævner mange Slægtninge og Venner, ligeledes mange Ombudsmænd og Tjenere under ham, vi ser ham midt i hans Omgivelser, ikke blot dem, der nu er kommen til hans Dødsleje, men dem, som har staaet ham nær i hans Virksomhed i Kirkens og Statens Tjeneste. Hver enkelt faar sin bestemte Gave. Det vil dog være ganske urigtigt at drage nogen Slutning af Navne som savnes, eller af nogen Gaves formentlige Lidenhed i den Retning, at Absalon havde fattet Uvillie mod nogen; her kan mange Forhold have været bestemmende, og Absalon kan allerede forinden sin Død havde tildelt dem Gaver eller eftergivet dem Gæld. Hvor hjælpsom Absalon har været, fremgaar af de Laan, som hans Fætter Sune og dennes Sønner havde faaet, i alt 148 Mark Sølv, hvilke han nu eftergiver dem. Abbed Vilhelm bliver slet ikke nævnt, og hans Kloster faar kun en Sølvskaal, men Absalons Rundhaandethed over for dette Kloster maatte nu ophøre; Vilhelm udtaler efter Absalons Død, at han havde gennem 36 Aar givet det mindst 6 Mark Sølv hvert Aar, i alt over 250 Mark.

Karakteristiske er Absalons overordentlig rundhaandede Gaver til de „for Retfærdighedens Skyld landflygtige" norske Gejstlige, Ærkebisp Erik og fire Bisper, deres Klerke og Tjenerskab; til dem skænker han rede Penge, Sølvsager og Foerværk. De mange Mindegaver til hans Slægtninge taler smukt om hans personlige Følelser. Esbern Snare faar saaledes en smuk Sølvskaal, som Kunstneren Hildebrand har forfærdiget, desuden en lille Skaal, som deres Fader Asser Rig daglig brugte, Kansler Anders en Sølvskaal, som hans Fader Sune i sin Tid havde givet Absalon, hans Frænke Fru Margrete to Sølvskaale fra det hedenske Tempel paa Rügen. I det hele ses det af de mange Sølvkar, der uddeles, og hvoraf flere vender tilbage til Giveren, at det var i Genstande af dette Metal, at Kapitaler anbragtes, og Vederlag for modtaget Tjeneste ofte blev ydet. Af de Stiftelser, der modtog Gaver, er det Sorø Kloster, der betænkes rigeligst; Absalon tildeler det alt det

Digitized by Google

Fædrenegods, som han endnu ikke havde bortgivet; dog skulde Slægtens gamle Sædegaard Fjenneslev overgaa til Esbern Snare.

Onsdag i den stille Uge, 21. Marts 1201, sov Absalon hen, han blev begravet foran Jomfru Marias Højalter i Sorø Kirke.

14. Historieskrivningen i Valdemars-Tiden. Svend Aagesøn og Sakse.

Under Kong Erik Lam forfattede en Mand i Roskilde, formodentlig en Kannik ved Domkirken, et mærkeligt Arbejde (c.1140). Det var det første Forsøg her i Landet paa at skrive en *Danmarks Historie;* den gaar fra den Tid, da Kristendommen kom til Landet, indtil Beretterens Samtid. Fremstillingen af de ældre Tidsrum er kortfattet og har mindre Interesse. Forfatteren støtter sig væsentlig til og afskriver til Dels Adam af Bremens Værk, men mange Oplysninger har han dog selvstændig indsamlet. Ved Svend Estridsons Sønners Tid bliver Fremstillingen udførligere, og hele Kong Niels' Regeringstid synes Forfatteren at have gennemlevet i en ældre Alder; han har taget Forholdene skarpt i Øje som den selvstændigt dømmende Mand han var. Imellem Middelalderens Skrifter har *Roskildekrøniken* den helt usædvanlige Egenskab næsten mere at være dømmende end berettende. Stadig tager Forfatteren Standpunkt over for de enkelte Mænd; han vurderer Begivenhederne politisk eller moralsk; dog er det ikke muligt at faa hans almindelige politiske Stade i Sigte. Han ser hellere mægtige Høvdinger end kraftige Konger, men hvordan dette kan forenes med hans almuevenlige Betragtninger er ikke klart. Derfor er hans Dom jævnlig flakkende, baaret af Tvivlelyst eller Hang til at have en Opfattelse, der afviger fra den almindelige. Man mærker en Roskilde-Borgers Skinsyge over for Odense og Ringsted, som har faaet nationale Helgener; personligt Bekendtskab og Venskab farver ofte Belysningen. Naar Erik Ejegod saaledes beskyldes for at have bragt mange og uretfærdige Love i Anvendelse, — hvad ingen andre Kilder nævner, medens netop Kongens Indskriden mod Høvdingernes Overgreb bliver omtalt —, fristes man til at tænke sig Forfatteren personlig ramt, man mindes en besynderlig Indskrift paa en Ligsten i Roskilde over Helge, Raadgiver hos Kong Niels og død 1128, han roses bl. a. for at have befriet Kannikerne i Roskilde for en Skattepligt, som Raadgivere hos tidligere Konger havde paalagt dem. Paa Grund af denne Beretters Ensidighed ser vi da ogsaa alle Historikerne i den nærmest følgende Tid, skønt de benytter hans Krønike, tage Afstand fra hans Domme uden at nævne ham; „han lyver" er der tilskrevet med en Haand fra en senere Tid.

Digitized by Google

Fra Roskilde stammer en anden Krønike, der for saa vidt kan siges at staa den allerede omtalte Krønike nær, som den synes at stræbe efter at fuldstændiggøre den ved at fortælle danske Oldsagn fra Tiden før Kristendommens Komme; den har desuden fra Krøniken laant enkelte Udtryk og Talemaader. I Aand og Interesser er dens Forfatter dog af en vidt forskellig Art, idet han ret barnligt forstaar at give sig Fantasien i Vold og især søger at indsamle farverige Myter og Sagn. Den af ham meddelte Overlevering stammer næsten helt fra Egnen om Roskilde og Lejre; flere af disse Sagn er ogsaa fortalt af Sakse, men af ham fyldigere og skønnere. Et Træk er særlig ejendommeligt for denne „*Lejrekrønike*", nemlig Forfatterens Had til Tyskland og dets Konger. Vi kender denne Følelse fra Svend Aagesøn og hos Sakse, men den faar her et næsten stærkere Udtryk, og Udtalelsen er i alt Fald i Tiden den første, idet Krøniken maa anses for skrevet c. 1150.

Efter den sure Roskildekrønike skulde der i dansk Historieskrivning følge et Modstykke, en frejdig og begejstret Skildring af Fortiden og Samtiden, med Fortællerens frie Valg af, hvad han vilde meddele. *Svend Aagesøn* var af en berømt, især til Jylland knyttet Slægt; han nedstammede fra Thrugot Fagerskind og Thorgunn, der i Følge sit Tilnavn „Langlivet Moder" vistnok har overlevet sin Mand længe, hvorfor hendes Søn Svend, Knud den Helliges Hirdmand, da ogsaa gerne betegnedes som Thorgunnesøn (Thrundsen); hun var Moder til Erik Ejegods Dronning Bodil, Farmoder til Ærkebisp Asser, Oldemoder til Ærkebisp Eskil. Historieskriverens Fader Aage Kristiernsøn havde kæmpet paa Erik Emunes Side, Svend selv havde gjort Tjeneste under Kong Valdemar, som han berømmer højt, ligesom han med sværmende Beundring ser op til hans skønne Dronning Sofia. Svend har som ung Mand været sendt til Frankrig for at uddannes i Landets lærde Skoler, vistnok især i Chartres; han har der faaet gode Kundskaber i Latin, som han skriver med Dygtighed, og han viser Kendskab til Roms Digtere og til andre latinske Forfattere.

Svends første litterære Forsøg er en Gengivelse paa Latin af den af Kong Knud og Absalon paa Dansk nedskrevne *Vederlagsret*, som han ret frit genfortæller. Men han vilde ogsaa skrive om *Danmarks Fortid*, da han ved Læsning af de romerske Historikere følte Savnet af, at ingen havde skrevet om de danske Kongers Bedrifter, skønt de dog fra Oldtiden af havde udført Gerninger, der i lige saa høj Grad fortjente at erindres og at blive prist. Imidlertid vilde Svend kun fremdrage de Begivenheder, der især havde Krav paa Berømmelse, og da han naaede Svend Estridsøns Sønners Tid, erfarede han af Absalon, at hans Fælle i Hærtjenesten Sakse, der besad en saa fin latinsk Sprogkunst, var i Færd med at behandle dette Tidsrum. Derfor er hans

Digitized by Google

Fremstilling af de fem Svendsønners Regering kun kortfattet, og først da han naar Borgerkrigens Tid og de Tildragelser, hvori han selv har medvirket, bliver han udførligere. I sin Fremstilling naar han til det samme Tidspunkt som Sakse, den endelige Betvingelse af Pommern (c. 1185).

Svend har benyttet de i Danmark skrevne historiske Skrifter, Roskildekrøniken og Beretningerne om de to danske Helgener af Navnet Knud, men frem for alt har han indsamlet Traditionen. Man mærker ikke hos ham nogen særlig Interesse for Kirken; hvad der fylder hans Sind, er Minderne om Krigerfærd og mandig Daad, om dygtige, fremskuende Konger. Skjold var vor første Konge, og han var et Skjold for alle vore Grænser; han skildrer med største Liv Uffes Kamp paa Ejderøen og dvæler udførligt ved Thyras kloge og mandige Omsorg for at værne Landet ved at rejse Danevirke mod Sachserne. Mod dette Folk udtaler han den samme stærke Uvillie, der kommer frem hos Sakse.

Saaledes var der sket Tilløb og Begyndelser til at faa en virkelig Danmarks Historie skrevet. Omsider fremstod en Mand, der paatog sig at forfatte en saadan. I Omfang er den som en hel Litteratur; i indre Værd har den et Højdestade ved at præges af den dybeste Kærlighed til det danske Folk og dets Fortid, men samtidig af Sans for al alvorlig menneskelig Gerning og Stræben. Da en Menneskealder senere Snorre Sturlason skrev de norske Kongers Historie, var hans Arbejde Slutværket i en lang Række forud gaaende Kongesagaer, den modneste Frugt i den ædleste Form af en af mange Sagamænd dyrket litterær Virken. Anderledes var det med den danske Historikers Værk. Af hans Art havde ingen Forgænger været, og ingen skulde gaa i hans Spor, dertil var hans Særpræg for stort, baade i Syn og i Kunst, i Fortrin som i Brist.

Vi vilde gerne vide noget om *Sakses Person*, hans Stilling og Levnedsløb, men han er selv ganske tavs derom, og andensteds fra siges os næsten intet. Svend Aageson har af Absalon faaet at vide, at Sakse, med hvem Svend har tjent sammen (han er hans *contubernalis*), vil skrive udførligt om Danmarks Historie under Kong Svends Sønners Regering, hvorfor han selv taler kort derom. Absalon paalægger i sit Testamente Sakse, der er hans Klerk (d. e. Brevfører, Sekretær) at tilbagelevere til Sorø to Bøger, som han har laant. Denne Sakse har jo efter al Rimelighed været Historikeren. Vi kan næsten slutte os til, hvilke de to Bøger var, idet vi ved, at Absalon har ejet Valerius Maximus' Anekdotesamling om den romerske Historie, og der er endnu bevaret et Haandskrift af Justinus' knappe Verdenshistorie, som Absalon har skænket Sorø Kloster; begge disse Forfattere fra den romerske

Digitized by Google

Kejsertid hører netop til Forbillederne for Sakses latinske Stil og Sprogvendinger.

Sakses nære Forhold til Absalon fremgaar af hele hans Bog, foruden at dens Fortale oplyser, at Absalon havde overtalt ham til at skrive Danmarks Historie, skønt han var „den ringeste Mand i hans Tjeneste", en Selvvurdering, som jævnlig anvendtes af Forfattere og hørte til god Tone. Hvis vi af den Aand og Egenart, der præger Sakses Arbejde, vilde drage Slutninger om Forfatterens Livsstilling, maatte vi afgjort sige, at intet peger paa en Mand i Kutte eller i Præstedragt; Værket er derfor saa ganske forskelligt fra alle andre Krøniker. Skønt Sakse fordømmer Hedenskab og Vantro, omtaler han Kirkens Historie meget lidt; Klostre nævner han kun lejlighedsvis, Benævnelser som Benediktinere, Cisterciensere og lign. forekommer aldeles ikke. For saadanne staaende Udtryk i næsten alle Middelalderens Skrifter som „den gamle Fjende" (Djævelen) har han ikke Brug, Bibelsteder anføres aldrig, Mirakler forekommer næsten ikke. Hermed stemmer fuldkomment, at det er den klassiske og hedenske Oldtids Udtryksmaade, som præger hans Stil (Guddomme, Templer, Ypperstepræster, Spaamænd). Hans egentlige Emne er Bedrifter og Gerninger i den ydre Verden, ikke derimod de store Optrin paa Troens, Anskuelsernes og de aandelige Rørelsers Omraader.

Sakse har om sin egen Slægt oplyst, at baade hans Fader og Farfader har tjent Kong Valdemar som Krigere. Det Tilnavn Grammaticus, som Sakse gerne bærer, stammer fra den saakaldte Jyske Krønike (1340), der betegner hans Værk som forfattet af den udmærkede Sprogkyndige, Sakse *(egregius grammaticus)*. Hans Evne til at skrive Roms Sprog, som det lød hos Forfatterne fra den romerske „Sølvalder", har altid været beundret, men man faar Indtryk af, at Sakse har vundet sit Herredømme over Latinen ved Selvstudium af klassiske Værker. Især har han tilegnet sig Vendinger og Udtryk fra Valerius Maximus, desuden fra Sallustius, Curtius Rufus og Justinus. Mulig har han studeret i Udlandet, men nogen her vunden Erfaring har ikke givet sig Udtryk i hans Værk; enkelte Udsagn om geografiske Forhold i sydlige og vestlige Lande maa bero paa Misforstaaelse. Landene Vest for Rhinen synes ham ubekendte. Ingen Flod eller By i Frankrig nævnes, end ikke Paris, dog har han undtagelsesvis den Efterretning, at Knud den Store belejrede Rouen, hvad der er ganske urigtigt; om Beliggenheden af Aquitanien (Landet Syd for Loire) har han aabenbart en falsk Forestilling. Noget Kendskab til den efter Oldtiden fremkomne historiske Litteratur i Udlandet mærker man ikke heller; hvor han berører saadanne Emner, synes Udtalelsen laant fra andre Kilder. Ikke heller forstaar man, hvorledes Sakse, hvis han havde kendt Ud-

Digitized by Google

landets Historikere, vilde have undladt at se, at der paa Carl den Stores Tid med Vikingetogterne indtræder et helt nyt Afsnit i Nordens Historie, medens man efter Sakses Fremstilling maatte antage, at Vikingetiden var begyndt mange Aarhundreder tidligere.

Norske Forfattere har fremhævet, hvorledes Fremstillingen hos Sakse af Kong Valdemars Togt til Norge 1168 viser et saa godt Kendskab til de hjemsøgte Steder, at man maa antage, at Sakse har været om Bord paa Flaaden. Skaanske Historikere har fremdraget, hvor nøje Sakse er fortrolig med enkelte Egne af Skaane, hvoraf man drager den Slutning, at han har hørt hjemme i denne Landsdel. Danske Lærde har peget paa, med hvor megen Kendskab til de topografiske Forhold i Østersølandene, lige indtil Enkeltheder, Vendertogene er skildret, hvoraf mange har sluttet, at dette skyldtes Selvsyn. Saadanne Iagttagelser, der vilde kunne forøges med Henvisninger til hans Skildringer af andre Egne og Lande, tør dog ikke gøres for ofte, da de saa snarere peger paa en anden Egenskab hos Sakse: hans Evne til at sætte sig ind i Situationer og have de givne reale Forhold for Øje, hans ufortrødne Udspørgen og Stræben efter at forstaa Begivenhedernes Gang.

Den Mand, der har Fortjenesten af at have kaldt Sakse til historisk Virksomhed, har sikkert ogsaa understøttet ham rundeligt dertil. Den Opgave, han satte sin Klerk, var at skrive Folkets Historie fra de ældste Tider; anderledes kan Sakses Ord i Fortalen ikke forstaas, og det er rent tilfældigt, naar Svend Aagesøn kun har hørt omtale, at Sakse var beskæftiget med Svendsønnernes Historie. Absalons Interesse for hele Danmarks Historie fremgaar ogsaa af hans og Kong Knuds Behandling af Vederlagsretten fra Knud den Stores Tid og af dens Skæbne og Ændringer under de følgende Konger. Men vi har ogsaa Grund til at tro, at den indsigtsfulde Leder af Kirkens og Statens Anliggender har lige fra det Øjeblik, han indtraadte i Statens Tjeneste, indset Nødvendigheden af, at der til Vejledning for Styrelsen blev ved førte Aarbøger gjort Optegnelser om Øjeblikkets Begivenheder. Herom faar vi formentlig Oplysning ad indirekte Vej. Der findes en anden vigtig Kilde til Kundskab om det 11. og 12. Aarh.s Historie, nemlig *Knytlinga-Saga*, der er forfattet af en Islænder ved Tiden 1270. Imellem Sagaens og Sakses Skildringer kan der være Afvigelser i mange Enkeltheder, men man lægger ogsaa Mærke til, hvor nøje Sagaens Beretninger om Begivenheder i Tiden fra Erik Lams Død, under Borgerkrigen og paa Valdemar I's og hans Sons Tid, falder sammen med Sakses Fremstilling, uden at dog Sagaen har udskrevet denne, saaledes at begge synes at have støttet sig til en fælles Kilde.

Den Formodning ligger da nær, at *Absalon*, saa saare han som 20-aarig Mand blev virksom i Statens Tjeneste, har sørget for, at *Optegnel-*

Digitized by Google

ser gjordes om de Begivenheder, der hændte, og om de Togter, der foretoges. Derved vil ogsaa den Forskel kunne forstaas, der præger Fortællingen hos de to Forfattere, idet Sagaen giver den mere objektive Beretning om det faktisk hændte, medens Sakse ved Besked om Motiver og Hensigter; han tager Standpunkt og dømmer. Man vil heller ikke ret kunne tænke, at de mange Togter mod Venden, over en Snes i Tal, kunde forholdsvis saa godt holdes ude fra hinanden, og at deres Rækkefølge saa nogenlunde kunde være bevaret, som det er Tilfældet, medmindre der havde foreligget en saadan Aarbog at følge. Naar hverken Knytlinga eller Sakse benytter Aarstal, følger de begge et litterært Princip, hvorefter disse ikke var paa deres Plads i en berettende Fremstilling.

Skriver i Færd med at tilskære Pergamentet.
Miniatur fra 1255.
Efter »Bogvennen« 1901.

Over for *Tidsregningen* havde Sakse i øvrigt en vanskelig Opgave. Tidspunktet for Begivenheder i Danmark, regnet fra Kristi Fødsel, kendtes kun fra den Tid, da Frankerne begyndte deres Mission her i Landet, og da de tyske Konger angreb det; Aarstallet derfor kunde læses i Tyskernes Aarbøger og hos Adam af Bremen. I Danmark begyndte Aarbøger først at føres i det 12. Aarh. paa Borgerkrigenes Tid; de faa Aarstal inden for det 11. Aarh., som Roskildekrøniken giver, er meget urigtige og fundne ved senere Udregning. For Oldtidens Vedkommende indeholdt kun Kongerækkerne et vist Støttepunkt, og af saadanne Lister, der optæller indtil 50 efter hinanden følgende Konger, fandtes der flere, som ogsaa er bevaret til vor Tid. Et vist Kendskab til Rækken af Konger var vel nok krævet af enhver, der vilde anses for at besidde større aandelig Modenhed.

Sakse naar i sin Fremstilling til Knuds og Absalons endelige Sejr over Hertug Bugislav (c. 1185), som ogsaa er det Tidspunkt, ved hvilket Svend Aagesøn og Knytlinga-Saga standser. Vi maa altsaa tænke os Sakse arbejde paa sit Værk i de sidste Aartier af Aarhundredet. Det seneste Tidspunkt for Tilblivelsen kunde synes givet, naar han i Knud den Helliges Historie omtaler som endnu levende Birger Jarl Brosa (død 1202), men saadant kan fra Nedskrivningstiden være bleven staaende i det langt senere afsluttede Værk. Ved at tilegne Absalons Eftermand (fra 1201) Andreas Sunesøn sit Arbejde og ved at omtale Valdemar Sejrs Erobringer hinsides Elben (1206 og 1208) føres vi til at antage, at Værket er bleven afsluttet i de nærmeste Aar efter disse Tog og før 1219, idet Sakse ikke omtaler det berømte Tog til Estland.

Digitized by Google

Man vilde gøre sig en besynderlig Forestilling om Sakse ved at tænke sig ham som Studerekamrets Mand, der, med skrevne Krøniker foran sig, valgte mellem *Kilder* og gjorde Uddrag af dem. Vi kan paavise Kilder, som han har benyttet (Adam af Bremen, Roskildekrøniken), dog næsten aldrig ved at gentage deres Ord. Ved Siden deraf har han imidlertid kendt andre, som nu er tabte, og fremfor alt har han været udholdende som ingen anden i at udspørge enhver, som han traf paa eller som han opsøgte, om Fortidens Begivenheder. Han har færdedes med opmærksomt Øre og vidunderlig Hukommelse i disse Kredse af Krigere, Hirdmænd og Statsmænd, — mange Meddelelser har han sikkert faaet fra Esbern Snare —, han har lyttet til, hvad en Stridsmand som Lukas Englænder, der var saa vel underrettet i Historie, har fortalt, og fremfor alt har han udspurgt Islænderne, hvis Kvad fra Fortiden og hvis Beretninger om nyere Tider han særlig fremhæver som sine Kilder.

Skriver ved sit Arbejde. (Apostlen Paulus.) Miniatur fra 1255. Efter »Bogvennen« 1901.

De talrige *Digte hos Sakse* udgør en Ejendommelighed hos ham og peger tillige paa, hvor bestemt han havde valgt sin egen Stilform. Det var ganske almindeligt hos Historieskrivere i disse Aarhundreder, at de i deres Værker indstrøede Digte, men vel at mærke Poesier, hvori deres egne Stemninger og Meninger fik Udtryk. Sakse vilde med sin store Rimekunst med Lethed have kunnet forme saadanne, men af hans Værks mange Digte, i en Snes forskellige Versemaal, er ikke et eneste af denne Art; de indeholder hans Gengivelser af de olddanske eller islandske Digte, som han havde hørt hos sine Hjemmelsmænd og nu med Forstaaelse af deres historiske Værdi og Skønhed omklædte i latinsk Dragt.

Den islandske Fortællekunst har en af sine mesterlige Egenskaber i Evnen til at kunne indramme. Den forstaar at samle Skildringen om en enkelt Skikkelse eller Handling og binder derved Tilhørernes Opmærksomhed. Dette gælder de enkelte Afsnit og den hele Saga, Fortælleren forstaar at ordne vel og at inddele stærkt. Denne Egenskab mangler Sakse ganske. Hans Værk synes rent tilfældigt formet i Bø-

Digitized by Google

ger, det risler ustandseligt fremad, her er ingen Milepæle sat eller Hvilepladser angivet, ingen Tilbageblik paa, hvad Folket nu er naaet til, eller nogen Bebudelse af, hvad der forestaar. Vi lærer en Person at kende, naar han griber ind i Begivenheden, men ved hans Fortid og Udvikling, end sige ved hans Forfædre, dvæler Sakse ikke.

Den, som har Formen alt for let i sin Magt, saa at han smidig kan bøje den i skiftende Folder, og som lokkes end mere dertil ved i sin glimrende Hukommelse at bevare et Forraad af de klassiske Forfatteres Fraser og Vendinger, vil let komme til at forsynde sig mod Indholdet, særlig mod dets aandelige Art og Særpræg. Det er ubestrideligt, at *Sakses Sprogkunst*, hvor meget man end kan beundre hans Færdighed, ogsaa kan give Ubehag og vække Mistro, og dog var det Uret ikke at erkende, at der bag denne fremmede Klædedragt findes et Sind og Gemyt af dansk Støbning, netop med Sans for det særlig nordiske eller danske, og med Forstaaelse af Ejendommeligheder eller Egenart hos de enkelte Dele af Befolkningen.

Sakses rummelige Sans, hans aabne Sind for Skønhed og Egenhed af mange Haande Art, om end især for alt, hvad der aabenbarer sig gennem Menneskers Handlinger, viser sig ogsaa overraskende over for *Naturen*. Ikke blot dvæler Sakse gerne ved mærkelige Naturforhold, ved fjerne Steder i Oceanet og ved ejendommelige Forhold ved danske Strande, men han har Øje for det milde og frodige Jordens Dække, for vore svale Skoves Stilhed og for de duftende Enges Velbehag, for Sjællands rige Skønhed. Sakses Sans for yndig Natur er et Forbud om Folkevisens Komme langt mere, end den er i Slægt med Opfattelsen af Naturen i Oldtiden.

Det har været Sakses Skæbne i de sidste hundrede Aar, at han stadig tildrager sig større Opmærksomhed ved sin Skildring af Danmarks Oldtid. Allerede i ældre Tid har hans Fortællinger om mangfoldige Mænd og Kvinder i høj Grad fængslet Fantasien og affødt Digtning, — en Skikkelse som Hamlet er gennem Shakespeare bleven kendt over den hele Verden, —, i den nyeste Tid har hans Oldtid været en Guldgrube for den Videnskab, som har kastet sig over fjerne Tiders Tro og Overtro, Sagn og Digtning, Fortidens Naturopfattelse og aandelige Forestillingskreds (alt, hvad der nu kaldes *Folklore*). Sakse har intet forsmaaet af, hvad der meddeltes ham om disse mørke Tidsrum. Ingen Forfatter i Landene Syd for os har vist en tilsvarende Interesse for sit Lands hedenske Myter og Sagn eller genfortalt i latinsk Form Digtene fra dets Oldtid. Sakse har ikke været for fornem til at meddele alt sligt, højt eller lavt, dybsindige Udsagn og barnlige Remser; hans Værk kommer nu dem til Nytte, der har set Betydningen af disse Overleveringer, deres Tilknytning til andre Forestillinger hos Folkene, de-

Digitized by Google

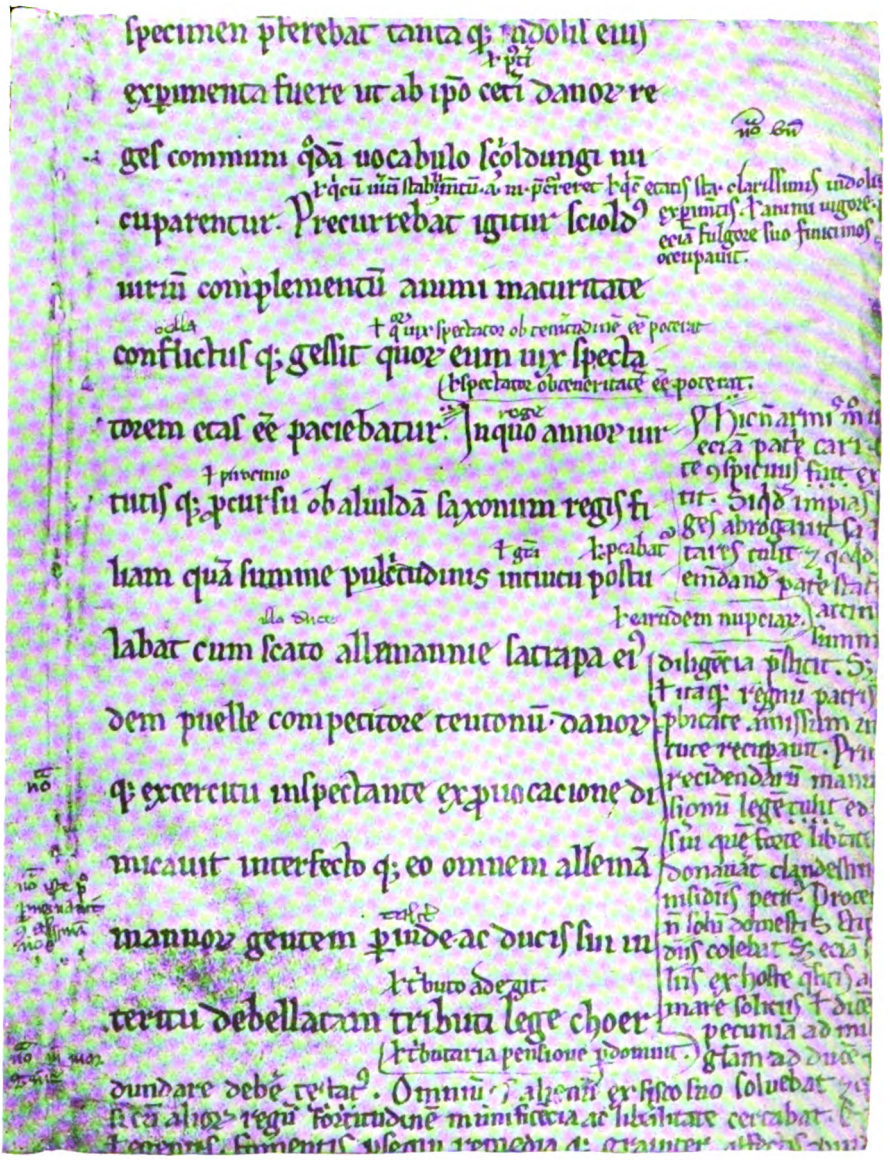

Side af det i Angers fundne Brudstykke af et Haandskrift af Sakses Historie, nu i det Kgl. Bibliotek.
Fotografi.
Haandskriftet synes at hidrøre fra Sakses Studiekammer.
Sidens Tekst omhandler Kong Skjolds Historie.

Digitized by Google

res Vandringer ud over Landene, ligesom man jævnlig er bleven de historiske Begivenheder var, som har affødt den brogede Fortælling eller det skønne Digt.

Den *Kærlighed til Fædrelandet*, der vælder frem overalt i Sakses Værk, lader ham dog ikke gøre Uret mod vore Slægtninge i Norden. Han taler ofte med Berømmelse om Svenske, Norske og Islændinger og dvæler gerne ved de andre nordiske Landes Historie. Han lægger ikke heller nogen Uvillie mod fremmede Nationaliteter for Dagen, men som det er sædvanligt ogsaa hos Udlandets Historikere, mærkes stadig hans eget nationale Standpunkt. Kun over for eet Folk nærer han Mistro, Sachserne, til Dels i det hele Tyskerne; han imødeser, at disse sydlige Naboer vil berede os Farer, ikke blot ved at fratage os Land, men ved at ændre vor Kultur. Dette Syn var jo ikke urigtigt, saaledes som det Slægtled, der fulgte efter Sakse, klart skulde erfare.

Der er bevaret fire Blade af et gammelt Haandskrift paa Pergament, der lader os se ind i *Sakses Arbejdsmaade*, ligesom det ogsaa lærer os, hvordan i det hele en Forfatter virkede paa de Tider, da Skrivematerialet og Skriftarterne endnu var saa lidt bekvemme for den arbejdende Haand og Hjerne. Man vil paa den her gengivne Side af Haandskriftet lægge Mærke til den store Afstand mellem Linierne paa Pergamentet, hvorved der aabenbart er tilsigtet at skaffe Plads for mulige Rettelser eller Tilføjelser. Saadanne er da ogsaa hist og her anbragt og med en Haand, som synes samtidig med Skriften i den oprindelige Tekst. Disse Rettelser og Tillæg viser sig at være gaaet ind i den Tekst af Sakses Værk, som foreligger i den første trykte Udgave, ved Kristiern Pedersen 1514, og som er den eneste, vi kan holde os til for det hele Værk, idet kun ganske faa Blade af enkelte Manuskripter er bevaret til vor Tid. Dette Brudstykke fra Angers fører os derfor ind i Sakses Arbejdsstue. Han har ladet en foreløbig Renskrift af sin Bog udføre, og denne bliver læst op for ham. Som den ypperlige Sprogmand og Stilkunstner han var, finder han, at et og andet Udtryk bør ombyttes og en og anden Vending ændres; han dikterer dette til Skriveren, som indfører det oven over Teksten, for at det kan overvejes og mulig indgaa i en ny Renskrift. Dette var paa hin Tid den gængse Maade, hvorpaa en Forfatter arbejdede; han havde en skrivende Hjælper ved sin Side, og „at diktere" var det brugte Udtryk for at forfatte. Men de bevarede Blade belyser særlig træffende Sakses kræsne og omstændelige Stilkunst.

Digitized by Google

15. Kong Knud dør. Valdemar bliver Konge og fortsætter sine Erobringer af tyske Lande. Hans Togter til Landene ved Østersøen og Erobringen af Estland.

Ikke længe efter Absalons Død blev ogsaa Danmarks Konge bortkaldt, og Riget gled ind i et nyt Afsnit af sin Storhedstid.

Kong Knud havde nydt almindelig Anseelse hos sit eget Folk som hos fremmede. Han var en smuk, højvoksen Mand — han maalte halvsyvende Fod —, hans Optræden var altid kongelig; men hans tilbageholdne Væsen lod ikke de Egenskaber som kæk Kriger og dygtig Hærfører komme til Skue, som han dog besad, hvorimod hans Holdning viste ham som den forsigtige Styrer af Landet, der gerne lyttede til og fulgte Raadgiverens Raad. Knuds Mangel paa stærkt Særpræg har haft den Følge, at han i Modsætning til de fleste andre Konger ikke fik et Tilnavn. Han havde aldrig jaget efter Livets Glæder, man saa ham under Messen i alvorlig Andagt, helt optaget af Psalteret eller Bønnebogen. Han blev kun 40 Aar gammel, og dog havde hans Skikkelse et aldrende Præg, hvilket Indtryk ikke blev formindsket, naar man saa ham ved Siden af Dronning Gertrud, der var en halv Snes Aar ældre end sin Ægtefælle. Kongen mistede sin barnløse Hustru fem Aar før han selv kaldtes bort den 12. November 1202. Knud havde i sine yngre Aar været Statholder i Skaane; Dronningen skænkede en Guldkrone til Lundekirken, hvori hun var viet, og hun fik sit Gravsted i Væ Kirke. Kongen selv stedtes til Hvile i Ringsted Kirke.

Danmarks nye Konge var en afgjort Krigernatur. Hvis det kan siges, at Danmark ved at vinde de mange Udenværker uden for dets nordiske Lande havde skabt sig en farefuld Stilling, er det i alt Fald sikkert, at Kong *Valdemar* styrede dem med Mod og forudseende Klogskab. Først maatte han tvinge den stærke Fæstning Lauenburg til at lystre sig, og ved at indeslutte den med en stor Hær nødte han den til at give efter. Som Betingelse for Overgivelsen fordrede Forsvarerne, at Grev Adolf skulde have sin Frihed tilbage, og saaledes kunde da Greven efter at have stillet et betydeligt Antal Gidsler drage til sit Stammeland Grevskabet Schauenburg for der at leve Resten af sit Liv.

Valdemar gav sin unge Søsterson Albert af Orlamünde Holsten tilligemed Borgen Ratzeburg som Fanelen og havde i ham fundet en ligesaa dygtig som tro Styrer, der i høj Grad ophjalp Landet. De tre Bispedømmer Lübeck, Ratzeburg og Schwerin bleve stillet direkte under Kongen, hvad der ogsaa var Tilfældet med Ditmarsken. For Lübeck oprandt en særlig lykkelig Tid, da Valdemar gav Byen en Række vigtige Privilegier og Begunstigelser. Støttet af dem kunde Byen udvikle

Digitized by Google

en højst indbringende Handel med alle de under den danske Konge hørende Lande.

I Aaret 1208 udbrød en Krig af ret mærkelig Art, idet den mindre blev ført mellem Sveriges og Danmarks Konger end mellem Svenske og Danske. Den var foranlediget ved den gennem et Par Menneskealdre fortsatte Kamp om den svenske Trone mellem to Kongestammer. Stamfædre for de to Slægter var Kongerne Sverker og Erik den hellige; i nogle Aar havde den førstes Sønnesøn *Sverker* været Konge, da han blev saa stærkt trængt af *Erik Knutson*, Sønnesøn af Erik den Hellige, at han var nødt til at flygte til Danmark for her at søge Hjælp hos sine Slægtninge. Sverkers Moder var en Datter af Stig Hvidlæder i Skaane i hans Ægteskab med Kong Valdemar I's Søster Margrete, og Sverker havde været gift med en Datter af Ebbe Sunesøn til Knardrup (ved Hillerød). De danske Stormænd og særlig Suneslægten hjalp ham da ogsaa med en Krigerskare, hvis Anfører Ebbe Sunesøn var; ved hans Side stod hans tre Brødre Lars, Jakob og Biskop Peder af Roskilde. Kong Valdemar har sikkert ogsaa understøttet sin Slægtning, selv om han mulig har undgaaet ethvert Udseende af, at han som Landets Konge ydede ham Hjælp. Ved *Lena* (Kungslena) i Vestergötland stødte Hærene sammen (den 31. Januar 1208), og det blev et sørgeligt Nederlag for de Danske. Sverker maatte flygte og Ebbe og Lars faldt. Danske og svenske Folkeviser sang senere om, hvorledes Fruerne sad i Højeloft og ventede deres Herrers Komme, „Hestene kom blodige hjem og Sadlerne, de var tomme". To Aar senere gjorde Sverker igen et Forsøg; han led et nyt Nederlag i Nærheden af den gamle Kampplads (ved Gestilren) og blev dræbt. Efter nogen Tid ophørte det fjendtlige Forhold til Sverige, og nu var det den anden Kongeslægt, som søgte en Brud i Danmark; Erik Knutson ægtede Kong Valdemars Søster Rikiza.

Kriger fra Valdemar Sejrs Tid. Fra den metaldrevne Altertavle fra Odder Kirke. (Nationalmuseet).

En Fjende, der længe havde været kuet til Tavshed, skulde ved Kong Valdemars Godhed faa sine Baand løste og paa ny volde Landet store Vanskeligheder. I Aaret 1205 havde Kongen taget den bøhmiske Prinsesse *Dagmar* til Ægte. Glæden ved en Bryllupsfest gav sig jævnlig det ydre Udtryk, at Fanger blev frigivet. Den fromme Dronning bad paa Bryllupsmorgenen sin Brudgom om at give *den fangne Biskop*

Digitized by Google

Valdemar løs fra hans Lænker og Fangetaarn. Kong Valdemar indvilligede deri, og Bispen drog derefter til Rom. Man skulde nu erfare, at hans Fængselstid kun havde skærpet hans Had mod Kongefamilien og mod Danmark indtil Uforsonlighed, at hans Planer stadig var højtflyvende, og hans Evne til at indsmigre sig steget. Han besad sin Fader Kong Knud Magnussøns hele vindende Optræden, der let skaffede ham Venner, som fik Tillid til ham, medens han samtidig synes at have arvet Farfaderen Kong Erik Emunes grænseløse Upaalidelighed.

Kort over Kong Valdemar Sejrs Erobringer.
De til Rügen hørende Landskaber paa Fastlandet er skraverede.
Efter »Danmarks Riges Historie.«

Uagtet han inden Løsladelsen havde svoret med dyr Ed, at han ikke vilde virke til Skade for den danske Konge, stillede han sig straks til Tjeneste hos Danmarks Fjender. Han lod sig paa ny vælge til Ærkebiskop i Bremen (1207), og vel blev han lyst i Band af Paven, men hans Tilhængere fik ham for tredie Gang sat i Bispestolen, og han forstod at holde sig i Stillingen ved at tilvinde sig Gunst hos Borgere og Bønder.

Omsider blev han dog fordrevet. Endnu et Efterspil skulde hans politiske Bane faa, idet han, efter at Kong Valdemar var bleven taget til Fange paa Lyø, dukkede frem af det Kloster, hvor han havde søgt Ophold, og viste sig med Venner fra Bremen i Marken paa den holstenske Greves Side over for de danske Vaaben. Snart maatte han dog ty tilbage til Klostercellen, og i en saadan døde han nogle Aar efter i Citeaux (1236).

Landene ved Dünas Munding og ved den store Bugt bag ved Øsel og Dagø var vedvarende et hedensk Omraade ved Østersøkysten, uagtet Russerne i Nord og Venderne i Landskaberne om Odermundingen var vundet for Kristendommen. Kurerne, der boede paa den brede Halvø, der strakte sig op mod Øsel, var saaledes Hedninger; det samme var

Digitized by Google

Tilfældet med Liverne Nord for Düna og med Esterne ved den finske Bugts yderste Del. Tyskerne og ligeledes de nordiske Folk kom stadig paa Handelsfarter til disse Lande og havde sogt at prædike Kristendom blandt Folkene; især havde Ærkebisp Hartvig af Bremen og hans Gejstlighed været ivrige. Af største Betydning blev det dog, da *Albert*, en Søstersøn af Hartvig og af ham indviet til Biskop for Livland, grund-

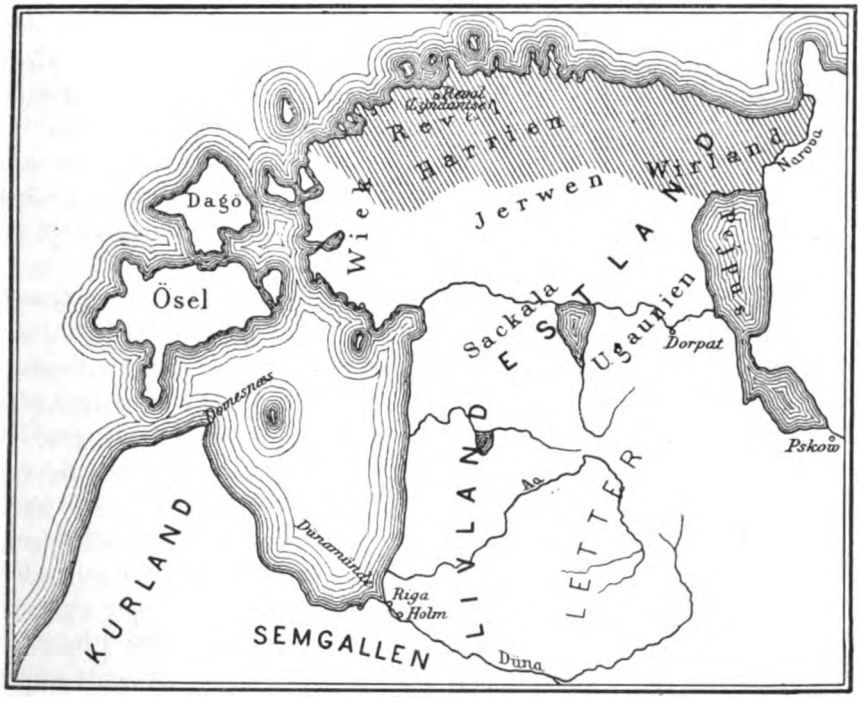

Kort over Livland og Estland.
Efter »Danmarks Riges Historie«.

lagde *Riga* ved Dünas Udløb (1201) og tvang de spredt boende Handelsmænd til at bosætte sig ved Bispesædet. Om dette Midtpunkt samlede sig nu ogsaa den nylig (1204) stiftede Ridderorden, *Sværdridderne*, der havde Missionen blandt Hedninger og Betvingelsen af dem som Opgave. Ordenen udbredte sin Magt stadig over videre Omraader, og Albert lod sig gøre til Rigsfyrste; han opfattede sig altsaa som Lensmand under det tyske Rige.

Dette var dog ingenlunde til Behag i Rom. Paverne havde alt for ofte mærket Modstand mod deres Planer i Tyskland og en ubegrænset Magtlyst hos Bremersædet. Hvad Sværdridderne erobrede fra Liver og Letter, vilde Paven erkende som underlagt dem, men han forbeholdt sig at tage Bestemmelse om, hvad der yderligere blev erhvervet.

Digitized by Google

Formodentlig vidste Innocens, at ogsaa Danmarks Konge var beredt til at bruge sit Sværd mod *Østens Hedninger* og formaa dem til at lade sig døbe. Kong Valdemar var idel Kamplyst, og Ærkebisp Anders Sunesøn opfattede det som en efter Absalon arvet Pligt at brede Kristendommen i Østersølandene. Han fik ogsaa af Innocens Bemyndigelse til at grunde et Bispedømme i et vundet Land. Derfor sejlede i Aaret 1206 Kong Valdemar og Ærkebispen med en stor Flaade til Øsel og tog Øen i Besiddelse; det skete dog ved et Magtord alene, idet ingen af Hæren vovede at blive tilbage paa Øen. Flaaden vendte derfor atter hjem, medens Anders Sunesøn paa to Skibe sejlede til Riga og her i Løbet af Vinteren, som den lærde Teolog han var, gav Undervisning i sin Videnskab; først i det følgende Aars Paaske var han hjemme. Nogle Aar derefter drog Kong Valdemar til Preussen og Samland (Øst for Frisches Haff), og det vides, at Hertugen af Pomerellen (Kystlandskabet Vest for Weichsel) hyldede ham som Overherre (1210).

Sværdridderne i Riga følte stadig, at der af Esterne blev sat en Grænse for Udvidelsen af deres Magt, og da det ikke lykkedes Biskop Albert i Tyskland at faa samlet større Krigerskarer under sit Banner, besluttede han at søge Hjælp hos Kong Valdemar. Paa St. Hansdag 1218 blev der holdt en glimrende Fest i Slesvig, hvor alle Landets Bisper og andre høje Prælater, tre Hertuger og tre Grever foruden mange Stormænd var til Stede, og her blev Kongens ældste Søn Valdemar salvet og kronet. Ved Festen traadte Bisp Albert frem og rettede den Bøn til Kongen, at han vilde drage paa *Togt mod Esterne* og underlægge sig Landet. Kong Valdemar lovede, at han i det følgende Aar vilde paatage sig denne Gerning til Jomfru Marias Ære. Han sikrede sig derefter i Rom, at hvad der erobredes, skulde i gejstlig og verdslig Henseende lyde under ham; han udbød en saa stor Hærskare, at i alt 1500 Skibe fulgte ham, derunder ogsaa en Hærdeling, ført af Fyrst Vitslav, Jarimars Søn.

Flaaden landede ved *Lyndanise;* her laa en Forskansning, som blev nedrevet, hvorefter man straks begyndte at opføre en stærkere Borg paa Klippen. Det saa dog næsten ud til, at Landet skulde vindes uden Kamp, idet Høvdingerne i de nærmest liggende Landskaber Reval og Harrien henvendte sig med største Ydmyghed til Kongen og til Ærkebispen; af ham blev de da ogsaa døbt. Dette var dog idel Skrømt og List, for at deres Folk kunde faa Tid til at samle sin hele Hærstyrke. Tre Dage efter at de var vendt hjem til deres Stammer, kastede de sig ved Aftenstid i tætte Skarer ned fra Højderne mod den danske Lejrplads. Fyrst Vitslav var imidlertid bleven Angriberne var, fik sine Skarer samlet, og det lykkedes ham med stor Tapperhed at kaste Fjenderne tilbage; da var dog allerede Theoderik, der var viet til Biskop af Estland, og flere af hans Mænd faldet. De Danske var nu kommet under Vaaben

Digitized by Google

og trængte saa stærkt ind paa Esterne, at de led et fuldstændigt Nederlag, med Tab af tusind faldne.

Til Slaget ved Lyndanise knytter sig Fortællingen om *Danebrog*. „Fra Himlen er Du faldet, Du Danmarks Helligdom", saaledes har Udsagnet lydt fra gammel Tid, ikke blot da paa Reformationstiden Graabroderen Peder Olsen nedskrev Fortællingen om, hvordan under Slagets alvorligste Øjeblik Dugen med Korsets Tegn dalede ned fra Himlen, og en Røst tilsagde de Danske Sejr ved at kæmpe under dette Mærke; den samme Beretning har sikkert lydt flere Aarhundreder tidligere. Al Rimelighed taler for, at netop dette Togt har affødt et saadant Mærke for Nationen. De Danske foretog i egentligste Forstand et Korstog, helliget af Paven; Danmarks Ærkebisp og tre Bisper var mellem dets Ledere. Desuden var et hvidt Kors i rødt Felt Johanniternes Ordensmærke, og der er al Grund til at tro, at det har været benyttet paa Togtet. Vi ser, at Byen Reval, der snart efter rejste sig i Nærheden af Kampladsen, i Middelalderen havde som sit Vaaben det hvide Kors paa rød Grund. Som „de Danskes Mærke" (Brog d. e. Dug, tilskaaret Tøjstykke) findes det fremstillet i alt Fald paa Dronning Margretes Tid. Den letlandske Krønikeskriver Henrik fortæller, at Esterne søgte mod Biskop Theoderiks Telt, fordi de troede her at træffe Kongen; mulig har der vajet et Korsbanner foran Teltet, medens de sikkert ved Kongeteltet vilde have truffet et Mærke med tre springende Løver, saaledes som den danske Konges Mærke var. Gennem hele Middelalderen bevaredes den Fane, der betragtedes som den himmelfaldne; først paa Kong Hans' uheldige Togt til Ditmarsken gik den tabt.

Ved Lyndanise var det gaaet som for halvhundrede Aar siden paa Rügen, at en eneste Dags Kamp saa at sige straks havde bragt Afgørelsen. Kong Valdemar kunde overlade de gejstlige og verdslige Høvdinger at fortsætte Erobringen af Landet, saa saare Borgen var bygget færdig, og den havde modtaget sin Besætning. Efter at have udnævnt den dræbte Biskop Theoderiks Kapellan Wescelin til Biskop, drog han derfor hjem.

Kampen mod Esterne fortsattes hele Aaret igennem, indtil omsider Beboerne af Landskabet Reval besluttede at lade sig kristne.

Imidlertid var Esterne ogsaa blevet angrebet sydfra af *Ordenens Riddere*, som ikke ønskede, at den danske Konge skulde vinde for stor Magt, og der opstod Strid om, hvem Højheden over det vundne, baade i gejstlig og verdslig Henseende, kunde tilkomme. Kong Valdemar mente sig endog berettiget til et djærvt Skridt; da Ordenen søgte at faa nye Stridskræfter fra Tyskland, lod han Lübecks Havn afspærre for saadanne Korsfarere; først efter gentagne truende Buller fra Paven aabnede han den paa ny. I Sommeren 1220 drog Valdemar for anden Gang

Digitized by Google

til Estland, og der blev nu sluttet en Overenskomst med Ordenen om, at Danskerne skulde besidde de fire nordlige Landskaber Reval, Harrien, Jerwen og Wirland, medens Ordenen overtog de to sydligere, Sackala og Ugaunien. Saa stor var imidlertid det vundne danske Omraade, at det maatte deles i to Bispedømmer.

Øsel var endnu ikke lagt ind under noget kristent Herredømme. Da Kong Valdemar paa et Togt drog derhen (1222) og begyndte at bygge en Stenborg paa Øen, blev man i Livland for Alvor bange for, at han stræbte efter et Overherredømme over alle Rigabugtens Landsdele. Paa Øsel bragtes der Valdemar en alvorlig Indsigelse fra alle Stænder i Livland, og da han havde gjort den Erfaring, at der endnu kunde ventes en betydelig Modstand mod ham, baade af Beboerne paa Øsel og af Esterne paa Fastlandet, indgik han en Overenskomst om, at han vilde begrænse sig til det hidtil vundne, imod at Tyskerne til Gengæld forpligtede sig til at hjælpe ham mod Russers eller mod Hedningers Angreb.

Saaledes forstod Valdemar at vise Maadehold. Men unægtelig indeholdt hans Besiddelse af alle disse Randlande ved den brede Østersø en Fare.

16. Kong Valdemar tages til Fange paa Lyø af Grev Henrik af Schwerin (1223). Efter nogle Aars Fangenskab løskøbes Kongen og søger Hævn, men lider Nederlag ved Bornhøved (1227). Den forandrede politiske Holdning i Kongens senere Regeringstid.

En Nats Gerning satte Grænse for Valdemars Magt og Berømmelse. Den Mand, hvem denne Vending i Kongens og Rigets Skæbne skyldtes, kan næppe kaldes Talsmand for noget Princip, som Valdemar havde krænket, eller Hævner for Uret begaaet mod andre Nationer. En personlig Strid og et gunstigt Tilfælde lod ham blive den, der opsamlede Naget hos alle, der i de forudgaaende Tider havde maattet vige for Valdemars Vaaben og hans mægtige Indflydelse.

Et tvivlsomt Retsspørgsmaal var Anledningen, og det var kun ved Overlistning, at den klagende naaede sit Maal. Men en snild Mand var unægtelig Grev *Henrik af Schwerin*, tillige en from Mand og Korsridder. Valdemar Sejrs uægte Søn Niels havde været gift med en Datter af Grev Gunzelin, der besad Grevskabet Schwerin sammen med sin Broder Grev Henrik; men Junker Niels, hans Hustru og Svigerfader var døde, og Kong Valdemar havde som Værge for Sønnesønnen Niels besat det halve af Borgen Schwerin med dens Tilliggende som Pant for Moderens Medgift. Dette fandt Sted paa den Tid, da Grev Henrik var paa Pilgrimsfærd.

Digitized by Google

Grev Henrik sejlede til Danmark for at gøre Indsigelse mod, hvad der var sket. Lejlighed gør Tyve og ogsaa Ransmænd. Henrik erfor, at Kongen var paa Jagtudflugt, og han opsøgte ham paa *Lyø* ved Faaborg. Greven blev venlig modtaget og deltog i Kongens Maaltid; han tog Afsked og søgte ved Aftenstid Natteleje om Bord paa sine Skibe. Men han havde set, at en Overrumpling var mulig. I Nattens Stilhed gik Henrik og hans Mænd i Land, listede sig til Teltene og dræbte Vagten. Kongen blev saaret og overmandedes; over den unge Søn Valdemar havde de kastet Tæpper og derved hindret al Modstand. Fangerne blev ført til Skibene, der straks satte Sejl til og styrede mod Mecklenburg. Grev Henrik havde Held nok til at føre sit Bytte uhindret ikke blot til Schwerin, men hinsides Elben til en Borg Dannenberg, hvis Besidder overlod ham Slottet som Fangebur.

Man kan ikke undre sig over, at de Danske saa det skete som et grænseløst Forræderi og derfor, som en ukendt Gejstlig i et lødigt latinsk Digt, slyngede haanende Ukvemsord mod Gerningsmanden:

En Judas ny har vundet Spil
og Herrens Kristne ledet vild;
han over Fromme — med Foragt
for Kristi Navn — har Kvide bragt.
Hid kom han under Fredens Skin,
af Fæller fulgt med Niddingssind;
han havde skrømtet Hverv i Mund
og spildte Kongens Hvilestund.
Ham gode Gaver blev beredt
med Takken var det ilde stedt;
han ydmyg var. dog svigefuld
mod den, som naadig var og huld.
Mens Kongen aned ej Ufred,
ind brød han i hans Ensomhed,
paa Lejet voved han ham slaa,
i Leding ikke mod ham gaa.
Hin usle Søn af Belial,
en anden Kain, en ny Nabal,
er ind med Vold og Vælde trængt
til egne Herrer blodbestænkt!

Ved Efterretningen herom følte det danske Folk sig som lamslaaet. Hverken Lov eller Vedtægt indeholdt nogen Bestemmelse om, hvem der skulde styre Landet, naar Kongen eller Tronfølgeren var fjernet og i Fangenskab. Efter at Kong Valdemars anden Hustru Berengaria var død, fandtes der ingen Dronning, og Rigets Ærkebisp var kuet af Sygdom. Vi tør formode, at Landets betydeligste Høvdinger og Bisperne er blevet kaldt til et Møde for at vælge en *Rigshøvedsmand*. Som en

Digitized by Google

saadan fremtræder i alt Fald kort efter Kong Valdemars Søstersøn Grev *Albert af Orlamünde.* Lykkeligvis mærkes der ingen Uroligheder eller Forstyrrelser af Freden i Danmark; alt synes at gaa sin rolige Gang, i Landets Midte som ved dets Grænser, og fra Nabofolkene i Norden skete der intet Angreb.

Inden for Tysklands Lande opstod en brændende Begærlighed efter at faa Fangerne i Vold, saa at det hele Rige, ikke en ubetydelig Greve af Schwerin, skulde faa Fordel af det tagne Bytte. Kejser Frederik II havde 1214 udstedt et Aktstykke om, at han overlod Kong Valdemar al Ret over Landene hinsides Elben og Elde; nu var der Mulighed for at faa denne Overenskomst slettet. Fra Sicilien paalagde Kejseren Fyrsterne at arbejde for, at Greven afstod Fangerne til Riget. Imidlertid havde Kong Valdemar netop i Italien sin mest trofaste Hjælper. Pave *Honorius III* vilde ikke tillade et saadant Overgreb mod en Fyrste, der paa talrige Maader virkningsfuldt havde arbejdet for Kristendommens Udbredelse; tilmed havde Kong Valdemar betroet Paven, at det havde været hans Agt at tage Del i det paa den Tid planlagte Korstog. Paven saa i Grev Henriks Handlemaade et uhørt Forræderi og paabød Bisperne at sætte ham i Band.

Maaned gik efter Maaned under de vidtløftige Forhandlinger i det store romerske Riges Nord og Syd. Udførlige Udkast til Overenskomster nedskreves og er bevaret, men stadig naaede de ikke til Stadfæstelse af Myndighederne. Talrige Hensyn gjorde sig gældende, til sidst opgav man fra Rigets Side at blande sig ind i det nordtyske Anliggende.

I Landene nærmest ved Holsten glødede man imidlertid efter at faa en Afgørelse og en Oprejsning. Den gamle Biskop Valdemar forlod sin Klostercelle for at deltage i Røret; Grev Adolf IV faldt ind i Holsten, og det kom til et Slag ved *Mølln* (1225), hvor Albert af Orlamünde, der kun var bleven støttet af *Otto af Lüneburg,* blev overvundet og taget til Fange, medens Grev Otto undslap. Hamburg blev indtaget, og Lübeck faldt nu fra Danmark.

Efter disse Ulykker var der ingen anden Udvej aaben for den danske Konge og Regering end at slutte en saadan *Fred,* som det var muligt at opnaa, og den kom omsider i Stand. Men da var der gaaet halvtredie Aar siden Natten paa Lyø (Novbr. 1225).

Løsesummen skulde være 45,000 Mark purt Sølv foruden alle Dronningens Guldsmykker. Der skulde gives Klædninger af flandersk Skarlagen og Pelsværk til 100 Riddere, 50 Stridsheste og lige saa mange Haandheste. Endvidere skulde, forinden Kongen kunde løslades, de 6,000 Mark betales og samtidig de to yngste Sønner og ti andre Danske gaa ind i Fængslet som Gidsler. Til næste Aars Paaske, naar i alt

Digitized by Google

18,000 Mark var betalt, kunde den unge Kong Valdemar løslades, men hans Broder Hertug Erik gaa ind i Stedet derfor. Lignende Bestemmelser gjaldt om de følgende Afbetalinger og Løsladelser. Kong Valdemar skulde afstaa til Kejseren og Riget alle Lande mellem Ejderen og Elben og alle de vendiske Lande med Undtagelse af Rügen og de til denne Ø hørende Kyststrækninger paa Fastlandet. Til Lübeck og Hamburg skulde der gives samme Handelsfrihed i Danmark som før Kongens Fangenskab.

Slaget ved Bornhøved.
Miniatur fra c. 1270.
Efter »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed.« 1888.

Ved Juletid 1226 vendte Kong Valdemar tilbage til Danmark. Det var vel ikke Hævnlyst alene, men ogsaa Følelsen af de tunge Byrder, som var paalagt Landet, der inden et Aar var gaaet bragte Kong Valdemar til at ansøge Pave Honorius om at blive løst fra den Forpligtelse, han havde svoret. Paven var ikke i Tvivl om, at et Løfte, aflagt under den Tvang, som en troløs Handling havde forvoldt, ikke burde holdes; derfor løste han Valdemar fra hans Ed og tilskrev Grev Henrik om at tilbagegive de modtagne Penge og at løsgive Gidslerne.

Kong Valdemar gjorde sig rede til at angribe Holsten, og det lykkedes ham, om end under haarde Kampe, at blive Herre over enkelte Egne, saaledes over Ditmarsken. Men rundt om fra Nordtyskland strømmede efterhaanden Forstærkninger til. Ved *Bornhøved* stod den afgørende Kamp (den 22. Juli 1227). Længe var dens Udfald tvivlsomt, men da Ditmarskerne, som var stillet i Kong Valdemars Rækker, syntes at mærke, at Sejren vilde tilfalde Valdemars Fjender, skiftede de Parti, og dermed var Slaget tabt. Da var der af de Danskes Skarer faldet 4,000. Kong Valdemar havde kæmpet tappert, men maatte bøde med Tab af et Øje.

Med det tabte Slag var *Ejder fastslaaet som Danmarks Grænse* mod Syd. Endvidere var Hamburg og Lübeck fra nu af frie Stæder. Den danske Konges Magt over de tyske Fyrstendømmer ved Østersøkysten maatte opgives. En Række Fredsslutninger fastslog efterhaanden denne

Digitized by Google

politiske Tilstand, og de mange fyrstelige Fanger blev løsladt imod, at de afstod Lande og Borge; saaledes maatte Grev Otto af Lüneburg opgive sine Besiddelser Nord for Elben, Albert af Orlamünde Lauenburg, som endnu havde holdt Stand. Længst sad den danske Konges Sønner Erik, Abel og Christoffer i Fængsel, først 1230, efter at en Løsesum var betalt, kunde de vende hjem. Det mærkes dog, at de uhyre økonomiske Krav til Danmark, som den oprindelige Traktat havde stillet, er blevne betydelig mildnet. I ethvert Fald har Danmark vidst at unddrage sig for at betale henved Halvdelen af den først fastsatte Løsesum.

Endnu en mørk Tilskikkelse skulde Kong Valdemar opleve. Hans ældste Søn *Valdemar* havde holdt Bryllup i Ribe 1229 med den portugisiske Prinsesse Eleonore; hun døde i Barselseng to Aar senere. Tre Maaneder derefter kom den unge Konge af Dage ved et Vaadeskud under *en Jagt paa Refsnæs* (November 1231). Han var barnløs, og Konge og Folk sørgede over Tabet af den elskede Dronning Dagmars Søn. Hans Broder *Erik* blev af Ærkebisp Uffe salvet som Tronfølger i Lunds Domkirke paa Pinsedag 1232, og han blev derefter Faderens Medregent.

Kong Valdemars Forsæt at overholde det fredelige Forhold til Tyskland fik sin Bekræftelse gennem hans Børns Ægteskaber med Medlemmer af de nordtyske Fyrstehuse. Sønnen og Tronfølgeren Erik blev gift med *Jutta*, en Datter af Hertug Albrecht af Sachsen; hans Broder *Abel* ægtede i Henhold til en sket Aftale Grev Adolf IV's Datter *Mechtild*, og Søsteren Sofie blev givet til Markgrev Johan I af Brandenburg. En Slægtning af Kongen indtraadte i Ægteskab med Hertug Barnim af Pommern, „for at den gamle Splid, der havde været mellem dette Land og de Danske, kunde blive udsonet."

Den danske Konge havde bevaret sit Herredømme over *Estland*, men paa Grund af Esternes idelige Opstande var det vanskeligt for ham at hævde sig i Besiddelsen af Landet. Esterne fandt Støtte hos Øselboerne, der havde erobret den danske Stenborg og frigjort sig for ethvert Herredømme over dem. Ogsaa med Sværdridderne havde de Danske Strid, og efter flere Aars urolige Tilstande maatte Danskerne afstaa Estland til Ordenen, dog udelukkende som Magthaver „paa Pavens Vegne" (1227). Da Ordenen ikke agtede dette Vilkaar, men derimod stillede Landet under Tysklands Konge, greb Pave Gregor IX ind og sendte for anden Gang sin Legat, Biskop Vilhelm af Modena, derop for at ordne Forholdene. Samtidig lod Kong Valdemar udbyde til et Togt mod Estland. Paa den Tid var imidlertid Sværdriddernes Orden ophørt at bestaa; efter egen Anmodning var den af Paven bleven forenet med den i Preussen virkende Tyske Ridderorden (stiftet 1191). Ved en Sammenkomst i *Stensby* (ved Vordingborg) mellem denne Ordens Landmester Herman Balk, Pavens Udsending Biskop Vilhelm og Kong Valdemar blev

Digitized by Google

det vedtaget, at Danmark skulde have Reval, Harrien og Wirland, og at disse Landskaber vedblivende skulde staa under Ærkebispen af Lund, medens det Syd derfor liggende Jerwen blev overladt til Ordenen; kun maatte der her ikke anlægges Fæstninger (1238). Naar Kongen og Ordenen i Fællesskab erobrede Land fra Hedningerne, skulde to Trediedele af det vundne tilfalde Kongen, een Trediedel Ordenen.

17. Ærkebiskop Anders Sunesøn.

Tre store Skikkelser — Eskil, Absalon, Anders — var fulgt efter hinanden paa den danske Ærkebispestol. De var af afvigende aandelig Bygning, men alle tre fyldt af brændende Nidkærhed for Kirken og for den kristelige Tro, alle beredt til at udbrede Kristendom blandt Hedninger, men ligeledes rede til at tjene Fædrelandets Opgaver, naar det gjaldt at sikre dets Stilling udadtil ved Forsvar eller ved Erobring.

Vi har set *Anders Sunesøn* som virksom i det politiske Livs Tjeneste og særlig hans Gerning som Danmarks Udsending til fremmede Fyrster, hans Arbejde for at bringe Kristendom til hedenske Lande, sammen med dansk Herredømme over dem. Men Anders har ogsaa haft stor Betydning for Landets indre verdslige Styrelse, især ved Ordningen af den øverste Administration.

Det havde været gejstlig uddannede Mænd, der ansattes i Kongens Kontor, ogsaa af den Grund, at Latin var det i alle offentlige Aktstykker og i alle fra Kongen udgaaede Love anvendte Sprog, ligesom det udelukkende benyttedes i Kongens og Privates Breve. Disse Mænd tjente i „Kapellet" og hed *Kapellaner*. Selv om de ogsaa øvede præstelig Virksomhed i Kongens Gaard, anvendtes de især som Regnskabsførere, Brevskrivere og lejlighedsvis som Udsendinge. En saadan Stilling gav dem en god Forberedelse til senere at varetage et Bispeembede. Efterhaanden som Landets Styrelse blev mere sammensat og mangfoldig, og ligeledes de udfærdigede kongelige Breve steg i Antal, maatte der ønskes en fastere Ordning af Kancelliet og dets Optegnelser, og der kan næppe være Tvivl om, at man har set hen til England som Forbillede. Intet Land var naaet saa vidt i Uddannelse af Administrationen som England under de normanniske Kongers Styrelse. En Englænder Radulf var ansat i Kancelliet under Kong Valdemar; han havde benyttet ham som sin Udsending ved Kirkemodet i Pavia 1160; vi ser ham Aaret efter bære Titlen Kansler, med en Kapellan ved sin Side, senere bliver Radulf Biskop i Ribe (se S. 103).

En afgørende Indflydelse paa Udviklingen af *Kancelliet* havde dog Anders Sunesøn. Sakse retter følgende Ord til ham, da han tilegner

Digitized by Google

ham sit Værk: „Du blev paa Grund af Dine udmærkede Evner og Din hæderfulde Vandel udnævnt til Kongens Brevfører, og denne Stilling, der hidtil var lidet fremtrædende, har Du ved Din omfattende Virksomhed saaledes højnet, at den efter Din Afgang attraas af Mænd i de højeste Stillinger." Dette sigter til den fuldkomne Forandring, der var foregaaet med Hensyn til dette Embedes Anseelse og Betydning. Det aabnede ikke længer en gunstig Vej til at opnaa et Bispedømme; nu blev det tildelt Bisper, især i Roskilde. Den første af disse var Peder Sunesøn, der overtog Stillingen, efter at hans Broder Anders var valgt til Ærkebisp, og vedblev at være Kansler til sin Død (1214).

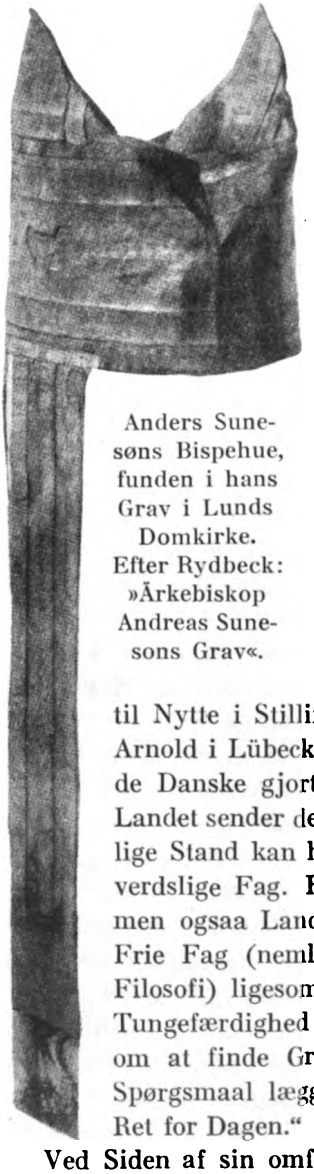

Anders Sunesøns Bispehue, funden i hans Grav i Lunds Domkirke. Efter Rydbeck: »Ärkebiskop Andreas Sunesons Grav«.

Vi tør tro, at Anders, der i sine Studieaar opholdt sig i England og i Italien, har i disse Lande, maaske ved Universitetet i Bologna faaet den Interesse for Lovgivning og Styrelse og ligeledes den Indsigt i kanonisk Ret, hvoraf han var i Besiddelse. Han vidste desuden, at der ikke længer i Landet manglede vel underrettede Klerke, og at unge Danske paa den Tid søgte i Udlandet en almindelig Uddannelse, der ogsaa kunde være dem til Nytte i Stillinger uden for Kirken. Derom udtaler Abbed Arnold i Lübeck sig saaledes (c. 1210): „I boglig Dannelse har de Danske gjort ikke ringe Fremskridt; thi de fornemme i Landet sender deres Sønner til Paris, ikke blot for at den gejstlige Stand kan højnes, men ogsaa for, at de kan undervises i verdslige Fag. Her lærer de ikke blot Litteraturen at kende, men ogsaa Landets Sprog, og de er kommet vidt frem i de Frie Fag (nemlig saadanne som Grammatik, Talekunst og Filosofi) ligesom ogsaa i Teologi. Paa Grund af en medfødt Tungefærdighed viser de sig skarpt tænkende, hvor det gælder om at finde Grunde og Modgrunde, ligesom de i gejstlige Spørgsmaal lægger gode Kundskaber i kanonisk og romersk Ret for Dagen."

Ved Siden af sin omfattende Embedsgerning fortsatte Anders sine videnskabelige Studier, og han var virksom som Forfatter. Han har oversat *den skaanske Lov* paa Latin og fortolket den fortræffeligt. Især var han dog optaget af teologiske Studier, han forfattede et Arbejde om

Digitized by Google

de syv Sakramenter, som vi nu ikke kender, men dernæst et stort Læredigt paa over 8,000 Verslinier, der endnu er bevaret.

Titlen paa dette Værk er *Hexaëmeron*, d. e. de seks Dage, nemlig for Verdens Skabelse, saaledes som Titlen paa talrige Værker havde været før hans Tid, og saaledes som senere Titlen var paa Anders Arrebos danske Digtning. Dog behandler Anders kun Skabelseshistorien i de tre første af sit lærde Værks Sange, de øvrige indeholder en Troslære og Morallære, hvori han udvikler den skolastiske Teologi i hele dens omfattende Konstruktion og tunge Lærdom.

Skolastikken gik ud fra det Grundlag, at de af Kirken fra Oldtiden af godkendte Sætninger var sande; den søgte saa at godtgøre, at vi ad Fornuftslutningers Vej maatte naa til de samme Resultater, endog i de mindste Enkeltheder. Skolastikken tvivlede ikke om, at man ad Tænkningens Vej kunde trænge ind i Tilværelsens dybeste Hemmeligheder og forstaa Guds Væsen; den fortabte sig i at godtgøre gennem logiske Slutningsrækker og findelte Problemkløvninger det rimelige eller selvfølgelige i Kirkens hele Lære og i Troslivets Sætninger. I denne Videnskab havde *Petrus Lombardus* (han døde 1164) været den store Læremester; hans dogmatiske System var en almen benyttet Haandbog, og Anders omsatte det i velklingende, seksfodede latinske Rytmer (Heksametre). Men Anders havde dog ogsaa følt sig tiltrukket af en saadan mystisk Fortabelse i Dogmerne og aandelig Indsugning af dem som den, der var kommen frem i Skrifter af en anden berømt Teolog, *Hugo af St. Viktor;* endvidere har hans i høj Grad allegoriske Fortolkning af Bibelhistorien sit Grundlag i et Værk af *Petrus Comestor.* Disse tre Teologer tilhører et lidt ældre Slægtled, saa at Anders i sin Studietid næppe har været deres Skolar; han er bleven bekendt med deres Opfattelse gennem Elever af dem og ved Læsning af deres Bøger. Anders var ogsaa en flittig Læser af andre Teologers Skrifter end de her nævnte, ligesom han var en stor Bogsamler; hans Bibliotek talte 40 Bøger, hvad der for den Tid var overordentligt. I sit Værk følger han temmelig nøje i Forgængernes Spor, og nogen selvstændig Videnskabsmand var han ikke. Alligevel maa han ved sit Forfatterskab til dette Digt kaldes den lærdeste Teolog, som Nordens Lande frembragte i Middelalderen.

Hexaëmeron er præget af tung Alvor; det viser Sans for streng Indordning og Stræben efter at begribe alt. Værket lever højt paa Allegorier og Lignelser, rigtignok uden det Sving eller den Flugt og Kløgt, som river med og løfter op i Drømmes Verden. Vi mærker ikke hos Forfatteren noget Slægtskab med en saadan hjertevarm og sværmende Digtersjæl som den, der boede i Frants af Assisi. Blandt de nye Retninger inden for Munkelivet, der kom frem paa Anders' Tid, har han vel snarest haft Samfølelse med Dominikanerne, idet han selv var en ivrig

Digitized by Google

og heldig Prædikant; han fik ogsaa i Lund oprettet det første Kloster for denne Orden (1222). Hans latinske Sprog er godt, og hans Versekunst var stor. Der er ogsaa tillagt Anders nogle Hymner, deriblandt en Sang om St. Gabriels Sendelse til Jomfru Marie, der vandt stor Udbredelse i Udlandet.

Saaledes er Anders Sunesøn en af Riget, dets Kirke og Folk højt fortjent Mand. Hans kraftige, rolige Styrelse af sit omfattende Kald, den ubegrænsede Tillid, han nød fra Pavens og den danske og svenske Gejstligheds Side, den Anseelse, hans Lærdom skabte ham, maatte sætte Frugt paa mange Maader. Han bragte Ro over Skaane, hvor nylig Befolkningen havde været saa ophidset; nu fandt man sig i, at de almindelige Regler om Kirkens Ordning og Gejstlighedens Stilling blev gennemført. Anders havde varm Interesse for Helgendyrkelse; han havde faaet sin Ven Abbed Vilhelm optaget i Helgenernes Række, og ved sit Testamente overlod han Kapitlet i Lund Relikviegemmer, foruden andre Kostbarheder og sin Bogsamling. Præbendernes Antal ved Domkirken havde han forøget ved at henlægge forskellige Indtægter til to nye Kannikedømmer, ligesom han overdrog Kapitlet forskellige Ejendomme.

Anders var af ydre Skikkelse en anselig Mand, seks Fod høj. Han blev i en ældre Alder angrebet af en Sygdom, mulig Spedalskhed; lidende saa han sig omsider nødt til at nedlægge sit Embede og trække sig tilbage til en Gaard paa Ivø (1223). Her døde han St. Hansdag 1228 og blev begravet i Lunds Domkirke.

18. **Biskop Gunner af Viborg.**

Der er europæisk Luft over Anders Sunesøns Virksomhed og Personlighed. Hvor varm hans Kærlighed til Danmark end var, slaar den os ikke saaledes i Møde som hos Absalon. Der levede en anden, med Anders samtidig Gejstlig, hos hvem netop den nationale Farve og Tone, sammen med dansk Lune, gør sig særlig gældende, *Viborgbispen Gunner*. Hans Navn er da ogsaa knyttet til et Arbejde paa Dansk: den ældste kongegivne Hovedlov, *Jyske Lov*. Der er bevaret os en ret udførlig Levnedsskildring af denne højt fortjente Mand, og den fortæller os saa meget om, hvad der var en Biskops Gerning inden for sit Stift, og i hvor mange Retninger han var vejledende, at den ogsaa har Værdi som et almindeligt Kulturbillede.

Om de første halvhundrede Aar af *Gunners Liv* ved vi meget lidt, men dog dette, at han i Paris havde studeret med stor Flid og nød Anseelse; ikke blot var han grundigt inde i Teologien, men han havde

Digitized by Google

erhvervet sig Indsigt i, hvad der kaldtes de syv frie Kunster (disse var Talekunst, Filosofi, Grammatik — Aritmetik, Geometri, Astronomi, Musik). I en ældre Alder blev han Cisterciensermunk (1208) og senere Abbed i Øm Kloster ved Skanderborg (1216). Nogle Aar senere var Bispestolen i Viborg ledig og Kannikerne var uenige om Valget. Kardinal Gregor de Crescentia var paa den Tid i Danmark for som pavelig Udsending at virke for, at Præsterne overholdt Cølibatloven. Gregor havde i Paris været Studiefælle sammen med Gunner, og efter hans Ønske besøgte Gunner ham i Logum Kloster. Da nu Gregor kom til Viborg, foreslog han Kannikerne, at de skulde vælge den beskedne og saa vel uddannede Abbed i Øm, og dette Forslag vandt straks deres Billigelse. Den intet anende Gunner blev anmodet om at komme til Viborg, og da han nærmede sig Portene, begyndte alle Byens Klokker at ringe. Kardinal Gregor og Kannikerne, Skarer af Klerke og af Borgere kom ham jublende i Møde for at hylde den fremtidige Bisp (1222).

En Munk var altsaa bleven Biskop, men Gunner vilde ikke slippe noget af de gamle Løfter, han havde givet Ordenen, uagtet han havde Ret dertil. Han overholdt de bestemte Bønnetider, han læste højlydt, ogsaa om Natten, Fadervor eller „O, Store Gud vi love Dig", naar Bedeøjeblikket kom; paa Rejser kunde han da springe af Hesten og bøje Knæ. Gunner overholdt Fastereglerne strengt; deltog han i store Gæstebud, var han selv nøjsom og overskred aldrig, hvad han havde bestemt som sit Maal af Mad, af dansk Øl eller Mjød, hvad han kontrollerede ved for hvert lille Bæger at rulle en Brødkugle ind under Dugen. Ved Besøg paa sin Ordens Klostre aflagde han Bispekaaben og færdedes i Kutten, han deltog sammen med de andre Munke i Læsning eller Sang.

Dog gav Gunner ikke Afkald paa noget, der angav hans høje Stilling i Kirken og dens Betydning i den verdslige Stat. Han huskede Paulus' Ord: „Saa længe jeg er Biskop, vil jeg hædre mit Embede". Højhed og Adel sømmede sig for den, hvem et saa højt Kald var betroet. Gunner var en lille Fyrste; han havde Hof og et stort Tjenerskab, som han lønnede vel og klædte i statelig Dragt. Paa Rejser førte hans Mundskænk Sølvbægere med sig, saaledes som det var Skik for standsmæssige Herrer. Han paasaa ogsaa paa sine Visitatser, at alt kirkeligt Skrud var i den skønneste Orden, og at Alterdugen var ren og hvid. Men han udfoldede ogsaa Gæstfrihed af fyrstelig Art. Paa Bispegaarden i Viborg og Gaarden i Asmild var der altid Gæster ved hans Bord; unge Gejstlige boede i lange Tider hos ham, paa Jomfru Maries Himmelfartsdag (den 15. August) havde han paa Asmild alle Egnens Herremænd med deres Hustruer som indbudte Gæster. I Julen sendte han alle sine Hestesvende og Drengene ud hver med to Heste til Præ-

Digitized by Google

ster og Venner, for paa den ene af Hestene at hente sin Gæst til den smukke Julefest hos ham. En eller to Gange om Aaret indbød han alle Viborgs Borgere til sig paa Asmild, hvor de da fik saa kostelig Mad og Drikke, at de et helt Aar derefter kunde tale om den prægtige Anretning. Han sørgede for, at Nonnerne i Asmild Kloster stadig blev forsynet med Spisevarer af al Art, hvad enten han opholdt sig paa sin Gaard derude eller ikke. Rigeligst flød dog hans Gaver, naar han paa Johannes Evangelists Dag (den 27. December) læste Messen i deres Kirke og indviede de nye Nonner, efter at Prøveaaret var til Ende.

Uagtet al denne Gæstfrihed og Goddædighed efterlod han sit Bispesæde rigere paa Gods og Ejendele, end han havde modtaget det.

Hvor frit og muntert man end bevægede sig i Gunners Gaarde og ved Samkvem med ham, holdt han dog over, at der intet usømmeligt skete; han paatalte alvorligt enhver Forseelse derimod. Ikke heller tillodes det dem, der var i hans Tjeneste, at holde Jagthunde eller Falke. Han var den strenge Paataler af alle Overtrædelser over for Kirkelovene, men han kunde ogsaa vise Mildhed og Overbærenhed, saaledes over for ulykkelige Mødre, der havde ligget deres Barn ihjel.

Beretningen om Gunner opruller for os et Billede af *Bispens Arbejde i Løbet af Kirkeaaret.* Dette var delt i fire Tider, *quatuor tempora;* dette latinske Udtryk gaar i forvansket Form igen i Tamperdag, den Onsdag, der fulgte efter den 3. Søndag i Advent, Onsdag efter 1. Søndag i Fasten, Onsdag i Pinseugen og den, der følger efter Korsmesse i Høsten (den 14. September). Paa disse Dage var det, at Bispen indsatte de nye Præster og indviede dem, men forinden havde han nøje prøvet deres Evner og forhørt sig om deres Vandel. Ved de store Højtider prædikede Bispen, men desuden paa mange andre Festdage og ved Sammenkomster; ofte holdt han Bibellæsninger. Det var en Glæde for alle at høre hans varme og aandfulde Ord, selv om han kom med strenge Formaninger og talte om den Straf, der forestod de onde; altid var der mild Menneskelighed bag hans alvorlige Forkyndelse. Stadig var Gunner ogsaa paa Rejser i sit Stift for at visitere.

Ved dette Bispesæde var der som en hel Præsteskole eller et lille lærd Akademi. Gunner havde foruden sin Klerk og Haandskriver andre Klerke eller Munke boende hos sig, og ved Samtale og Disput med ham fik de en saadan Uddannelse, at det sagdes, at man kunde faa mere Kundskab her end ved de kostbare Rejser til Paris. Det morede ham over for disse unge præstelærde at sige: „Du, som lige er kommen fra Ovnen, sig nu en gammel Mand, der næsten intet har tilbage af den gamle Bagning, hvad man skal antage om følgende Sag," — og saa forelagde han dem et Spørgsmaal og vidste at behandle det saa snildt,

Digitized by Google

at den spurgte klart mærkede hans overlegne Indsigt. Af disse Lærlinge blev da ogsaa nogle Abbeder, andre Bisper, Provster, Magistre.

Det var Evnen til at sætte sig ind i alles Tankegang, der gjorde ham til den betydelige Lærer, ligesom den lod ham med Lethed omgaas alle Stænder, høj og lav, og han kunde fængsles ved Samtaler med Fruer. Saa han fra sit Vindue en Cisterciensermunk vandre op mod Gaarden, glædede han sig til en Samtale om den gamle Klostertid, og blev han en Bonde var, kunde han udbryde med et Vers af Ovid: „Nu ser jeg min Krig!", da han anede, at det gjaldt Henstand med Landgilden eller Nedsættelse af en idømt Bøde.

Gunners udmærkede Hukommelse svigtede ham aldrig. Han kunde fremsige lange Tekstrækker og Ritualer uden Bogens Hjælp; i sine Samtaler indflettede han Steder af Kirkefædrene eller Digteres sindrige Udsagn. For Kirkesangen nærede han megen Interesse og forhørte sig om, hvad der blev lært i fremmede Skoler. Som Forfatter ser vi ikke Gunner virksom, og dog véd vi, at der udgik meget skriftligt fra hans Haand. „Johannes, tag Din Kovs (det jyske Ord for en mindre, flad Skaal) og sæt Dig herhen!", og saa kom Klerken med Blækhus og Pergament, og Gunner dikterede. Foruden at han medvirkede ved Jyske Lovs Affattelse, ser vi, at han af Kongen var kaldet til at faa en Overenskomst med den fynske Gejstlighed i Stand om Helligbrøde (1228), ligesom han allerede som Abbed af Valdemar var sat til Sættedommer i en Strid om Ejendomme mellem Viborg Domkapitel og Vitskøl Kloster.

Af alle Landets Bisper var der ingen, som Kong Valdemar satte saa højt som Viborgbispen. Han kaldte ham i Tiltale og i Breve sin Fader, han lod den 70-aarige Biskop hente den Prins Valdemar tilsagte Brud fra Portugal, og det unge Ægtepar følte sig inderligt knyttet til ham. Ærkebisp Uffe ærede ham højt, og alle Landets Bisper saa op til ham som til en Fader. Da Gunner naaede op i Halvfemserne og følte Alderens Tryk, bad han flere Gange Uffe om at maatte træde tilbage, men Ærkebispen fandt ikke, at der var Grund dertil. Gunner naaede en Alder af 100 Aar og døde i Sygestuen paa Asmild den 25. August 1251. Provster, Præster og fornemme Lægfolk var med at bære hans Lig til Viborg, her blev det modtaget ærefuldt af Gejstlige, der bar Kors, og af Borgere under vajende Faner; den elskede Biskop blev begravet i Hellig Kjelds Kapel ved Viborg Domkirke foran dets Alter.

Digitized by Google

19. Nye Munkeordener kommer til Landet. Franciskanere og Dominikanere.

Abbeden for et Kloster i Lübeck, Arnold (c. 1212), har mærkelig nok i sin Krønike en flammende og fordømmende Tale, rettet mod det Hovmod, den Ladhed og Sladrelyst, der raader i Klostrene. Han finder Aarsagen dertil i de store Besiddelser af Jordegods, som Klostrene ejede. Saa nær til vore Grænser var altsaa Kritikken over Munkevæsnet naaet, men paa dansk Grund synes der hidtil kun at være hørt Glæde over Klostre og Interesse for dem, i alt Fald var de uheldige Elementer inden for Munkestanden, hvorom der hørtes ved 12. Aarhundredes Midte, hurtigt bleven fjernet. At der var Sider af Klostervæsenet, som krævede vaagen Opmærksomhed, fremgaar dog af de to Bestemmelser, som blev slaaet fast paa Laterankonciliet 1215, nemlig at Tiendefriheden maatte ophøre for de Ejendomme, som Munkene fremtidig erhvervede, og at ingen ny Munkeorden burde opstaa. I Udlandet havde man i langt højere Grad erfaret Manglerne ved Munkelivet og den Fare, der laa i mange Klostres Rigdom og store Jordegods. Men baade i Sydens Lande og i Norden maatte det Spørgsmaal opstaa, om i Munkelivet ikke Eneboer-Tanken hidtil havde været for ensidig fremdraget, om ikke den stadig indadvendte Fordyben havde ladet Munken overse, at en stærkere Pleje af Kærlighed til Næsten, idet man ofrede sig for ham, vilde føre til en rigere Erkendelse af Gud og til at blive hans værdige Børn.

Det var saadanne Tanker, der fra de unge Aar opfyldte *Frants af Assisi* (1182—1226). Han var Søn af en velstaaende Købmand, men han gav Afkald paa al ydre Velvære, vandrede i sin grove Kjortel barfodet rundt for at forkynde, hvor rigt et Liv der kunde leves i Gud, naar vi blot aabnede Favnen for vore Medmennesker og lod dem føle vor Kærlighed, naar vi trøstede de forkomne og ulykkelige, værnede om de svage, plejede de syge og spedalske. Han tog Kristi Jordeliv til Eksempel for sig og for dem, som vilde følge ham; som Kristi Apostle vilde de paa Bjergprædikenens Maade forkynde hans Lære om Kærlighed, men intet begære for sig selv. Disse „smaa Brødre" (*Minoriter*), saaledes som Frants efter et Bibelsted kaldte sine Fæller, gik i graa Kutter, med Reb om Livet og Sandaler paa Fødderne, de stolede paa at andre vel vilde sørge for, at de fik et nødtørftigt Udkomme.

Tilsvarende Tanker om et Liv i Fattigdom og med Næstens Tarv for Øje havde paa denne Tid grebet en anden Mand, den lærde kastilianske Kannik *Dominikus* (Domingo, 1170—1221). En bestemt Opgave havde vakt hans Forsæt derom: han vilde kæmpe mod de kætterske Bevægelser i Sydfrankrig, som udgik fra Katharer, men med Vaaben af

Digitized by Google

aandelig Art, som han ansaa for nyttigere og skønnere end Ild og Sværd; han vilde som Lærer og Prædikant forkynde en ret Forstaaelse af Guds Ord.

Til Dominikus som til Frants havde efterhaanden talrige Tilhængere sluttet sig. Dominikus indsaa, at Kirken maatte kræve Garantier af dem, der paatog sig en Prædikegerning. Hans Brødrelav burde indestaa for, at de, der virkede som Præster, havde de fornødne Kundskaber og endvidere Evne til at tale til Folket; derfor søgte han ogsaa tidlig at faa en Stadfæstelse paa sin Orden i Rom. Pave Honorius III havde indset Betydningen af, hvad Dominikus kunde udrette, og han mente saa meget mere at kunne fravige Lateran-Konciliets Bestemmelse, som disse *Prædikebrødre* i de sorte Kutter fulgte Augustiner-Regler eller rettere i alt væsentlig havde den samme Ordning som Præmonstratenserne. Ordenen blev derfor stadfæstet (1216). Frants af Assisi var derimod bestemt imod, at hans Minoriter skulde indordnes i et saadant Skema. Heri mødte han dog Modsigelse fra mange af sine Fæller, der ansaa en Bekræftelse af Reglerne fra Pavens Side for nødvendig, og mod hans Villie blev Ordenen stadfæstet af Pave Honorius og en fast Organisation indført (1223).

Tre Aar senere døde Frants, en af de ejendommeligste og mest betagende Personligheder inden for den katolske Kirke, altid fulgt med beundrende Blik af alle alvorligt tænkende, hvilken Tro de end har sluttet sig til. Han blev 1228 optaget mellem Kirkens Helgener.

Et Liv i Fattigdom skulde være Ledestjernen for begge Ordener. Munkene skulde ved Almisse faa deres Underhold. Man havde fra Korstogstiden Erfaring om, hvad der kunde erhverves af Fødevarer og Penge gennem frivillige Gaver, naar en Vogn udsendtes til Omegnen med en kraftig Talsmand, og Klostrene skulde altsaa nu ved at sende Vogne ud i Termen *(terminus,* den foreskrevne Kreds) skaffe Brødrene det fornødne. Men at leve af Almisse skabte kun en usikker Eksistens. Det er derfor forstaaeligt, at der kunde arbejdes paa Lempelser i Reglen om, at Klostret skulde være besiddelsesløst. Inden for Franciskanerne vilde et Parti ikke paa nogen Maade slippe det gamle Klenodie Fattigdommen af Syne, medens andre Retninger dog kunde tænke sig Afvigelser. Hos Dominikanerne havde Fattigdommens Princip aldrig været hævdet saa strengt, og det blev da ogsaa ret snart ordnet saaledes, at Klostret selv ikke var udelukket fra et erhverve eller modtage Ejendomme. Derimod overholdt de to Ordener skarpt, at der ikke tilfaldt den enkelte Munk noget som Eje.

Begge Ordener havde den Opgave at virke ved Prædiken, men særlig var det et Hovedkald for Dominikanerne. Derfor maatte de uden for denne Gerning og deres øvrige kirkelige Virksomhed kun være optagne

Digitized by Google

af Studier, — Franciskanerne kunde derimod ogsaa øve et Haandværk, og der fandtes hos Sortebrødrene, delvis ogsaa hos Franciskanerne, Skoler, der meddelte de fornødne Kundskaber og tillige underviste i at prædike for Folket paa dets eget Tungemaal. Alle Tiggermunke virkede desuden som Skriftefædre og Sjælesørgere, deltog i Sygepleje og tog sig af spedalske.

I Sammenligning med den hurtige og store Udbredelse, som *Franciskanerordenen* fik i andre Lande, naaede den forholdsvis sent til Danmark. Ryd-Aarbogen har optegnet: „1232 kom Graabrødrene paa deres bare Ben til Danmark og grundlagde Huset i *Ribe*". De var udsendte af den kraftfulde italienske Minister for Ordenen i Tyskland, og han havde sendt dem til den blomstrende Stad i Jylland, der maatte formodes at kunne skaffe dem Underhold. To Kanniker ved Domkirken overlod da ogsaa Ordenen en Gaard. Ærkebisp Uffe hjalp med ved Stiftelsen af et Kloster i *Lund*, og nogen Tid senere stiftede en Kannik Klostret i *Trelleborg*. Ogsaa verdslige Stormænd viste dem Yndest, Kong Valdemars Drost Astrad Frakki stiftede Klostret i *Svendborg* og blev senere Munk i Klostret i *Roskilde* og dets Gardian, saaledes som man i denne Orden kaldte Klostrets Forstander. Hans Frænke Fru Ingerd af Reginstein, der havde været gift med Kong Valdemars Marsk Skore, grundlagde med Bistand af Slægtninge Klostre i *Roskilde, København, Kalundborg* og *Næstved*. Inden Kong Valdemars Død var der stiftet over en halv Snes Klostre (1234 Slesvig, 1235 Viborg, 1236 Randers, Svendborg, 1237 Roskilde, 1238 Lund, København, Tønder, 1239 Kalundborg, 1240 Næstved).

Dominikanerne var kommen tidligere til Landet. En Mand fra Aarhus Salomon var i Italien indtraadt i denne Orden og havde deltaget i dens Fællesmøde i Bologna 1221. Her traf han Dominikus, og denne anmodede ham om at opsøge Kong Valdemar og Ærkebisp Anders for at faa dem til at oprette Klostre; han medgav ham et Brev og skaffede ham ogsaa et Brev fra Paven. Da Salomon paa Hjemrejsen sejlede fra Flandern, blev han overfaldet af et forfærdeligt Stormvejr, der truede hans Fartøj med Undergang; som i et Syn saa Salomon den hellige Dominikus, der var død i det samme Aar, bære Skibet paa sine Arme frelst ud af Bølgerne. Men Stormen havde forslaaet det ud af dets Kurs, og Salomon landede i Trondhjem. Imidlertid naaede han hjem til København, han blev modtaget vel af Ærkebisp Anders, der udtalte, at han intet hellere ønskede end at have et Hus af denne Orden overalt ved Kirkerne i Landet. Kardinal Gregor opholdt sig her paa denne Tid, og han tog den vellærte og veltalende Salomon i sin Tjeneste som Tolk.

Det første Kloster i Danmark blev stiftet af Ærkebisp Anders Suneson i *Lund* (1222). Efter at Vaadetiden, der var en Følge af Kongens

Digitized by Google

Fangenskab, var overstaaet, rejste der sig i alle Stiftsbyerne Klostre for Dominikanere: 1228 *Ribe*, 1229 *Reval*, 1231 *Roskilde*, 1235 *Slesvig*, før 1246 *Viborg*, *Aarhus*, før 1252 *Odense*.

I Udlandet var det tidlig bleven indset, at Tiggermunkene havde en stor og betydelig Opgave i *Købstæderne*, og dette blev ogsaa Tilfældet i Danmark. Her var opstaaet en stor Bybefolkning, der talte mange fattige Bestanddele, ikke mindst i Byernes Yderkanter, hvor disse Klostre netop ofte kom til at ligge. Nu kunde Prædikanter opsøge Almuen paa dens Forsamlingspladser og lade Kristi Ord lyde under andre Forhold og i andre Vendinger end under Kirketaget; her var der Trang for dem, der ydede kærlig Hjælp til syge, og for dem, der vilde omgaas de stakkels spedalske. Det var da ogsaa saa at sige udelukkende i Købstæder, at der i Middelalderen anlagdes Klostre af disse Ordener (Gavnø blev senere en Undtagelse). Om der end for den Tid, da Tiggermunkene først kom til Landet, kan tales om et Kapløb mellem Velynderne af disse Ordener om at stifte Klostre, blev det dog indset, at mere end eet Kloster af disse Ordener kunde en Stad ikke underholde, og Prædikebrødre maatte være selvskrevne i Domkirkebyerne. Kun i Næstved (og i en senere Tid i Helsingør og Halmstad) havde begge Ordener Klostre.

I de Forskrifter, der var givet Dominikanerne med Hensyn til deres Prædiken, hedder det, at de skulde tale om Dyden og dens Belønning, om de onde Gerninger og Straffen for dem, men de skulde tale fyndigt og kort, saaledes som Kristi Taler var korte, og de skulde bruge saadanne velvalgte Taleformer, som Folkets Sprog krævede.

De Boliger og Kirker, som Tiggermunkene byggede, maatte svare til de fattige, barfodede Munkes Optræden. Enkelhed maatte præge dem, ydre Storhed eller indre Pragt vilde lidet sømme sig. Bygningerne burde især vidne om Sind og Hjerte for den omboende Menigheds Tarv. Vi kan læse ud af de gamle Kilder, at man havde denne Forstaaelse, og de bevarede Bygninger taler det samme Sprog. Kirkerne var uden Tværskib eller Sideskibe, uden Hvælvinger og uden Taarne; man traadte ind i en Høresal, hvor Kor og Skib gik i eet, Korskranken var trukket langt tilbage og saaledes en større Plads aabnet for Kirkegængerne. Tjenesten ved Altret var, især hos Franciskanerne, stærkt begrænset, Prædikestolen var rykket langt ned i Skibet, man forstod, at det var herfra, at Forkyndelsen af Guds Ord og Vejledning i at følge det, skulde udgaa. Den beskedne Klostervaaning havde intet verdensfjernt ved sig, og det vidstes, at der fra dens Døre stadig udgik Mænd, der vilde hjælpe Mennesker til at bære Livets Byrder. Hver Munk havde sin Celle; thi Ro maatte han kræve for sine Studier og en Hviletid efter sit anstrengende Arbejde; men alle Brødrene sov i den fælles Sovesal.

Tiggermunkene havde et udmærket Rygstød i den gennemførte *Or-*

Digitized by Google

ganisation, der sammenbandt alle Ordenens Klostre, i hvilke Lande de saa end fandtes; den tvang Brødrene til at lystre, underordne sig og arbejde i Fællesskab. De to Ordener styredes paa ret ensartet Maade, dog med enkelte Afvigelser. Franciskanerordenens Klostre var inddelte efter Provinser, der kunde omfatte flere Riger. Provinsen *Dacia*, der allerede nævnes 1239, omfattede de tre nordiske Riger, og i Spidsen for den stod en *Minister*, der valgtes af Provinsen for Livstid; sent i det 13. Aarh. blev Provinsen delt i otte *Kustodier*. Ordenens fælles Anliggender blev behandlet paa et Møde, der holdtes hvert tredie Aar ved Pinsetid skiftevis Nord og Syd for Alperne; til dette Generalkapitel, der lededes af Ordensgeneralen, sendte hver Provins sin Minister og to andre betroede Mænd. Her blev Love for Ordenen *(constitutiones)* givne. Ogsaa inden for Provinsen holdtes et Kapitel, som blev sammenkaldt af Provinsministeren; han havde tillige den Pligt at visitere Klostrene, helst en Gang aarlig, og han var Ordenens Repræsentant over for de verdslige Myndigheder og Lægfolk.

Hos Dominikanerne var Ordningen af samme Art, kun havde Embedsmændene en anden Titel; saaledes hed Forstanderen for hvert Kloster *Prior*, ikke Gardian. Da Ordenens Generalkapitel 1239 holdt Møde i Paris og udvidede sit Tal af Provinser fra 8 til 12, blev Nordens Lande samlede til en Provins Dacien, og tre andre Provinser (Polen, Syrien og Grækenland) oprettet. I Spidsen for Provinsen stod en *Provinsialprior*, der ved sin Side havde et Kapitel. Dette sendte to Valgmænd *(electores, diffinitores)* til Generalkapitlet, der valgte Ordenens Magister og behandlede almindelige Spørgsmaal. Valget af Provincialprior foregik ved lukkede Stemmesedler paa Provinskapitlet. Til dette sendte hvert Kloster sin Prior, saafremt det ved hemmeligt Valg havde betroet ham dette Hverv, ellers en anden Delegeret.

Det vil forstaas, at det internationale Træk, der gaar gennem denne Ordning, maatte give Anledning til idelige Rejser af Brødrene, baade inden for Provinsen, altsaa de tre nordiske Lande, og i Udlandet. Men paa samme Maade virkede et andet Forhold, nemlig at disse Ordener stadig forflyttede Munkene fra Sted til Sted. Dette var nyttigt til at give Munkene Erfaring, lære dem ulige Folkedele at kende og holde dem i Aande, ligesom det ogsaa bragte Befolkningen omkring det enkelte Kloster under ny Paavirkning.

Det er ubestrideligt, at Tiggermunkene paa denne Tid førte betydningsfulde, frugtbringende Elementer ind i dansk Kirkeliv og Kultur. De udfyldte Behov, som Udviklingen havde bragt med sig, de kaldte til nye Opgaver, til Folkeomsorg og til Studier. Vanskelige Forhold maatte dog opstaa paa Grund af disse Munkes Indgriben i Sognegejstlighedens Virksomhed, men forelobig syntes man at arbejde i Enighed.

Digitized by Google

En Orden inden for Tiggermunkene er dog hidtil ikke bleven omtalt, men den indtager ogsaa et særligt Stade, og over for den vil andre Betragtningsmaader trænge sig frem.

Det ligger nær at tro, at den Lære om Øvelse af Kærlighedsgerninger, som Frants af Assisi havde gjort sig til Talsmand for, tidlig kunde slaa an hos Kvinder. I selve Assisi havde den rige unge Pige *Clara Sciffi* sluttet sig til hans Lære; hun levede fattig og nøjsom, blev af Frants viet til Nonne, og han fik et Kloster indrettet for hende og de Veninder, som fulgte hendes Eksempel. Disse Kvinder maatte imidlertid værnes ved en regelbunden Ordning, og en saadan blev da ogsaa givet dem af Paven allerede 1218. Men i Reglerne for *Clarisserinderne* er netop den Virksomhed, som hos de tiggende Munke afvinder os Ærefrygt eller Forstaaelse, bleven opgivet. Disse Nonner skal ikke prædike for Folket, øve Sjælesorg eller nogen Kærlighedsgerning uden for Klostret, for dem er det netop ikke Opgaven at paavirke Omverdenen og at have Næstens Tarv for Øje, hvorimod de skal fordybe sig i Tilbedelse og vise deres Gudsfrygt ved at paalægge sig de største Afsavn. Uden for Klostret tør de ikke komme, inde i det lever de tavse, under gennemført Disciplin, optagne af Bønner og med Iagttagelse af de strengeste Fasteregler. Fru Ingerd af Reginstein, der havde stiftet de mange Klostre for Tiggermunke, fattede ogsaa Planer om at grunde et Kloster for den hellige Claras Orden i *Roskilde*, og dette kom i Stand ved Tiden 1256. For denne Orden havde man tidligt opgivet Tanken om, at Klostret skulde være fattigt, og Roskildeklostret var ikke blot fra første Færd vel forsynet med Jordegods, dets Velstand steg bestandig i de følgende Tider. Klostret var i Virkeligheden en Forsørgelsesanstalt for ugifte Kvinder af de højere Stænder.

Det var paa saadanne Klostre inden for denne eller andre Ordener, hvor der syntes en skærende Modsætning mellem Rigdommen og den Nytte, de bragte Samfundet, at man paa Reformationstiden satte Navnet *Herreklostre*.

20. **Nye danske Helgener. Pilgrimsfærd og Deltagelse i Korstog.**

I den foran (S. 74) givne Fremstilling af, hvorledes vort Lands Kirkebygninger rejste sig, er der omtalt Kirker, som først syntes bygget i den senere Del af Valdemarstiden. Her skal endnu kun en Bygning nævnes, der peger hen mod nye Retninger i Kunsten. Den er en af vort Lands skønneste Kirker og skulde tillige blive en af de minderigeste, *Roskilde Domkirke*. Biskop Peder Suneson havde forstaaet, at der ved Kongesædet maatte staa en mægtigere Kirke end den af Biskop

Digitized by Google

Svend Nordmand byggede. Som det foran er fortalt, havde Peder under sin Studietid i Paris fundet en Ven og Beskytter i Abbed Stefan, og efter at denne var bleven Biskop i Tournay, var Peder truffet sammen med ham, da han ledsagede den danske Prinsesse Ingeborg til hendes Formæling i Amiens. Han havde aabenbart paa denne Rejse set den skønne *Domkirke i Tournay*, og han har ved Stefans Bistand faaet en fransk Arkitekt til at forestaa Opførelsen af den nye danske Domkirke.

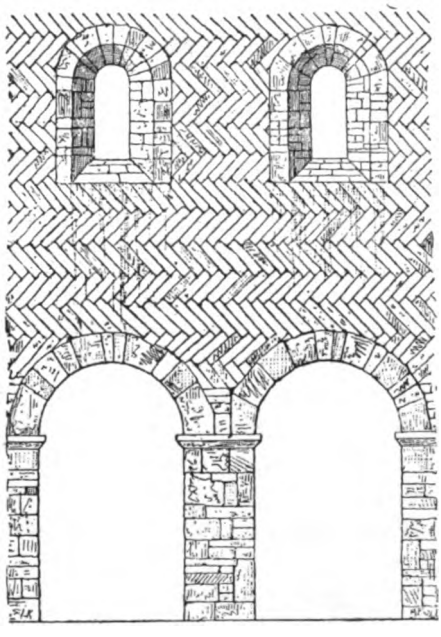

Frue Kirke i Roskilde.
Tegningen viser et Par Fag af Hovedskibet i dets oprindelige Udseende.

Vi træffer her nemlig Enkeltheder i den nu staaende Kirke, som har deres bestemte Forbilleder i Tournay, saaledes Koromgangen med dens Arkader i to Stokværk, Hvælvingen derover med de mellem Aabningerne nedløbende Ribber. Endvidere har de ejendommelige tredelte Vinduesgrupper i det øvre Korgalleri og i Sidegalleriet paa Langhuset deres Parallel i et af Stefan tæt op ad Domkirkens Side rejst Kapel. I øvrigt har Roskildekirken ogsaa Ligheder med den i samme Landskab som Tournay liggende Domkirke i *Arras*, saaledes som dennes tidligere Udseende var; dette gælder de Spidsgavle, der kroner hvert Fag i Omgangen og Sideskibene, ligesom Tredelingen af hvert Fag ved Rundstave. Den danske Domkirke, saaledes som den rejste sig i de første Aartier af det 13. Aarh., fremtræder som en af vore ældste Bygninger i den Overgangsstil, der indleder Gotikken.

Vi har set, hvorledes Folket havde faaet Helgener af sin egen Midte, saaledes som Trangen naturligen var. Men Kong *Knud* og hans Navne Hertugen var ikke særlig kommen Jyderne tilgode, og ogsaa i deres Landsdel kunde man ønske en hjemlig Helgen. Ved Domkirken i Viborg virkede en from Mand *Ketil* (Kjeld); han var barnefødt i Randersegnen, var vellært i Kristendom som ogsaa i de frie Kunster, derfor blev han Lærer ved Domskolen; han var ogsaa en flittig Afskriver af Bøger. Kannikerne valgte ham til Provst, men hans store Godgørenhed huede dem ikke, og de nødte ham til at fratræde. Ketil havde vist

Digitized by Google

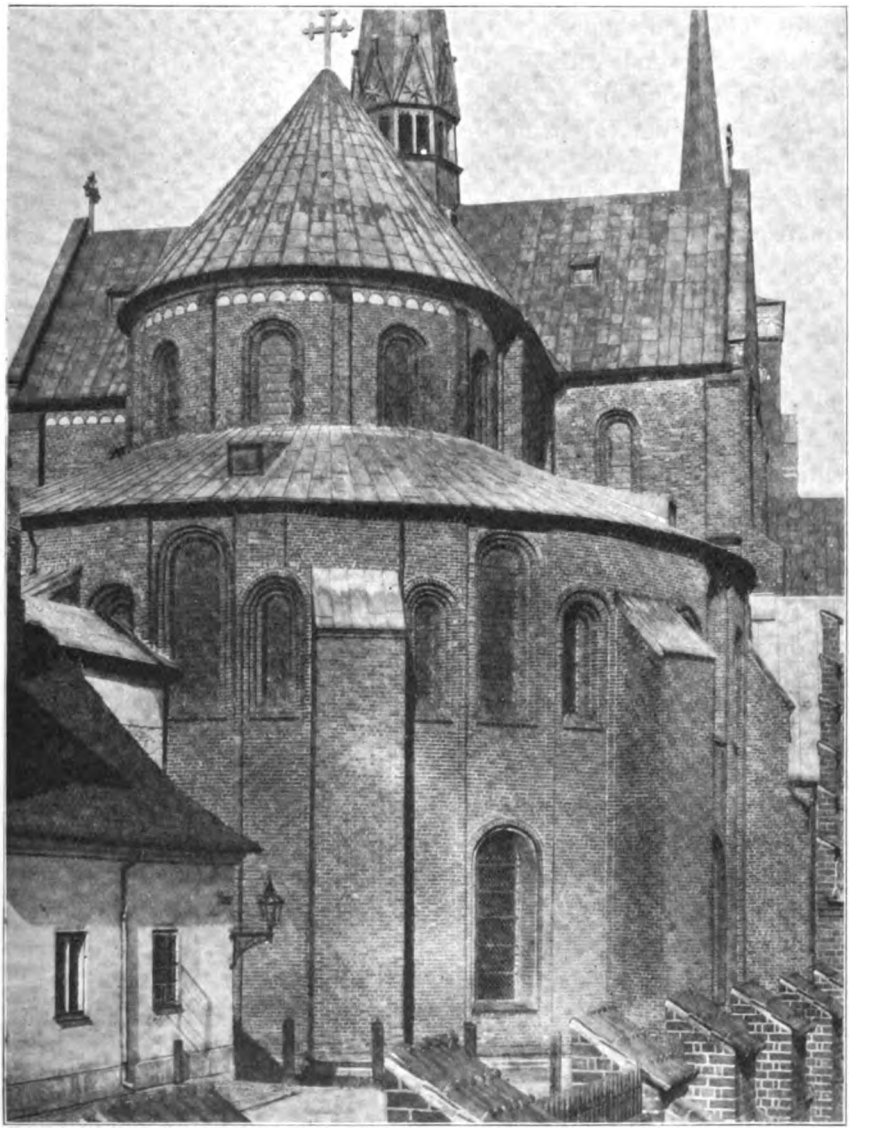

Roskilde Domkirkes Kor og Tværskib.
Fotografi.

stor Varme for Missionen i Venden, saaledes under Korstoget 1147; han drog nu til Rom for af Paven at faa Tilladelse til at virke som Missionær blandt Venderne, og tillige for at klage over sin Fordrivelse fra Viborg, og Paven paabød, at Kapitlet skulde genindsætte ham. Saaledes blev

Digitized by Google

Ketil atter Domprovst, men paa den Tid var hans legemlige Kræfter udtomte; han mærkede, at hans Endeligt nærmede sig, lod sig bære over i Domkirken og døde dèr (1150). Ketils Fromhed og hans kirkelige Iver havde været erkendt af alle; Martyr var han ikke blevet, men „Bekendere" kunde jo ogsaa faa Rang som Helgen, og der gik Fortællinger om Vidundere, der var hændt ham i levende Live, eller som skete ved hans Grav. En Kannik forfattede et lille, endnu bevaret Skrift, der skildrede Ketils Levned, og paa Grundlag af det oplyste blev han i Rom kanoniseret. Hans jordiske Rester nedlagdes i et smukt forgyldt Skrin, der blev ophængt i et for ham særlig bygget Kapel paa Nordsiden af Domkirken (1189). Ketil nød som Helgen megen Anseelse, naturligvis især i Jylland, hvor mange kom til at bære hans Navn. Paa hans Helgendag (11. Juli) holdtes der et stort Marked i Viborg; Solen bør dog ikke skinne paa Kjeld-svide-Bygs-Dag, da den saa gør Sæden Skade.

Aarhus Domkirke fik ogsaa en Helgen, men rigtignok uden Pavens Mellemkomst, idet Folkene i den ældre Del af Middelalderen tillagde sig Ret til selv at kaare Helgener. Denne Mand var *Niels*, en uægte Søn af den i Roskilde dræbte Kong Knud Magnussøn; han var Broder til den berygtede Slesvig-Biskop Valdemar, men af en helt anden Natur end denne. Niels havde været i Kong Valdemars Tjeneste, men from og ydmyg som han var lige fra Barnsben af bar han under sin fine Hofdragt den hvasse Haarskjorte. Han synes at have været Hovedsmand paa Kongsgaarden Viby ved Aarhus; her og i det nærliggende Skiby havde han Ejendomme, og i Skiby byggede han en Kirke. Andre Gerninger af ham er os ikke bekendte, men han nød stor Anseelse i Egnen for sin Fromhed. Niels naaede ikke nogen høj Alder og døde 1180; han havde som sit Gravsted bestemt det lille beskedne Trækapel ved Aarhus Strand, der var viet til de sofarendes Helgen St. Clemens; han yndede dette Kapel og havde skænket det store Gaver. Der blev ofret saa rigeligt ved hans Grav, at det blev muligt at grundlægge en anselig Kirke, den nu knejsende Domkirke. Præsterne ved Kirken gjorde sig store Anstrengelser for at faa Niels erklæret for Helgen; Paverne lod ogsaa nedsætte Kommissioner for at faa hans Livsforhold og de Jærtegn, hvorom der taltes, undersøgte, men til nogen Kanonisation førte Bestræbelserne ikke; vi skylder dem derimod forskellige Optegnelser om Niels' Liv og om de skete Undere.

Det tidligere Bispesæde i *Vestervig* kunde ogsaa glæde sig ved at have en Helgen, der ganske vist ikke var født i Danmark, men dog her havde udført en betydelig Missionsgerning. Fra historisk Standpunkt set er det ikke meget grundfæstet, hvad der fortælles om Thüringeren *Theodegar (Thøger)* og hans Virksomhed paa Knud den Stores Tid, men Folketraditionen holdt dog fast derved. Han var jordet i Kirken

Digitized by Google

i Vestervig, og da der blev set Lys over Graven og var sket Indberetning derom til Rom, gav Paven Tilladelse til at Thøgers Ben lagdes i Skrin. Dette skete i Svend Estridsons og Biskop Alriks Tid, men Bispen vægrede sig ved at følge Befolkningens Ønsker; derfor foretog Præster og Lægmænd Skrinlæggelsen paa egen Haand. Biskop Alrik greb da ind, han vilde underkaste Benene en Ildprøve for at blive overbevist om Thøgers Hellighed, men nu skete der et Under, — Benene sprang selv op paa Alteret, et Træk der ofte forekommer i Legender — saa at al Tvivl maatte ophøre. Saaledes fik Thy den Helgen, som det trofast ærede gennem hele den katolske Tid. Ogsaa andensteds i Danmark, saaledes i Bispebyerne, nød Thøger Anseelse, og hans Mindedag blev erindret (den 30. Oktober). Nogen pavelig Bulle om hans Kanonisering er ikke bekendt. De bevarede Optegnelser om Thøger stammer fra ret sene Tider.

Der maa paa disse Tider have været en levende Tilbøjelighed til at skabe Helgener. I den senere Del af Middelalderen mærkedes ikke noget tilsvarende; man blev strengere i sine Krav, og den katolske Kirke greb stærkere ind. Vel dukker der i Befolkningen stadig nye Navne paa Helgener frem, til Eks. bliver hellige Kilder kaldt efter dem; men det er rene Navne uden Individualitet eller nogen Sagnkreds bag ved sig. Paa Absalons Tid var allerede en Slægtning af ham, *Margrete i Ølsemagle*, rykket op til at blive æret som Helgeninde, skont der intet er fortalt om hendes Fromhed. Derimod fik hun en ulykkelig Død og en uforskyldt Begravelse i hedensk Jord. I Virkeligheden havde hendes Mand Herlug dræbt hende (1176); ved at hænge Liget op under Husets Bjælke havde han givet det Skin af, at hun var død for egen Haand. En Selvmorder kunde ikke komme i viet Jord, derfor blev Margrete begravet i Stranden ved Køge Bugt. Men Lysglans over Stedet lod Mistanken mod Herlug bore sig stærkere fast, Rygterne kom Biskop Absalon i Roskilde for Øre, han lod Abbederne i Sorø og Ringsted og andre forstandige Mænd undersøge Sagen, og Herlug tilstod sin Forbrydelse. Liget blev da taget op af Graven og paa en Baare ærefuldt bragt til Roskilde; her kom en Procession af Gejstlige og efter dem en Folkeskare Liget i Møde og førte det til det af Absalon reformerede Vor Frue Nonnekloster, hvor et mægtigt Gravmæle blev rejst. Ved Koge Strand blev der bygget et Kapel, og hvad der ofredes her, tilfaldt Vor Frue Kloster, tilligemed et Margreteskud ydet af en Del østlige Egne af Sjælland.

Om ingen af disse Helgener fortælles dog saa mærkelige Hændelser som hvad der berettes om Præsten *Hellig Anders* ved Peders Kirken i Slagelse, men følgende to Tildragelser er da ogsaa omtrent det eneste, der kan meddeles om ham. Paa en af Anders til Kong Valdemar

Digitized by Google

Sejr fremsat Bøn om at overlade Byen en Mark havde Kongen skæmtende svaret, at den skulde faa et saa stort Jordstykke, som Anders paa et ni Nætter gammelt Føl kunde ride omkring, medens Kongen tog et Bad, og det lykkedes virkelig Anders at indride saa stort et Jordstykke, at Kongen maatte skynde sig af Badet. Efter den anden Fortælling var Anders med 12 Slagelse-Borgere i det hellige Land ved Paaske-Tid; han vilde ikke undlade at høre Messe i den hellige Gravs Kirke paa

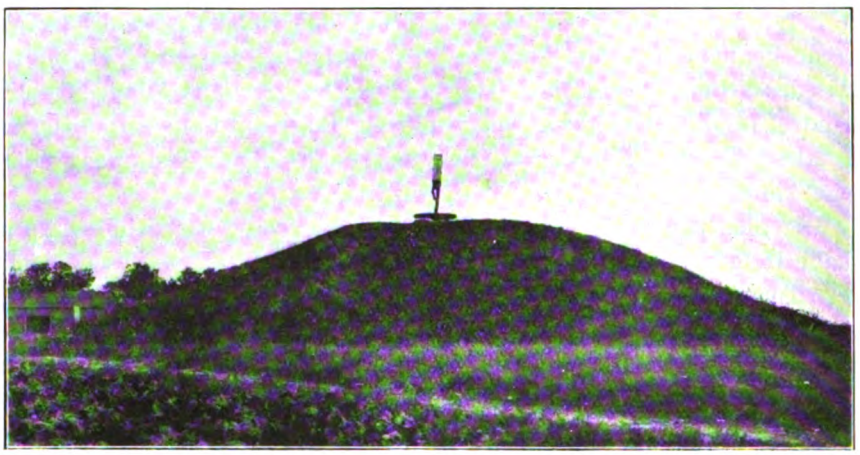

Hvilehøj ved Slagelse. Fot.

Paaskemorgen, men hans Ledsagere forlod ham for at naa det sejlfærdige Skib, og da han senere kom til Joppe, var Skibet sejlet. Anders faldt paa Knæ og bad, men Søvnen overvældede ham, og da han vaagnede, fandt han sig flyttet til Danmark; han hørte dansk Tale om sig og Kirkeklokkerne i Slagelse ringe til Aftensang paa Paaskedag. Han laa udenfor denne By paa Hvilehøj, hvor der senere rejstes et Krucifiks. Anders skal være død 1205, og det er ret mærkeligt at se denne Fortælling allerede ved det 13. Aarhundredes Midte berettet af en Dansk til en flandersk Forfatter. Et lille i Danmark forfattet Skrift om Hellig Anders stammer fra en meget senere Tid.

Fuld historisk Virkelighed besidder derimod den Mand, som paa dansk Omraade blev den sidste, der vandt pavelig Kanonisation som Helgen. Abbed *Vilhelm i Æbelholt* havde været den inderlig fromme Kirkens Tjener og Kongens tro Mand; Undere ved hans Grav vidnede om hans Livsgernings Betydning og hans Værd overfor Gud. Anders Sunesøn indgav, støttet af en svensk og en norsk Biskop, en Henvendelse til Rom om, at Vilhelm maatte erkendes som Helgen, og Honorius III lod Kardinal Gregorius under hans Besøg i Danmark foretage Undersøgelser i den Anledning. Paven kundgjorde derpaa, at Vilhelm

Digitized by Google

var optaget blandt Kirkens Helgener, og han lovede 40 Dages Aflad til dem, der paa Vilhelms Festdag den 16. Juni og Ugen derefter forrettede deres Andagt i Æbelholt (1224). For Klostret var dette jo en overordentlig Vinding, som havde stadige Valfarter derhen til Følge. Der maatte tænkes paa en anselig Stenkirke i Stedet for den gamle Trækirke, og ved en stor Fest, der overværedes af den udvalgte Kong Erik, kunde Vilhelms Ben overføres til den nye Kirke (1238).

De danske Konger havde sørget for, at der kom *Relikvier* til Landet. Svend Estridsøn skal til Kampen i Nisaa have medført et Skrin med Relikvier af St. Vincentius, der imidlertid faldt i Fjendens Haand. Knud den Hellige bragte Rester af St. Alban til Odense, Erik Ejegod hjemsendte fra Byzants Relikvier, og paa den Tid synes St. Lucius' Hjerneskal at være kommen til Roskilde. Allerede 1145 fandtes i Lunds Domkirke Relikvier af St. Laurentius og talrige andre Helgener.

Blandt de Helgener, til hvem Kirker blev viede, eller som paa anden Maade æredes, synes den vestlige Verdens Helgener især at have gjort sig gældende, ganske særlig de i England yndede; saaledes vandt *St. Bodulf*, hvis Kultus var stærkt fremme i de Danskes gamle Besiddelser i England, megen Indgang i Danmark; han blev Patron for mange Kirker, og hans Mindedag den 17. Juni en særlig høj Festdag. Da England fik sin store Helgen i Ærkebisp *Thomas af Canterbury*, mærkes der i Danmark hurtigt Iver for at indvie Altre, især ved Domkirkerne, til denne Beskytter, og der optegnes straks Undere, der er sket ved Paakaldelse af ham.

En Helgen af ganske egen Art var *St. Mikael*. Han var jo ikke fra jordisk Tilværelse bleven optaget i Helgenernes Række, han var en Engel ved Guds Side, den store Stridsmand, der med sine Engle — ifølge Johannes' Aabenbaring — i Himlen havde kæmpet med den gamle Drage og Forfører Satanas og nedstyrtet ham fra Himlen til Jorden. Han var en Personlighed, som Nordboerne let fik Forstaaelse af og maatte sammenligne med de i den hedenske Fortid besungne Kæmpeskikkelser og disses Kamp med Uhyrer.

Vikingerne havde i Udlandet set den hellige Mikaels Kirke indbygget i det mærkelige Klippebjerg i Bugten mellem Normandiet og Bretagne; de havde set eller hørt om hans vidt berømte Helligdom paa Monte Gargano, Forbjerget i Apulien, i hvis Hule St. Mikael engang skal have vist sig. Til Bjerge eller til Huler var ogsaa her i Norden Overenglens Helligdomme gerne knyttet. Paa Klipper i Rø, paa Bornholm, — Klipperne her har jo ogsaa Huler, „Ovne" —, laa den St. Mikael viede Sognekirke med dens mægtige Taarn. „St. Mikael paa Bjerget" var Navnet paa den for et halvt Aarhundrede siden sammenfaldne, mærkelige Kirke, der vist har udgjort et Led i Fæstningsværkerne om-

Digitized by Google

kring Hedeby, hvad der kan forklare dens ejendommelige Form; dens runde Øst- og Nordside omgav et cirkelrundt Midtparti, der bares af otte Piller, medens Vest- og Sydsiden var rektangulære, paa de runde Sider var der et øvre Stokværk, og Kirken var omgivet af en Grav.

Den katolske Kirke lærte endvidere, at St. Mikael var af Gud sat til at modtage kristne Mænds Sjæle; paa sin Vægt vejede han deres Værdi og kunde føre dem ind til den store Fred. Paa et i St. Mikaels Kirke i Slagelse tidligere bevaret Relikvieskrin læste man Indskriften: „Dig, Ærkeengel Mikael, satte Gud til at være Fyrste over Sjælenes Modtagelse". Derfor paakalder da ogsaa Runestene jævnlig denne Helgen: „Gud Herren og St. Mikael hjælpe hans Sjæl", „Krist og St. Mikael hjælpe Ødbjørns og Gunhilds Sjæle til Lys og Paradis"; saaledes lyder det i Indskrifterne paa to bornholmske Runestene (c. 1060, 1100).

Apostelen Jakob den Ældre skal være bleven henrettet med Sværd i Jødeland under Herodes Agrippa, men i Middelalderen mente man at have opdaget hans Grav i Galicien i Spanien, hvorved dette Land fik sin Værnehelgen og sin store Helligdom i St. Jago de Compostella. De Undere, der skete ved Graven, trak aandelig og legemlig syge, foruden talrige bodfærdige fra alle Lande derhen. St. Jakob blev ikke afbildet paa de andre Martyrers Maade med Redskabet for hans Martyrdom, Sværdet, ved sin Side, han opfattedes som Vandringsmanden med den brede skyggende Hat paa Hovedet, Staven i Haanden og sit Drikkekar Muslingeskallen (Ib-Skal, Ib, forkortet Form af Jakob, smlgn. Ibs-ker paa Bornholm) hængende ved Bæltet. Som den, der lod talrige Kunder købe Rejsesko, maatte mangen Jakob Skomager ynde denne Helgen og gerne bære hans Navn; man ser ham flere Gange knyttet som Patron til Suderes (Skomageres) Gilde.

Hvormange end de i Helgenrækken optagne Mænd og Kvinder var, og hvor ofte de end paakaldtes, faar man ikke Indtryk af, at de naaede op i Højde med selve Testamentets hellige Personer, især Apostlene. Man studser over nogle Udtryk i Skaanske Lov om den Jævned-Ed (Ligelighedsed), som en Drabsmand og hans Frænder skal sværge som en Æreserklæring over for den dræbtes Frænder: „ei skulle de sværge paa Helligdom, men paa Bog og bede Gud hjælpe sig og den Bog, han har for sig", at de vilde handle paa samme Maade, hvis saadant Manddrab var hændt i deres Slægt. Dette er vist den ogsaa andensteds i Love omtalte fulde Bogsed.

Men Helgenerne var jo ogsaa mange og nød en ulige Agtelse i de forskellige Egne. Man var tidt i Tvivl om, hvilken Helgen der kunde være den rette Hjælper, og forsøgte sig frem ved Lodkastning.

Mærkeligt er ogsaa, at Navnene paa de helligdomte saa lidt vinder Indgang i Befolkningens Navneskik. Folket vedblev uforandret at kal-

Digitized by Google

de sig med de Navne, der var i Brug fra Fortiden, selv om disse gav Vidnesbyrd om tidligere Tiders Tro (Odinkar, talrige med Thor sammensatte). Der var næppe mere end 2—3 Helgennavne, som paa denne Tid vandt større Indgang, saaledes Laurentius og Sømandshelgenen Nikolaus. Selv Navne som Thøger og Villads, der senere blev almindelige i Jylland, forekommer næppe paa denne Tid.

Nordboernes velkendte Vandretrang fik sin Tilfredsstillelse ved Rejserne til de mange *Valfartssteder* rundt om i Landene, til Pavestaden i Italien og til det hellige Land. Der er bevaret en Vejviser for Pilegrimme og Jorsalfarere fra Midten af det 12. Aarh. Den er forfattet paa Grundlag af en islandsk Abbeds Angivelser og skildrer de Veje, man fra Norge maa følge ned gennem Midteuropa til Rom og dernæst gennem Italien til Palæstina. Fra Norge sejler den rejsende til Aalborg, to Dage senere er han i Viborg. Fra denne By er der ned gennem Jylland en syv Dages Rejse til Hedeby; omtrent midtvejs løber Skodborgaa. Fra Hedeby naar man paa een Dag Ejder, og derefter paa een Dag Itzeho og sætter over Sachser-Elven til Stade. Herfra kan man over Paderborn drage til Mainz, men denne By kan man ogsaa naa ad en østligere Vej over Hannover og Hildesheim. Overalt angives her, som i den følgende Del af Beskrivelsen, nøjagtig de enkelte Stationer og Afstanden mellem Stederne, beregnet efter, hvor lang Tid Rejsen tager, der gives Oplysning, om der i Byerne er Bispestole, om de Helgener, der her vises Ærefrygt, om Kirker og andre Helligdomme. Til Mainz kan man i øvrigt ogsaa naa ad en anden Vej, idet man med Skib sejler fra Norge til Deventer eller Utrecht, derpaa tager Stav og Pose og paa ni Dage naar Mainz.

Af Angivelsen paa den følgende Del af Rejsen skal kun meddeles, at Ruten gaar over Basel og Solothurn, derpaa til den schweiziske By Avenches (Wiflisburg), „som Regner Lodbrogs Sønner lagde øde", d. e. Sagaernes Vifilsborg, og Genfersøen, saa over Store Sankt Bernhard til Staden Aosta og ned i Italien. Ved Piacenza og Po støder denne Rute sammen med en østligere Rute Iliansvejen. Denne gik over Julierpasset, som det nu kaldes — i det her talte romanske Sprog hedder Stedet Gilgia, Jilja. Andre rejsende vilde maaske lægge Vejen gennem Frankrig for ogsaa at besøge det berømte Valfartssted Saint Gilles (St. Egidius) ved Rhônes nederste Løb. Vi har fra Kong Niels' Tid en Beretning om, at en fornem Mand i Hedeby, der nylig havde besøgt Klostret St. Gilles og set de Undere, der her skete, udrustede en stakkels lam Mand til at kunne foretage Rejsen derned, og Helbredelsen indtraadte da ogsaa, saa at han kunde ophænge sine Krykker ved St. Egidius' Grav.

Den sædvanlige *Rejsemaade* har sikkert været til Fods, især naar

Digitized by Google

det gjaldt en egentlig Bodsfærd, men mange har redet, saaledes vel naar Gejstlige i Embedssager søgte til Rom. Af den islandske Beretters talrige Angivelser af Steders Afstande fra hinanden, maalte ved Dagsrejser, kan man maaske anslaa den paa en Dag tilbagelagte Vej til 40—45 km.

Et tysk Skrift, som ikke er meget yngre end det islandske, giver lignende Oplysninger om Rejsen til Rom. To unge videbegærlige Mænd forelægger hinanden paa en Juleaften allehaande vanskelige Spørgsmaal. Firri siger: „Kære Tirri, jeg agter mig til Rom, gid Du vilde give mig Besked om Vejen!" — „Ja, men ad hvilken Vej vil Du drage?" — Firri nævner en vestlig Rute: „Men først vil jeg gaa til Danmark for at faa mig en Hest, og saa vil jeg begynde i Stade." Derpaa opregner Tirri en lang Række Steder og Vejens Længde mellem dem. Men Kammeraten vil ogsaa have Besked om Hjemvejen og ad en kortere Vej. „Men hvor agter Du Dig hen?" — „Jeg vil til Danmark, hvorfra jeg kom." — Saa faar han anvist en Rute over Køln til Maastricht. „Der skal Du gaa om Bord i et Fartøj og sejle til Stavoren og til Danmark."

Fra Norden gik Rejsen til Palæstina ogsaa uden om Europas Vestkyst; derfor kunde man ønske Oplysning, om der ikke fandtes nogen Vejledning om Kursen under Sørejse. Her maa det erindres, at Magnetnaalens Evne til at vise mod Nord ikke var kendt. Vi har dog fra Slutningen af det 12. Aarh. Oplysninger fra Vesteuropa om, at man som Middel ved Navigation iagttog Retningen af en med en Magnetsten strøget Jernnaal, der var stukket i et Straa eller Stykke Træ, som svømmede i en Skaal. Ved Tiden c. 1200 har man forbedret Apparatet ved at anbringe Naalen paa en Spids, hvorom den frit kunde bevæge sig,, og som sad i en Æske, paa hvis Bund Vindrosen var aftegnet. Ved det følgende Aarhundredskifte var man naaet til at fastgøre selve Vindrosen paa Naalen, saa at den fulgte Naalens Bevægelser. I den ældre Tid, som her haves for Øje, maatte Sømanden orientere sig om Verdenshjørnerne ved at iagttage Solens og de andre Himmellegemers Gang, og heri viste jo ogsaa Vikingerne og andre søfarende stor Dygtighed.

Som et Tillæg til Adam af Bremens Værk og mulig hidrørende fra ham og hans Berøringer med danske Hjemmelsmænd findes en Vejledning for en søfarende, der fra Ribe sejler uden om Nord- og Vestkysten af Europas Fastland, derpaa gennem Njørva-Sund (Gibraltarstrædet) til Marseille, og atter derfra til Sicilien og det hellige Land. At denne Vejledning er gammel, fremgaar af, at den allerede er tilføjet i et Haandskrift af Adams Krønike fra Tiden kort efter 1200; den

Digitized by Google

findes ogsaa i det et halvt Aarhundrede yngre Haandskrift, der indeholder Kong Valdemars Jordebog.

Sejladsen følger som oftest Kysterne, men at Sømanden dog ikke var bange for at styre ud over den aabne Sø, vil ses af, at han fra Bretagne styrer direkte ud over Biscaya-Bugten til Spaniens Kyst, og at han fra Messina sætter Sejl lige mod Palæstina.

I det nylig nævnte Haandskrift, hvori Kong Valdemars Jordebog findes, er der afskrevet en tilsvarende Vejledning under Sejlads i Østersøen. Her er Udgangspunktet Utlängi ved det sydøstlige Hjørne af Blekinge, og Vejen gaar nordpaa gennem Kalmar Sund langs den svenske Kyst op til Stockholms Skærgaard, derpaa gaar Ruten gennem Aalands Havet til Hangö, og saa tværs over den finske Bugt til Reval i Estland.

Det er foran fortalt, hvordan der efter Stormands-Mødet i Odense i Julen 1189 blev arbejdet paa at sende en *Korsfarerskare til det hellige Land*. Femten ansete Mænd virkede som et Udvalg for at forberede Sagen og for paa Tinge og i Kirkerne at opfordre til Deltagelse; men det viste sig snart, at her var store Vanskeligheder at overvinde. I alt Fald holdt kun fem af Udvalgets Mænd fast ved deres Forsæt og udrustede fire ret store „Snækker"; disse samlede sig ved Hals i Limfjorden og styrede derfra til Götaelven og Konghelle for at mødes med de norske Deltagere. Anføreren for de 200 Nordmænd var den mægtige norske Høvding Ulf af Lauvnes. Her møder os et lignende smukt Træk, som det der kendtes fra Korstoget mod Venden 1147; man vilde hævde, at over for en saa hellig Opgave som at befri Jerusalem kunde der ses bort fra anden Strid inden for Folket. Ulf var Birkebeiner, en af Kong Sverres ivrigste Tilhængere og hans højt betroede Mand; derimod havde Svend Thorkilsøn, en af Hovedanførerne for de Danske, netop støttet en af Kongens Modstandere, Simon Kaaresøn. Simon var bleven fordrevet og havde faaet Ly i Danmark hos Svend; her stiftede han et nyt Parti, Varbelgerne og fandt et brugeligt Kongsemne i en dansk Dreng Vikar, men hans Angreb paa Tunsberg var mislykkedes, Simon og Drengen dræbtes (1190). En Fører paa de danske Skibe var endvidere Aleksander, en Søstersøn af Ærkebisp Absalon, der jo støttede de Gejstlige, som laa i Strid med Sverre. Ulf ønskede, at Svend og andre Høvdinge skulde fremstille sig for Kong Sverre, saa at han kunde forvisse sig om deres fredelige Forehavende, og da de mødtes med Sverre i Bergen, var han ogsaa klog og ædelmodig nok til kun at dadle dem for deres tidligere Holdning, derimod gav han dem nyttige Raad og skaffede Fartøjerne god Forsyning med Proviant.

Foretagendet skulde dog faa et helt andet Forløb end Planen havde været. Paa Vestersøen splittede et Stormvejr Fartøjerne. Svends Skib

Digitized by Google

blev sønderslaaet, 30 Mand af Besætningen maatte sammen med deres Fører danne en Flaade af de løsrede Bjælker og slap i Land paa Kysten af Frisland; af de andre Skibe naaede kun enkelte til Stranden uden Tab; fra de andre havde man maattet kaste alt Gods over Bord.

De skibbrudne samlede sig i Stavoren (ved Indløbet til den snart efter denne Tid dannede Zuidersø) og besluttede at staa Last og Brast, at sælge Skibene og drage af Sted over Land. Ad Rhinen gik Vejen til Køln, derfra naaede de Venedig, hvor de lejede et Skib, der førte dem til Palæstina. Her skulde de dog ikke komme til at kæmpe, thi ved deres Ankomst havde Kong *Rikard Løvehjerte* netop sluttet Overenskomst mel Sultan *Saladin* om en treaarig Fred, under hvilken det skulde være de Kristne, som stadig besad Kystlandet, tilladt at besøge Jerusalem (1192).

Saaledes kunde Nordboerne kun som andægtige Pilegrimme besøge Jerusalem og Jordans Flod. Fra Acre sejlede nogle til Italien, andre drog til Konstantinopel, hvor Kejser Isak Angelos modtog dem vel og vilde beholde dem i sin Tjeneste, men de ønskede nu at vende hjem. Under Ledsagelse af Væringer og med Kejserens Segl som Bevis for, at de frit kunde drage bort, forlod de Riget og naaede gennem Ungarn og Tyskland tilbage til Danmark.

Vort Kendskab til denne Jorsalfærd har vi gennem et mindre, paa Latin skrevet Arbejde, der synes forfattet af en Dansk med Bistand af en Nordmand; det er i ethvert Fald særlig bestemt for danske Læsere.

Derimod har vi ingen fra Norden stammende Oplysning om de Danskes Deltagelse i selve *det store Korstog*, der lededes af Kejser Frederik indtil hans Død i Lilleasien (1190), og hvori senere Kongerne Filip August og Rikard Løvehjerte greb ind. Allerede i December 1188 udtaler dog Pave Clemens, at Friserne og de Danske havde 50 Skibe rede til at sejle, og vi ser da ogsaa disse i det følgende Aar sætte Sejl gennem Kanalen ned til Spanien og Portugal og finde Tilslutning fra de Lande, de styrede forbi. I Portugal bliver de anmodet om at hjælpe med under Kampe mod Saracenerne; de sejrede i flere Slag og indtog saaledes Staden Silves, som de overlod Landets Konge Sancho. Derefter naaede de til Palæstina, og Friserne og de Danske stillede sig under Jakob af Avesnes, som var Flamlændernes Fører. Den engelske Beretter om Kong Rikards Korstog skildrer Friserne og de Danske som særlig egnede for denne Krig ved deres høje Skikkelse, utømmelige Mod og glødende Iver for Troen. En Slægtning af Kong Knud VI nævnes som en af Høvdingerne for de 400 danske Krigere.

Digitized by Google

21. De danske Landskabslove.

Idet vi gaar over til en Skildring af Stænderne og Samfundet, vil det være rigtigst først at betragte Landets Love, der er en Hovedkilde for Oplysningerne derom.

Den i Samfundet *gældende Ret* var oprindelig ikke nedskrevet; den levede i Sindene, og dens Indhold kendtes bl. a., fordi mange af dens Sætninger havde faaet rytmisk Form eller lydlig Velklang, saaledes gennem Bogstavrim, Assonanser eller Enderim. Vi kan i Optegnelser om Retten træffe Udsagn, der har Ordsprogs Form, saaledes: Hærgende maa ej være værgende (Sjæll. Lov). Hin maa aldrig Værge være, der hærgende er (Jyske Lov). Da gaar det á Krop, der ej er Ko til (Sj. L.). Dræber Mand anden, efter at Bøder er bødte, fare fredlos og faa aldrig Fred (Sk. L.). Vi mærker næsten, hvordan Stemmen løfter sig højtideligt, naar edelige Udsagn omtales; saaledes hedder det om Enken, der hævder, at hun har født sin afdøde Mand et Barn, at hun skal bevise det med et Nævn af tolv Slægtninge og bede sig Gud hjælpe, at det Barn var født med Negl og med Næse, med Hud og med Haar og fik sin Kristendom. Ved hændelig Skade skal man give Tylvter Ed: baade for Horn og for Hov og for Hunds Tand og al anden haandeløs Vaade. Velkendte Retssager og Afgørelsen af dem (Præjudikater) har ogsaa boret sig fast i Erindringen og støttet Kundskaben om Rettens Indhold, derpaa har Optegnelsen om Vederlagsretten i Tinglid karakteristiske Eksempler. Vi tør desuden sikkert tro, at Bønder paa Tinge har forespurgt om, hvad der var gældende Ret i et bestemt foreliggende Tilfælde, og at Tingmenigheden har givet en Erklæring derom; maaske har den ikke straks kunnet svare herpaa og har anmodet Mænd, som den udpegede, om paa et følgende Ting at afgive en Udtalelse. Som et saadant Svar kan vi tænke os: den Mand kalde vi syg være, der ej kan til Tings ride og dér give Gensvar i sin Sag; den Husfru kalde vi syg være, der ej kan gaa til sin Syssel og forestaa sin Husholdning (Vald.'s Sjæll. Lov). Vi tør vel ogsaa formode, at Tinget har overdraget enkelte Mænd at virke paa en saadan Maade som i en senere Tid Tinghøreren, der kunde afgive Vidnesbyrd og Udtalelser om, hvordan en Retssag var bleven afgjort. Det maa ogsaa erindres, at Kundskab om Ret og Lov var en værdifuld Egenskab, som det lønnede sig at eje; en lovkyndig Mand vilde blive raadspurgt, han vilde let faa Tillidshverv og Embedsstillinger.

Der kan saaledes ikke være Tvivl om, at der rundt om i Landet og ikke mindst i et Tings Nærhed fandtes Mænd, der vidste rundelig Besked om Lov og Rettergang, saa vel som om Borgerens Stilling over for Staten og dens Myndigheder; der tales i Kilderne ofte om de i

Digitized by Google

Loven „*kyndige*" *Mænd* og om dem, „der er vant til at tale paa Tinge". Men en særlig Titel har de ikke haft, Kundskaben har med andre Ord ikke været betroet til en Stilling.

Der møder os intet saadant Embede som det, der paa Island var overdraget Lovsigemanden, der paa Altinget skulde foredrage den gældende Ret eller dog Dele af den og desuden give Kendelser om, hvad der var Ret. Ikke heller haves der Vidnesbyrd om, at der, som i de svenske Landskaber, fandtes en Lagmand, der foruden at være Befolkningens Tillidsmand og Ordfører over for Statsmyndigheden skulde have Kundskab om den i Provinsen gældende Ret. Vi faar af de danske Optegnelser snarere Indtryk af, at Udtalelser om Rettens Indhold udgik fra en Kreds af flere, *et Nævn*, og derved føres Tanken hen paa en Ordning i Lighed med de i det 12. Aarh. i Norge kendte Lagmænd, der paa Lagtingene skulde afgive Udtalelser om Rettens Indhold, og af hvem der ogsaa holdtes Foredrag om Retten. Da imidlertid Titlen Lagmand ikke kendes fra Danmark, i alt Fald i det her omhandlede Tidsrum, maa man vel snarere tænke paa Udtalelser, udgaaede fra Nævn, der til forskellig Tid er bleven nedsat for at vejlede om bestemte juridiske Spørgsmaal eller om enkelte Retsomraader.

Saaledes kan man forklare Udtryk i Lovoptegnelserne som: Det kalde vi Mands Hovedlod.... Det skal I og vide.... Med Guds Miskundhed har vi opgjort Retten om Hærværk. Naturligvis kunde der være Tvivl om, hvad den gældende Ret paabød: Somme Mænd vil have som Lov.... Det have Skaaninger ogsaa stundom haft som Lov.... Ja, vi kan læse lange Redegørelser for ulige Opfattelser og den Begrundelse af dem, som er bleven anført, og der gives Raad om, hvilken Fremgangsmaade man helst bør følge. Vi hører ogsaa disse Mænd udlægge Betydningen af juridiske Sandsagn: Naar vi siger saa, at Jord skal Jord vorde (forsvare, hjemle) eller dog Mænd for sværge, det skal saa forstaas, at naar en Jord paastaas at være afhændet af en uberettiget, skal denne give Erstatning derfor eller med Ed fralægge sig, at han solgte (Vald.'s Sjæll. Lov).

Derimod udgaar aldrig Udsagnet om Retsreglens Indhold fra et *Jeg*. Hvor et saadant forekommer, gælder det kun en formel Vejledning: som jeg har før om meldt.... som jeg har før sagt; altsaa vel af den, der er Ordfører for Nævnet. Han kan ogsaa tage et Forbehold med Hensyn til sin Bemyndigelse til at udtale sig: (Trætte angaaende mindre Veje) derom vil jeg friste (opsætte at tale), til flere komme til Stede.

Vor Kundskab om den ældste danske Ret maa vi altsaa væsentlig øse ikke af formelt redigerede, kundgjorte Love, men af private Retsoptegnelser. Den ældste af disse er *Skaanske Lov*, der er nedskrevet kort efter Valdemar Sejrs Tronbestigelse (i Tiden 1202—15); den er

Digitized by Google

bevaret i mange Haandskrifter, bl. a. i et med Runer skrevet (fra c. 1300), der dog maa være Afskrift af et Manuskript med latinske Bogstaver. Desuden kendes den skaanske Ret gennem den latinske Oversættelse og Fortolkning, som Anders Sunesøn har givet; han har benyttet en Redaktion af Loven, der afviger noget fra den, der er os kendt fra danske Tekster.

De to *sjællandske Love* bærer Navn efter Kongerne *Valdemar* og *Erik*, men med Urette, og uden at det kan paavises, hvilke af Kongerne

Runehaandskrift af Skaanske Lov i den arnamagnæanske Samling.
Efter Kaalund: »Palæografisk Atlas. Dansk Afdeling«.
»(Akær frith sk)al sua mykil uæræ, at hua sum stial ena neg bort af akre manz ok uarthær han takin mæth, föræ han til things ok faræ sua (mæth sum logh æræ ok thingmæn dömæ).«

med disse Navne der sigtes til. Lovene er Optegnelser af private om, hvad der menes at være gældende Ret. Intet tyder paa, at de har forskellige Egne af Sjælland for Øje; derimod kan der efter deres Indhold være Grund til at anse dem for forfattede til ulige Tidspunkter, og det er ret klart, at Valdemars Sj. Lov i sin Helhed maa anses for den ældre. Eirks Sj. Lov er langt mere omfattende end Valdemars, der væsentligst kun omhandler Familie- og Arveret samt Strafferet, medens Eriks Lov tillige angaar Tingsret og Rettergang foruden mange andre spredte Retsforhold. I øvrigt kan man iagttage, at der i Tidens Løb er gjort Forsøg paa at gøre Valdemars Lov fuldstændigere ved et Tillæg om Udarvemaal (Sager om Arv for dem, der ikke boede sammen med og var i Fællig med den afdøde) og ligeledes om Orbodemaal (Forseelser, hvorved den hele Hovedlod, dog ikke Jord, forbrydes, og hvor den krænkede Familie udelukkende har Ret til at tilstaa, at der blev ydet Bod). Fra disse Bestanddele kan den ældre Del af Loven udskilles bl. a. ved dens hyppige Anvendelse af den foran nævnte personlige Tiltale („som jeg har før meldt"); her synes altsaa at foreligge det første Forsøg paa at faa Retten nedskrevet. Imidlertid bør man kun bestemme Eriks Sj. Lov som den yngre i Kraft af Lovens samlede Indhold; thi der er

Digitized by Google

enkelte Regler i den, som viser et ældre Trin i Udviklingen, end hvad der findes i Valdemars Sj. Lov.

Jyske Lov kan jo for saa vidt siges at have mere Krav paa Ærefrygt, som den ikke blot fremtræder som en af Konge og Folk i Forening givet Lov; den blev tillige i Slutningen af Middelalderen antaget for i mange Retninger at have Gyldighed i de østlige Landsdele. Endvidere tilkommer der Jyske Lov den Hæder, som en Tjenestetid gennem mange Aarhundreder maa afvinde; den var i Nørre Jylland og Fyn gældende Ret indtil Christian V's danske Lov, i Sønder Jylland endog til Aar 1900. Loven har da ogsaa en virkelig Lovbogs Ordning og Karakter, altsaa en anden Fremtræden end den, der findes i de mere tilfældig opstaaede og stadig udvidede private Optegnelser fra de østlige Landskaber. For Kundskaben om dansk Rets Udvikling er dog Sjællands og Skaanes Love fuldt saa lærerige, da de viser os Trin, som de enkelte Institutter og Retssætninger har gennemvandret, medens saadant langt vanskeligere lader sig læse ud af Loven for Jylland, idet for denne Landsdel ingen ældre Retskilder er bevaret.

Loven gjaldt overalt i Jylland fra Skagen til Ejder. Friser paa Vestkysten af Slesvig kunde leve efter Friser-Loven, men Friserne paa Geesten stod under Jyske Lov eller „Lands Lov"; saaledes havde Hertugdømmets Skillelinie mod Nord ingen Betydning paa Rettens Omraade. Vel fandtes der et særligt slesvigsk Landsting ved Urnehoved (ved Aabenraa), men her afgjordes ikke privates Retssager, her fandt Forhandlinger Sted om offentlige Anliggender, der vedrørte den hele slesvigske Landsdel, og sikkert blev Tinget aldrig holdt uden efter forud udgaaet Kundgørelse og Indvarsling, saaledes naar den tiltrædende Konge drog ud for at lade sig hylde og for at hilse paa sine Undersaatter og Tjenestemænd. Vi hører om en saadan Forsamling ved Kong Knud VI's Tronbestigelse, vi har set paa tilsvarende Maade Knud den Hellige paa Hyldingsrejsen kalde Hallændingerne til et særligt Ting og ikke til Landstinget i Lund, som ellers var fælles for dem og Skaaningerne. Naar i en senere Tid en enkelt Gang ogsaa Retssager mellem private behandledes paa Urnehoved, har i ethvert Fald altid en Appel til Viborg Landsting staaet Parterne aaben.

Uvilkaarligt maa Jyske Lov ogsaa gribe Danske om Hjertet, fordi den er en kongegiven Lov, der taler Dansk. Loven har Grund til at betone dette: denne Lov, der staar her skrevet *a danskæ*. Hidtil havde Kongernes Bud lydt paa Latin; endnu Kong Knud VI's Forordninger var paa dette Sprog, hvorimod vi ser Kong Valdemar udstede paa Dansk Forordninger om Ættebod, Jernbyrd og Saaremaal. Endelig finder man i Jyske Lov behandlet mange Dele af Retten, der ikke er indgaaet i de private Retssamlinger, saaledes Dele af den offentlige Ret, og den har

Digitized by Google

i sin skønne, kraftige Indledning fremsat Udtalelser om Borgernes Stilling over for Loven og om Kongens og Øvrighedens Pligter, som maatte trænge ind i Samvittigheden paa høj og lav.

Lovens *danske Præg* fremgaar endvidere af Indholdet, der paa intet Punkt viser, at Retsregler eller Retsanskuelser hos andre Folkeslag har paavirket denne Landsdels Lov, saa lidt som saadant kan paavises i Retten fra de østlige Lande. Saaledes vil man forgæves søge Spor af, at den sachsiske Lovbog (Sachsenspiegel) eller romersk Ret har haft nogen Indvirkning paa dansk Ret. Derimod har en Ret af international Karakter, *kanonisk Ret*, i høj Grad sat sit Præg paa Retten i det hele Rige, hvad der simpelthen var en Følge af, at kanonisk Ret for længe siden af Konge og Land var erkendt som den for Gejstligheden paa de vigtigste Omraader gældende; desuden havde man ladet Kirkens Love faa Indvirkning i talrige Tilfælde, hvor Borgerne traadte i Forhold til Kirken (ved Daab, Ægteskab, Dødsleje), eller naar de overtraadte religiøse Bud (Helligbrøde). Undtagelsesvis kan der ogsaa uden for disse Tilfælde mærkes kanonisk Indflydelse saaledes ved Bestemmelser om Lavalder og Erhvervelse ved Hævd.

Jyske Lov taler selv om, med hvilke Garantier den er kommen i Stand. Kong Valdemar gav Loven og lod den skrive med Raad af hans Sønner Kong Erik, Hertug Abel og Christoffer, „der ved vare," ligeledes efter Raad af Ærkebisp Uffe, syv navngivne Bisper og alle de bedste Mænd, der var i hans Rige. Man kan næsten undre sig over, at ingen verdslig Stormand er særlig nævnt som virksom ved Lovens Tilblivelse. *Biskop Gunners* Levned beretter, at det ved Lovens Udarbejdelse var Gunners Raad, som Kong Valdemar mest fulgte. Som det allerede er fortalt, kendes ingen ældre Optegnelser, der har kunnet vejlede ved Udarbejdelsen. Vi kan iagttage, at enkelte Lovregler har faaet deres Indhold og Form under Paavirkning af Skaanske Lov, men denne Afledning har maaske allerede været til Stede i de ved Affattelsen benyttede Optegnelser.

Det synes, som om det Forhold, at der i Danmarks Provinser gjaldt en forskellig Ret, har indgydt senere Tider Forestillinger om en Ulighed indenfor Folket, der i Virkeligheden dengang slet ikke følte. Disse Love var saa nær beslægtede indbyrdes, at det til Eks. er vanskeligt at afgøre, om store Lovstykker oprindelig hørte hjemme i Sjælland eller i Skaane, og den sjællandske og skaanske Kirkeret er enslydende. Lige saa lidt som det i Tyskland havde politisk eller samfundsmæssig Betydning, om man levede under Sachsenspiegel eller Schwabenspiegel, ligesaa lidt havde de forskellige Coutumiers, der gjaldt i Frankrig, nogen Indvirkning i denne Henseende, og det samme var utvivlsomt Tilfældet i Danmark. Særlig er der Grund til at være

Digitized by Google

opmærksom paa den store Sammensmeltning mellem Landsdelene, som Kirken og Gejstligheden i høj Grad havde været med til at fremme.

Det er bleven sagt, at der i det 12. Aarhundrede kan mærkes en Kamp mellem store Slægter om at faa Overtaget i Danmarks øverste Styrelse under Kongerne, og man har ligeledes hævdet, at disse Slægter havde Tilknytning til enkelte Landsdele og derved kom til at staa som Repræsentanter for Landsdelens særlige Ønsker. Det har saaledes været udtalt, at der bag ved den gribende Scene i Lunds Domkirke, da Eskil overførte sin gejstlige Magt til Absalon, laa en Erkendelse fra Eskils Side af, at Slægten fra Sorø havde sejret, og at den fra nu af burde være Statens Leder, saaledes som indtil da den jyske Slægt havde virket.

Dette kan næppe være rigtigt. Mellem Eskil og Absalon var der aldrig Fjendskab, om de end havde afvigende Synspunkter og forskellig Karakter. Eskils Forgænger og Farbroder Asser var af jysk Slægt, men Asser havde virket i 48 Aar i Skaane, Eskil i 4 Aar i Sjælland, i 40 Aar i Skaane; dette maatte dog vel have revet disse Mænd løs fra jysk Særfølelse, og at nogen af dem har ejet Gods i Jylland, er os ikke bekendt. Svend Aagesøn hørte til denne Slægt, men hos ham kommer ingen særlig Provinsfølelse frem. Desuden var de to Slægter ved Giftermaal mellem nogle af deres Medlemmer rykket hinanden nær. Asser og Eskil er endvidere selv Beviser paa, at det ikke krævedes af en Biskop, at han skulde være født i Stiftet, og der findes intet Eksempel paa, at et saadant Krav er stillet. Da man i Erik Lams Tid i Slesvig gennemførte at faa den her barnefødte Acco til Bisp, var det fordi man vægrede sig ved at modtage en Udlænding, Tyskeren Hermann. Skaaningerne gjorde Oprør, bl. a. fordi de havde faaet Embedsmænd fra andre Landsdele, men Skaane stod i talrige Forhold saare langt tilbage i Opfattelse af Tidernes Krav, og Kong Valdemar og hans Søn nedslog aldeles deres Paastande.

Vi ser da ogsaa to Mænd af Sorø-Slægten som Bisper i Aarhus, Peder Vognsen (1191—1204) og hans Broder Skjalm (1204—1215); Biskop Lojus i Odense havde været Abbed i Ringsted, Biskop Stefan i Ribe Abbed i Herisvad. Af den hele Række af Bisper Vest for Øresund i Tiden 1100—1241 har desuden over en Fjerdedel tidligere været Kanniker i Lund i kortere eller længere Tid.

Der bestod fra gammel Tid et Broderskab mellem Lunds Domkapitel og alle de andre Kapitler ved Bispesæderne eller de Præster, der virkede ved Domkirkerne. Kannikerne indfører i deres Bog de ved Døden bortkaldte Brødres Dødsdag og læser Messer over dem; de har Brødre og Søstre i Klostrene i Randers og Ribe. Klostrene har deres Døtre-

Digitized by Google

klostre i andre Landsdele; Herisvad har i Jylland Tvis og Løgum, i Fyn Holme; Esrom Kloster har i Jylland Vitskøl og Ry; Sorø Kloster i Halland Aas. Da Tiggermunkene begyndte deres Virksomhed, blev netop Flytning af Munke, endog til fjerne Steder, gjort til Princip.

De her fremdragne Forhold vil kunne belyse, hvor lidt der er Grund til bag de tre Lovomraader at se nogen Splittelse indenfor Befolkningen i det danske Rige.

22. Trælle og Frie. Bønder og Herremænd. Den øverste Styrelse og Kongens Indtægter. Kong Valdemars Jordebog.

Samfundet bestod i sin store Helhed af frie Mænd, hvor afhængige de end kunde være ved deres økonomiske Stilling eller paa Grund af Tjenesteforhold af al Art; de var ikke paa Grund af Fødsel stillet i lavere Klasser med anden Ret end Landets bedste Borgere. Man faar let et andet Indtryk ved at læse Lovenes mange Bestemmelser om *Trælle;* de er især udførlige i de østlige Landskaber og mest i Skaane. Men det maa erindres, at Love ofte faar Præg af ældre Tiders Tilstande end de ved deres egen Tilblivelse sædvanlige; de medtager Bestemmelser, som endnu undtagelsesvis kan finde Anvendelse. Desuden kunde Trældom stadig være en Følge af Straf, man dømtes til Kongens Gaard og blev her Straffefange. Saadanne Trælle kunde vel endog sidde i Fangetaarn eller bære Lænker. Mulig var de ogsaa særlig mærkede; herpaa tyder det, naar det i en sjællandsk Lov hedder, at den, der rister (opskærer) en Mands ene Næsebor, skal bøde en Fjerdedel Mandebod; sker det ved begge Næsebor, bødes halv Mandebod, „fordi det er Træls Mærke og ikke frels Mands". Vi ser af Absalons Testamente, at han fra Herreder i Skaane har faaet sendt Mænd og Kvinder, som af en eller anden Grund, formodentlig som Straf, var gjort til Trælle, og at han nu ved sin Død gav dem Friheden, saaledes som det ofte skete ved en saadan Lejlighed.

Trældom kunde være opstaaet ved Fødsel af ufri Forældre, ved Tilfangetagelse i Krig eller paa Grund af Straf; derimod kunde ingen gøre sig selv til Træl, f. Eks. paa Grund af skyldig Gæld, saaledes som det kendes i Love fra andre nordiske Lande. Naar en Mand eller Kvinde i Trællestand tog en fri Kvinde eller Mand til Ægtefælle, medførte dette ikke Forandring i den tidligere Stilling, og Ægteskabet var gyldigt, men dets fulde Retsvirkning vilde afhænge af, om den trælfødtes Herre gav sit Samtykke eller den frie Persons Slægt ikke gjorde Indsigelse eller tog Forbehold.

Trællen havde ingen Retsbeskyttelse over for sin Herre, — hvorimod

Digitized by Google

andre ikke ustraffet kunde angribe ham —; Lovene stiller ham sammen med hans Herres „andet Fæ". Han var ikke blot, paa samme Maade som Medlemmer af Familien, Hustugt undergivet; naar der i Lovene findes brugt et Udtryk *trælbæriæ*, skamslaa, sigter det til en Revselse, som kun kunde tænkes overgaa en Træl. Dog nævner ingen Lov, at Herren har Ret til at dræbe sin Træl, hvad t. Eks. norske Love tillader, hvis Herren gør Drabet vitterligt for alle. Trællen benyttedes til alt Arbejde i Huset og paa Marken; han kunde have en mere selvstændig Stilling som Gaardbestyrer, og Trælkvinden kunde endog blive den, der sad Husfruen i Gaardens Højsæde nærmest — *sæthis ambuth* (Tjenerinde) „den, der hverken maler ej heller bager og gør andre deslige Gerninger". Naar der for Krænkelse af en saadan Kammerpige betales en højere Bøde, skyldes det dog mindre, at hun er rykket op i en højere Standsklasse, end at der ved Forseelsen tillige tilføjes Husfruen en Fornærmelse.

I det 13. Aarhundrede *forsvinder helt Trællestanden.* I Breve fra denne Tid nævnes saa at sige aldrig Trælle. I Sammenligning med Forholdene i de andre nordiske Lande var Danmark skredet videre frem i Retning af at skabe Frihed. Kirken havde i alle Nordens Riger virket med Kraft herfor. Imidlertid vedblev „at trælle" indtil vor Tid at betyde det strenge legemlige Arbejde. Man trællede til en Gaard ved at være pligtig til Hovarbejde paa dens Marker, uden at der dog herved forstodes noget hadefuldt.

Hvor lidt der endnu var opstaaet en særlig privilegeret verdslig Stand, vil fremgaa af, at de ældste Provinslove ikke kender en saadan. Landets almindelige Borger, saaledes som vi nu udtrykker os, hed *Bonde*, dette var Betegnelsen for Retssubjektet, den frie Mand, oven over Trællestanden. Meget karakteristisk kommer dette frem i den i det 13. Aarh.s Midte forfattede Stadsret for de skaanske Byer, hvor Købstadborgeren stadig hedder Bonde: tager Bonde af anden Bonde Klæde eller Sværd.. Ombudsmand maa ej Bonde søge paa Tinge i Høsthelg.... Efter vore Provinslove kaldtes i Bondens Gaard Ejeren ikke Herre over for sit Tyende, men Bonde, Husbonde. Vi finder hverken i de sjællandske eller skaanske Retsbøger Ordet *Herremand;* den første Gang det forekommer er i Jyske Lov (1241) og i Stadsretten for København 1254. Den Maade, hvorpaa Ordet vaklende staves i Haandskrifter af Jyske Lov, synes at vise, at man ikke er klar over Ordets Tydning, men vil sætte det i Forbindelse med Hær eller med Hird. En saadan Tolkning er imidlertid uriglig; Ordet betyder Mand under en Herre eller under Herrer, saaledes som den københavnske Stadsret forklarer det *(homo dominorum qui vulgariter dicitur herræmæn).* Under ham er man

Digitized by Google

Mand, til ham aflægger man Mands Ed, *hominium*, ham skal man tjene med „fuld Mandsvaaben".

Vi træffer da ogsaa i Breve fra de foregaaende Aldre kun Herre, *dominus*, anvendt paa fyrstelige Personer eller Kongens Slægtninge. Saaledes bliver i et Brev fra c. 1152 Carl af Halland, en Datterson af Knud den Hellige, kaldt *dominus*, derimod ikke den ved hans Side staaende Peder Thorstensøn, der var Kong Svends højtbetroede Mand og Raadgiver, ligesom han havde en lignende Stilling under Kong Valdemar; hans Navn lyder endnu til os fra Pedersborg ved Sorø, hvor han byggede Taarn og Kirke. Hertil svarer fuldkomment Angivelserne i et af Ærkebisp Eskil under en stor Højtidelighed udstedt Gavebrev til Domkirken i Lund (1145); først opregnes de fyrstelige Personer og mellem dem Carl og Knud, Sønner af den nys nævnte Carl af Halland, derefter som Bønder, *bundones*, en halv Snes navngivne Mænd, mellem hvilke vi genkender flere, der tilhørte Landets mest ansete Slægter, eller som senere havde høje Stillinger. „desuden store Mængder af Folket".

Dette peger paa, at Samfundet, set i sin Helhed, har været *demokratisk* bygget, saaledes at, i alt Fald uden for den fyrstelige Kreds, ulige Magt og Formue ikke fik Lov til at gøre sig stærkt gældende, bortset fra, hvad disse Fortrin altid maatte føre med sig. En saadan paa Lighed byggende Ordning har da ogsaa faaet et mærkeligt Udtryk i et andet Forhold. I Modsætning til mange andre Landes Love fra denne Tidsalder var det paa Provinslovenes Tid ukendt i Danmark, at den enkelte Mand havde en forskellig *„Ret"*, bestemt i Tal efter hans økonomiske eller sociale Standpunkt. Dette kan maaske bedst belyses ved at tage Norge som Eksempel paa en anden Ordning og, vel at mærke, som Forholdet endnu var paa Valdemar Sejrs Tid. Her afhang Størrelsen af mangen Bøde, der skulde betales for Retsbrud, af den Mands Stilling, mod hvem Forseelsen var begaaet, og endvidere paa samme Maade den Mandebod, der skulde udredes, dersom han dræbtes. Paa Gulatingslovens Omraade var til Eks. en Mands „Ret" betegnet ved følgende Skala: en frigiven ¾ Mark, en frigivens Søn 1 M., en Bonde 1½ M., Høld (Odelsbonde med arvet Gaard) 3 M., Lendermand 6 M., Jarl 12 M.; naar de dræbtes, var Mandeboden fastsat i Overensstemmelse dermed. Vi Danske kender aldeles ikke Ordet „Ret" i en saadan Betydning, enhver fri Mand vurderedes lige højt, set med Lovens Øjne. I Norge begyndte man først i Slutningen af det 13. Aarh. at komme bort fra de ulige Værdier. De Danskes Vikingetog og store Erobringer i fremmede Lande har vel bidraget til at udslette den Ulighed i Samfundet, som tidligere utvivlsomt ogsaa har bestaaet hos os. Kirkens Virksomhed ved at lære Broderskab mellem Mennesker har vel ogsaa

Digitized by Google

haft Betydning. I ethvert Fald er paa Landslovenes Tid ehvert Spor af ulige „Ret" udslettet. Man kan næppe nok nævne som en sidste Rest deraf en Bestemmelse i Skaanske Lov om, at der betaltes en lavere Mandebod end den sædvanlige for Drabet af en frigiven; thi da den frigivne ogsaa som Manddraber betalte en mindre Mandebod, kan Bestemmelsen være hidført for at lette den frigivnes Optagelse i anden Mands Æt, saaledes som Loven ønskede det. Som den ved Lovene i Danmark fastsatte Mandebod var ens for alle, saaledes var det ogsaa Tilfældet med andre Boder, mod hvilke Personer end Forseelsen kunde være begaaet.

Der fandtes derfor i ældre Tider ingen Betegnelse for de højest stillede i Samfundet, der vilde henføre dem til en særlig Klasse; de kunde derimod mulig have en Titel efter en Stilling som *Hertug, Jarl* eller lign. Et almindeligere Udtryk for dem var *hethwarthæ mæn*, værdige til *heithr*, Hæder, altsaa i Lighed med Romersprogets Udtryk *honores*, Hædersposter, høje Stillinger.

Særlige Regler maatte være gældende for de Mænd, der levede et krigersk Samliv i Hæren og for dem, som gjorde daglig Tjeneste hos en Herre i hans Borg eller, som det hed, Hus. De var hans *Huskarle*, de stod i hans *thenig*, saaledes som det angelsachsiske Ord for Tjeneste lød; fra dette Ord, og ikke fra et Ting, stammer Ordene Tinglid og Tingmand. Ikke blot Kongen og hans Slægtninge havde en saadan Trup, ogsaa Jarler, Grever og gejstlige Herrer kunde have omkring sig en Hird, en daglig tjenende Skare, især af beredne Krigere. Det stadig voksende Tal af Byer, der var befæstede, men især af Borge og Værn rundt om i Landet maatte virke til, at Antallet af Høvdinger og af Hirdfolk under dem forøgedes. Disse Huskarle kunde godt være bosatte paa Gaarde, som de ejede eller havde faaet overladt, og som laa i nærmere eller fjernere Afstand fra Borgen, saaledes som det allerede var kendt i Kong Knuds Tinglid i England; de virkede med til Ordenens Overholdelse i Omegnen, de gjorde skiftevis Tjeneste i Borgen, de stod stadig til Raadighed for deres Høvding, og de kunde hidkaldes, naar Fare forestod.

Men foruden at Landets Forsvar og Styrelse gjorde de mange befæstede Punkter nødvendige, havde en Ændring i Krigsforelsen gjort sig gældende. Anvendelsen af *Rytteri* havde vist sig virkningsfuld i stadig stærkere Grad. Det var ikke netop Kampen fra Hestens Ryg, som var bleven afgørende, derimod Skarernes større Bevægelighed og hurtige Fremrykning; disse beredne Krigere kæmpede mulig helst til Fods, hvor de til Eks. bedre kunde svinge den tunge Økse. Vi ser i det 12. Aarh. Virkningen af Rytteri idelig fremhævet, saaledes da Rytterskarerne fra Slesvig udeblev under Kong Niels' Kampe i Wagrien, eller

Digitized by Google

naar de virkede saa overlegent under Knud Lavards Felttog; senere afgjorde Erik Emunes uimodstaaelige Rytterangreb Slaget ved Fotevig.

Det vilde være at tage et alt for skematisk Stade, hvis man opfattede den danske *Herremandsstand* i den senere Middelalder som oprunden af Tinglid. Der fandtes i vort Folk en Hovdingstamme af Krigere førend de Tider, da Kong Knud oprettede den staaende Hær; mange af Bestemmelserne for hans Hird kunde jo heller ikke finde Anvendelse i det senere Vederlag. Ikke desto mindre er det vist, at mange Regler var fælles for det ældre Korps og den senere Herremandsstand, og desuden, at denne selv opfattede sig som traditionelt knyttet til Kong Knuds Krigerstand. Dette fremgaar jo ogsaa af, at de to Hovdinger i Vederlaget Prins Knud og Absalon lod Beretningen om Kong Knuds Love for Tinglid nedskrive, ligesom de optegnede de Ændringer, der i Tidens Løb var foregaaet ved dem.

Der fandtes dog ogsaa folkevalgte Øvrighedsposter eller dog saadanne, som ikke byggede paa nogen kongelig Beskikkelse. I Jylland kendte man saaledes i en Del Rettergangssager tingvalgte Dommere, saaledes *Ransnævninger*, der var valgte for et Aar; *Sandemænd* valgtes vel af Kongen, men for deres Livstid og med en stærkt begrænset Valgret. Karakteristiske Embedsposter fandtes dog især inden for det over hele Riget gældende Ledingsvæsen. *Skipær* var Betegnelsen for Skibsfører eller Skibets Ejer, og i Slægt med dette Ord havde man dannet *Skipæn* som Betegnelse for det Distrikt, der havde Ydelsen af et Skib til Flaaden, dets Udrustning, Bemanding og Forsel til Ledingspligt. Skipæn var delt i *Hafnæ*, ofte 40 eller omkring dette Tal; Hafnæ betød altsaa det Omraade eller Tal af Bønder, der skulde stille en Mand til Flaaden, tillige den enkelte Ledingsbondes Plads i Skibet.

Styrishafnæ var Navnet for Styrmandens Plads eller for hans Stilling, med dens Rettigheder og Pligter. Han skulde paase, at Ledingspligten i hans Skipæn blev overholdt og rettelig fordelt, og han var Skibets Fører. Som Løn for sit Embede nod han nogle Indtægter under Navn af Hesteleje og Brynjeleje; han skulde nemlig være bereden og udrustet med Hjelm, Brynje, Sværd og Skjold, desuden med Armbrøst og tre Tylvter Pile, hvorimod hans Mandskab kun var pligtigt til at udruste sig med „tre Folkvaaben, Sværd, Kedelhat og Spyd" samt Skjold.

Allerede Arten af Styrismandens Vaaben, ligesom hans Hest, viser os, at hans Stilling stod nær ved Herremanden, men han synes endda at være traadt et enkelt Skridt endnu længere frem end denne, idet hans Stilling kunde gaa i Arv, nemlig til ægtefødt Søn, Fader eller Broder, derimod ikke ud over denne snævre Kreds og ikke paa Spin-

Digitized by Google

desiden. Skipæn hjemfaldt til Kongen, naar en saadan Slægtning ikke fandtes.

Det er i øvrigt værd at lægge Mærke til, hvor megen Anseelse der tilkom Bonden alene i Kraft af, at han ejede Jord. Selv om en Mand drev en større Ejendom, men kun som Lejer eller Bruger, nød han ikke den samme Anseelse eller Tiltro i Samfundet som den, der var *Ejer* af endog en ret lille Grund. Landboen (Fæsteren) kunde saaledes ordentligvis ikke blive Nævning eller Sandemand, ja han kunde ikke være Mededsmand, naar Retssagen angik Jord. Arvet Jord eller Slægtjord maa vel endog antages at have givet større Anseelse end den købte Jord, selv om der i vore Love ikke findes Bestemmelser, der svarer til dem, der gjaldt i Norge om Odel, den gennem nogle Slægtled bevarede Jord. Odel kunde endog løses tilbage, dersom den var kommet paa fremmed Haand. De danske Love gør det kun til Pligt at tilbyde Jord, der er arvet, til Frænder, inden den sælges, altsaa fædrene Jord til fædrene, mødrene Jord til mødrene Frænder.

Valdemar Sejrs Segl.
(Forsiden af det hængende Segl.)
Efter Thiset: »Danske kongelige Sigiller«.

Ordet *Odel* kendes fra Danmark; Odelbid kaldes saaledes paa en Bondes Gaard det jordfaste, til Grunden fæstnede, hvad der „ej kan gange over Tærskel". I Skaane kaldtes Selvejere Odelbønder, men disse hed der ogsaa Adelbønder, saaledes som den almindelige Betegnelse for dem var i de vestlige Landsdele, dog sikkert over alt uden noget Krav om, at Ejendommen skulde være nedarvet. Imidlertid kan der ikke være Tvivl om, at arvet Ejendom, om ikke retligt, saa dog socialt, vejede til i Anseelse og ved Uddeling af Tillidshverv. Saadanne Ejere førtes derved let ind under Begrebet *Oldinge*. For at regnes til disse krævedes ingenlunde en høj Alder, langt snarere toges der Hensyn til Anseelse og Erfaring. Oldinge udtoges ofte paa Tinge til at vejlede om, hvad der var gældende Ret, dernæst til at dømme om Skel mellem Gade, Toft og Mark eller om Landsbyens Grænser. En saadan Olding kunde være Oldermand inden for Landsbyen og lede Bystævnet, men det var da et særlig givet Hverv og uafhængigt af det paa anden Maade erhvervede Samfundstrin.

Digitized by Google

Vi er i det foregaaende ofte naaet op til de højeste i Samfundet og til dem, der ved Kongens Side havde den største Indflydelse paa Landets Styrelse, udadtil og indadtil. Til dem hørte i første Række Landets *Bisper*, og det er værdt at betragte Kongens Indflydelse paa, hvem disse høje Stillinger betroedes.

Kongen havde fra gammel Tid *Ret til at besætte Bispesæderne.* Det vilde være utroligt, at den bremenske Ærkebisp paa egen Haand skulde kunne udnævne en Biskop, og hvis Kongens Valg eller hans Godkendelse af en fra Bremen sendt Klerk som Biskop ikke er omtalt, maa den i hvert Fald være underforstaaet. I Tyskland havde Spørgsmaalet om Kongens Ret til at besætte de høje Prælaturer ført til en halvhundredaarig Krig mellem Konge og Pavestol, og den var endt med *Konkordatet i Worms* (1122), der fastslog, at Bispevalget skulde foretages frit af Gejstlighed og Folk, men Fyrsten have Ret til at være til Stede ved Valghandlingen; han skulde derpaa forlene den valgte med de fyrstelige Rettigheder, og den nye Bisp maatte sværge ham Troskab, hvorefter den kirkelige Indvielse kunde finde Sted. Denne Overenskomst var tilstrækkelig ubestemt til, at den kunde forstaas paa forskellig Maade, og den gjaldt jo ikke i Danmark. Men den Ubestemthed med Hensyn til de valgberettigede, som allerede var til Stede i Tyskland, maatte vise sig endnu stærkere i Danmark, fordi der her endnu ikke havde dannet sig en saa talrig og vel uddannet Stab af Præster omkring Bispesæderne, at et Valg eller en Forslagsret kunde være betroet dem. De senere saa virksomme Kapitler manglede, eller de fandtes kun ved enkelte større Kirker, som i Lund eller Roskilde. Betegnende er det, at der i Ribe kun virkede ved Domkirken Byens to Sognepræster og en Præst i Andst ved Kolding, som derfor maatte overlade Gudstjenesten i Sognet til en Vikar; først 1145 dannedes et virkeligt Domkapitel. Selv om der i Danmark havde ved et udfærdiget Aktstykke været tilkendt „Klerke og Menighed" Valgret eller Forslagsret, er det givet, at denne Ordning aabnede Kongen vid Mulighed for at faa sine egne Ønsker opfyldt. I den Henseende er nogle Bestemmelser for

Valdemar Sejrs Segl.
(Bagsiden af det hængende Segl.)
Efter Thiset: »Danske kongelige Sigiller«.

Digitized by Google

Lunds Domkapitel lærerige, de maa hidrøre fra Ærkebisp Assers Tid (vel c. 1130—40). Ved Valg af Biskop ses de vælgende at være *Kannikerne;* „Menigheden" synes repræsenteret ved nogle Munkesamfund i Lund eller Skaane. Kongens Nærværelse eller hans Godkendelse er ikke omtalt med et Ord, hvad der jo er fuldt forstaaeligt i et Regulativ for Forretningsgangen i Domkapitlet. Vælgerne skal faste i tre Dage og derpaa vælge tolv Valgmænd, der skal være valgt med Enstemmighed; disse skal derpaa udpege Bispen, og Bestemmelsen kan aabenbart ikke forstaas anderledes, end at der ogsaa her forlanges Enstemmighed. Saaledes er der aabnet rig Mulighed for at et splittet Valg kunde hænde, og derved for, at Kongen greb ind. I de samme Bestemmelser læses med Hensyn til Valg af Kapitlets Provst, at naar Kannikernes Stemmer er splittede, følger Bispen „det fornuftigere Parti" og besætter selv Embedet. Et halvt Aarhundrede derefter ser vi, naar danske Bispesæder skal besættes, Paverne gribe ind og vælge Biskop i det Tilfælde, at Stemmerne har været splittede.

Om Kongernes Magt paa dette Omraade taler da ogsaa Efterretningerne om Besættelsen af de enkelte ledige Embeder. Saaledes udnævner Erik Emune i Slesvig de fire Bisper, der skulde overtage Embederne efter de ved Fotevig faldne. Den første Gang vi hører om en *Strid mellem Kongens Ønsker og de Gejstliges og Menighedens Valg* er, da Erik Lam vil give det skaanske Ærkesæde til Slesvigbispen Riko, medens man i Lund ønsker Biskop Eskil i Roskilde; ved Mægling af Stormanden Peder Bodilsøn giver Kong Erik efter, men ingen af Beretningerne om dette Sammenstød er i Tvivl om Kongens Ret. Betegnende er det ogsaa, at Ribe Bispestol i Aaret 1171 for 300 Mark tilkøbte sig af Kongen Ret til frit at vælge en Bisp blandt tre af den nævnte Abbeder. Efter at Bispesædet i Estland er bleven oprettet, forbeholdt Valdemar Sejr sig og sine Efterfølgere altid at vælge Bispen, selv om der skulde opstaa et Kapitel i Reval (1240).

Det vilde i øvrigt være ganske urigtigt ikke at have Øje for, hvad der var gaaet forud for disse Embedsbesættelser, ogsaa naar saadant ikke udtrykkeligt er omtalt af Kilderne. I andre Riger, som i Tyskland og Frankrig, var det underforstaaet, at de Gejstlige, selv om de foretog Valg, havde forvisset sig om at Kongen vilde anerkende den valgte, saa at de ikke hos ham vilde møde et bestemt Veto. En spag Konge som Erik Lam vilde give efter, naar han mærker for stærk en Modstand, saaledes som det hændte i Hedeby, da den indfødte Sønderjyde blev den sejrende.

Inden for den verdslige Stat stod nærmest ved Kongen de Mænd, der af ham var sat til Høvdinger eller Statholdere i enkelte Landsdele i Lighed med de ældre Tiders Jarler, men nogen fast eller varig Organi-

Digitized by Google

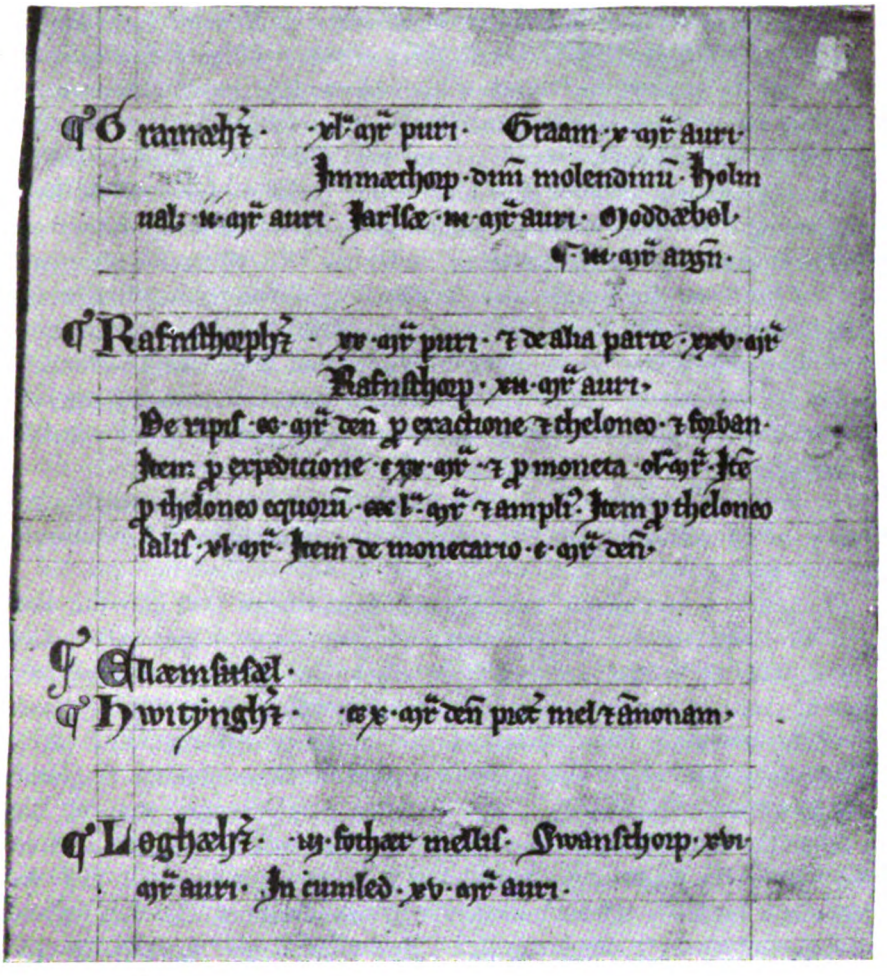

Hovedlisten i Kong Valdemars Jordebog.
Haandskrift i det Kgl. Bibliotek i Stockholm.

Gram Herred. 40 Mark rent Sølv. Gram, 10 Mark Guld. Emdrup, Halvdelen af Møllen. Holm, skyldsat for 2 Mk. Guld. Jels 3 Mk. Guld. Modbøl, 3 Mk. Sølv. — Rangstrup (Nørre og Søndre Rangstrup) Herred 20 Mk. rent Sølv og af den anden Del 25 Mk. Rangstrup, 12 Mk. Guld. — Af Ribe 200 Mk. Penge i Afgift og Told og Forban (Tilladelse til Udførsel), ligeledes for Leding 120 Mk. og for Mønten 150 Mk. I Hestetold 350 Mk. og mere (Tolden var 1 Ørtug, altsaa en aarlig Udførsel af 8400 Heste). Ligeledes i Salttold 40 Mk., af Møntmesteren 100 Mk. Penge — Ellum Syssel. Hviding Herred. 210 Mk. Penge foruden Honning og Korn. — Lø Herred. 3 Foder (et Maal) Honning. Svanstrup, 16 Mk Guld. I Kummerlev 15 Mk. Guld.

Digitized by Google

sation af disse Embeder synes ikke at have bestaaet; selv Stillingen som Hertug i Slesvig var jo ikke altid besat. Først paa Valdemar Sejrs Tid synes de fra den følgende Tid af Middelalderen saa vel kendte øverste Embedsposter at være indrettede. Embedet som *Kansler* var dog, som det foran er fortalt (S. 147), traadt frem allerede tidligere. Derimod hører vi fra nu af først om *Marsken;* han havde Kongens Staldvæsen under sig, var vistnok Høvding for Hirdtroppen og havde i det hele Tilsyn med Hærvæsenet. Marsken har vel afløst de tidligere Stallere. *Drosten* (oldnorsk *drott-seti*, siddende hos Drotten) forestod Hofholdningen og i det hele Statens økonomiske Styrelse; *Kammermesteren* havde Regnskabs- og Skattevæsen under sig. En vigtig Post var endvidere Embedet i Skaane som *Gældkær* (giald-kyri, Afgift-Kræver). Skaanes Stilling som Grænseland og med en Hovedby, hvor Rigets gejstlige Høvding havde Sæde, de store Indtægter, som Skanør-Markedet afgav, og det stærke Politi-Tilsyn dermed, som Tilstrømningen gjorde nødvendig, alt dette har vist givet Anledning til, at en saadan Stilling oprettedes.

I det hele foregik der paa det administrative og økonomiske Omraade af Styrelsen under Kong Valdemars Regering en Udvikling af største Betydning.

I langt over hundrede Aar efter Valdemar Sejrs Død blev der henvist til Lovgivningen og Retstilstanden paa denne Konges Tid; dette turde være et Vidnesbyrd om, hvor stærkt der under ham arbejdedes paa at skabe et fast Grundlag for Samfundsordningen og for Tryghed i de indre Forhold. Men herom vidner da ogsaa den saakaldte *„Kong Valdemars Jordebog"*. Den giver os et Indblik i mangfoldige Enkeltheder af Landets Styrelse og talrige statistiske Oplysninger; man vil ikke i de andre nordiske Lande og heller ikke i mange af Rigerne i Udlandet Syd for os finde noget Sidestykke dertil fra saa gammel Tid. Betegnelsen Jordebog svarer kun delvis til dens Indhold, idet den foruden mange Oplysninger om kongelige Ejendomme i hele Landet og mere detaillerede Opregninger for enkelte Omraader, giver Skattelister, Indtægtsfortegnelser, Redegørelse for Afgifter og meget andet.

Hovedstykket begynder saaledes: „Disse Optegnelser er gjort i Aaret 1231". Denne Tidsangivelse leder Tanken hen paa, hvordan i dette Aar de sidste af Fangerne i Tyskland opnaaede Frihed og nye Dele af Løsesummen skulde betales, endvidere paa det Aar, da Dagmars Søn blev revet bort. Fortsatte Udbetalinger forestod, der maatte tænkes paa Forleninger og Underhold for de unge Sønner; Erstatning maatte gives mange, som havde ydet Laan. Saaledes var der Grund til i dette Aar eller dog med dette Aar som Udgangspunkt at fremskaffe et stort Opgør over Indtægter og Formue, en Status for den hele Husholdning i Lan-

Digitized by Google

det. Dette Formaal kommer da ogsaa frem i flere af de følgende Lister; enkelte af dem stammer dog fra Valdemars Sønners Tid.

Et særligt Maal for Optegnelserne har det været at fastslaa, hvad der var *Kongens private Ejendom* i Modsætning til Krongodset. Fra gammel Tid var mange Ejendomme i Rigets forskellige Landskaber tillagt Kongedømmet, for at Landets Herre kunde af Indtægterne af dem faa et standsmæssigt Underhold, paa værdig Maade lede Riget og tildele sine højere Embedsmænd Forleninger. Til *Konunglef* hørte saaledes de gamle Kongesæder eller Sæder for Underkonger som Viborg, Jellinge, Hedeby, Odense, Roskilde, Lund. Endvidere hørte derhen mange ubebyggede Omraader, der ved deres Udstrækning maatte siges ikke at kunne tilhøre nogen enkelt og derfor maatte være Kongens; naar Stykker deraf blev overladt til Bebyggelse, vedblev de at tilhøre Kongedømmet. Som Eksempel kan nævnes den store Skov Stensvid ved Vordingborg „og alle Byer, dannede af Stensvid"; under Halland angives der: „hele den Skov, der hedder Alminding, og de Byer, der er dannede af den og alle tilstødende Skove". Det var ogsaa en gammel Regel, at ved Landsforræderi forbrød man sin Jord, og at denne gik ind under Konunglef. Tab af Jord var ellers ikke sat som Straf for Forbrydelser, idet man ønskede Jorden bevaret i Familien, men Bøder til Kongen kunde jævnlig være saa høje, at den skyldige var nødsaget til at overlade Kongen Jord som Betaling, og i saa Fald tilfaldt den ligesom Bøderne Kongens private Kasse; flere Eksempler derpaa, saaledes „for Tingbrud", nævnes i Jordebogen.

Naturligvis maatte der sørges for, at alt Konunglef urørt blev i Kongedømmets Besiddelse; derfor skulde Kongen ved sin Tronbestigelse aflægge Ed paa ikke at afhænde det. Hvis det alligevel blev nødvendigt eller ønskeligt, at en Ejendom afstodes, maatte Kongen hertil erhverve Samtykke af sine Raadgivere. Vi har Vidnesbyrd om, at alt hvad der i Jordebogen anføres som Konunglef ogsaa i de følgende Tider vedblev at tilhøre Kronen, hvorimod meget af Kongeslægtens Gods senere er blevet Krongods.

Hvad der tilhørte Kongen eller Kongefamilien hed *patrimonium*, og en Hovedopgave for Optegnelserne har det været at give detaillerede Oplysninger om disse Ejendomme, desuden paa mange Steder om Indtægterne af dem, hvorimod ved Konunglef alene Navnet er angivet uden nogen Oplysning om Størrelse eller Værdi.

En Liste i Jordebogen giver os et eget Indblik i *Kongens Virken* og hans Kald som den Fyrste, der jævnlig maatte besøge de enkelte Egne af Riget for at øve Tilsyn og høre Befolkningens Ønsker, dog tillige for derved at faa *Underhold* for sig, sit Hof og sine overste Embedsmænd gennem de Gæsteriydelser, hvortil hvert Herred var pligtigt. Der næv-

Digitized by Google

nes i Opgørelsen, hvad Kongen har Ret til at fordre for to Nætters Ophold om Vinteren. Foruden Ydelser af Rug-, Hvede- og Bygmel, Smør, Honning, Malt, Pors og Havre, hvor de opgivne Størrelser ikke lader sig omsætte i Nutidens Vægt eller Maal, skulde der afgives 26 saltede og 14 levende Svin, 16 saltede Øksne, 26 saltede Faar, 360 Oste, hver paa 5 Portioner, 360 Høns, 180 Gæs, 360 Stokfisk, endvidere bestemte Pengebeløb til Marsken, Undermarsken, Drosten, Underdrosten, Over- og Underskænken, Kongens Kapellan, og ligeledes Beløb at yde i Fadebur, Kokken, Kælder, Foderhus, samt til Diske- og Dugsvende og til Kærtesvendenes Formand; der skulde leveres 400 Fade og 100 Skaale. Det synes at have været Sædvane, at Kongen kun hvert tredie Aar kom paa Gæsteri til det samme Sted. Som rimeilgt var, kunde der være baade hos Kongen og Herredet Ønsker om at faa Natholds-Forpligtelsen omsat til en fast Pengesum, og i flere Egne ser vi da ogsaa Forholdet ordnet paa denne Maade. Samsø har tinget sig til en aarlig Ydelse af Naturalier, saaledes bl. a. 40 Øksne, 180 Svin, 180 Faar, 800 Oste, 800 Stokfisk, 100 Gæs, 200 Høns.

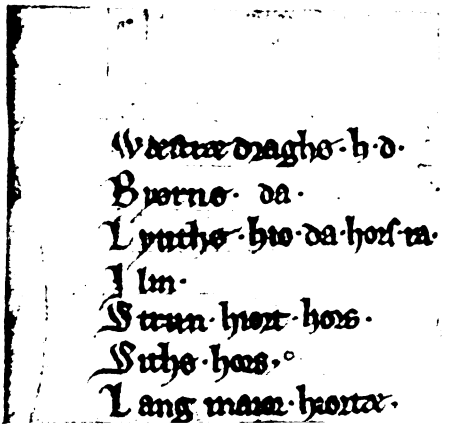

Ølisten i Kong Valdemars Jordebog.

»Vestre Drejø (nu Avernakø) Hus, Daa. Bjørnø, Daa Lyø, Hjort, Daa. Hors, Raa. Ilumø, Strynø, Hjort, Hors. Siø, Hors. Store Langø, Hjorte.«

En anden Side af Kongens Færden rundt om i Landet belyses af den Fortegnelse over det danske Riges *Øer*, som findes i Jordebogen. Den opregner alle betydelige Øer, men ikke samtlige Øer, „da Bleking har lige saa mange Øer, som der er Dage i Aaret". Listens første Del anfoer de lidt større Øer, paa hvilke der findes firføddet Vildt (Hjort, Daa, Raa, Hare) eller dog et „Hus", en Bygning, hvor man kan faa Tag over Hovedet, selv om Jagten kun bliver paa Fugle. Paa Øerne i Vesterhav findes „Hus", men Jagtudbyttet er kun Harer, paa Amrum tillige Kaniner. Ved flere Øer, især Syd for Fyn, angives Hors, Kongens Stod af vilde Heste. Som et Tillæg nævnes Navnene paa en Del mindre Øer og Holme.

I det nævnte Haandskrift findes endvidere en mærkelig Liste, der opregner en lang Række af Mænd, samlede i Grupper paa tre (enkelte Gange flere) som „Brodre", i alt 200. Især under Jylland har den talrige af disse Treheder, og de er her ordnede efter Sysler; Listen omfat-

Digitized by Google

ter ogsaa Fyn og Sjælland, derimod ikke Skaane. Allerede ved at nævne otte Bisper, to Provster og Mænd, der havde Embeder som Marsk og Kammermester, endvidere — under Aabosyssel — Kong Knud og hans „Brodre", viser den sig at angaa de højst stillede i Samfundet, men dette fremgaar ogsaa af, at en Snes af de øvrige nævnte Navne bæres af Stormænd fra denne Tid, som er os vel kendte. Listen maa være optegnet paa Knud VI's Tid, om end nogle af disse Mænd først paa en lidt senere Tid har faaet den Embedsstilling, som tillægges dem. En halv Snes af Listens 61 Grupper indeholder vitterlig nok kodelige Brødre, men hvis det gjaldt alle Grupper, var vel Faderens Navn bleven stærkere fremdraget. Da Gildevæsen og Broderskab i denne Tidsalder betød saa meget, og Gilder desuden ofte havde Tilknytning til Familie- og Frændeforhold, ligger det maaske nærmest at antage, at Fortegnelsen virkelig angaar et da stiftet Broderskab.

23. Agerbrug og Landsbyer. Jordens Skyldsætning.

Landsbyer og i det hele Bosættelse i Sambygd var karakteristisk for Landet, ikke derimod de spredte Gaarde, skønt der naturligvis ogsaa fandtes talrige saadanne. Vort Sletteland muliggjorde det, og Bønderne trængte til Støtte af hinanden, ikke blot af Hensyn til fælles Værn og Tryghed; de kunde ønske Vidnesbyrd om deres Færd og Vandel. Desuden blev Drift i Fællesskab anset for at give størst økonomisk Udbytte. Dog var det alt andet end Kommunisme, der raadede. Netop ved at føle sig som fri Ejermand af Jord fyldtes Bonden af Styrke, han vilde desuden bevare Jorden for sin Slægt og betragtede sig paa en stærkere Maade som dens Ætling og Arving end som Medlem af Bylavet. Bonden havde fuld Raadighed over sin Gaard; han kunde, efter at have tilbudt Slægten den, sælge den eller Dele af den til hvem som helst i eller uden for Byen, ikke blot ved at overdrage Halvdelen eller andre Kvotadele af Gaarden og dens Tilliggende, men ved at bortsælge bestemt begrænsede Jordstykker. Kun med Hensyn til Driftsmaaden var han bundet, og der paahvilede ham Pligter over for det hele Lav af Ejere, som han ikke kunde unddrage sig.

Vi vil bedst kunne faa Indblik i *Bondens Stilling* ved at betragte en Landsbys Ordning og Tilstande, saaledes som Provinslovene tegner os den, eller som den oftest fandtes. „Til hver By skal med Rette gaa fire Veje, de, der af Arild have gaaet til den", saaledes siger Jyske Lov; i den sidste Sætning ligger dog, at det ikke var helt nødvendigt, at alle Byer havde fire Veje, men det indskærpes, at alle fornødne Veje til Kobing, Ting, Strand og Skov er til Stede. *Adelvej* (Hovedvej) skal

Digitized by Google

være 14 Alen bred; en saadan var Hærstrædet (Kongevejen), og det ses, at hvor der var særlig vanskelig Jordsmon og Uføre, skulde Kirkesognet og Herredet yde Hjælp.

Efter at være traadt ind gennem Byleddet ser vi Vejen udvide sig til *Gadeforte* (Fortaa, Fortov), der skulde være 15 Favne bred. Det var

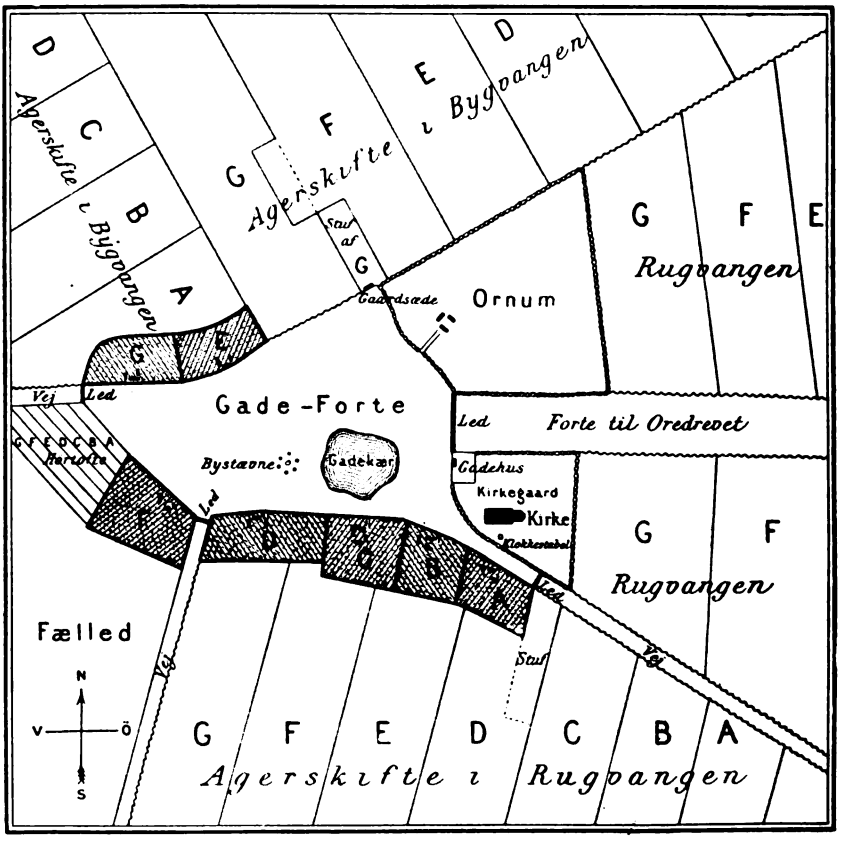

En dansk Landsby paa Fællesskabstiden.
Efter »Danmarks Riges Historie«.

et Slags Torv for Bymændene; her mødtes de til det med Stene omsatte Bystævne for at forhandle om fælles Anliggender, men Gadeforten med dens Gadekær, var ogsaa en Samlingsplads for Byens Kvæg om Morgenen, inden den hele Flok blev af Byens fælles Hyrde drevet ud til Græsningsstedet.

Forte er Allemands, og ingen maa den huse (sætte Bygninger paa den). Paa begge Sider af den brede Gade laa *Byens Gaarde* paa Række, skilte ved en Grøft eller et Hegn fra Gadens øvrige Del; over Brofjælen traadte man ind til den af mange enkelte Træbygninger bestaa-

Digitized by Google

ende Gaard, dens Vaaningshus, Fæhus og Lade, hvis Tage var tækket med Straa og Rør under ridende Vartræer. Fra Byens Gade eller Forte førte en anden Forte ud til Oredrevet eller andre større Græsningssteder.

Tofte hed det nærmeste Stykke Jord ved Gaarden; over dens Benyttelse havde Ejeren fri Raadighed, hvorfor den ogsaa maatte være gærdet ud mod Markjorden derudenfor. Paa Toften kunde Ejeren have sin Urtegaard, Oldengaard (Have med Træfrugt), Kaalgaard, her kunde Plagene trave om eller Geder græsse. I Tidens Løb har man følt Trang til at indtage mere Jord til en saadan Særdrift efter Ejerens Behov, og efter fælles Overenskomst har man udskilt Dele af den nærliggende Markjord til at tjene som Toftejord. I Modsætning til de gamle Botofter kaldte man dem svorne Tofter. I mange Byer er der paa dem bleven rejst Boliger for Landboer (Fæstere) eller for de ved Avlingen benyttede Arbejdere (senere Tiders Husmænd); de kunde derfor hedde Aabyggetofter.

Al *Markjord* i Landsbyens Eje hed i Modsætning til Tofterne Ollænde, Utlænde, Utjord. Dens Fordeling var noget forskellig efter den Driftsmaade, som Byens Bønder anvendte. I Jylland var der Egne, hvor man af den samme Jord tog Afgrøde Aar efter Aar, idet man ikke forlangte høje Fold eller man havde rigelig Gødning og tilstrækkelig Græsning paa anden Maade. Mere almindelig var dog en Art *Kobbeldrift* eller en Græsmarksbrug, hvor man i flere eller mange Aar i Træk tog Kornafgrøde af Jorden for derefter at lade den hvile i en Aarrække. I hele det østlige Danmark anvendtes især *Trevangsbrug;* man udtog en Trediedel af Markjorden til Dyrkning af Rug, en anden til Vaarsæd, en tredie til Hvile og lod hver Trediedel have denne forskellige Anvendelse i Perioder paa tre Aar. I den følgende Fremstilling tænkes denne Driftsmaade anvendt i Landsbyen. Hele dens Utlænde var delt i tre *Vange.* Dette Ord betyder det omgærdede, indvængede; hvert Aar maatte Ejeren rejse eller istandsætte Hegnene om al den Jord, der hørte ind under de Vange, der besaaedes, for at Udsæden og det voksende Korn kunde være beskyttet. Men Vangene behøvede ikke at være sammenhængende Jordstykker, og de var det kun sjældent; ofte bestod de af mange Arealer, liggende paa forskellige Steder, men alle bestemte til den samme Anvendelse. I hver enkelt af disse Agerskifter eller Aase havde Terrænet eller Jordsmonet gerne en ensartet Karakter.

De til Kornsæd bestemte Vange blev ikke drevet i Fællesskab. Hver Ejer fik en Lod inden for hver Aas. Her var det nu Reglen, at i samme Rækkefølge, som Tofterne laa i Byen, skulde Ejeren have sin Lod inden for Agerskiftet, saaledes at han altid havde de samme Naboer, og den samme Mand altid her var Ophavsmand eller Udfaldsmand. For-

Digitized by Google

delingen skete ved Rebning og hed Solskifte. Tofte er Agers Moder, og som Hovedet ligger i Byen, skal Lemmerne ligge paa Marken. Toften i Øst laa nærmere ved Solen end Toften i Vest, en Toft i Syd nærmere end den i Nord. Ved Rebningen blev der taget Hensyn til Mangler ved den tildelte Lod; „det er Ret, at den haver mere, der værre haver", „da er vel skift, naar alle have lige godt". Mente nogen sig forurettet, havde han Ret til at forlange en Omrebning.

Med Hensyn til Gærdningen var det Regel, at Rugvangen skulde være hegnet senest ved Paasketid, Bygvangen fra Pinse eller Valborg Messe (1. Maj). Naar Høsten var til Ende, borttoges alle Gærder, i alt Fald ved Mikkelsdagstid, Marken var opgivet til Ævred (Græsning), og Kvægflokken vandrede paa Stubbene over den hele Bymark.

Inden for Landsbyen kunde der ligge Jordstykker, ja endog hele Gaarde, der ikke var delagtige i Fællesskabet. Enhver Ejer kunde, saaledes som det allerede er sagt, frit raade over sin Jord; han kunde saaledes afhænde et Stykke, der ikke var en bestemt Brøkdel af hans Besiddelse, men til Eks. en Lod, hvorpaa en Arbejder kunde bygge et Hus. Denne *Stuf* skortede kun ham og ikke de andre Bymænd, den gav ingen Andel i Markjorden eller i Græsningen paa Fælleden, den sattes ikke i Skat, thi alle Skatter hvilede paa Tofterne, og det blev Sælgerens Sag at sikre sig, at Stufbonden deltog i Udredelsen af Skatten.

Endvidere kunde der i Byen ligge *Ornum*, undtaget Jord (*or*, udenfor, *næmæ*, tage), der fra gammel Tid ikke var berørt af Fællesskabet. Da Anders Sunesøn taler om „Ornums Ærværdighed", ligger det nær at tro, at den saaledes benævnte Ejendom var til, inden Landsbyen opstod; dog kan jo ogsaa andre Forhold have bevirket, at den udsondredes fra Bylavets Jord. Ornum hørte ikke til rebetret Jord, derfor skulde det være særmærket med Grøft, Sten eller Stabel. Medens Ornum som oftest laa samlet paa et enkelt Sted, nævnes der fra en Del Landsbyer Ornummebol, til hvilke der synes at have hørt spredte Jordstykker, men om Forstaaelsen af disse Forhold er endnu ikke Klarhed naaet.

Der fandtes forskellige Maader, hvorpaa man angav en Ejendoms eller Jords *Størrelse* og *Værdi*. Man kunde saaledes nævne det Antal Plove, som Driften krævede; derimod synes man ikke, som andetsteds, at have betegnet den efter det Antal Trækdyr, den behovede, eller efter Tallet af Kvægbestanden. Et meget almindeligt Værdimaal var Størrelsen af den Udsæd, Ejendommens dyrkelige Jord kunde modtage, hvis den helt toges i Brug, men for at forstaa de derved anvendte Betegnelser bør vi have Tidens Montregning for Øje. Marken talte 8 Øre, Øren 3 Ørtug *(solidi)*, Ørtugen 10 (under Tiden 12) Penninge *(denarii)*; dette Forhold gjaldt den vejede Mark rent Sølv og de montede Penge, i ov-

Digitized by Google

rigt var Penningen det eneste Møntstykke, der udmøntedes. Monterne havde ikke den samme Værdi og Godhed som det rene Sølv; paa Valdemar Sejrs Tid regnede man gerne 1 Penning rent Sølv lig med 3 Penningestykker; der kom snart Tider, da disses Værdi sank betydeligt. I Forhold til vor Tids Pengestykker vilde 1 Mark Sølv svare til Sølvet i omtrent 35 Kroner. Imellem Guld og Sølv var i det 13. Aarhundrede Forholdet som 8 til 1.

Ved Kornmaalet anvendtes de samme Enheder og Delingsforhold som ved Pengene: 1 Mark (eller Læst) Korn = 8 Øre = 3 × 8 Ørtug. Det mindste Maal hed Skæppe, og af Skæppen gik der 10 eller 12 paa Ørtugen. En Mark ansatte man ogsaa til 12 Pund.

Som Prøve paa Pengenes Købeevne paa Valdemarstiden kan det nævnes, at 1 Mark Rug kostede 2 Mark Sølv (6 Mk. Penge), en jævn god Hest stod i samme Pris.

Det var nu paa Sjælland og Øerne Syd derfor almindelig Brug at gøre Udsædens Størrelse til Udgangspunkt for Ansættelsen af Jordens Værdi. Enheden var en Mark Jord, og Landsbyen saa vel som den enkelte Gaard ansattes til et bestemt Antal Mark i *Skyld, census;* efter denne Skyld blev alle Afgifter til det offentlige eller Ejerlavet beregnet. Men man kaldte det mindste Maal Penning, *denarius,* ikke Skæppe, og Grunden dertil har aabenbart været, at en Skæppe Korn har engang i fordums Dage kostet en Penning. Det er da ogsaa fortalt, at Prisen virkelig var saa lav i de rige Grødeaar under Erik Ejegod; endnu efter Skaanske Lov skal man til den brandlidte Mand yde enten en Skæppe Byg eller en Penning.

Ved *Bol* forstod man fra gammel Tid en Ejendom af saadan Størrelse og Godhed, at den kunde give en fri Mand med hans Familie et rimeligt Underhold. Bol var den Grundenhed, hvorefter man i mange Egne regnede i Landsbyen; men man kunde have andre Enheder; i de jyske Landsbyer angav man Brugets Størrelse efter Fjerding og Otting. I det hele havde Bol faaet saa mange Betydninger, at det maatte forstaas efter den Anvendelse, det havde faaet i hver Egn og til den angivne Tid.

I Jylland og Fyn fandtes en Skyldsætning af Jorden efter dens Værdi i Handel, den kaldtes Guld-Vurdering, *gulz wirning.* Det synes derfor klart, at der til et Tidspunkt, som er os ubekendt, har fundet en officiel Taksation af al Ejendom Sted til Hjælp for Ansættelsen i Skat. Vi kan se, at 3 Mark Gulds Jord var saa meget, som en enkelt Plov kunde overkomme, og at der i 1 Mark Gulds Jord synes at have kunnet saas 2 Ører Sæd. I Kong Valdemars Jordebog betegnes denne Skyldsætning som hidrørende fra Oldtiden *(antiquitus),* den maa vel derfor gaa

Digitized by Google

langt tilbage i Tiden, men vi ved intet om, under hvilken Konge en saadan Skyldsætning er bleven gennemført, væsentlig vel gennem de lokale Retskredse, om end under Tilsyn af Staten.

24. Mededsmænd, Nævninger og Jernbyrd.

Naar man betragter Maaden, hvorpaa *Rettergangen* foregik paa de gamle Ting, er der vel intet, som mere forbavser nulevende end det Hjælpemiddel, hvormed man som Regel lod Retssager afgøre, nemlig at den sagsøgte skaffede 12 Mænds edelige Udsagn om et Forhold, som de ordentligvis selv ikke havde iagttaget med nogen af deres Sanser, med Syn eller Hørelse. Nutidens Proces bygger i høj Grad paa Bevis ved *Vidner*, men egent for den gamle Ret var at nære den største Mistillid til et Vidnebevis. Der var Vidner, hvis Værd man indsaa, tilkaldte Vidner, som man lod overvære en Retsakt eller anden Handling, og hvis Navne man optegnede under Aktstykket, for at disse Personer i Tilfælde af, at Indholdets Rigtighed blev bestridt, kunde vidne om Sandheden deraf; mulig satte Vidnet sit Segl under Brevet. Ligeledes erkendte man Betydningen af, at selve Tinget var Vidne til, hvad der skete; her var mange kommet til Stede, og Opmærksomheden paa, hvad der foregik, maatte formodes særlig vakt.

Helt anderledes stillede man sig over for den, der tilfældig havde set eller hørt noget foregaa, som senere fik Betydning til Belysning af en Retssag. Her kunde saa meget være galt, Erindringen om det virkelig forefaldne have lidt ved Fordrejning eller Sammenblanding. Man vilde ikke nægte et saadant Vidnesbyrd al Betydning; i mange Forhold tillod man det at træde hjælpende til, men langt at foretrække som Middel til at faa en ret Afgørelse var det, om den sagsøgte skaffede en Tylvt Mænd, der med hinanden i Haand svor paa, at hvad han udtalte, var Sandhed.

For at forstaa den Tids Opfattelse maa man huske vel paa, hvor helt anderledes de procederende dengang var stillet. Der fandtes paa Tinge ingen Skranke, bag hvilken der sad Dommere, allermindst uddannede retslærde. Det gjaldt om, lige over for den alle Vegne fra forsamlede Menighed, at fremskaffe den ved Loven fastsatte Bevisform; naar den var til Stede, var Sagen afgjort. Maalet var ikke at fremkalde hos den forsamlede Kreds nogen Overbevisning, der byggede paa selvstændig Dom og Vurdering; den skulde kun paase, at den foreskrevne Ed af 12 Mænd var aflagt. Det vilde ogsaa være urigtigt, efter Tingmenighedens Art, at forlange mere. Her var ikke skelnet mellem høj og lav, kyndig eller uvidende; de fleste var tilmed uden Kendskab til Skrive-

Digitized by Google

kunst og vilde intet kunne notere til Vejledning for Hukommelsen. Et Vidne faar først rette Værd ved, at det forhøres af Modparten eller af Dommeren, men her manglede aldeles en Myndighed, der kunde foretage en saadan Vurdering; over for en saa lidt organiseret Forsamling vilde de fleste fri Mænd vægre sig ved at blive afhørte og ved at se deres Udsagn blive underkastet Kritik.

Man maa ikke betragte en saadan Opfattelse som særlig dansk; den fandtes i mange Lande. I Sachsenspiegel tillades det Mededsmænd at sværge, uagtet Modparten har ført Vidner; i Burgund bestredes det, at nogen kunde fældes ved Udsagn af Vidner; en berømt fransk Retslærd fra det 13. Aarh. udtaler, at et Vidne duer kun lidt, naar det da ikke forud er bleven kaldet til at vidne om en Handling.

Den Afgørelsesmaade, som alle tillagde den højeste Værdi, var *Tylvtered*, og man paalagde den sagsøgte Bevisretten som den, der bedst vidste Besked om sine Forhold. Hver Mand i Samfundet maatte leve saaledes, at hans Vandel stod klart for Omgivelserne; var hans Færd mindre kendt, blev han selv Skyld i den Fare, der kunde ramme ham. Naar 12 Mand svor, at hans Udsagn var „ren og ej Men", var Sagen dermed afgjort. Man bør ikke ud fra Nutids Synsmaade sige, at en Bedømmelse, en fremkaldt Overbevisning om Sagens sande Forhold ikke kom til at foreligge. Ganske vist søgtes en saadan ikke fremkaldt hos Tingmenigheden, men der er ikke Tvivl om, at de medsværgende foruden at være kendte med den sagsøgtes almindelige Troværdighed og hans Vandel tillige søgte, uden Tingets Mellemkomst, at skaffe sig Vidners Udsagn eller Indicier om, hvorledes Sagen forholdt sig. Paa en saadan Maade ser vi *Sandemænd* og *Nævninger* virke, hvor de anvendtes til at paakende en Sag. Desuden maa det Ansvar erindres, som hvilede paa Mededsmændene ved den aflagte Ed, og den Straf, der truede dem, hvis deres Udsagn senere viste sig ikke at svare til Virkeligheden.

Paa forskellig Maade har man i Danmark søgt at skaffe sig yderligere Sikkerhed for, at Sandheden kom frem. Den almindelige Regel var, at sagsøgte selv valgte de medsværgende, men i enkelte Forhold ser vi dem udtagne ved Lodtrækning (Vederlagsret, Skraa for St. Knuds Gilde i Odense), eller man lod Sagsøgeren udpege de sværgende, der tilmed skulde være blandt den sagsøgtes Slægtninge (Kønsnævn, *kyn*, Slægt). De sværgendes Tal var i Reglen 11 (eller 12) foruden den sagsøgte; i Jylland kendte man kun Tylvtered, men i Sjælland og Skaane afhang Antallet af Sagens større eller mindre Værdi, det mindste Tal var tre, men det kunde stige til 48.

Disse skærpende Bestemmelser var sikkert fremkommet under Paavirkning af den Kritik og Modstand mod det hele Retsmiddel, som var

Digitized by Google

rejst fra de Gejstliges Side. Den kanoniske Ret havde selv anvendt denne af Folkene saa yndede Bevismaade, men den var bleven betænkelig. Udsagn af Vidner maatte kunne skaffe en langt rigtigere Afgørelse; tillige var en saa hyppig, dagligdags Aflæggelse af Ed Kirken imod, da den maatte svække Edens Betydning; man havde Erfaring for, at der blev svoret mangen falsk Ed. Sakse har, som det tidligere er berørt, ivret mod denne Brug af Eden. Pave Honorius III tilskrev Anders Sunesøn, at han skal faa „denne Pest", der strider mod al Ret, afskaffet inden for Kirken, ingen Benægtelsesed bør tillades, naar Klageren kan føre Vidner; man skal paase, at de sværgende er moralsk uangribelige.

I Vederlagsretten havde Bevis ved *Vidner* faaet en større Anvendelse, og vi kan se, hvorledes efterhaanden, især i Købstæderne, dette Middel til en Sags Oplysning faar en videre Udbredelse og en mere afgørende Betydning i al Rettergang, indtil det efter Middelalderens Slutning har en Hovedplads. Samtidig var Bevisretten bleven til en Bevisbyrde, der paahvilede Sagsøgeren.

At afgøre en Retssag ved *Tvekamp* var paa denne Tid endnu i Brug i andre Lande, saaledes i England og Frankrig. I Danmark var, som vi har set, Tvekamp bleven afskaffet i Harald Héns Tid; vi finder da heller ikke i Kilderne nævnt, at private har søgt ved aftalt Duel at faa deres Mellemværende afgjort. Kun paa den Tid, da Kong Svend Grathe søgte at faa dansk Sæd drejet om i tysk Retning, siges det, at han begunstigede Duellers Anvendelse, hvad dog næppe længe paavirkede Opfattelsen.

Der kan vist ikke være Tvivl om, at man ved Anvendelse af retslig Tvekamp havde en Forestilling om, at Himlen vilde give Sejren til den, der havde Ret i sin Paastand, altsaa at en Gudsdom vilde falde. Af saadanne *Ordalier* (Gudsdomme) kendtes i øvrigt paa Landslovenes Tid kun et enkelt, nemlig *Jernbyrd*. Det synes at være Kirken, som har indført den i Landet. Vi finder Jernbyrd benyttet i Vederlagsretten ved Anklage for Forræderi; men paa den Tid, da Provinslovene blev nedskrevet, fandtes den kun i Skaane. Optegnelserne derom er baade i Skaanske Lov og hos Anders Sunesøn udførlige, og de viser os, i hvor høj Grad Kirken var medvirksom ved dens Anvendelse og øvede sin Kontrol. Jernbyrd kunde finde Sted paa tre forskellige Maader, og Forbrydelsens Art var bestemmende for, hvilken der skulde vælges. Naar *Trugsjern* var paabudt, skulde den anklagede i en Afstand af 12 Skridt kaste det glødende Jern, saa at det faldt i et Trug, og hvis Kastet ikke lykkedes, gentage det, indtil Jernet faldt i Truget. Ved *Skudsjern* bar den bevispligtige Jernet ni Skridt; skod (kastede) han det tidligere fra sig, var han fældet. Den tredie, vistnok som den strengeste ansete Af-

Digitized by Google

gørelsesmaade bestod i, at den anklagede med bare Fødder gik over 12 glødende Plovjern *(Skraa)*. Prøven foregik om Onsdagen efter to forudgaaende Fastedage; Præsten paasaa nøje, at intet Beskyttelsesmiddel var anvendt; de indbandt og forseglede Haand eller Fod. Om Lørdagen toges Seglene af, og det bedømtes, om Huden var uskadt.

Jernbyrd var klart nok et sidste Middel til at faa Sandheden frem; det anvendtes kun, hvor andre Bevismidler svigtede. Der var ogsaa sørget for, at det ikke blev paalagt nogen letsindigt. Den klagende maatte først sværge den beskyldte Gerningen paa Hænde, eller han maatte ved to Vidner bestyrke sin Sigtelse, naar han da ikke maatte (saaledes hvor Skraa anvendtes) selvtolvte paasværge den anklagede Skylden. Endvidere anvendtes Jernbyrd kun ved Sigtelse for Forbrydelser, og endda kun for dem, der paadrog den skyldige en streng Straf. Det kan ses, at Jernbyrd tidligere har været anvendt i noget videre Udstrækning, saaledes naar nogen paastod, at han havde en bestemt Mand til Fader, hvad Anders Sunesøn finder urigtigt.

Kirken var i det hele bleven betænkelig ved Anvendelsen af Ordalier, og ganske særlig var Paverne derimod. I Danmark søgte man at komme bort derfra og at sætte andre Bevismidler i Stedet. Da omsider Laterankonciliet 1215 forbød Gejstligheden at medvirke ved Gudsdomme, tog Kong Valdemar Anledning heraf til at udstede en Forordning for Skaane om Jernbyrds Ophør og om, hvilke Bevisregler der skulde træde i Stedet. I Norge og Sverige skete det samme en Menneskealder senere.

Ved Siden af disse mange Arter af Bevismaader, der stadig fremskaffedes fra den ene Parts Side, maatte man aabenbart ønske en friere Undersøgelse, en i mindre Grad formelt anlagt Bevisførelse, som ogsaa kunde tjene under Forhold, hvor flere over for hinanden gjorde Ret gældende, saaledes som ved Skifte af et Bo eller Udskiftning af et tidligere Fællesskab. Paa flere Tidspunkter af de Danskes Historie siges da ogsaa Dommere eller *Nævninger* at have været anvendt. Afgørelse ved Hjælp af *Nævn* banede sig i Løbet af det 12. Aarh. stadig stærkere frem. For Nævninger gjaldt det om selvstændigt ad alle Veje at undersøge Sagen, de skulde ikke som Mededsmændene sværge om, at Parten havde talt Sandhed, de skulde under Ed udtale, hvad de efter at have ledt og spurgt ansaa for Sandhed i den omstridte Sag.

Ligesom vi saa Jernbyrd anvendt som et strengere Retsmiddel, der kun kunde paatvinges den beskyldte, efter at Klageren havde skaffet sig Vidner, saaledes ser vi Nævn opfattet paa den samme Maade som haardere for den beskyldte. Saaledes kunde en Arving med 12 Mededsmænd nægte, at en døende havde givet en Sjælegave, men var der Vidner derpaa, paadomtes Sagen af 12 Mænd i Kirkesognet. Meget

Digitized by Google

vilde bero paa, hvorledes Nævningerne udtoges. Oprindelig har maaske Sagsøgeren valgt dem, dog saaledes, at den sigtede kunde vrage enkelte; senere blev de ordentligvis udnævnte af Tinget. Nævninger kunde ikke sværge paa det Ting, hvor de var valgte; de skulde jo foretage en alvorlig Undersøgelse af alle Sagens Forhold. I øvrigt anvendtes Nævninger paa meget forskellig Maade i de enkelte Landsdele.

I Skaane havde Nævninger en mere begrænset Rolle end i Landskaberne Vest derfor; de benyttedes mest i kriminelle Sager. Det var ogsaa i Sjælland især i saadanne Sager, at de gjorde Tjeneste, men her var dog tillige forskellige Spørgsmaal om Besiddelse af Jord og om Arveret henlagt under deres Afgørelse. Jylland var kommen ind paa en mere organiseret Benyttelse af Nævninger; de havde en Stilling som varige, betroede Ombud. Ganske vist fandtes her Herredsnævninger, som Ombudsmanden udnævnte for hver Sag, og som svor om enkelte kriminelle Sager (Falsk, Mordbrand, Stirov), men tillige havde man faste Nævninger, som Bønderne i hvert Herred valgte for eet Aar paa det første Ting efter Jul, saaledes otte Ransnævninger, der svor om Ran og enkelte Tyverisager, otte eller flere Biskopsnævninger i Sager om Helligbrøde, samt Skibsnævninger om Ledingsvæsen.

Mest ejendommelige var dog de jyske *Sandemænd*. De udnævntes af Kongen for Livstid blandt Selvejerbønder eller Fælligsbryder (Forpagter, der sammen med Ejeren har Part i Gaardens Besætning, Løsøre og Afgrøde), to for hver af Herredets fire Fjerdinger, og Ombudsmanden tog dem i Ed. De skulde paa Herredstinget sværge i saadanne Trætter, hvor forskellige Myndigheder stod over for hinanden eller over for private, saaledes om Markeskel mellem forskellige Byer og Herreder og i Ejendomstvister mellem Kirke og Bønder; paa Landstinget svor de om Manddrab, Lemmers Afhug, Hærværk og Voldtægt. For hver Forretning fik de tilsammen en halv Mark Sølv; denne „Hesteleje" betalte den Part, der havde forlangt dem anvendt. Ved Afgørelsen gjorde Flertallet af Stemmer Udslaget, men der var Mulighed for en Appel til Biskop og de bedste Bygdemænd, naar der ikke havde været Enstemmighed til Stede.

25. Forbrydelse og Straf.

I det her omhandlede Tidsrum som i de Tider, der gik forud, var det den enkelte Borgers Sag at paatale den Forbrydelse, der var begaaet mod ham, og det maatte ske ved en Retssag. *Hævn* var ikke tilladt, *Straf* kunde kun øves i det offentliges Navn. Tyven fortjente Galgen,

Digitized by Google

men „Bonde maa ej hænge sin egen Tyv, fordi han gør det for Hævn", „Ombudsmanden maa ham hænge og har ikke Synd derfor, fordi han gør det for reī Sag og Kongens Magt og ej for Avind" (Jyske Lov). Dog maatte en Dom af Tinget være gaaet i Forvejen, og derfra fandtes kun den ene Undtagelse, at Tyven var bleven grebet paa fersk Gerning, med det stjaalne i sin Haand; saa bandt man Tyvekosterne paa hans Ryg og førte ham til Tinge. I ældre Tid kunde, som det synes, den, som greb ham, straks klynge ham op; men paa Jyske Lovs Tid maatte det ske ved Ombudsmanden, stadig dog „uden Dom"; „han dømmes af ingen", „hans egne Gerninger har ham dømt". Her møder os i de gamle Love den Sætning, som ogsaa trængte ind i de Danskes Ret i Normandiet, og som især er bekendt fra Bøndernes Dom over Torben Okse paa Christian II.s Tid, at i en vitterlig Sag er Dommen allerede fældet ved Mandens Gerninger, „vi dømmer ham ikke".

Der var kun eet Tilfælde, da Hævn var tilladt eller rettere sagt kunde foregaa ustraffet, nemlig naar Ægtemanden greb den, som havde forlokket hans Hustru, i selve Gerningen og dræbte ham paa Lejet. Tidligere havde man ogsaa tilladt Broder eller anden nær Slægtning straffefrit at dræbe den, der under lignende Forhold forførte en uberygtet Pige, men man skred stadig stærkere ind mod Hævnakter. Gildebroder, som opfyldte den Hævnpligt, der i ældre Skraaer var paalagt Broder, maatte handle paa eget Ansvar og kunde vel i en Retssag vente Medhold hos Tingmændene.

I Straffenes Art var der den store Forskel fra Nutiden, at det Straffemiddel, der i vore Dage mest er anvendt, *Fængsel*, i alle dets forskellige Former og Grader, var saa godt som ukendt, fordi Samfundet ikke kunde tænke paa at ofre uhyre Bekostninger paa Fangetaarne, Vogtning af Fanger og disses Underhold. Man kunde have Fængsler til en midlertidig Varetægt, Kongen kunde i Borge have Fangerum for vigtige Statsfanger, men Baandene paa den frie Bevægelighed maatte ellers skaffes ved Lænker og Halsjern, ved Brændemærke eller Lemlæstelse, og disse Straffe var egentlig Samfundets Følelse imod. Langt bedre forstod man *Fredløshed*, og denne var da ogsaa Hovedstraffen for alle alvorlige Forseelser.

Den, som krænkede anden Borgers Ret, fornægtede derved selve Samfundsordenen og havde i Virkeligheden selv sat sig „uden for Loven", han var *útlægr, exlex*, saaledes som Udtrykket lød i de andre nordiske Lande; de Danske har sikkert ogsaa haft denne Betegnelse, men paa Provinslovenes Tid var det almindelig anvendte Udtryk fredløs.

Paa egen Haand kunde dog den krænkede ikke bestemme, at Samfundsfreden var tabt for den skyldige, en Dom af Tinget maatte først

Digitized by Google

erhverves. Paa Hævnlysten maatte der ogsaa lægges det Baand, at der gaves den domfældte en Frist til at kunne flygte. I Sjælland og Skaane var der tilstaaet ham en Dag og en Nat, i Jylland en Dag og en Maaned til at lede sig Skov og Hjælp. Men efter dette Øjeblik var den fredløse som et jaget Dyr. Sagsøgeren kunde dræbe ham, og det samme kunde alle andre, men de var dog ikke forpligtede dertil; ingen Pris var sat paa hans Hoved, saaledes som over for den islandske Skovgangsmand. Derimod maatte ingen under Bødestraf give ham Ly eller have noget Samkvem med ham, han kunde end ikke ty til et Kloster, der dog ellers ofte havde Asylret. Hans rørlige Gods tilfaldt Kongen, dog først efter, at Domhaveren eller den dræbtes Arvinger var fyldestgjort. Efter Slesvigs gamle Stadsret var endog hans Jord forbrudt, men dette staar dog vist i Forbindelse med, at Købstadjord i flere Henseender opfattedes som Løsøre, i ethvert Fald var dette Standpunkt ellers forladt, saaledes at Jord kun mistedes, hvor Landsforræderi var begaaet.

En saa alvorlig Akt som en Dom om Fredløshed har sikkert været ledsaget af strenge Cæremonier. I Skaane skete det ved *Vaabentag*. Denne Handling indeholdt ellers Tingets Godkendelse af en taget Beslutning, men i Provinslovene er Udtrykket kun benyttet af Skaanske Lov og her alene om den Akt, hvorved en Mand dømmes fredløs. I Skaane holdt man gennem hele Middelalderen fast ved denne Skik. Sagsøgeren udbad sig af Landsdommeren Tilladelse til at hugge Freden af den skyldige; han drog sit Sværd og huggede i Bjælken paa Landstinget som Tegn paa, at den dømte nu var uden for Freden. Endnu i langt senere Tid finder man paa Laaland en Mands Fred afklappet og afdømt, efter som gammel Sædvane er.

I Vederlagsretten skildres det, hvordan den for Forræderi mod Kongen dømte udjages af Tinglid. Huskarlene skulde følge ham til en tæt Skov og lade ham flygte saa langt ind deri, at han ikke kunde høre den samlede Skares høje Raab efter ham af Niddingsnavnet eller Braget af deres Vaaben. Eller de skulde ved Kysten sætte ham i et Fartøj, og naar han var saa langt borte, at Sejl eller Aarer ikke kunde ses, raabe det forfærdelige Niddingsraab. Traf nogen Huskarl ham senere, var det hans Pligt at angribe ham. I Købstadgildernes Skraaer var det gjort Broder til Pligt at hjælpe Broder, som paa Grund af Manddrab var kommen i Fare; han skulde overlade ham en Hest eller ogsaa en Baad med Aarer, Ildjern og Økse.

Der fandtes en Tvang, som havde en vis Lighed med Fredløshed, nemlig *Tabet af Mandhelg*. I det Tilfælde, at i visse Straffesager en falden Kendelse ikke blev efterkommet, kunde Domhaveren sagsøge den skyldige til at miste sin Mandhelg. Fik han Dom herfor, kunde

Digitized by Google

han ustraffet angribe og saare ham, dog uden at gøre ham til Krykkemand, og Angrebet maatte ikke ske paa de Steder eller i de Tider, for hvilke der var sat en særlig Fred, saaledes paa Tinge eller Torv, i Kirke eller i den dømtes Bolig, ej heller under Ledingen. Men ingen uden Domhaveren havde denne Ret, andre skulde kun, under Bødestraf, holde sig borte fra ethvert Samkvem med ham. Paa Tinge kunde han ikke optræde som Sagsøger eller som Mededsmand.

Man har formodet, at Reglerne om Mandhelgs Tab skulde pege tilbage paa ældre Tid, da Fredløshed, som dømtes paa Herredets Ting, kun lod Freden inden for Herredet være mistet. Lovenes faa Regler om Mandhelg peger dog næppe i en saadan Retning; at der ogsaa her maatte gives den dømte et Døgns Frist til at lede sig Skov og Mose, er jo rimeligt, da han kunde vente Domhaverens Angreb. Bestemmelserne om Mandhelg angaar desuden kun enkelte Forseelser (til Eks. Tyveri, Lejermaal), og der er den Hovedforskel fra Fredløshed til Stede, at Tab af Mandhelg kun er et Tvangsmiddel til at efterkomme en Dom, ikke en Straf for en Forseelse. Det er derfor maaske rimeligere at opfatte Fortabelsen af Mandhelg — i Skaane hed Proceduren *Madband* — som et af de i en senere Tid dannede Midler, hvormed man efterhaanden søgte at fremtvinge, at den dømte bøjede sig for den faldne Afgørelse.

Et lignende Tvangsmiddel havde man indført i Jylland, idet man lod den Mand, der var dømt (lovfældt) til en Bøde af tre Mark til Klageren og til Kongen, miste store Dele af sin Handlefrihed, saa længe han ikke rettede for sig. Den lovfældte kunde ikke optræde som Sagsoger paa Tinge, ikke sælge noget af sit Eje, ikke paatage sig en Forvalterstilling, i alt Fald ikke uden, at den Mand, som indlod sig med ham, blev medansvarlig for Bøden.

Et almindelig anvendt Straffemiddel var endvidere *Pengebøder*. Bødens sædvanlige Størrelse var tre Mark (Penge) og for alvorlige Forseelser 40 Mark, dog saaledes at der ordentligvis betaltes en lige saa stor Bøde til Kongen som til Bonden. Dog var det en almindelig Regel, at ved uforsætlig Gerning skulde vel den skadelidte have Oprejsning ved Bøden, hvorimod det offentlige ikke greb ind ved saadan hændelig Gerning og Vaade.

Bøden paa 40 Mark kom især til Anvendelse, hvor en særlig Fred var bleven krænket, saaledes den Fred, der tilkom Kirken, Tinget eller Torvet, fremdeles den Fred, der burde være i den Landsdel (Skaane) eller i alt Fald i det Herred (i Jylland), hvor Kongen opholdt sig, desuden naar en særlig tilstaaet Lejde *(Gruth)* var bleven krænket.

En Dom til at betale en Bøde vilde imidlertid ikke have Betydning, naar Bøden ikke betaltes. Udrededes den ikke, havde Domhaveren kun

Digitized by Google

den Vej at gaa paa ny at anlægge Sag og at faa Tingets Dom for, at der tilkom ham Ret til at tage *Nam*. Dette Retsmiddel viser imidlertid atter, hvor lidt tilbøjelig man var til ved direkte Midler at skaffe et Retsbrud helet. Nam skulde ske i Vidners Nærværelse, men dog hemmeligt for Ejeren, uden at han saa derpaa; man skulde uden for hans Gaards Led bemægtige sig Ejendele (ordentligvis Kreaturer), som tilhørte ham; indløstes de ikke inden en vis Frist, kunde Domhaveren søge Fyldestgørelse deri eller sælge dem. Den kongelige Ombudsmand kunde følge en mere direkte Vej til at faa Bøden til Kongen betalt ved at faa Tingets Kendelse om hans Ret til „at tage Fæ", og det var en Pligt for Ombudsmanden at gribe ind i alle Sager, hvor den krænkede havde faaet Dom for, at den sagsøgte var skyldig i en Forseelse, som foruden Bøden til den krænkede paadrog ham Bøde til Kongen.

Naar der spørges om, efter hvilke Hensyn man paa disse Tider vurderede en Forbrydelses større eller mindre Grad af Strafbarhed, maa der vel svares, at man saa med strengeste Blik paa Gerninger, der indeholdt en aabenbar Trods og Krig mod Samfundet. Den saa sjældent paabudte Dødsstraf kom saaledes til Anvendelse ved Falskmøntneri, Landevejsrøveri (Stirov) og Mordbrand. Naar denne sidste Forbrydelse, og ligeledes Tyveri straffedes med Galgen, var Grunden Gerningsmandens skjulte Fremgangsmaade og det lave Sind, som Forbrydelsen røbede.

Til Slutning skal Lovenes Bestemmelser om den Forbrydelse omtales, der mest lader os se ind i ældgamle Tiders Anskuelser og viser os vidt forgrenede Rettigheder og Pligter, udrundne af Følelsen for egen Ære og Slægts-Ære, nemlig Manddrabet.

Manddrab hørte til *Ubodemaal*, endda til disses udprægede Art. Ingen var pligtig til at modtage Mandebod for sin dræbte Slægtning, end ikke Kongen kunde tvinge ham dertil, og det havde intet at sige, at Manddraberen tilbød at betale Boden. Den skaanske Forordning om Ættebod fra Valdemar Sejrs Tid, der paa flere Maader brød med de gamle Tiders Regler, afskar ikke Slægtens Ret.

De Slægtninge, der gav Manddraberen Ret til at sone sin Skyld ved at udrede Mandebod, nedlod sig til et Skridt, der maaske senere vilde bebrejdes dem som svagt, og hvorfor de vilde høre Haan; derfor maatte de samtidig med, at Boden betaltes, kræve Jævned-Ed af Drabsmanden. Han maatte sammen med sine Frænder over for den, der paatalte Drabet, og overfor til Eks. seks af den dræbtes fædrene og seks af hans mødrene Frænder sværge paa Bibelen om, at de vilde have handlet paa en lignende Maade, dersom de var stedt under saadanne Forhold, som nu deres Modparter. Først derpaa kunde den dræbtes Fræn-

Digitized by Google

der tilsværge Drabsmanden og hans Frænder Trygd-Ed om, at de aldrig vilde søge Hævn for det skete.

Saaledes var klart nok den Opfattelse raadende, at ved Manddrab to Slægter var stillet over for hinanden, og at det var mellem dem, den skete Uret skulde udlignes. Men dette fremgaar ogsaa af Reglerne om, hvorledes Mandeboden udrededes. Den betaltes kun med en Trediedel af Manddraberen selv, de to andre Trediedele maatte hans fædrene og hans mødrene Frænder yde, ligesom der af den ydede Mandebod kun tilfaldt den dræbtes nærmeste Arving eller Eftermaalsmanden en Trediedel; det øvrige betaltes til de fædrene og de mødrene Frænder hver med en Trediedel.

Om Ordningen af alle disse Forhold, om Fristen for Betalingen af enhver Del af Boden og om Inddrivelse af de skyldige Beløb findes der i Landslovene de mest detaillerede Bestemmelser.

Mandeboden havde en ved Loven bestemt Størrelse: Den var ens for alle og nogenlunde ens i hele Riget, i de østlige Landsdele 45 Mark (15 M. Sølv), i Jylland 3 × 18 Mark. Imidlertid maatte der tages noget Hensyn til den dræbtes Betydning og hans Stilling i Samfundet. Dette skete ved, at Parterne vedtog, at der som Tillæg til Mandeboden skulde ydes *Gørsum* (Klenodie, Kostbarhed). Imidlertid mærkes der ogsaa med Hensyn til denne en Tilbøjelighed til at have en fastslaaet Størrelse i alt Fald inden for mindre Kredse; saaledes var den efter den gamle slesvigske Stadsret 1 Mark Guld.

Ingen anden Landsdel var saa plettet af Manddrab som Skaane, og Kong Knud maatte efter Samraad med de ypperste Mænd fra denne Provins udstede en Forordning, der skærpede forskellige af de gældende Regler om Straffen for denne Forbrydelse og Paatalen af den (1200). Det synes, som om Slægterne i Skaane nødig vilde opgive deres Ret til at hævne sig, men det var ogsaa oplyst, at Manddrabere stundom berigede sig ved den Myndighed, der var tillagt dem til at kræve Bidrag til Boden af deres Slægtninge. Det blev derfor Manddraberen forbudt selv at indfordre de to Trediedele af Boden hos Slægten; det paahvilede alene denne at tilvejebringe Beløbet, og eventuelt vilde Kongen yde Retshjælp dertil. Senere gav Valdemar Sejr en Forordning for Skaane om Ættebod, der helt fritog Slægten for at deltage i Udredelsen, med mindre Manddraberen som fredløs forlod Landet.

26. Nogle Træk af Kulturlivet. Kvindens Stilling i Samfundet. Folkeviser, Sang og Musik. Litteraturen.

Man har søgt at besvare det Spørgsmaal, hvilken Indvirkning vel Vikingelivet har haft paa *Kvindens Stilling* i Norden, og det er bleven

Digitized by Google

sagt, at det kuede dem, fordi de fjernedes fra det Sammenhold og den Støtte, der laa i Slægten og i Besiddelse af Jord, de hindredes i at udvikle sig, i det Mands Styrke og Mands Vold var kommen til at raade for stærkt. Det rigtige er dog vist, at *Vikingetiden* skabte langt større *Frihed* og *Selvstændighed* for Kvinden. Mange Skranker fjernedes, Jorden blev langt rummeligere hjemme, og nye Lande hinsides Havet lagdes til. Hvis Kvinderne fulgte med paa Farterne, fik de helt nye Opgaver, og naar Kvinderne blev hjemme og saa Mænd og Brodre drage bort, stilledes der Krav til deres Dygtighed langt ud over Husets sædvanlige Rækkevidde. Enker er der til alle Tider bleven tildelt større Selvstændighed end Hustruer, for ikke at tale om den ugifte Pige. Under de langvarige Togter sad Fruerne som midlertidige Enker, og mangen ung Pige maatte selvstændigt styre Gods og Ejendomme. Alt det nye, der modtoges fra de fremmede og kristne Lande, stillede Kvinderne over for nye Spørgsmaal og Opgaver, der nødvendig maatte befrugte deres Tankeliv og deres Erfaring paa al praktisk Virksomheds Omraade. Af lignende Grunde mærkedes et Fremskridt i Kvindens Stilling i Europa under Korstogstiden; for Danmark kendes en tilsvarende Bevægelse paa Frederik II's Tid under Syvaarskrigen. Fra forskellige Lande er der Erfaring for den Selvstændighed og Kraft, som præger den kvindelige Befolkning i saadanne Kystegne, hvor Mændene jævnlig er paa Langfart eller i store Tidsrum af Aaret færdes paa Havet.

Kristendommens Komme til Landet havde virket i samme Retning til at højne Kvindens Stilling. Kirken havde draget frem i Forgrunden netop saadanne Følelser og Synsmaader, som især menes ledende hos Kvinden; den havde, som Kirkefaderen Augustinus, fremhævet den inderlige Enhed, som Mand og Hustru burde udgore; den havde hævdet Ægteskabets Uoploselighed. Ved at skabe Nonneklostre havde den gjort det muligt for ugifte Piger at unddrage sig Slægtens alt for stærke Tryk. Men Kirken havde fremdraget den kvindelige Kønsære som hendes store Skat; den havde lovprist jomfruelig Renhed paa en Maade, der næsten maatte tvinge Ægteskabets Anselse nedad og virke tyngende. Denne Tanke havde avlet det uheldige Forbud mod Præsters Ægteskab, der skulde føre til Kampe og Forviklinger gennem Aarhundreder.

I Modsætning til den tidligere Tids Sædvaneret, der gjorde Ægteskabet let oploseligt, i alt Fald naar den forladte Ægtefælle blev økonomisk holdt skadesløs, kæmpede Kirken imod enhver *Skilsmisse;* men det er ikke desto mindre sikkert, at Kilderne meget ofte fortæller om saadanne. Det eneste Tilfælde, hvor efter Landskabslovene en Opløsning kunde finde Sted, var, naar en af Ægtefællerne uden sit Vidende

Digitized by Google

havde ægtet en Træl; da stod det ogsaa begge Ægtefællerne aabent at indgaa et nyt Ægteskab. Paa Grund af en Hustrus Horsbrøde kunde et Ægteskab blive opløst, men uden at det derfor blev nogen af Ægtefællerne tilladt at gifte sig paa ny. En Mand kunde revse sin Hustru og sin Datter med Stav og med Vaand, derimod ikke med Od eller Æg. Dette tør ikke betragtes som Vidnesbyrd om, at Kvinder stilledes lavere end Mænd; det ansaas som et nødvendigt Led i den Disciplin, som Husordenen krævede, og Husbonden havde den samme Ret over for den Søn, som levede i Fællig med ham, hvor gammel end Sønnen var.

Den hedenske Skik, at Faderen kunde udsætte det nyfødte Barn, er sikkert bleven forbudt sammen med at Kristendommen blev antaget i Landet, saaledes som det var sket i Norge og lidt senere paa Island. Kun en Rest kunde synes at være bleven tilbage i den i alt Fald for Nutidens Følelser uforstaaelige Regel, at Barnet skulde være kristnet for at være berettiget til at tage Arv.

Kvindernes Arveret var bleven udvidet paa Svend Tveskægs Tid, saaledes som det foran er fortalt. Efter de i Landslovens Tidsalder gældende Regler var Kvinden i Jylland mindst heldig stillet i denne Henseende. Her tog hun i al Arv halv Lod sammen med lige saa nær beslægtet Mand; „Kone tager Treding, Mand to Lodder". Denne Regel vedblev at gælde i Jylland gennem hele Middelalderen, senere blev den ogsaa fulgt i de andre Landsdele. I Sjælland og Skaane gjaldt en Fordeling, hvorved Kvinden tog halv Lod sammen med en lige saa nær beslægtet Mand, naar Fremarv forelaa, det vil sige, naar Børn og Børnebørn (paa Sjælland den hele Descendens) var Arvinger, samt endvidere i det Tilfælde, at Forældre eller Søskende var Arvinger; alle andre Tilfælde af Slægtarv hed Gangarv, og her stod Kvinde som ligeberettiget med Mand: „Koner lige saa meget som Karle, fordi det er Gangarv".

En mærkelig Bestemmelse, der tillige synes at oplyse om Tidens *psykologiske Opfattelse af Kvinden*, var den Regel, som satte hende i en enkelt Henseende uden for Slægten paa samme Maade som den Mand, der er bleven Gejstlig. „Lærde Mænd og Kvinder, de bøde ej (Mandebod) og tage ej Bod, hvor nær som de ere i Byrd, fordi de hævne sig paa ingen Mand og ingen Mand paa dem" (Jyske Lov). Vi tager næppe fejl i, at Reglen ogsaa var opstaaet af Frygt for, at Kvinder skulde rives med af den Lidenskab, hvorfor de let gav efter, ubønhørligt at ville hævne, at hidse til Hævn og ikke at taale en Forsoning. Fra Oldtidens mægtigste Fortællinger haves jo Udsagn derom. Fra „Gudruns Æggelse" og Hamdismál, fra Sagaerne og fra Sakse høres jo stadig, hvordan Mødre, Søstre eller andre Kvinder hidser til Hævn; — paa Bloddagen i Roskilde ægger Thorbjørns Hustru Kong Svend ved at foreholde

Digitized by Google

ham, hvorledes han tidligere var Enekonge. Kvinder kunde efter de danske Love ikke være Eftermaalsmænd, de maatte lægge deres Sag i Slægtninges eller Venners Haand. Men Lovene udelukkede ogsaa Kvinder fra at tælles mellem dem, hvem Mandeboden tilfaldt. Den første Sal (Afdeling) af denne tilfaldt den nærmeste Arving, den anden de fædrene, den tredie de mødrene Slægtninge. Heri gjorde dog Jyske Lov den Undtagelse, at den første Sal og desuden Gørsum (Æresgaven), kunde tilfalde Kvinder, altsaa til Eks. den dræbtes Enke. Med Hensyn til Betalingen af Mandebod var det overalt i Riget Regel, at ingen Kvinde deltog deri, den hvilede paa Drabsmanden med en Trediedel, paa fædrene og paa mødrene Frænder med de andre to Trediedele.

Den ugifte Pige var umyndig, hvor gammel hun end var, og maatte have en Værge; selv om hun havde en saadan, kunde hun dog ikke være Borgen for Penge, og Møbarns Jord kunde ikke sælges, med mindre det „for Livs Fødsel" var nødvendigt. Saa længe hendes Fader levede, vedblev hun at staa under hans Værgemaal, indtil hun fik en Ægtemand, og hun kunde ikke forlange at blive giftet bort. Var hun derimod under Værgemaal af andre, og disse nægtede hende at faa Ægtemand, kunde hun paa Tinge stille Krav derom, og saa vilde Kongen gribe ind. Enker var derimod fuldmyndige uden Hensyn til deres Alder; kun naar de skulde afhænde Jord, maatte en Værge træde til for at paase Slægtens Tarv.

I *Kirkens liturgiske Tjeneste* maatte Kvinder ikke medvirke. I Oldtidens Kirke havde det været anderledes, men den kvindelige Diskant havde virket stærkere end det ansaas for sømmeligt, og der var udstedt Forbud derimod. Et Mandskor af Præster eller af Drenge, muligvis et Vekselkor af ethvert af disse, besorgede Kirkesangen, hvori Menigheden ikke deltog; dog svaredes der i Responsorier paa Præsternes Tiltale. I Nonneklostrene dannede Kvindestemmer dog Koret. I alle Kirker sad Mænd og Kvinder hver paa sin Side af Skibet; de var traadt ind i Kirken ad forskellige Indgange, Mændene paa Kirkens sydlige, Kvinderne paa den nordlige Side.

Af forskellige Forhold kan vi iagttage, at der indenfor Samfundslivet var begyndt at aabne sig en større Frihed for Kvinden. Det var bleven hende lettere at bevæge sig i Samkvem med Mænd. Riddertiden med dens store Optagethed af Fruer var ved at nærme sig. Herved føres vi ind paa en Omtale af, hvorledes Digtekunsten havde udviklet sig. En Digtart var opstaaet, der skulde vinde Yndest i alle Samfundets Lag og Kredse, ikke mindst hos Kvinder.

Folkevisen har sit Udspring i Trangen til at give sin Følelse Udtryk i en skøn og dog saa dagligdags Form, at den ingen Forudsætning kræver for at kunne forstaas efter sit sjælelige Indhold, intet Krav

Digitized by Google

stiller til nogen Viden eller Hukommelse. En saadan Vise maa være uden Kenninger (Omskrivninger), uden voldsomme Omstillinger af Ord i Sætningen, have rytmisk Gang, der ikke er for regelstreng eller marchmæssig; den maa sigte mod snarere at fængsle Fantasien end at anspænde Tænkningen, den maa ikke være saa pointeret som et Ordsprog. Visens Rimekunst blev da ogsaa saa enkel som mulig, Strofen var kun toliniet med fire Hævninger i hver Linie, eller firliniet, med en Hævning mindre i 2. og 4. Linie. I Slutningslinien rimer et Fuldrim eller maaske kun en Assonans (Samklang med den samme eller en lignende Selvlyd) med den toliniede Strofes første, med den firliniedes anden Linie. Vi kan finde disse to Strofeformer i latinsk Poesi, men der er ingen som helst Grund til at antage Viseformen laant fra Latin, dertil frembyder den sig for let og er for nærliggende; man kunde med lige saa stor Ret anse den latinske Digtning for Laantager fra Folkevisen. Denne Art Strofer og ligeledes Enderim anvendtes da ogsaa i det daglige Livs Arbejde, ved Improvisationer, ved Skriftøvelser, Sentenser, Ordsprog, Indskrifter og lign. Der staar skrevet med Runer i Øster Brønderslev Kirke (i Vendsyssel): kirkia er Kriste kænnd Mannum til Misgundær (viet til Kristus, til Naade for Menneskene) Swen sun Germundar. Fra samme Tid (c. 1200) er en Runeindskrift paa en Kniv fra Svendborg: Thuri mærke skar a hæftæ, Aræ tælliæthe skæftæ (snittede Skæftet).

Med Folkevisen er *Dansen* sammenknyttet paa det nøjeste, og Dansen kom paa denne Tid til Danmark. Det var en Kædedans, hvori Mænd og Kvinder deltog, følgende efter hinanden med Haand lagt i Haand, eller det var Piger alene eller Svende, der dannede Kæden. Den tidligste Efterretning, vi har om Dans, er, da det ved det 12. Aarhundredes Midte fortælles, at besøgende i Klostret paa Eskilsø traadte Kædedans.

Søger vi nu efter, fra hvilket Land og Folk vi vel maa tænke, at de Danske er bleven paavirkede, saa at Folkevisen opstod, synes alle Mærker at pege hen paa Frankrig. Her var Kædedans yndet, ledsaget af Sang, her havde man Strofer af lignende Bygning som vore Viser, og dernæst, hvad der især er karakteristisk, den samme rige Anvendelse af Omkvæd som i Danmark. Men med Hensyn til Visernes Emner gik Danskerne deres egen Vej; den franske Vise havde lyrisk, den danske episk Indhold, og kun i Omkvædet, der er urytmisk eller har en anden Rytme end Strofen, kan en lyrisk Udtalelse komme frem. Den danske Vise havde i det hele en rig og ejendommelig Udvikling.

Indenfor den store danske Viseskat, som først blev nedskrevet ved Middelalderens Slutning eller senere, er det vanskeligt at skelne mellem *yngre og ældre* Viser, men at nogle af de ældste gaar tilbage til Valde-

Digitized by Google

marernes Tid, derom kan der ikke tvistes. En Ejendommelighed har alle vore Viser til fælles, og det er et Hovedtræk hos dem; de er alle episke og indeholder en Fortælling eller meddeler en Tildragelse; de begrænser sig aldrig til at udsynge en Følelse, hvor stærkt end Visens Ord kan tale ud fra Hjertets og Lidenskabens Dybder. Sangerens Jeg skjuler sig altid; kun dulgt gennem Beretningen og aabenbart fra Omkvædet mærker vi Digterens mere personlige Opfattelse. En rent lyrisk Vise, uden nogen Fortælling, har ikke passet med de Danskes Sind og Gemyt. Der lyder ikke fra nogen Vise Ord om, hvad et *jeg* føler eller ønsker. Kun har man kendt enkelte lyriske Udbrud, paa et Liniepar eller to, og de ses nogle Gange som Flagrevers optagne i Viserne.

Ved Viserne havde de Danske ogsaa lært at synge eller rettere at udvikle videre den Sans for Tonekunst, som det var den katolske Kirkes store Fortjeneste at have spredt blandt Folkeslagene. Kirkernes ofte saa store Rum var nemlig ikke tomme, ligesom der i Luften stod en kvægende Duft af Røgelse, var Kirken gennembølget af Toner, der glædede og betog Sindene. Hvad der blev sunget, var latinske Sekvenser og Hymner, der allerede ved Sprogets Velklang og skønne rytmiske Fald drog Opmærksomheden til sig, selv om mange af Kirkegængerne ikke forstod Digtets Indhold. De saakaldte *Sekvenser* (egtl. Følgetoner) havde udviklet sig af den melodiske Udsmykning eller Dvælen i Koloraturer, som man havde givet et enkelt Ord i den gregorianske Lovsang. Saa tiltalende havde denne Pynt været, at der deraf opstod selvstændige Sange, ligesom ogsaa oprindelige Prosatekster efterhaanden fik bunden Form. Melodien var saa jævn og letfattelig, at den trængte ind i Folkets Bevidsthed, selv om Menigheden ikke deltog i Sangen, der gerne udførtes af to vekslende Kor.

Allerede paa den Tid, da det sungne var Prosa, havde denne haft en vis Rytme eller Leddeling, men den udbyggedes snart i Strofer med fastslaaet Rytme og med Rim, om end ikke med gennemført ensartet Bygning, og stadig følte Melodien og ikke Teksten som det bærende og ledende Element.

Den som en Prøve hidsatte og kun sjælden i Afskrifter fundne Sekvens, med dens karakterfulde Melodi, findes i et Haandskrift, Liber daticus, fra Lund (Kapitlets Gavebog i Lunds Universitets Bibliotek) fra det 12. Aarh.s Slutning, og den stammer fra Frankrig, hvor paa den Tid Kvadrat-Noder i et firelinjet System anvendtes. Melodiens første Linier vil man finde omskrevet i vor Tids Nodesystem under Gengivelsen af Haandskriftet.

Helt forskellig fra Sekvensen var Hymnen. Den havde sit Udspring i Oldtidens Digtning; regelmæssig Bygning var dens Karaktertræk, den havde et gennemført Versemaal efter Kvantitetsprincippet, der kun

Digitized by Google

regner med korte og lange Stavelser, men ikke med den ulige Betoning (Accent). Alle Strofer ledsagedes af den samme Melodi. I Hymnen var Teksten afgjort Herre, Melodien Tjener. Hymnen staar saaledes nærmere ved Nutidens Salmer.

I Melodierne til al denne Musik raadede ikke Nutidens Tonearter Dur og Mol, derimod de saakaldte Kirketonearter, der for tre Hundrede Aar siden maatte vige for den nye musikalske Følelse. Men hine *„græske" Tonearter* vedblev dog indtil den nyeste Tid at lyde i Melo-

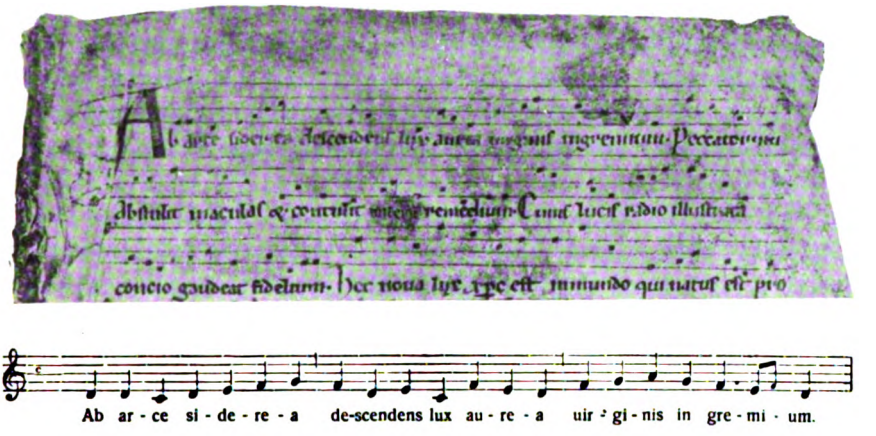

Middelalderlig »Sekvens« omhandlende Mariæ Bebudelse efter et i Lund opbevaret Haandskrift fra 12. Aarhundrede.
Neden under er Melodien til Digtets tre første Linier omskrevet i de nu brugelige Noder.
Efter A. Hammerich: »Musik-Mindesmærker fra Middelalderen i Danmark«.

dierne til vore Folkeviser, der netop herved viste deres Slægtskab med Sekvenserne i den gregorianske Kirkesang.

Et Fag eller en Videnskab, for hvilken der altid har været tillagt Kvinder særlige Anlæg, og som de ogsaa har kunnet udøve frit, var *Lægevidenskaben* tillige med de Fag, der staar den nær, Kendskab til Urter og deres Anvendelse, samt Kogekunst. Det har derfor været kærkomment for Kvinderne i Danmark og, — som vi har Erfaring for —, i de andre nordiske Lande, at der virkede en Mand, som paa Modersmaalet forfattede Skrifter i disse Emner. Det var Kanniken i Roskilde *Henrik Harpestreng*, hvis Død er optegnet ved 1244. Af hans Arbejde er der bevaret dels en Urtebog, dels Optegnelser om Lægekunst, Kirurgi og Hygiejne, og man har endvidere tillagt ham en Sten-Bog og en Kogebog. Selv om nu disse sidste Skrifter med Urette er gaaet ind under Harpestrengs berømte Navn, og selv om han væsentlig kun har været Oversætter af bekendte Lægebøger, har han dog stor Fortjeneste

Digitized by Google

ved som erfaren Mand og vel kendt med, hvad der lærtes i den berømte Lægeskole i Salerno, at give en Fremstilling deraf i dansk Form.

Der er Efterretning om, at der 1181 i Orleans virkede som Læge og Astrolog en berømt „Mester Henrik fra Danmark", og da Roskilde Kanniken kan ses ikke at være ukendt med Stjernetyderi, er det blevet antaget, at her var Tale om den samme Mand. Andre har dog rejst Tvivl derom og ikke fundet det rimeligt, at Henrik i Roskilde skulde være naaet lige saa højt op i Aarene som Biskop Gunner.

Som bekendt øvedes der i Klostrene Lægekunst, og i de omhyggeligt drevne Klosterhaver med deres mange fra Udlandet til Nytte og Pryd indforte Planter dyrkedes ogsaa Urter, der anvendtes som Lægemiddel. Man har i vor Tid undersøgt, om man ikke i Nærheden af de gamle, nu maaske forsvundne Klostre vilde finde saadanne fremmede eller af Munkene særlig dyrkede Planter, og dette har ogsaa vist sig at være Tilfældet.

Ved disse Skrifter, ved Optegnelserne om sjællandsk og skaansk Ret, ved Jyske Lov og Folkeviserne var *en Litteratur paa Modersmaalet* begyndt at opstaa i Danmark. Latin var jo ellers det Sprog, hvori alt, hvad der nedskreves, klædte sig, ligesom det var Kirkens Sprog, hvori det meste af Gudstjenesten foregik. Vi kunde ønske at vide, hvordan Fadervor (Pater noster) og Trosartiklerne (Credo) lød paa dansk Tunge i Valdemarernes Tid, men vi kender deres danske Form først fra en langt senere Tid (c. 1400). Skrifter af religiøst Indhold paa Dansk møder os saaledes endnu ikke.

Vi har paa flere Steder i det foregaaende omtalt *den paa Latin skrevne Litteratur*, saaledes de historiske Værker (S. 35, 126), Biografier (S. 150) og Helgenlevneder (S. 162), Anders Sunesøns Arbejder i Prosa og Poesi (S. 148). En Gejstlig udsang i et smukt, tæt formet Digt sin Harme og Sorg over Kong Valdemars Fangenskab (S. 143). Studerende Danske vedblev som i en tidligere Tid især at søge deres Uddannelse i Frankrig.

Undervisningen i Paris havde stadig haft sit Midtpunkt paa Seineøen, hvor den katolske *Domskole* ved Notre Dame fandtes og desuden mange Skoler, der gav Undervisning i de mere verdslige og i de formelle Fag. Der raadede en ret stor Lærefrihed; dog følte ved Tiden 1200 Lærerne Trang til at organisere sig for at forsvare fælles Interesser, og de dannede en *universitas magistrorum*, der blev det første Grundlag for Pariser-Universitetet. Imidlertid var Seineøen bleven for snæver en Plads til at kunne rumme Lærerne og deres talrige Elever; Læresalene flyttedes derfor over paa venstre Bred, og der opstod her et latinsk Kvarter. Nogen Tid senere sluttede Lærerne sig sammen efter Fag; et teologisk Fakultet opstod, og ved Siden af det tre andre, for

Digitized by Google

Medicin, Jura og Artes, d. e. de frie Fag. Ligeledes var det paa disse Tider, at Studenterne ordnede sig efter „Nationer"; Danske (Nordboere) og Tyske regnedes med til den engelske Nation. Henved Aarhundredets Midte stiftedes der Kollegier; en af de første af disse Friboliger var Collegium Dacicum, oprettet af Kanniken i Roskilde Peder Arnfastsøn.

27. Danmarks Land og Folk. Den nationale Følelse.

Det gamle danske Riges Kyster mod Vesterhavet havde i Slesvig et andet Udseende end i Nutiden. Nord for de store Øer Pelworm og Nordstrand strakte det faste Land sig længere ud mod Vest og rummede disse to Øer, der alene er bleven tilbage efter de store Vandfloder 1362 og 1634. Til Gengæld er der paa den samme Kyst indvundet lige saa meget og bedre beskyttet Land. Men denne Forandring gælder kun disse sydlige Landsdele paa Vestkysten. Amrum, Før, Sild, Fanø, Manø har i det hele deres gamle Figur og har bevaret Kystlinien i Behold, som den fandtes i Valdemarernes Dage. *Vesterhavet* er jo en alvorlig Nabo, der sætter Fantasien i Bevægelse, og langs hele Jyllands Vestkyst lige til Skagens Odde har Befolkningen i ældre Tider haft som i vore Dage de samme overdrevne Forestillinger om, hvad den vaade Fjende og dog deres Forsørger har frarovet dem.

Det bliver sagt, at man paa Havets Bund skal kunne se Ruiner af forgaaede Kirker og andre Bygninger; der skal i gamle Protokoller være nævnt Navne paa Bebyggelser, som ikke længere findes. Disse Antagelser hviler gennemgaaende paa falske Forestillinger. Strimler af Land kan hist og her være tabt, men andensteds er til Gengæld Landet vokset. Langt værre end det brøsige Hav har den lumske *Sandflugt* virket, og for denne bærer atter de Danskes Letsind i høj Grad Skyld. Omtrent siden Kong Hans' og Christian II's Tid har Flyvesandet været den store Plage paa mange af vore Kyster, særlig paa den jyske Vestkyst. Den har forvoldt, at Byer maatte flyttes, „Sogne nedlægges", som det blev sagt. Men derved er ogsaa den store Forskel angivet, som virkelig er foregaaet i Landets Udseende, nemlig at der i Valdemarernes Dage drog sig et grønt Dække i langt højere Grad ud mod Strandene end nu om Stunder. Man havde da ikke fjernet den beskyttende Kappe; Skove og Lunde stod endnu i Havets Nærhed. Krat og Buskvækst holdt Sandet i Ave; man havde ikke afskaaret de kraftige Klør som Raigræs og Marehalm huggede i Sandet. Skagens Odde havde den samme Figur som nu, noget er der tabt mod Vest, noget indvundet mod Øst, dog var Odden dengang langt bedre udrustet til at

Digitized by Google

modstaa Storm og Hav, idet den havde Skovvækst en Mil længere frem mod Nord end nu, og endda fandtes der ud over dette Omraade Vidiekrat og Buske, mellem hvilket Kongens „vilde Stod" af Heste strøg omkring Vinter og Sommer.

Hvad der er sagt om Kysterne mod Vesterhav, gælder ogsaa Jyllands Strande mod Øst og endvidere de danske Øer. Strandegnenes Karakter og deres Plantevækst kan være forandret, men Linierne har ikke ændret sig synderligt; for det, Havet har slugt, er der rigeligt taget Erstatning. De Navne, som man erindrer og opfatter som forladte Bebyggelser, har været knyttet til Boder, hvor man opholdt sig i Høstfiskeriets Tid, til Toldsteder og Udskibningssteder, der kun anvendtes, medens dette stod paa; de tilhører Tiderne inden vore Fiskerlejer opstod, og da Havfiskeriet endnu ikke var Næringsvej for en særlig Befolkningsdel.

De to Dele af Fastlande og de mange Øer, som udgjorde det danske Rige, var i Virkeligheden en Enhed, geografisk og folkelig. For at kunne forstaa, hvorledes Befolkningen paa de mange Omraader maatte føle sig knyttet sammen ved andre Midler end i Nutiden, maa man erindre, hvor tarvelige som oftest Vejene over Land var. For Mænd som for Kvinder var det lettest at færdes paa Hestens Ryg; Hesten kunde komme over mangt et Vadested, og Ryttere — et i Danmark nu næsten forsvundet Syn — saas overalt. Strandkanten var ofte god Ridevej („han red sig under Ø"), men desuden var Hav og Fjord, Sund og Aa de af Naturen slagne Veje for Baad, Færge og andet Fartøj. Trods den fjerne Afstand kom derfor en Købstads Opland til at ligge der, hvor man let naaede hen ad den vaade Vej. Betegnende er det saaledes, at Ribe fra gammel Tid havde sin Forstrand fra List paa Sild i Syd til Manø i Nord og ved alle mellem dem og Ribe By liggende Kyster. De *skillende* Vandes *forbindende* Evne giver sig endnu Vidnesbyrd i Danmark paa mange Maader, saaledes naar Almuemaalet paa Mols i Jylland og det, der tales i Kalundborgegnen paa Sjælland, har paafaldende Ligheder, og naar paa Trods af alle administrative Delingslinier alle Øer Syd for Fyn og Sjælland danner en fælles sproglig Gruppe.

Jyllands sydligste Del var ofte et Hertugdømme. *Slesvigs Hertug* var egentlig at opfatte som en Markgreve, og hans Stilling var af militær Art som den, Marsken senere fik. Knud Lavard kaldtes hele Danmarks Hertug, vore sydlige Øer lige over for Venden synes ogsaa underlagt ham. I øvrigt var Sønderjylland et almindeligt Led af Riget og uden Særstilling. Samme Lov og de samme Skatter og Afgifter var her gældende som ellers paa Halvøen. Kong Valdemars Jordebog er affattet paa en Tid, da Kongen selv havde Stillingen som Hertug; i dens

Digitized by Google

Fortegnelser er der ikke gjort nogen Forskel mellem, hvad der ligger Nord og Syd for Skodborgaa, kun ved Opregningen af Krongodset er der sat et Mærke der, hvor det sønderjyske Gods begynder at nævnes; og da senere Slesvig fik en særlig Hertug, var Krongodset unddraget hans Styrelse. Jordebogen angiver endvidere, at af Byen Slesvig hørte tre Dele til Konunglef, den fjerde var under Hertugen, hele Skatten af Frisland gik til Kongen, og af fire her liggende Saltkedler hørte de tre Kongen til, den fjerde under Hertugdømmet. Befolkningen paa den jyske Halvø udgjorde ogsaa i andre Henseender en Helhed. Lige saa lidt som Skodborgaa i vore Dage er en Grænse for Sprogarter, var den det dengang, dansk Sprog raadede lige som dansk Sæd og Skik til Ejder; kun havde tæt ved denne Flod sachsiske Kolonister begyndt at bosætte sig i hidtil lidet opdyrkede Egne Syd for Sli.

I Danmarks Naboskab mod Syd var der paa Svendsønnernes Tid og senere foregaaet den store Forandring, at Tyske som Nybyggere og Erobrere og dernæst som Handelsmænd i tætte Mængder var rykket ind i de vendiske Lande. De Danske havde haft mange Berøringer med de slaviske Folk, men i de sidste Aarhundreder mest ligget i Kamp med deres Fribyttere. Forholdet til disse sydlige Genboer havde sikkert altid udelukkende været af materiel Natur. Hos Venderne var der meget lidt af kulturel Værd at hente, allermindst skulde disse Folks Religion kunne øve Paavirkning paa fremmede. Efter at Tyske var bleven de raadende i mange Lande ved Østersøkysten, fik de Danske *sachsisk Kultur* paa nært Hold. Der var i det tyske Rige foregaaet en stor økonomisk Udvikling; den lettere Samfærdsel, den store Opgang i Næringslivet, den Dannelse, der var opstaaet hos Ridderstanden, alt dette havde affødt en særlig tysk Kultur og Politur, der forstod at gøre sig gældende. Man behøvede ikke længer at søge til Frankrig eller andre romanske Lande for at finde Dannelsens Højdepunkter. Betegnende er det, at en islandsk rejsende ved det 12. Aarhundredes Midte udbryder, da han naar hinsides Elben: „i Sachsland er der en fint dannet Befolkning, og Nordboerne lærer der meget, som de efterligner". Hvordan de Danskes Forhold til Tyskland havde ændret sig, vil fremgaa af, at det nu var første Gang, at danske Konger søgte sig Hustruer i dette Land; Kong Erik Lam ægtede Lutgard, en Datter af en tysk Markgreve; noget senere tog Svend Grathe Adelheid til Ægte, en anden Markgreves Datter. Allerede Knud Lavards Bøjning hen mod tysk Kultur havde vakt Uro hos flere Danske, men størst var Uvillien over for Svend Grathes mange nye Skikke og Riddervaner, hans fremmedartede, stormægtige Optræden. Derfor var det ikke alene den tyske Kejsers Udfoldelse af Magt i Europas Nord og Syd, man frygtede; man ængstedes ved et beslægtet Folks nationalt formede Kultur, der kunde

Digitized by Google

blive farlig for gammel dansk Sæd, hvis Underlegenhed man ikke kunde erkende. Det er disse Følelser, der saa stærkt kom til Orde hos Svend Aagesøn, Sakse og den navnlose Forfatter fra Roskilde (S. 127).

Hidtil havde de Danske hentet Kundskaber og Belæring især i Vestens Lande, fremfor alt i *Frankrig*, de havde staaet i Berøring med mange Folk endog i Europas sydligste Riger i Øst og Vest, fra nu af syntes det, som om alt skulde strømme ind fra Tyskland eller dog blive bragt os ad de tyske Veje. Allermest paafaldende er det, hvordan Vesterhavet er ophørt at være Farvand til *England* og snarere var blevet en Skillevæg. Efter at i tidligere Aarhundreder Paavirkningen fra England havde haft en indgribende Betydning og endnu mærkedes under Valdemar den Store, synes Forbindelsen senere omtrent helt afbrudt. Efter hans Sonners Tid er den i langt mere end et Aarhundrede fuldkommen ophørt. Dette har været en Ulykke for Landet, og Forholdet bliver end mere paafaldende, naar det erindres, hvor levende Norge stadig var knyttet til England.

28. Kong Valdemars personlige Forhold og hans Ægteskaber. Kongen som Lovgiver. Hans Død.

Kong Valdemar blev først sent gift, han var 35 Aar gammel, da han ægtede den böhmiske Prinsesse *Dagmar*. Han havde paa den Tid to uægte Sønner, Niels — senere Greve af Halland, vi kender ikke hans Moder — og Knud, der blev Høvding i Estland; denne synes født i en Forbindelse mellem Esbern Snares Enke og Kong Valdemar. Det var imidlertid nødvendigt, at Danmarks Konge indgik et fyrsteligt Ægteskab, hvoraf en lovmæssig Arving til Tronen kunde ventes. Landet havde ikke haft nogen Dronning, siden Kong Knud mistede Gertrud (1197); det var allerede af disse Grunde forstaaeligt, at Folket med hjertelig Varme hilste hans unge Brud ved hendes Ankomst til Ribe (1205). Hun kom ikke fra sin Fader Kong Przemysl Ottokars Rige i Böhmen, han havde lunefuldt forskudt sin Dronning Adela, der havde søgt Tilflugt hos sin Broder Markgreven af Meissen, hvorfra hun stadig forgæves kæmpede for at genvinde sin Stilling; her stiftede hun ogsaa et Kloster, en af hendes Døtre, Klostrets Abbedisse, betragtedes efter sin Død som Helgeninde.

Brylluppet stod i Ribe, og Bruden skal efter Folkevisens Ord som sin Morgengave have ønsket, at den fangne Biskop Valdemar frigaves; vist er det, at dette skete snart efter, og at Visens Udsagn derom bekræftes ved Oplysninger i andre Kilder; derimod synes Dronningens

Digitized by Google

anden, i Visen udtalte Bøn om, at Folket maa fritages for at betale Plovpenge som Skat, at afspejle en senere Tids Forhold.

Dronningens böhmiske Navn Dragomir, — hun havde som saa mange paa den Tid ogsaa et kirkeligt Navn, Margarete —, maatte klinge for fremmedartet for de Danske, og de omdannede det til Dagmar, ret som om Navnet skulde forstaas som Dagens Maar (Mø), og som

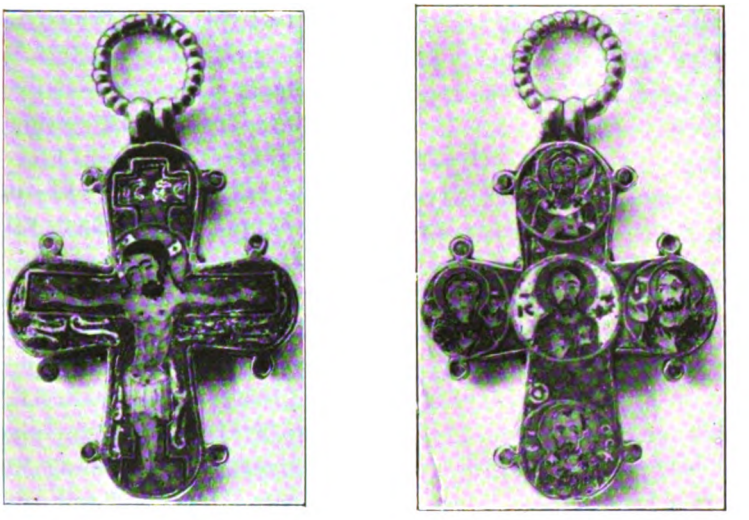

Emailleret byzantinsk Guldkors fra 10. Aarh., fundet i Dronning Dagmars Grav i Ringsted. c. $1^1/_2$ St. (Nationalmuseet).

om det gengav Billedet af den lysende Personlighed, der uudsletteligt prægede sig ind i Folkets Forestilling.

Vi har ingen Oplysninger om Dagmars Gerninger; vi har intet af hende udstedt Brev og kender ingen Omtale af hende af fuldt samtidige; vi ved kun, at hun fødte Kongen Sønnen Valdemar (1209), og at hun døde 1212. Vi har paa den anden Side ingen Grund til at tvivle om, at det Ry for Hjertensgodhed og ydmyg Fromhed, som den henrivende *Folkevise om Dronnig Dagmars Død* i Barselseng indeholder, ikke skulde hvile paa Sandhed.

Dronningen ligger syg i Ribe; der bliver sendt Bud til alle Fruer i Danmark om at hjælpe hende, men ingen formaar det, lige saa lidt nogen Mester. Hendes Husbond bliver hidkaldt, og ingen af de hundrede Svende, som fulgte med ham ud fra Roskilde, kunde følge ham i hans hastige Ridt. Ene kommer han til Dødslejet; Dagmar synes allerede at være død, men hun slaar Øjet op; den Synd, at hun har snøret sine Ærmer om Søndagen, da man skulde have andet i Tanker,

Digitized by Google

bebrejder hun sig; hun hilser for sidste Gang paa sin ædelige Herre: „Guds Engle fast efter mig lide". „Udi Ringsted hviles Dronning Dagmar".

Efter at Valdemar havde været Enkemand i to Aar, ægtede han *Berengaria*, en Datter af Kong Sancho I i Portugal. Det er vanskeligt at se de Traade, der kunde lede Tanken hen paa en Prinsesse fra det fjerne Rige, men en Broder af Berengaria havde ved et indgaaet Ægteskab faaet Stillingen som Greve af Flandern under Frankrigs Konge, og Danmarks nære Forbindelser med disse Lande har mulig virket med til, at Opmærksomheden blev henledet paa den smukke Portugiserinde. Brylluppet fandt Sted 1214, og Valdemars Ægteskab varede, som det tidligere, i syv Aar. Berengaria døde 1221 i Barselseng, hun havde født Kong Valdemar Sønnerne Erik, Abel og Christoffer og Datteren Sofie.

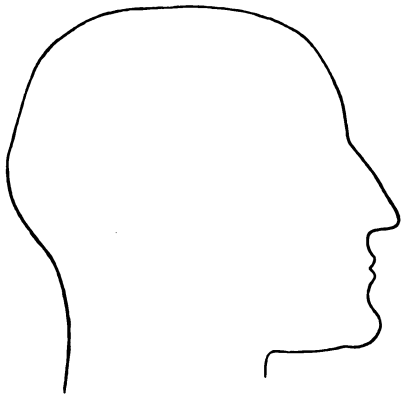

Dronning Berengaria.
Profiltegning efter Kraniet i Graven.
Ved Fr. C. C. Hansen.

Ingen Kilde giver os Oplysning om Berengarias Karakter og Vandel. For Folkets Bevidsthed er hun kommet til at staa som et Modbillede til den blide Dronning Dagmar, men dette skyldes maaske alene en Folkevise, der blev digtet — vistnok meget sent — som et Modstykke til Visen om Dagmars Bryllup, og som skildrer hende som Bondens og Almuens Fjende og Undertrykker. Berengarias Slægtninge i Hjemlandet var stridbare og voldsomme Naturer, men det vilde jo dog være uretfærdigt derfra at slutte til Dronningens Sind og Karakter. Hvor lidt man i Danmark saa med Uvillie paa dette Fyrstehus, vil fremgaa af, at man faa Aar senere her søgte en Brud for Prins Valdemar, nemlig Berengarias Broderdatter Alienor.

Disse er de sparsomme Oplysninger, som gives os om Kong Valdemars huslige Liv. Historikeren er i det hele uheldigt stillet over for Skildringen af Kong *Valdemars Personlighed*. Om hans Faders Karakter og Gemyt kan vi gøre os Forestillinger, fordi vi har set ham i saa mange Situationer, takket være Sakse, Svend Aagesøn, Knytlingasaga og andre Kilder, men om Valdemar II har vi ingen paa tilsvarende Maade givet detailleret Fremstilling eller nogen intimere Udtalelse. Ingen Forfatter, som har set ham i det daglige Livs Forhold, gengiver en Samtale med ham eller en af ham holdt Tale, ingen fortæller om hans Holdning og hans Stemninger under de omskiftelses-

Digitized by Google

rige Oplevelser. Mest kommer hans Personlighed frem i Folkeviserne, men disse er jo ret usikre Kilder. Derimod føre1 mange Efterretninger os Kong Valdemar for Øje som den politisk virksomme Fyrste og Statsmand; vi mærker hans Omsorg for Folkets Vel, Retsordenens Fasthed og Samfundets økonomiske Liv.

Paa et enkelt Punkt er der dog givet os Bidrag til en mere personlig Belysning af Kongen. Vi har i det foregaaende nævnt, at islandske Skjalde paa Valdemarernes Tid søgte til det danske Hof; de har ogsaa sunget om Kongerne, men intet af disse Kvad er bevaret. Islænderne besad imidlertid ogsaa omfattende Kundskab om Fortidens Begivenheder og har kunnet sprede Kenddskab til den i Danmark. Vi har hørt Sakse udtale sig om, hvor meget han skylder Arnold, der opholdt sig hos Absalon. En anden Islænder, Thorvard, skal have sunget om Kong Knud, men især under Kong Valdemars Regering har flere Skjalde opholdt sig i Danmark. Blandt dem var saaledes den mægtige Høvding Sturle Sighvatsson, hvem der var paalagt en meget alvorlig Bodsfærd til Rom for hans voldelige Fremfærd mod en Biskop; han opholdt sig nogen Tid i Danmark (c. 1233), og Kong Valdemar gav ham en god Hest til Rejsen tillige med andre smukke Gaver. Da nogle Aar senere Sturles Fjende Orækja Snorreson var paa Rejse til Rom, skænkede ogsaa Kongen ham en Hest, der bar ham derned og tilbage til Landet. Skjalden Jatgeir Torfason, der i Norge var nøje knyttet til Hertug Skule, maatte af den Grund flygte til Danmark; han blev i København dræbt af en Nordmand (c. 1240). Paa den Tid opholdt sig her i Landet den Skjald og Lærde, som mest inderlig blev knyttet til Kongen, nemlig Olaf Thordarson Hvitaskáld, en Brodersøn af Historieskriveren Snorre Sturlason. Det siges, at han lærte af Kongen mange Kundskaber og fortrinlige Fortællinger. Især var Valdemar optaget af Runerne. Denne Skriftart var lidet anvendt paa Island, hvor der til Eks. hidtil aldeles ikke var ristet Indskrifter paa Sten med Runer. Kongen viste Olaf, hvordan han havde dannet et Runealfabet ved at forøge Runerækken med fire nye Tegn til ialt 20, saaledes at den fuldkomment gengav alle de latinske Bogstaver; han havde sammensat en Remse (Sprængt Mands Høg osv.), der indeholdt samtlige disse Tegn. Efter at Olaf ved Kongens Død havde forladt Landet, genoptog han paa Island sin Undervisning og Forfattergerning; han vakte ny Interesse for Runerne, der i den følgende Tid fandt nogen Anvendelse. Det foran (S. 173) omtalte Runehaandskrift af Skaanske Lov giver Vidnesbyrd om, at enkelte Danske ogsaa senere i Aarhundredet fandt Tegnene anvendelige; den her benyttede Runerække svarer ret nøje til Kong Valdemars.

Efter Kong Valdemars Død vidnede Islænderne i deres Sagaer om,

Digitized by Google

at han var en af de ypperste Konger i Norden. Derom kan der heller ikke være Tvivl. Valdemars Bedrifter i Ungdomsaarene var lysende, og de har skaffet ham — dog først i det 16. Aarhundrede — Tilnavnet *Sejr*. Et andet Tilnavn *Lovfører* er noget ældre, det tvinger vor Opmærksomhed hen paa en af Kongens betydeligste Gerninger, men ogsaa ind paa det Spørgsmaal, hvem der havde *den lovgivende Magt* i Hænde.

I Forordningen for Skaane om Manddrab (1200) udtales, at skønt Kongen har Magt til at give og ændre Love, er denne Lovs Indhold ikke noget nyt, men kun gammel Ret, som man glemsomt har forsømt at anvende. Udtalelsen er delvis rigtig, selv om en fast formet Lov altid kommer til at udtale sig bestemtere end nedskrevne Optegnelser om, hvad der er gældende Ret. Udsagnet om Kongens lovgivende Magt stemmer da ogsaa med Traditionen om mange af danske Konger givne Love. Imidlertid synes *Jyske Lovs* Forord at sige noget andet: „ingen Mand skal dømme mod den Lov, som Kongen giver og Landet tager ved, og den maa Kongen ej aftage uden Landets Villie, uden hvis den var aabenbar mod Gud". Umiddelbart derefter lyder det i Indledningen, at Kong Valdemar lod skrive denne Bog og gav denne Lov i Vordingborg med Raad af sine Sønner og otte Bisper, dertil med Raad af alle de bedste Mænd, der i hans Rige var.

Det antages gerne, at Loven derpaa er bleven godkendt af Landstinget i Viborg, men derom savnes enhver Oplysning. Man kan vanskeligt tænke sig, at denne „Bog", denne omfattende Lov, skulde have været underkastet en Drøftelse paa Tinge af en Menighed fra et vidtstrakt Landskab, der indtil Tingdagen var ukendt med dens Indhold. Langt rimeligere er det, at Kong Valdemar tidligere har faaet en Bemyndigelse til at give en Lovbog med gode Mænds Raad, og at han nu mener at have efterkommet dette ved at have ladet alle sine Bisper og de bedste Mænd fra hele Riget medvirke ved Udarbejdelsen. Loven er derefter bleven oplæst paa Tinge til Efterretning. De danske Kongers Magt til at gribe ind i Lovgivningen havde desuden stadig været stigende. Allerede Sætningen om, at Kongen og Folket i Forening har lovgivende Magt, viser en Forandring fra den Tid, da Folket paa Tinge selv vedtog, hvad der skulde være gældende Ret. I de anførte Ord af Indledningen tillægges der desuden Kongen en Ret til at gribe ind, hvor Loven strider mod Gud, saaledes som Kong Valdemar ogsaa straks havde handlet, da Paven forbød Jernbyrd. Allerede i Skaanske Lov er der, udenfor disse Forhold, omtalt en Indgriben fra Kongens Side, saaledes naar den efter at have anført Retsregler tilføjer: „men Kongen vil have som Lov....", „dog mener Kongen, at i Retssager af denne Art osv.". Der var dernæst Forhold, som det udeluk-

Digitized by Google

kende maatte være Kongens Sag at ordne, saaledes inden for den højere Administration, og der blev stadig stærkere Brug for Love, som omfattede det hele Rige. Paa disse Omraader maatte man overlade

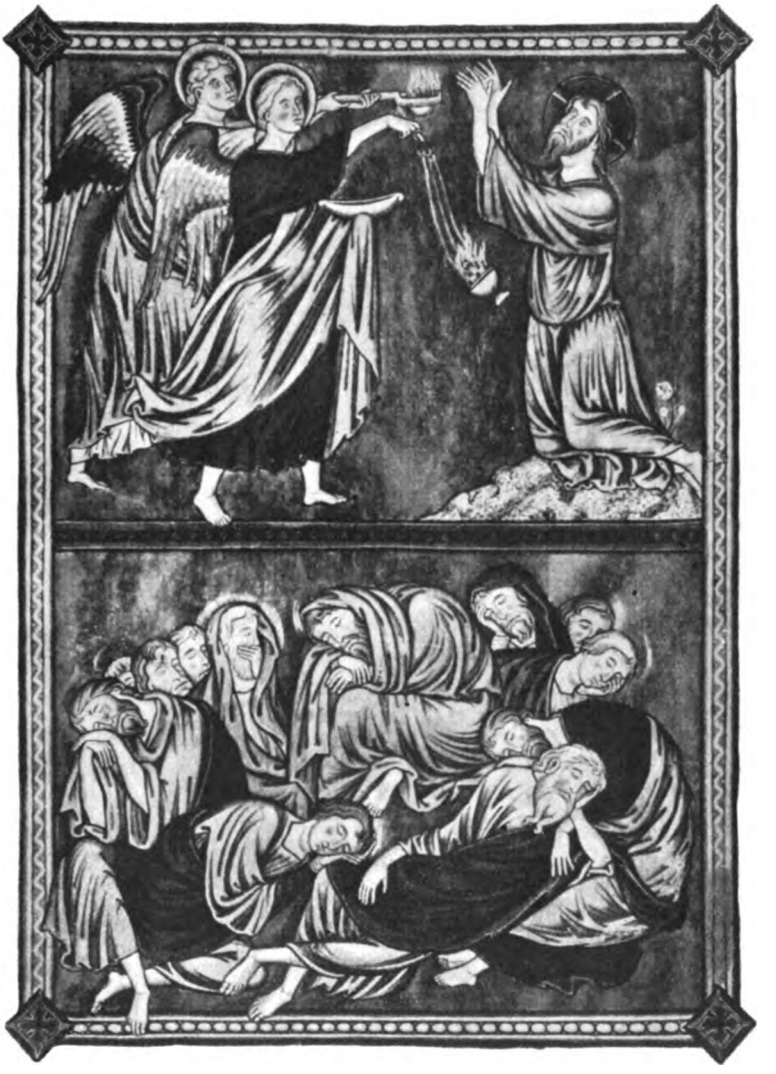

Miniatur i Dronning Ingeborgs Psalter i Slottet Chantilly i Frankrig.
Efter Delisle: »Douze livres royaux«.
Billederne forestiller Christus og Apostlene i Getsemane Have.

Kongen, som stillet oven over alle Landsdele, en friere Raadighed.

Hvad Kong Valdemar udrettede, efter at han gældbetynget var kommet ud af sit Fængsel, er beundringsværdigt, saa meget mere som Landet i disse Aaringer led paa anden Maade og hjemsøgtes af Kvægpest og

Digitized by Google

Misvækst. Tilsyneladende handler han med stor Magtfuldkommenhed og dog med alvorlig Ansvarsfølelse. Der er baade opfindsom Klogskab og godt Maadehold i hans Styrelse. Valdemar maatte søge pekuniær Hjælp overalt, — hans trofaste Søster, Enkedronning Ingeborg i Frankrig (hun var omsider bleven anerkendt af Kong Filip som Hustru) sendte ham 1000 Mark Sterling, — *Skatter* maatte udskrives; der er Vidnesbyrd om, at en Skat paa Plove blev paalagt. Men fremfor alt vækker det Forbavselse, i hvilken Grad Kongen har kunnet gribe ind paa Kirkens Omraade og lade dens Velstand komme Konge og Stat til gode. Det bliver ham tilladt af Paven at tilbagetage forskellige kongelige Rettigheder, som han selv og tidligere Konger til Rigets store Skade og imod den Ed, som de havde aflagt ved deres Tronbestigelse, havde ladet overgaa til andre; dog maatte Kirker og fromme Stiftelser ikke lide Tab derved. Kong Valdemar har maattet udvide sine Kontorer, derfor giver Paven ham Ret til at tage en Kannik fra hver af Domkirkerne i sin Tjeneste, saaledes at denne vedbliver at nyde det ham tildelte Præbende, uagtet han ikke længer opholdt sig ved Kirken. Han faar senere Tilladelse til, at seks af hans Klerke, der nu nyder Beneficier, maa lade deres Indtægter forøge ved at have et andet Beneficium ved Siden deraf.

Dette er et Vidnesbyrd om den kloge Politik, som Kong Valdemar havde ført over for Rom, og som han havde taget i Arv fra mange tidligere danske Konger — altid at bevare det gode Forhold til den pavelige Stol som den, der kunde hjælpe imod mange Fjender uden for Riget eller i dets Indre. Denne Hjælp havde været Svend Estridsøns store Støtte; vi bliver mindet om de Udtalelser om baade Beundring og hengiven Følelse, som Pave Gregor VII rettede til Kong Svend, naar vi læser, hvad Pave Gregor IX skrev til Kong Valdemar: „Blandt alle Fyrster i Verden elsker vi Dig med særlig Kærlighed".

Faa Uger efter at Kong Valdemar i Vordingborg havde fuldført sit Lovgivningsarbejde, *døde* han i denne By Skærtorsdag den *28. Marts 1241;* han blev begravet i Ringsted Kirke.

Digitized by Google

Litteratur.

Tidsrummet efter Danevældens Ophør og under Svend Estridsøn og hans Sønner er skildret i følgende Værker: *J. G. F. Ræder: „Svend Estridsen og hans Sønner"* (1871), *H. Olrik: „Knud Lavards Liv og Gerning"* (1888). Dette Tidsrum og tillige det følgende indtil Valdemar Sejrs Død er behandlet af *Joh. Steenstrup* i *„Danmarks Riges Historie" I.* (1897—1904). Valdemarstiden af: *H. Olrik: „Absalon" I—II.* (1908—9), *Kr. Erslev: „Valdemarernes Storhedstid"* (1898), *R. Usinger: „Deutsch-dänische Geschichte 1189—1227"* (1863).

Udgaver af Kilderne: *M. Cl. Gertz: „Vitæ Sanctorum Danorum"* (1908—12), *Gertz: „Scriptores minores historiæ Danicæ" I—II.* (1917—20), *Gertz: „En ny Tekst af Svend Aggesøns Værker"* (1915), *P. E. Müller: „Saxonis Grammatici historia danica" I—II.* (1839—58), *A. Holder: „Saxonis Gesta Danorum"* (1886), *Ellen Jørgensen: „Annales Danici medii ævi"* (1920), *C. af Petersens, E. Olson: „Sægur Danakonunga* (Knytlinga Saga)" (1919—25). Oversættelser af Kilder: *J. Olrik: „Sakses Danesaga"* (2. Udg. 1925), jfr. *Curt Weibull: „Saxo"* (1915), *Vilh. Andersen: „Tider og Typer". Første Række I.* (1907), *A. Olrik: „Kilderne til Sakses Oldhistorie" I—II.* (1892—94), *H. Olrik: „Danske Helgeners Levned"* (1893—94), *H. Olrik: „Viborgbispen Gunners Levned"* (1892), *M. Cl. Gertz: „Svend Aggesøns historiske Skrifter"* (1916—17), *J. Olrik: „Den ældste Danmarkskrønike (Roskildekrøniken)"* (1898), *J. Olrik: „Krøniker fra Valdemarstiden"* (1900—01), *A. D. Jørgensen: „Valdemar Sejr"* (1879), *P. Kierkegaard: „Arnold af Lybæks Slavekrønike"* (1885), *P. Kierkegaard: „Præsten Helmolds Slavekrønike"* (1881). Se i øvrigt foran om Historieskrivningen og historiske Kilder S. 12 ff., 35 ff., 120, 126 ff., 148 ff., 162 ff., 170.

Kirkens Historie: *L. Helveg: „Den danske Kirkes Historie til Reformationen"* I—II. (1862—70), *Helveg: „De danske Domkapitler* (1855), *A. D. Jørgensen: „Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling"* (1874—78), *G. Dehio: „Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen" I—II* (1877), *H. Olrik: „Konge og Præstestand i den danske Middelalder I—II* (1892—95), *L. Weibull: „Den skånska kyrkans älsta historia"*, i Hist. Tidskrift för Skåneland, V. (1914—23), *Knut Westman: „Den svenska kyrkans utveckling"* (1923), *Ellen Jørgensen: „Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling"* (1908), *E. Jørgensen: „Helgendyrkelse i Danmark"* (1909), *G. Stemann, J. Lindbæk: „De danske Helligaandsklostre"* (1906), *J. Lindbæk: „De danske Franciskanerklostre"* (1914). Kirkebygninger: *J. B. Løffler: „Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder"* (1883), *M. Mackeprang: „Vore Landsbykirker"* (1920), *Fr. Beckett: „Danmarks Kunst" I.* (1924), *V. Lorenzen:* Skrifter om *„De danske Helligaandsklostres Bygningshistorie"* (1912), *Franciskanerklostrenes* (1914), *Dominikanernes* (1920), *Præmonstratensernes* (1925).

Danmarks Sydgrænse og Kampene mod Venderne: *J. Steenstrup: „Danmarks Sydgrænse"* (1900), *Sophus Müller, C. Neergaard: „Danevirke"*, i Nordiske Fortidsminder I. (1903), *V. la Cour: „Danevirke og Kampen paa vor Sydgrænse"* (1917), *Aug. Sach: „Das Herzogthum*

Digitized by Google

Schleswig" *I—II.* (1896—1907), *N. M. Petersen:* „*De Danskes Toge til Venden*" (1836—39), (Saml. Afhandlinger II. 1871), *J. Steenstrup:* „*Venderne og de Danske*" (1900).

Retshistorie og okonomiske Forhold: *C. L. E. Stemann:* „*Den danske Retshistorie*" (1871), *H. Matzen:* „*Forelæsninger over den danske Retshistorie*" *I—VI.* (1893—97), *P. J. Jørgensen:* „*Udsigt over den danske Retshistorie*" *I.* (3. Udg. 1926), Skrifter af *Ludvig Holberg* over: „*Kong Valdemars Lov*" (1886), „*Dansk Rigslovgivning*" (1889), „*Dansk og fremmed Ret*" (1891), „*Konge og Danehof*" (1895), „*Kirke og Len*" (1899), *C. Nyrop:* „*Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen*" *I—II.* (1895—1904), *M. Pappenheim:* „*Die altdänischen Schulzgilden*" (1885), *P. Hauberg:* „*Mynlforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146*" (1900), *Hauberg:* „*Danmarks Myntvæsen 1146—1241*" (1906), „*Kong Valdemars Jordebog*", Udgave ved *O. Nielsen* (1873), ny Udgave ved *S. Aakjær* under Udgivelse (1926), *C. Paludan-Müller:* „*Studier over Danmarks Historie i det 13. Aarh.*" *I.* (1871), *J. Steenstrup:* „*Studier over Kong Valdemars Jordebog*" (1874), *L. Weibull:* „*Kung Valdemars Jordebok*" (1916).

Levnedsskildringer, Kulturforhold og Breve: *H. Olrik:* „*Abbed Vilhelm*" (1912), *J. Paludan:* „*Danmarks Litteratur i Middelalderen*" (1896), *Carl Petersen* og *V. Andersen:* „*Illustreret dansk Litteraturhistorie*" (under Udgivelse), *C. Rosenberg:* „*Nordboernes Aandsliv*" *II.* (1880), *A. Hammerich:* „*Musik-Mindesmærker fra Middelalderen i Danmark*" (1912), „*Regesta diplomatica Historiæ Danicæ*" *1847—70; 2. Række* (1889—1907), *Kr. Erslev:* „*Fortegnelse over danske Breve fra Middelalderen*" *I—IV.* (1894—1912).

Digitized by Google

II.

DET DANSKE FOLK 1241—1340

AF

JØRGEN OLRIK

Digitized by Google

Digitized by Google

FØRSTE AFSNIT.

RIGETS ALMINDELIGE HISTORIE.

1. Almindelige Træk.

Tidsrummet efter Valdemar Sejrs Død opfattes oftest som en Forfaldets og Tvedragtens Tid, da Landet opløstes i indre Splid og tabte Valdemarstidens store Samlingstanke af Syne. Dette Indtryk faar man ogsaa i høj Grad ved at følge de ydre Tildragelser i Hundredaaret efter den store Konges Død. Den ene Konge efter den anden faar et voldsomt Endeligt; de bærende Kræfter i Samfundet, hvis fredelige Samvirken Valdemarernes Styrke beroede paa, vender sig fjendtligt mod hverandre; det kommer til dybe Brud mellem Kongemagten og Kirken, og under stadige Partikampe svækkes kendeligt det Troskabsbaand, der i Tilslutning til den gamle Hirdfølelse havde knyttet Herremændene til Kongedømmet.

Al denne Ufred i Samfundets øvre Lag gik haardt ud over Befolkningens Kærne, den fredelige Bondestand, og det skulde heller ikke højne denne Stands Stilling, at dens øvre og mere velstillede Lag ofte søgte Optagelse i Herremandsstanden, medens Bondealmuen samtidig ved Trældommens Ophævelse fik stærk Tilgang fra neden. Hertil kom, at den økonomiske Fremgang afløstes af Stilstand, idet Opdyrkningen af ny Jord og Grundlæggelsen af nye Landsbyer for største Delen ophørte. Ganske vist begyndte en ny Stand af Købstadborgere samtidig at udskille sig, men Byerne hæmmedes stærkt i deres Vækst af de mægtige hanseatiske Købstæder i Nordtyskland og vandt kun ringe politisk Betydning.

Og dog skulde det under det følgende Hundredaars genopbyggende Arbejde vise sig, at der i det her omhandlede Tidsrum var opstaaet vigtige og positive *Nydannelser* i Samfundet. Til disse maa især henregnes den forfatningsmæssige *Begrænsning af Kongens vilkaarlige Magt*, som grundlagdes i dette Tidsrum, og den begyndende Udvikling af en selvstændigere *Rigsfølelse* hos de ledende verdslige og kirkelige Stormænd, idet disse ikke alene følte sig som Kongens Tjenere, men ogsaa som Folkets og Rigets Talsmænd over for Kongemagten. Selv om

Digitized by Google

dette i nærværende Tidsrum kun er i sin Vorden, kan det dog skønnes, at de gærende Kræfter i det danske Samfund trods al Spænding gav dette en indre Styrke, der staar i en mærkelig Modsætning til de samtidige Forhold i Norge. Der havde Kongedømmet efter Borgerkrigenes hele Virvar vundet en afgørende Sejr og stod i det 13. Aarhundrede som det tilsyneladende stærkeste i Norden; men denne Sejr over det gamle Stormandsparti havde været saa afgørende, at den hindrede Dannelsen af en ny Adel, der kunde repræsentere Rigets Interesser over for Kongemagten, og den medførte derfor en stedse stigende Afslappelse af de sociale Baand, der bandt Riget sammen, indtil Udviklingen endte med Rigets fuldstændige Vanmagt over for de to andre nordiske Lande. Mere beslægtede var de danske Samfundsforhold med de svenske, om end hverken Kongemagt eller Stormandsstand havde naaet en saadan Udvikling i Sverige som herhjemme, medens den svenske Bondealmue til Gengæld havde bevaret langt større Selvstændighed og Uafhængighedsfølelse end den danske.

De tre nordiske Riger optræder i indeværende Tidsrum som jævnbyrdige Magter, der stadig staar i fredeligt eller fjendtligt Samspil og Vekselvirkning med hverandre. For Danmark var dog Forholdet til den store sydlige Nabo af end mere afgørende Betydning.

Det *hohenstaufiske Kejserdømmes Fald* og Tysklands Opløsning i en Række Smaastater maatte for saa vidt medføre en stor Lettelse for Danmark, som dette Rige ikke længer direkte saa sin Eksistens truet af de tyske Fordringer paa Verdensherredømme. Men der var dog Vanskeligheder nok at overvinde. Allerede Valdemar Sejr havde maattet opleve, at selv om de smaa nordtyske Fyrster ikke enkeltvis var Danekongens Ligemænd, var de ham dog overlegne, naar de sluttede sig sammen, og den samme Erfaring skulde ogsaa hans Efterfølgere gøre. Hertil kom, at der ved Danmarks Sydgrænse, i Holsten, havde dannet sig en særlig kraftig lille Lensstat, der under en krigersk og dygtig Greveslægt skulde faa en meget betydelig Indflydelse paa Nabolandets Anliggender, ikke mindst fordi de holstenske Grever altid var rede til at støtte den sønderjydske Hertugs Selvstændighedsønsker over for Kongen. Paa denne Maade trængte en stærk tysk Indflydelse ind over Landets gamle Grænse, og Kongerne formaaede ikke i Længden at dæmme op for den, fordi de ofte modvirkedes af indre Oprør og Tvedragt i Landet.

Det var, som nævnt, Uro og Gæring, som prægede Tiden. Dette Forhold sætter ogsaa sit Mærke paa Tidens *Historieskrivning*. Der findes i det her omhandlede Hundredaar intet, der svarer til Valdemarstidens store samlede Fremstillinger af Danmarks Historie; Oplysningerne om Tildragelserne maa mojsommeligt sammenstykkes af tørre og magre

Digitized by Google

Notitser i Domkapitlernes eller Klostrenes Aarbøger, hvis hele Art ikke tillader Forskeren at komme bagom de ydre Hændelser ind til de virkende Aarsager. Denne Kildestoffets Magerhed maa ikke tabes af Syne ved de følgende Skildringer; kun af og til kaster udenlandske Kilder eller en enkelt hjemlig Klosterkrønike skarpere Lys over enkelte Tildragelser, og da det ogsaa kun er spredt og tilfældigt, hvad der er bevaret af Brevstof fra Tiden, er det saa godt som umuligt at give udforlige Karakteristikker af de optrædende Personer eller trænge ind til de ledende Motiver for deres Handlinger.

Allerede for den nærmeste Samtid og Eftertid tegnede Valdemarssønnernes Styre sig som en *Vanslægten* fra Fædrenes Stortid. Den fædrelandssindede Munk i Ryd Kloster i Angel, der skrev sin Aarbog kort efter 1250, udbryder ved sin Omtale af den store Konges Død 1241: „Ved hans Død faldt for sand Kronen af de Danskes Hoved. Thi fra den Stund gav de sig hen til at fejde indbyrdes og lægge hverandre øde, saa de blev til Spot for alle Nabofolk; og de Lande, som deres Fædre ærefuldt havde vundet med Sværd, faldt ikke alene fra deres Herredømme, men slog endog Riget de sværeste Saar og stedte det i ynkeligt Virvar, idet Rigets Høvdinger ej satte sig til Modværge mod dem, men søndersled og hærgede hverandre indbyrdes."

Et Par Menneskealdre senere havde denne Opfattelse fortættet sig til det Folkesagn, som fortælles i Jydske Krønike (c. 1340): Engang da Kong Valdemar var ved at stige til Hest, blev han staaende i dybe Tanker ved Siden af Hesten i lang Tid. Da han atter kom til sig selv, spurgte en Ridder ham, hvad han var faldet i saa dybe Tanker over. Til Svar bød Kongen ham drage til Sverige og hos en navngiven Ridder derovre faa Rede paa det. Han undredes derover, men drog af Sted og fik efter nogle Dages Forløb det Svar af den svenske Ridder: „Sig Kong Valdemar, at han tænkte paa sine Sønner, hvordan de skulde enes efter hans Død. Hils ham fra mig og sig ham, at de skal enes overmaade ilde; dog skal de alle blive Konger, den ene efter den anden."

Saadan var dog næppe Folkets Tanker ved den gamle Konges Død; af dets Stemning kan man snarere finde en fjern Genspejling i Folkevisen om Havfruens Spaadom, hvori denne varsler Dronningen hendes Skæbne:

»Du est med de Sønner tre,
dit unge Liv lader du for de.

Den ene skal Konning i Danmark være,
den anden skal Kronen af røde Guld bære.

Den tredie skal vorde saa vis en Mand,
dit unge Liv lader du for ham.«

Digitized by Google

Thi saaledes var jo netop *Tilstanden efter Valdemar Sejrs Død:* hans ældste Søn Erik var forlængst (1232) hyldet og kronet som Konge; den næstældste, Abel, bar Hertugkronen i Sønderjylland, medens den yngste, Christoffer, kun havde faaet Lolland-Falster til Hertugdømme; men om man tor tro en samtidig Krønike, passede Folkevisens Ord om den yngste Broders Visdom ganske godt paa ham.

Det var Kong Valdemar selv, der for at styrke Kongehusets Stilling havde givet sine Sønner Dele af Landet som Len (en uægte Søn, Knud, havde faaet Blekinge, en anden uægte Søn, Niels, Halland at raade for; den sidste var død før Faderen, men hans lille Son og Navne havde faaet Nørrehalland efter ham). Valdemar havde herved kun fulgt den i Kongehuset overleverede Skik: at sætte Kongeætlinge til Høvedsmænd over Dele af Riget, særlig dets Grænselande; selv havde han jo i sin Broders Kongetid siddet som Hertug i Sønderjylland. Men allerede i hans Faders Tid havde det dog vist sig, at der kunde følge store Ulemper af dette Forhold (Buris' og Magnus Eriksøns Sammensværgelser); i Valdemar Sejrs egen Tid høres der ganske vist ikke om noget saadant, men dette beroede paa personlige Forhold i Kongehuset, og Tvedragten rejste snart efter hans Død atter Hovedet.

Stridsemner var det ikke svært at finde; thi Grænserne mellem Kongens og Hertugernes Magtomraader var ingenlunde skarpt optrukne. Det var saaledes omtvisteligt, om Kongen eller Hertugen skulde nyde Indtægterne af Krongodset og af Ledingspengene i Hertugdømmet, og det var heller ikke afgjort med Sikkerhed, om Lenene var arvelige fra Fader til Søn. Hertil kom, at der foruden det egentlige Krongods fandtes meget Jordegods i Kongeslægtens Særeje, der gik i Arv efter de almindelige privatretlige Regler, og ogsaa dette Forhold kunde saare let afføde Tvistemaal mellem Kongehusets Medlemmer indbyrdes.

2. **Erik Plovpenning (1241—1250).**

Erik, Valdemar Sejrs ældste Søn, var ved sin Tronbestigelse en ung Mand paa 25 Aar. En samtidig Kronike beretter, at han „i sin Ungdomstid havde været forfængelig, ustadig og ikke lidet hengiven til Verdens Lyst og Vellevned", men mener dog, at da han „havde faaet fri Raadighed over Rigets Tøjler, var han ved sin ærefulde Færd en Pryd for Kongetronen, vennehuld og fjendegram". Ligeledes hedder det i den sjællandske Aarbog: „Erik var en meget smuk Mand og saare blid Ridder, overmaade huld mod alle, og øvede mangen kæk Daad", og en Munk i Øm Kloster i Midtjylland kalder ham „huld mod hele Riget, elsket af Gud og Mennesker".

Digitized by Google

Disse Domme er dog sikkert ikke upaavirkede af den af Kirken baarne Stemningsbølge, der opstod som Følge af hans tragiske Død; det synes tvivlsomt, om han i levende Live har været saa elsket; hans Tilnavn viser i hvert Fald, at man mindedes ham for hans haarde Skattepaalæg. Hans Dronning Jutta var en saksisk Hertugdatter; at hun næppe har været synderlig elsket af Folket, tyder allerede Øm-Munkens Skildring paa, som nedenfor skal anføres; det er sikkert ogsaa hende, der sigtes til i Folkevisen om Svend Felding og Dronning Jutte, som helt igennem er bygget som et Modstykke til Visen om Junker Stranges Bejlerfærd for at hente Dronning Dagmar hjem til Danmark og tolker Uviljen hos Folket mod de tyske Dronninger og hele det Slæng, de førte med sig ind i Landet.

Jakob Erlandsøns Segl som Biskop af Roskilde. Efter Henry Petersen: »Danske gejstlige Sigiller«. 2/3 St.

Allerede 1242 hedder det i Aarbøgerne, at „der opkom *Fejde mellem Brødrene* Kong Erik og Hertug Abel"; næste Aar fandt der en Kamp Sted ved Kolding. Næppe var denne første Broderstrid bilagt, før Kongen kastede sig ind i en ny Fejde; han drev 1245 Biskop Niels Stigsøn af Roskilde ud af Landet, sikkert af Uvilje over de skarpe Odense-Statutter, som Bisp Niels havde faaet vedtaget paa et Bispemøde i Februar samme Aar; i disse bandlystes bl. a. alle og enhver, „som for nogen Slags Vinst, Had eller Gunst eller for nogen anden Sags Skyld af ret Ondskab djærves at skille Kirker ved deres Ret eller vover og stræber af Ondskab at bryde og overtræde deres Friheder; samt alle de, der med Vold og Overlast lægger Haand paa Kirkens Gods, og alle de, der saadant lader gøre, byder eller tilskynder dertil."

Saaledes tegner sig allerede nu den dobbelte Række af Fejder, der præger hele det her omhandlede Tidsrum: mellem Kongen og hans Frænder og mellem Kongen og Kirken, og alt, hvad Valdemarstiden havde opbygget, synes henvejret. Som rimeligt var, havde Kongen foreløbig helt Overtaget i Striden; Paven søgte forgæves at faa Bisp Niels genindsat, og denne døde landflygtig i Klostret Clairvaux (1249). Men da Roskilde Domkapitel ikke enstemmigt kunde udpege nogen Efterfølger, hævnede Paven sig ved at besætte Embedet med Dom-

Digitized by Google

provst Jakob Erlandson af Lund, hvis Sindelag mod Kongemagten de følgende Konger skulde faa tydeligt at føle.

Allerede 1246 var *Broderstriden* atter udbrudt. Erik faldt ind i Holsten, sikkert for i Lighed med sin Fader at erobre Landet; men Abel, som var gift med den holstenske Grevedatter Mechtilde, kom sine mindreaarige Svogre til Hjælp; næste Aar drog han endog med tysk Hjælp og med Stotte af sine andre Brodre og adskillige danske Stormænd ind i Kongeriget, brændte Odense og indtog Ribe.

Snart lykkedes det dog Erik at trænge Abel tilbage paa Fyn, hvor Svenborg gik op i Luer, og at genvinde Ribe; herhen hører muligvis oprindelig den dog kun i stærkt forvansket Skikkelse bevarede Folkevise om Dansen paa Riberhus med dens Skildring af Borgens Genvinden „i en Ridderdans":

> De dansed dem paa Slottet ind
> med dragne Sværd under Skarlagenskind.

Aaret efter indtoges Arreskov paa Fyn, og Erik tog Christoffer og Knud til Fange. Bittert udbryder Rydaarbogen: „Først lagde de ynkeligt Riget øde, og til Slut veg de end ikke tilbage for at tilføje sig selv og Riget evigt Vanry ved at udgyde Broderblod".

Hvor frygteligt al denne Ufred gik ud over Ordenen og Retssikkerheden i Landet, giver Munken i Øm os en tydelig Forestilling om. I dette midtjyske Kloster affattedes nemlig i disse Aar en endnu bevaret Klosterkronike, der giver en malende Skildring af, hvor meget de fredelige Munke maatte doje under de indre Uroligheder. Om Broderstriden og dens Følger melder Krøniken følgende:

„Stor Splid var paa den Tid udbrudt mellem Kong Erik og hans Broder Hertug Abel. En Følge heraf var, at vore Heste paa Inæs bortførtes af de Tyske. Og da Hr. Abbed Jens forfulgte disse fremmede, blev han af disse omtalte Rovere taget til Fange og ramt af et alvorligt Hug i venstre Arm. Ogsaa meget andet ondt led han baade fra Hertug Abels og fra den kongelige Hærs Side, idet hver Mand af de rige efter eget Tykke plyndrede Klostrets Gods. Ja, vor Gaard i Horsens lagde de aldeles øde ved Ild. Og ogsaa Dronningen, ved Navn Jutte, der paa den Tid sad paa Skanderborg, tog hver Dag fra vor Gaard i Taaning med Magt alt, hvad hun vilde. — — Og naar vi efter Sædvane kom kørende med vort Korn fra Djursland til Klostret, saa lagde denne Dronning skjulte Baghold undervejs for, om Lejlighed gaves, svigefuldt at rane dette Korn fra os. Paa samme Tid lagde Hertug Abel Nonnernes Bo ved Navn Gamle Vissing helt øde ved Ild, Kirken ene undtaget. Da Abbed Jens og vi Munke horte det, frygtede vi, at der kunde times os noget lignende og spærrede Kanalen Asgaard med Stammer

Digitized by Google

og store Pæle, og alt hvad vi havde af Fartøjer enten søndrede vi, saa at de ej kunde udbedres, eller sænkede dem i Vandet, at ikke Dronningens Huskarle skulde bruge dem til mod vor Vilje at føre vort Gods fra Klostret til Skanderborg. — — Desuden bragte vi vore Klæder med Undtagelse af dem vi gik i til daglig, og vore Fødemidler, hvoraf vi skulde leve i Fremtiden — — over i den ny Kirkes Taarn for at gemme det der af Frygt for Fjenden."

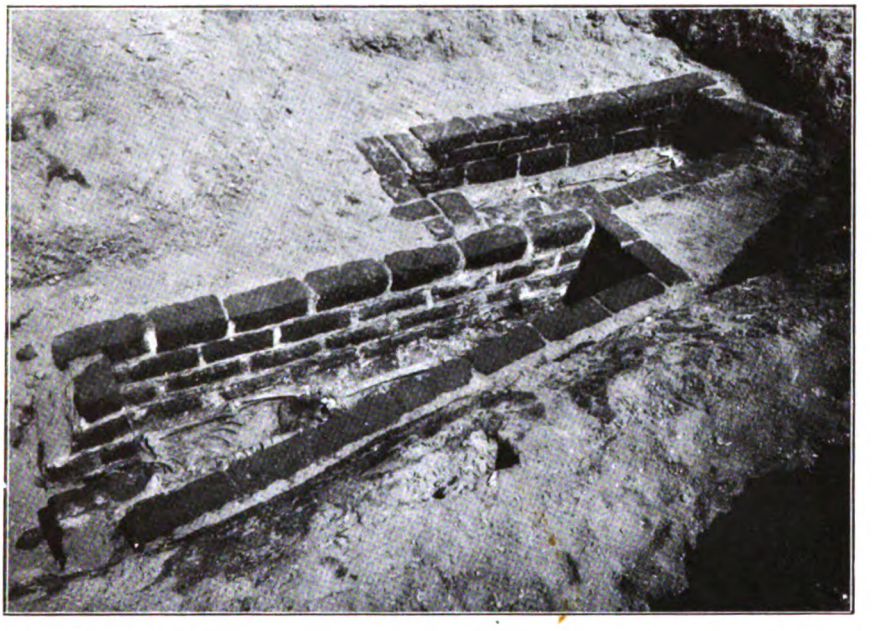

Munkegrave afdækkede 1915 ved Udgravningen af Øm Klosterkirke. I den nederste er Abbed Jens jordfæstet. Fotografi.

I Aaret 1249 synes der at have været et Ophold i Kampen, da Kongen under Paaskud af Korstog til Estland søgte at faa den *Skat* bevilget, som har skaffet ham hans *Tilnavn*. Den blev modtaget med Misnøje overalt, og i Skaane gav dette sig, som adskillige Gange i Valdemarstiden, Luft i aabent Oprør. Det hedder i den ved Domkapitlet i Lund førte Aarbog (Lundeaarbogen): „Kong Erik tvang hele Danmark i Vogn- eller Plovskat. Og han kom til Skaane for at kræve den, men blev med stort Mandetab slagen paa Flugt af Bønderne og forjagen fra Lunde By Tirsdag inden Paaske. Derpaa belejrede Bønderne ham i Helsingborg indtil Langfredag, da Kongen i Løn om Natten flygtede over til Sjælland. Senere, anden Paaskedag, vendte Kongen tilbage til Skaane og drog for Lunde By, og der blev Forlig mellem Skaaningerne og Kongen."

Digitized by Google

Estlandstoget kom ikke i Stand, og snart blussede Striden op paa ny. Bl. a. kastede Abels Hjælpere Lübeckerne sig over København, brændte Byen og nedbrød Absalons Borg. Næste Aar fik Kongen fuldstændig Overhaand, rykkede ind i Sønderjylland og indtog Slesvig By. „Til Slut blev Hertug Abel nødt til at lægge Liv og Gods i Kongens Haand, og saaledes blev de tilsyneladende Venner." Abel maatte bl. a. overlade sin Broder den vigtige Grænsefæstning Rensborg; men de holstenske

Teglstenstaarn, bygget op til Absalons Ringmur om Borgen i København. Det kan ses, at Taarnet engang har været næsten fuldstændig nedbrudt. Fotografi.

Grever, der følte sig truede heraf, angreb Borgen. „Mod dem," hedder det i den sjællandske Aarbog, „drog Kong Erik kamprustet, med en stor Hær, og kom til Danevirke. Men da han bøjede af fra Vejen og tog ind i Slesvig By hos sin Broder Abel — —, blev han St. Lavrentius' Nat (9.—10. Avgust) tagen til Fange af sin Broder og dræbt ved Mysund af en af Hertugens Riddere, Lave Gudmundson, og hans Lig blev sænket i Slien."

Den frygtelige *Udaad paa Slien* i Nattens Mørke vakte den største Opsigt baade i Ind- og Udland. Hvordan den i Enkeltheder var gaaet for sig, var det ifølge Sagens Natur yderst vanskeligt at komme til sikker Kundskab om; men efter ganske kort Tids Forløb havde Rygtet i

Digitized by Google

Folkemunde formet sig til en fast Overlevering, der kendes baade af danske og tyske Kilder, som i Hovedtrækkene stemmer overens, og her skal gengives efter en Beretning i den sjællandske Aarbog:

„Da Hertugen havde fængslet Kongen, sagde han til ham: „Husk, at forgangen Aar, da du hærgede denne By, maatte min Datter flygte barfodet og søge Skjul blandt fattige Kvinder!" Kongen svarede: „Kæreste

Kalkmaleri fra Slutningen af 13. Aarh. i Ringsted Kirkes Kor, forestillende Erik Plovpennings Drab. Til venstre sænkes hans Lig i Slien; til højre drages det op af Fiskerne. Fotografi.

Broder, vær ved godt Mod, thi endnu har jeg med Guds Vilje saa gode Raad, at jeg fuldelig kan erstatte din Datter hendes Sko!" Hertugen svarede: „Det skal du aldrig komme til at gøre!" — Da der ikke fandtes nogen, der kunde rive Kongen ud af hans Hænder, overlod Hertugen ham til en af sine Ridderes Varetægt, hvis Navn var Tyge Bost. Ridderen spurgte Hertugen: „Hvorhen skal jeg føre din Broder Kongen?" Han svarede: „Før ham, hvorhen du vil, og gør med ham, hvad dig lyster!" Han og hans Svende rev da ilsomt Kongen bort imellem sig, bragte ham om Bord i en Baad, der laa nede ved Broen, og roede bort med ham. Inden de var kommet ret langt bort fra Byen, hørte de stærke og lydelige

Digitized by Google

Aareslag bag ved sig og Stemmer af Rorskarle, der indbyrdes opmuntrede hverandre til at fremskynde Farten. Kongen sagde da til sine Ledsagere: „Hvem troer I det kan være, som kommer efter os?" De svarer ham: „Vi kan høre paa Stemmen, at det er Hr. Lave Gudmundsøn." Kongen siger da: „Saa beder jeg Eder, mine kæreste Herrer, alle som er om Bord paa dette Fartøj, at I skaffer mig en Præst, hvem jeg kan skrifte for, inden jeg dør; thi jeg er vis paa, at jeg aldrig slipper levende af Laves Hænder." — Man søger saa en Præst, finder ham ved Guds Naade med det samme og bringer ham ud paa Skibet til Kongen. Da saa Skriftemaalet er fuldbyrdet, griber disse Satans Tjenere Kongen, forer ham over til den vestlige Kyst af Fjorden Sli, halshugger ham og sænker den halshuggede i Dybet efter at have bundet Hjælme og Stormhuer fast til Liget. Men efter nogle Ugers Forløb blev det fundet af Fiskere, ført til Staden og jordet i Nonnernes lille Kirke."

3. Abel (1250—1252).

Efter Broderens Drab tog *Abel* straks Tiden i Agt og opnaaede endnu inden Maanedens Udgang at blive valgt til Konge paa Viborg Landsting; Allehelgensdag (1. November) blev han kronet sammen med Mechtilde. Men imidlertid tog Rygterne om Udaaden paa Slien fastere og fastere Form, og ved et af disse mærkelige Stemningsudbrud, som Middelalderen er saa rig paa, opstod der snart hos Folket en ogsaa af kirkelige Kredse begunstiget Tro paa, at den uskyldigt dræbte Konge var hellig; det fortaltes fra Mand til Mand, at der skete Jærtegn ved hans Grav. Det var for saa vidt en Gentagelse af, hvad der var sket efter Knud Lavards Drab 1131; men Erik efterlod ikke som Knud Lavard en Søn, der kunde tage Arven op efter ham og fremme hans Hellighedsry.

Langt uden for Danmarks Grænser bredte Rygterne sig og fjernede sig stedse mere fra Sandheden; den engelske Historieskriver Matthæus af Paris, der skrev i 1250erne, beretter saaledes, at „Danmarks Stormænd dømte den blodige Brodermorder Abel til evig Landflygtighed, og da han provede at sætte haardt mod haardt, tog de ham af Dage". Saa meget Hensyn maatte Abel dog tage til Rygterne om Udaaden, at han, inden han kronedes til Konge, „med 24 Ridderes Haand maatte rense sig for sin Broders Død" (ɔ: sværge sig uskyldig deri med 24 Riddere som Medesmænd). For Eftertiden stod det, som Eden var falsk; kun Rydaarbogen mener, at Drabet skete uden Abels Vidende.

Hvordan nu Abel end havde vundet sin Krone, er der Grund til at tro, at han var den *betydeligste politiske Begavelse* blandt Valdemars-

Digitized by Google

sønnerne. „Han styrede dygtigt nok i det verdslige," melder en samtidig Krønike; men hans kraftige og hensynsløse Optræden gjorde ham ikke yndet af Kirkens Mænd, og Munken i Øm tordner løs imod ham: „Da Kong Erik var død — han lever nu evigt, rig i Kristus — hæves paa Tronen Abel eller rettere Babel ved Hertugernes og sine medskyldiges Gunst. Han udøste straks sin Harme over Kirker og hellige Klostre. Derfor lagde han ogsaa mange Byrder paa vort Kloster som paa de andre Kirker. Navnlig tog denne elendige Brodermorder ikke i Betænkning at udpine 300 Mark Penninge af Abbed Oluf og os Brødre til Gengæld for, at vi fik Lov til at nyde den Frihed (ɔ: Skattefrihed) for vore Bryder og Landboer, som hans Forgængere og Forfædre, Fader og Brødre, fromme Danekonger, fordum havde tilstaaet os af Naade uden Betaling."

Abel vilde nok presse Penge ud af Kirken, men han var for klog til at fortsætte Eriks Forfølgelsespolitik over for de høje Prælater, og sine Brødre, der havde hjulpet ham mod Erik, synes han ogsaa at have holdt sig noget fra Livet; i hvert Fald blev ingen forfremmet til Hertug i Sønderjylland, hvis Styrelse han selv beholdt.

Øm Cistercienserklosters Segl. Efter Henry Petersen: »Danske gejstlige Sigiller«. 2/3 St.

Fra Abels Tid er bevaret en Forordning, der ganske vist først synes vedtaget i sin endelige Form under hans Efterfølger, men som dog giver et Billede af hans kraftige Kongestyre og ivrige Forsøg paa at genoprette Lov og Ret i Landet. Bl. a. søgte han at bringe Ledingsvæsenet paa Fode igen ved at forbyde, at Kongen, Hertugerne og Bisperne tog sig Hærmænd blandt det ledingspligtige Mandskab, og ved at nedsætte Bøderne for Ledingsbrud. Andre Bestemmelser tilsigter at hindre de kongelige Ombudsmænd eller Fogeder i at misbruge deres Stillinger; saaledes hedder det i § 8: „Naar Ombudsmænd overtager Len, da skal de sværge paa Guds hellige Evangelium, at de vil holde den Herre Kongen deres Tro baade i Udøvelsen af hans Domsmagt og Udførelsen af hans Love og dømme retfærdigt efter Indsigt og Evne, ikke modtage Gaver for at øve Ret og Skel, ikke indføre nye Tynger, og afholde sig fra Myndighedsmisbrug, saa at de ikke under Paaskud af det Embede, de beklæder, udpresser noget af deres Undergivne."

Bøndernes Pligt til Redskud (offentlig Kørsel) blev stærkt begrænset; Plovpenningen fastholdtes, men skulde anvendes til at „holde Mønten i uforringet Stand". Retssikkerheden haandhævedes ved saadanne i Forhold til Landskabslovenes Lemfældighed over for Volds-

Digitized by Google

forbrydelser yderst skarpe Bestemmelser som § 17: „Hvo der tager en Kvinde med Vold, skal miste sin Hals og bøde Kvinden 40 Mark, og hans Hovedlod tilfalde Kongen", og § 18: „Aabenbare Røvere skal hænges som Tyve, og deres Hovedlod tilfalde Kongen." Strenge Straffe fastsattes ogsaa for de Hovmænd, der dræbte eller saarede andre Hovmænd, samt for Majestætsforbrydelse. Endelig tager Forordningen sig ogsaa af de skibbrudne Mænds Ret til deres strandede Gods og søger at værne dem mod Overgreb.

Lübecks Segl fra det 13. Aarh. med Billede af et Skib.

Denne sidste Bestemmelse maatte særlig være til Gavn for de udenlandske Købmænd, og at Abel nærede megen Interesse for at fremme disses Handel, ses bl. a. af de Privilegier, han udstedte for Indbyggerne af Lübeck, Rostock, Wismar og andre nordtyske Byer, hvorved han i Tilfælde af Skibbrud gav dem Ret til at bjærge alt det Vraggods, de selv formaaede. Han ordnede ogsaa Toldforholdene paa Skanør Marked for de saakaldte Umlandsfarere (de nederlandske Købmænd, der kom sejlende til Skaane uden om Jylland) og skaffede sikkert derved Kronen en betydelig Indtægt.

Køligt var Abels *Forhold til de to andre nordiske Riger.* Kong Haakon af Norge klagede over, at mange Nordmænd havde mistet Liv og Gods i de danske Farvande i Ufredstiden, uden at Godtgørelse var givet, og Birger Jarl i Sverige (af Folkungeætten), der netop i disse Aar (1250) havde sat sin Søn Valdemar paa Tronen, var misfornøjet med, at en Del af hans Frænder havde faaet dansk Hjælp til et for øvrigt mislykket Oprørsforsøg (det saakaldte Folkungedrab 1251). Kong Haakon og Birger Jarl rustede sig derfor i Fællesskab mod Danmark; men inden Toget kom i Stand, var *Abel allerede faldet* i Strid mod de oprørske Frisere ved Husumbro i Nærheden af Mildeborg (29. Juni 1252). Samtiden saa heri en Gudsdom over Brodermorderen, og det sønderjyske Folkesagn har ned imod vore Dage berettet om, hvordan han til Straf for sin Broders Drab ikke kan finde Ro i Graven, men hvileløst efter Døden jager hen over Sliens Vande. Denne „Abels vilde Jagt" er dog kun en Tillempning af ældgamle hedenske Forestillinger om Storm- og Dødsgudens natlige Ridt med Dodningeskaren i Følge med sig.

Digitized by Google

4. Christoffer I (1252—1259).

Efter Abels Død maatte hans ældste Søn Valdemar vel anses for at være Tronen næst. Men han sad endnu i Fangenskab hos Ærkebispen af Køln, der i 1250, sikkert kun for at afpresse hans Frænder Løsepenge, havde bemægtiget sig hans Person, da han var paa Hjemrejse fra sit Studieophold i Paris. Hans Farbroder *Christoffer* nyttede da den gunstige Lejlighed til at sikre sig selv Kronen; han kaaredes allerede samme Sommer paa Viborg Landsting og kronedes Juledag i Lund.

Man tør sikkert tro, at han ikke har naaet sit Maal uden kraftigt at understrege den afdøde Konges onde Ry som Brodermorder, og saaledes blev Erik Plovpennings Drab Anledning til, at den yngste af Valdemarssønnerne blev Stamfader til de følgende Tiders Kongehus — et ejendommeligt Modstykke til Tildragelserne i 1131, da Knud Lavards Drab netop gav Stødet til at tilintetgøre de Tilløb, som den yngste af Svendssønnerne, Niels, tillige med sin Søn Magnus havde gjort til at grunde et Dynasti i deres Slægtslinje. For Landet skulde det snart vise sig skæbnesvangert, at den fra Erik Plovpennings Tid kendte Modsætning mellem Kongehuset og den sønderjyske Hertugslægt saaledes uddybedes til *varig Ætfejde.*

Straks i Christoffers første Kongetid genfinder vi da den Stilling, som havde voldt Erik Plovpenning saa megen Modgang: de holstenske Grever tog sig ivrigt af deres unge Søstersøn Valdemar og faldt med væbnet Haand ind i Hertugdømmet; samtidig aabnede de Forhandlinger med Ærkebispen af Køln, der senere førte til den unge Hertugs Løskøbelse for 6000 Mark Sølv. Den 21. September besatte holstenske Tropper Slesvig By og plyndrede Kirker og Klostre; en samtidig Beretning, der viser det danske Sindelag hos Præsteskabet dèr i Byen, ved adskilligt at fortælle om de underfulde Straffe, der ramte flere af de værste Voldsmænd; bl. a. begik en af dem Selvmord i Afsind. „Denne forbandede havde sagt, at naar Billederne (ɔ: Helgenbillederne i Domkirken) havde svedt af Afsky for den nævnte Plyndring, var det bare, fordi Kvinder havde hældt Vand paa dem, og havde taget sig et ilde anbragt Grin derover". „Der var ogsaa en Broder ved Navn Frede, der vidnede, at han havde set en Taare samle sig i den hellige Jomfrus Øjne og derfra trille ned ad Kinden paa hende".

Nu optraadte ogsaa en tysk Ridder Henrik af Æmeltorp som Kongens Modstander paa Øerne, særlig i hans eget tidligere Hertugdømme; Henrik „indtog Møn, og alt Kongens Gods blev ført bort fra Møn og Falster, og der blev taget stort Bytte". Næste Aar indtog Christoffer

Digitized by Google

Hertugens Borg Svenborg paa Fyn; men mindre heldigt gik det Kongen paa Sjælland. „Samme Aar kom Henrik Æmeltorp med en Hær til Sjælland og tog Skelskør, og da Kong Christoffer drog ham i Møde med en Hær, blev han slagen af den nævnte Henrik, mange Daner taget til Fange, og Sjælland vidt og bredt hærget". Under Kongens senere Strid med Jakob Erlandsøn var et af hans Klagepunkter mod ham, „at han ikke slap Kongen ind i København (hvor han som Roskildebisp var Herre) efter Kampen ved Skelskør".

Samtidig truede der *Fejde fra norsk og svensk Side*, idet Kong Haakon med en stor norsk Flaade efter Aftale mødtes med Birger Jarl ved Götaelven. Det hedder herom i Haakons Saga: „Søndag før St. Hansaften for Birger Jarl med den unge Konge (Haakons Søn af samme Navn) til Møde med Kong Haakon, og de taledes da ved om mangt og meget. Birger Jarl fortalte Kongen, at Sendemænd fra Danekongen, nemlig to Bisper fra Danmark, femten Riddere og mange andre Mænd var komne søndenfra og laa oppe i Aaen ved Guldbergseid, og at de var sendt for at faa Forlig med Nordmændene om de Kæremaal, disse havde mod Danerne. — — St. Hansdag mødtes de alle til Forhandling, og Nordmændene fandt, at Birger Jarl i større Mon gik Danernes Ærinde, end de havde ventet. Danerne tog imod det Forlig, som Kongen tilbød dem med de forstandigste Mænds Raad. Forliget gik ud paa, at Danerne skulde give Kong Haakon saa meget Gods, som det godtgjordes, at der behøvedes for at holde Nordmændene skadesløse for den Ufred, de havde lidt af Danerne. Ogsaa Kong Haakon blev fradømt en Del Penge for de Kæremaal, Danerne havde mod Nordmændene".

Ogsaa de *holstenske Grever* fik Christoffer stillet *tilfreds* ved at anerkende *Valdemar som Hertug* og overrække ham Lensfanen paa et Møde i Kolding *1253*. Dermed var Henrik af Æmeltorps Rolle udspillet; som Sejrstrofæ førte han ifølge Rydaarbogen med sig til Tyskland Kæmpen Starkads Tand, som var seks Tommer lang. Som Vederlag for Hjælp i Kampen maatte Christoffer pantsætte mindre Landsdele til adskillige tyske Fyrster, saaledes Samsø og Endelave til sin Fætter Hertug Albrecht af Brunsvig. Ved alle disse Indrømmelser opnaaede han endelig at sikre sig Kronen og faa sin lille Søn Erik hyldet som sin Efterfølger.

Om *Christoffers Karakter* meddeles i en samtidig Krønike, at „han slægtede sin Fader paa og beflittede sig med Held paa at øve Faderens Id; han var taalsom overfor Forurettelser og tog ikke nogen overilet Hævn for saadanne, men glemte dem dog heller ikke af Overbærenhed; han var en gudhengiven og gudfrygtig Mand, i Kamp en rask og modig Kriger, fromt betænkt paa at give Almisser, helt afvigende

Digitized by Google

fra sine Brødre ved sin Kyskhed, forstandig i Tale, ren af Sæder, og overhovedet udmærket ved al Hæder og Dyd; kun havde han den Fejl, at han sjælden vilde aabne sin knyttede Haand og strække den frem til Haandslag". Et og andet i denne Lovtale over ham kunde nok tyde paa en vis Stejlhed og Halsstarrighed i hans Karakter, og Begivenhedernes Gang skulde snart vise, med hvor stor Ret Krønikeskriveren havde prist hans Dyder. Hans Dronning Margrethe, hvis lykkelige Samliv med ham roses, var Datter af den pommerske Hertug Sambor.

I de følgende Aar spores stadig indre Uro og Gæring, ligesom *Forholdet til Naboerne var alt andet end godt.* 1254 mødtes Christoffer personligt med Kong Haakon og Birger Jarl ved Götaelven, men gjorde her gældende, at hans Udsendinge forrige Sommer langt havde overskredet deres Fuldmagt. „Mødet endte med, at Danekongen red bort uden noget Forlig. Han red sydpaa gennem Halland og lod hver en Bro, han kom over, bryde af bag sig". Kong Haakon sad det næste Aar hjemme i Ro; men i 1256 udbød han en Ledingsflaade og hærgede og brændte i Halland; hans Søn Haakon blev tilbage med en Del af Flaaden og inddrev Bøder fra de Herreder, der ikke var brændt; de maatte udrede meget Kvæg samt Voks, Lærred og brændt Sølv.

Ogsaa med den sønderjyske Hertug var der Ufred, og hertil kom i 1256 et stort *Oprør,* rejst af den *laveste Landalmue* mod Herremændene; herom findes i flere Aarbøger beslægtede Notitser: „Dette Aar var Bønder galne mod Ædlinge". „Bønderne rasede mod Ridderne med Køller". Ja, Munken i Ryd Kloster udbryder paa Dansk midt i den latinske Tekst: „Kaadkarle var alle galne med Køller". Kaad betyder et lille Hus, et Indsiddersted (Ordet findes endnu i sønderjysk Folkemaal), og det ses altsaa af disse Antegnelser, at der her er Tale om en Bevægelse blandt de fattige Husmænd og Inderster, der ikke som de selvejende Bønder ejede de tre „Folkevaaben", Sværd, Kedelhat og Spyd, men maatte gribe til Koller i deres Kamp mod Herremændene.

Kronen paa al denne indre Ufred sattes dog af Christoffers voldsomme *Sammenstød med Ærkebispen.* Til at beklæde Rigets højeste kirkelige Embede havde Domkapitlet i Lund efter Ærkebisp Uffes Død (Dec. 1252) valgt Roskildebispen Jakob Erlandsøn, der flere Gange tidligere tydeligt havde lagt sit Sindelag mod Kongemagten for Dagen. Christoffer klagede senere over, at ingen ved Ærkebispevalget havde spurgt om hans Ønske, og det skulde ogsaa snart vise sig, at det var to haarde Halse, hvis stejle Viljer og stridige Synsmaader her tørnede sammen.

Jakob Erlandsøn, der tilhørte en anset Stormandsæt, var grebet af

Digitized by Google

Tanken om Kirken som den overlegne Aandsmagt, hvis Bud burde gaa frem for alt, og hvis Talsmænd (Præsteskabet og da særlig Bisperne) burde have den afgørende Indflydelse i alle Sager, hvor Kirkens Interesser stod paa Spil, selv om dette stred mod den bestaaende verdslige Lovgivning. En saadan Konflikt mellem Kongedømme og Præstestand havde de fleste Nabostater (Norge, England, Tyskland) haft allerede i det 12. Aarhundrede; i Danmark havde der under Eskils Ærkebispedømme været stærke Tilløb dertil, men siden havde Valdemarstiden været præget af det harmoniske Samarbejde mellem Konge og Bisp, der indlededes med Venskabsforholdet mellem Absalon og Valdemar. Dette Samarbejde mellem Kongemagt og Kirke havde bl. a. i 1170'erne affødt Vedtagelsen af den skaanske og den sjællandske Kirkeret, der var en Art Kompromis mellem de modstridende kirkelige og verdslige Interesser, idet Bisperne for at gennemføre Tiendekravet havde maattet slaa af paa mange andre Punkter m. H. t. den kirkelige (kanoniske) Rets Gennemførelse.

Netop paa dette Punkt satte Jakob Erlandsøn ind straks efter sit højtidelige Indtog i Lund Palmesøndag den 5. April 1254. Han talte nemlig til den skaanske Almue paa Tinge og søgte at faa den til at *ændre „Skaaningernes Love,* der kaldes Skraa" (ɔ: den skaanske Kirkeret), idet han navnlig fremholdt, at de gammeldags Procesbestemmelser om *Tylvter-Ed* (ɔ: anklagedes Ret og Pligt til at aflægge Ed paa deres Uskyld sammen med 11 Mededsmænd) i høj Grad stred mod de fattiges Interesse, da disse ofte havde ondt ved at skaffe det nødvendige Antal Mededsmænd. Dette Angreb paa en af Grundpillerne for den bestaaende Retstilstand, det formelle Edsbevis, var dog ikke efter den skaanske Almues Sind, og Ærkebispens egen Broder Niels, der var Kongens „Gældkær" (Statholder) i Skaane, satte sig stærkt imod enhver Ændring i den overleverede Ret. Den Strid mellem Konge og Ærkebisp, som udviklede sig heraf, er — i Modsætning til saa meget andet af Datidens Historie, hvor man ofte kun har magre Aarbogsnotitser at bygge paa — ret godt oplyst, idet en Del af Procesakterne er bevarede i gammel Afskrift, og fra disse er de efterfølgende Citater hentet.

„Saa begyndte da," hedder det i et af Ærkebispens Indlæg, „de uretfærdiges Flok at komme i Røre over Ærkebispens gode Forsæt og forlangte indtrængende, at disse Love skulde fremlægges for dem og ofte oplæses og fremsiges paa Tinge, for at de kunde indprentes des vissere i Hukommelsen. — — For ydermere at bestyrke dem heri kom der hvert Aar Kongebreve til Landstinget i Lund, der manede dem til at staa mandeligt imod og ej vige et Haarsbred fra saa gammel Hævd."

Digitized by Google

Denne Tvist om den skaanske „Skraa" var dog langtfra det eneste Stridspunkt mellem Ærkebispen og Kongen. En Række gensidige Klagepunkter, der vistnok maa henføres til Aar 1256, viser Dybden og Omfanget af Tvedragten. En Del af Ærkebispens Kæremaal taler højt om *Kongens svigtende Evne til at værne om Retssikkerheden* i Landet; det hedder bl. a. heri: „Mænd, der staar under kirkeligt Forbud eller Band, møder i Kirken og trænger sig ind under Gudstjenesten. — — Der vises saa godt som ingen Ærbødighed eller Hensyn overfor Hovedkirken i Lund — —; thi Bønderne forfølger hverandre med dragne Sværd næsten helt op til Højalteret."

Endvidere klager Ærkebispen over, at „siden I har overtaget Rigets Styre, er i Lunds Stift otte Præster blevet dræbt og to lemlæstet — for ikke at tale om en Mængde Lægmænd, uden at nogen behørig Straf er fulgt paa fra Eders Side. Derfor opfordrer han Eder til at straffe Manddrabere ikke alene med Pengebøder, der lidet ænses, men paa Liv og Lemmer." Atter her ser vi saaledes Ærkebispen angribe et af Hovedpunkterne i den gamle Retsforfatning og kræve en langt kraftigere Indgriben mod Voldsforbrydelser end den sædvanlige.

Ydermere klager han over, at Kongen beskærmer bandlyste Mænd og opfordrer ham til at tilbagebetale de Laan, han selv og hans Forgængere har faaet hos Kirkerne rundt om i Landet, samt at tilbagekalde sine Breve til den skaanske Almue om Overholdelsen af „Skraaen". Fremdeles opfordrer han Kongen til ikke at træde Kirkernes Rettigheder og Friheder for nær eller mindske Prælaternes Domsmagt, samt appellere alle Tvistemaal til Pavens Afgørelse. Han anker over, at Kongen tynger Kirker og Klostre med ulovligt Gæsteri, og nægter at godkende Kongens Ret til at udskrive Bispens Mænd til Leding. Endelig klages over Kongens ødsle og uordentlige Hofholdning, hans hyppige og ubelejlige Ledingsudbud og hans Forringelse af Mønten.

Kongen blev ikke Ærkebispen Svar skyldig, men rettede en Række vægtige *Modanklager* mod ham. Et Par af disse er allerede nævnt ovenfor; ydermere klager Kongen over, at Ærkebispen „hindrer Ledingen ved at bandlyse Kongens Mænd" og „giver Love stridende mod Rigens Ret."

Ærkebispens Svar paa det sidstnævnte Klagepunkt er særdeles karakteristisk: „Han har ingen Lov givet mod Rigens Ret eller verdslig Dom; men har han udstedt noget Bud, saa er det gjort for at fremme Rettergangen for Kirkens Domstol. Ikke heller bør det bringe Kongen ud af Ligevægt, at Kirken giver nogle Love om de Ting, som hører ind under dens Ret eller Dom; thi ligesom der er to Sværd, det kødelige og det aandelige, saaledes er der ogsaa to Fyrster eller Dommere og to

Digitized by Google

Domstole, og hver især kan udstede eller give Love paa sin Vis. I øvrigt bør Kongen vide, at ligesom det aandelige gaar forud for det timelige, saaledes gaar ogsaa Kirkens Ret frem for den verdslige, og skulde de staa hinanden imod, da sætter den større den mindre ud af Kraft, nemlig den aandelige den timelige. Thi Sjælenes Frelse, for hvis Skyld Kirkens Dom er indsat, staar over og er hævet over Sammenligning med enhver timelig Sag. Derfor kan det ikke synes underligt, om Ærke-

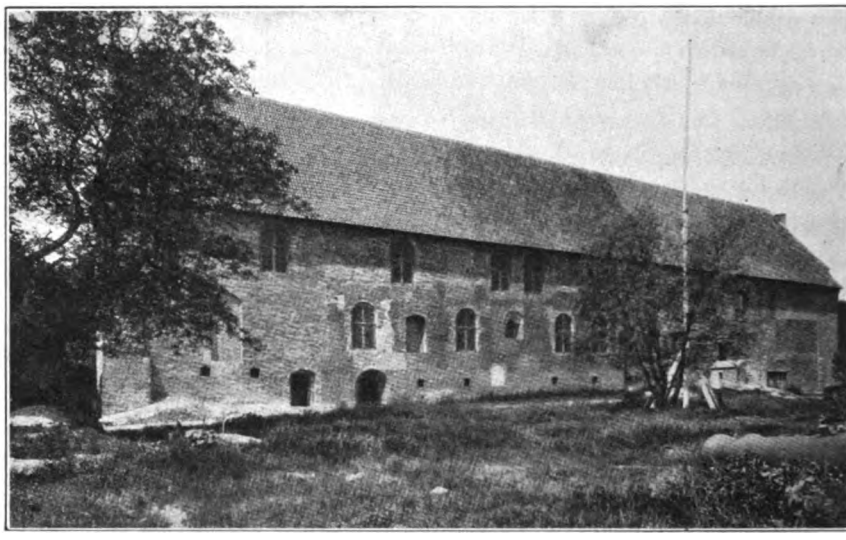

Nyborg Slot efter dets Istandsættelse. De to nederste Stokværk af Bygningens midterste Del tilhører Tiden c. 1200—1250. Fotografi.

bispen andrager Paven om at ændre de timelige Love i saadanne Sager, der hindrer Sjælenes Frelse og drager Menneskene i Døden, saasom Manddrab, Lemlæstelse og uretmæssige Domme."

Blandt Kongens andre Klagepunkter skal endnu nævnes, at han besværer sig over, at Ærkebispen opkaster sig til Dommer i Kongens Sager og hindrer Ledingen ved at give sine Mænd Lov til at sidde hjemme; at han kræver, at Klerkenes undergivne skal høre under Kirkens Dom, og at han hindrer Kongens Domsmænd i deres Embede ved at forbyde sine undergivne at staa til Rette for dem.

Striden antog snart yderst skarpe Former, ikke mindst efter at Ærkebispen paa et *Kirkemøde i Vejle* den 6. Marts 1256 mod flere af de jyske Bispers Ønske havde faaet vedtaget en Forordning om Vold mod Kirken og dens Mænd, hvis Brod var direkte vendt mod Kongen. „Da den danske Kirke," hedder det heri, „er udsat for saa haard Forfølgelse af Voldsmænd, at de end ikke skyer i den Herre Kongens Nærvæ-

Digitized by Google

relse at komme med krænkende Trusler — — mod selve Bispernes Personer — — har nærværende Kirkemode i Kraft af sin Myndighed forordnet: Saa snart nogen af Bisperne inden for Danmarks Riges Grænser paa den Herre Kongens Bud eller med Vilje og Samtykke af ham eller nogen Ædling, der opholder sig inden for det nævnte Riges Grænser, frækt bliver taget til Fange eller lemlæstet eller lider grov Overlast paa sin Person, da skal, som umiddelbar Følge af saadan Gerning, over hele Riget al Gudstjeneste være forbudt."

Vedtagelsen af denne Forordning var saa meget mere udæskende mod Kongen, som denne havde sat Rigets Stormænd *Stævne i Nyborg* til samme Dag, som Ærkebispen holdt Kirkemode i Vejle. Folgen var, at Prælaterne først kom til Nyborg fem Dage efter, at Kongens Mode var begyndt. „Egentlig," hedder det i Ærkebispens Forsvar, „var der kun sket ringe Skade ved den Smule Forsinkelse; thi endnu var de Mænd, Kongen havde sat Stævne, hos ham, og skulde Prælaternes Fravær have voldt den forudgaaende Forhandling noget Afbræk, saa kunde der i kort Tid raades Bod derpaa. Men ikke des mindre kom den Herre Kongen i stærkt Oprør, og hans første Ord til Ærkebispen, i Stedet for at svare paa hans Hilsen, var disse: „Sent kom Studedriverne" (Citat af den romerske Digter Vergil). Dernæst holdt han Ting, ikke i sit Kammer eller paa sin Borg i Nærværelse af Rigets udvalgte og bedste Mænd, men under aaben Himmel og i Overværelse baade af Ædlinge og af Mænd af Folket eller Almuen, og her overfaldt han den nævnte Ærkebiskop med meget haarde og usommelige Beskyldninger angaaende hans Lovbud og andre Punkter."

Senere paa Aaret lykkedes det ganske vist Dronningen og hendes Fader at faa et Forlig vedtaget, men Aaret efter var Striden i fuld Gang igen, og ved Paasketid 1257 sendte Kongen et aabent Brev til Landstinget i Lund, der oplæstes af en Klerk hos Kongens Kansler Bisp Niels af Viborg, hvis Navn var Kjeld. I dette Brev hedder det bl. a.: „Denne Herre (Ærkebispen) og hans Klerke har vi fundet for godt at fratage alle Forrettigheder og Friheder, der er indrømmede dem af Kronen eller af Danmarks Konger. — — Vi byder ogsaa alle Riddere og andre, der ved Tjenesteed er bundne til den nævnte Herre, at de inden fjorten Dage møder hos os for at aflægge Tjenesteed til os, for saa vidt de vil undgaa at miste alle deres Ejendomme og for Fremtiden tjene aldeles som andre Bønder." Til Gengæld blev Klerken Kjeld lyst i Band af Ærkebispen.

Jakob Erlandson traadte nu ogsaa i Forbindelse med Christoffers udenrigs Modstandere, bl. a. med *den norske Konge*. Men dennes Optræden i Danmark i Sommeren 1257 skulde dog blive Ærkebispen en stor Skuffelse. *Kong Haakon* sejlede med 315 Skibe til Danmark og

Digitized by Google

lagde sig for København; faa Dage efter kom Christoffer til Staden med en stor Hær. Men Ærkebisp Einar af Nidaros mæglede Forlig, og det blev aftalt, at hver Konge skulde dømme om sin og sine Mænds Skade. Christoffer valgte at dømme først, og Haakon gik ind derpaa.

„Danekongen," hedder det i Haakons Saga, „tog da med sine Venners Raad en forstandig Beslutning og eftergav Kong Haakon alle de Ting, som Nordmændene havde forbrudt mod Danerne. Derpaa mødtes Kongerne selv, og da Kong Haakon hørte om denne Afgørelse, saa blev Beslutningen ingenlunde forringet under hans Hænder, thi han

Latinsk Gravskrift over Kong Erik Plovpenning, sat i 1520 af Roskildebispen Lage Urne, der lod Kongens Ben optage af Graven og indmure i en af Pillerne i Ringsted Kirkes Kor.
Efter »Kongegravene i Ringsted«.

eftergav Danerne al den Ufred og Modgang, de havde voldt Nordmændene. Her føjede nu alle Mænd gode Ord til, og mange glædede sig over Forliget, undtagen Ærkebisp Jakob og Hr. Jarimar af Vendland. — — Ved dette Forlig sluttede de indbyrdes et fuldkomment Venskab, saaledes at Danekongen skulde være Kong Haakon i Søns Sted, men Kong Haakon ham i Faders Sted. De skulde ogsaa gensidig hjælpe hinanden med al deres Magt, saa ofte som nogen af dem mente at trænge dertil." — I disse Aftaler deltog ogsaa Birger Jarl paa Sveriges Vegne, og Christoffers Forhold til de nordiske Nabomagter var saaledes fuldt befæstet.

Snart truede der dog Ufred fra en anden Kant. Inden Aarets Udgang døde den unge Hertug *Valdemar af Sønderjylland* uden at efterlade sig Søn; dermed var Lenet hjemfaldet til Kronen. Men hans Moder *Mechtilde* søgte at redde Hertugdømmet for sine to yngre Sønner, Erik og Abel, og fik hertil god Hjælp hos sine to Brødre, *Greverne af Holsten*. Om hende udtaler Rydaarbogen, at allerede Valdemar Sejr havde taget sig hendes Ægteskab med Abel nær, fordi han frygtede,

Digitized by Google

at det skulde sætte Splid mellem Brødrene, „hvilket ogsaa indtraf, thi fra den Dag aflod aldrig den indre Strid i Danmark mellem Kongerne og Hertugerne, idet Greverne (af Holsten), som altid attraar Danmarks Ulykke, pustede til Ilden."

Paa hendes Tilskyndelse faldt nu de holstenske Grever ind i Jylland, og samtidig landede Ærkebispens gode Ven *Fyrst Jarimar af*

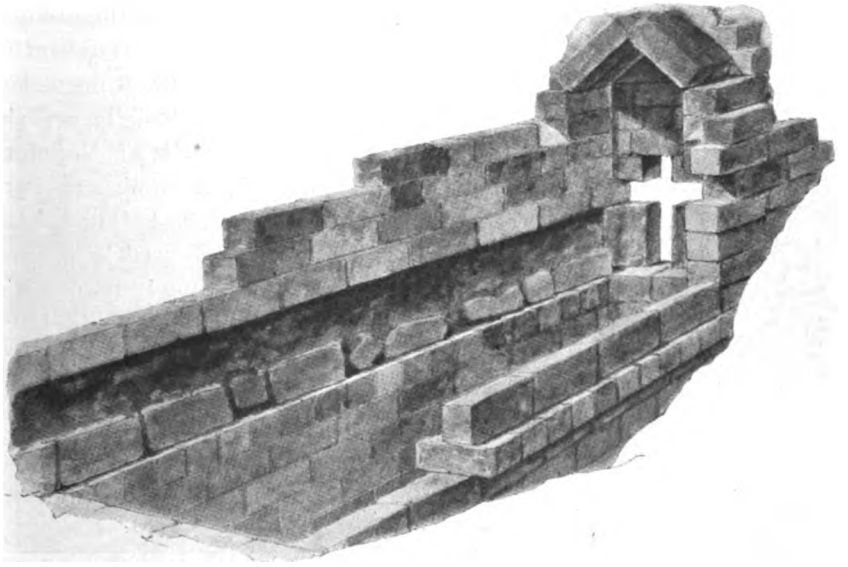

Erik Plovpennings murede Grav i Ringsted Kirke.
Billedet viser Kistens Fodende (mod Øst).
Akvarelskitse af Magnus-Petersen. 1901. (Nationalmuseet).

Rügen paa Sjælland. Christoffer sendte Bud til Kong Haakon om Hjælp, men inden denne kunde naa herned, havde han allerede ved egen Magt faaet Bugt med Fjenderne. De sjællandske Bønder, der synes at have nyttet Lejligheden til nyt Oprør, blev slaaet af Kongen ved Lejre Bro, og Christoffer indtog ligeledes Hertugdømmet og førte sin Broder Eriks hellige Levninger bort fra Domkirken i Slesvig for at give dem Plads i Kongeættens Gravkirke i Ringsted. Dette var jo sikkert et politisk Træk, som Christoffer foretog for at støtte sit Kongedømme til Broderens voksende Helgenry. Der skete ogsaa mange underfulde Helbredelser ved hans nye Grav i Ringsted, hvortil mange valfartede, endog helt oppe fra Sverige og Norge; den endnu til vore Dage bevarede Fortegnelse over disse Jærtegn er uden Tvivl affattet med Eriks kirkelige Helgenkaaring (Kanonisation) for Øje. Det lykkedes dog som Følge af de urolige Tider aldrig at faa denne gennemført, og det var sikkert ogsaa udelukket at afløse Knud Lavard som Ringsteds og hele

Digitized by Google

Sjællands Værnehelgen med denne nye og mere omtvistelige Helgen inden for Kongehuset. At Erik dog vandt sig betydelig Yndest som Folkehelgen paa Sjælland, kan skønnes af, at flere Gilder blev indviet til ham; der fandtes bl. a. et Eriksgilde i Kallehave og et i Rødding paa Møn. Men for det kongetro Sindelag i Sønderjylland maa Bortførelsen af hans Helgenlevninger fra Slesvig Domkirke have været et betydeligt Tab.

Christoffer ønskede nu at besegle sin overlegne Magtstilling ved at faa sin lille *Søn Erik kronet*. Men dette nægtede Jakob Erlandsøn at gøre og forbød ogsaa de øvrige Bisper at medvirke hertil. Kongen besluttede da at gribe til det yderste Middel for at uskadeliggøre sin Modstander og paa Trods af Vejleforordningen at sikre sig Ærkebispens Person: den 5. Februar 1259 lod han ham *fængsle* paa hans Gaard Gislebjærg i Skaane. Det hedder herom i en samtidig Aarbog: „Ærkebisp Jakob toges til Fange i St. Agathes Nat med Vold i sit eget Hus af Kongens Svend, Henrik af Mecklenburg og Niels Gældkær i Lund (altsaa Ærkebispens egen Broder), paa Kong Christoffers og Dronning Margrethes Bud, for den danske Kirkesags Skyld; han blev sat i Fængsel paa Hagenskov Borg (i det vestlige Fyn), hvorfor der blev lagt Interdikt over Riget, som dog kun blev overholdt af faa i Roskilde og Lunde Stifter, af ingen i Jylland." Et Pavebrev af 4. Juni samme Aar udmaler yderligere, „hvordan den nævnte Konges Svende satte en Hætte af Rævehaler paa hans hellige Hoved, iførte ham Lægmands Dragt, bandt hans Fødder og førte ham bort til et trangt Fængsel".

Segl fra Eriksgildet i Rødding. $^2/_3$ St. (Nationalmuseet).

Svaret paa denne Voldshandling maatte naturligvis fra Lunds Domkapitels Side blive Forkyndelse af kirkeligt Forbud mod al Gudstjeneste (Interdikt), som Vejleforordningen i dette Tilfælde paabød. Som allerede nævnt blev det dog ikke overholdt; kun een af Bisperne, Peder Skjalmson i Roskilde, turde trodse Kongen og lyse Interdikt over Stiftet; Christoffer sendte det ene Brev skarpere end det andet til Roskildekirken, hvori han krævede Kirkerne aabnet og Gudstjeneste afholdt; lignende Breve afgik til Præsteskabet i Skaane og Halland. Under disse Omstændigheder flygtede Bisp Peder til Rügen, og da Domprovsten og Ærkedegnen i Lund vilde rejse til Rom for at klage til Paven, lod Kongen ogsaa dem fængsle.

Snart lod dog Fyrst Jarimar af Rügen høre fra sig. Han landede

Digitized by Google

paa Bornholm og indtog i Fællesskab med Ærkebispens Broder Anders den kongelige Borg, hvis Ruiner endnu ses i Almindingen (Lilleborg). Senere drog han sammen med Erik Abelsøn og Bisp Peder til Sjælland, hvor han gik i Land den 17. April. Christoffer følte sig for Øjeblikket ikke stærk nok til at tage Kampen op med ham, og Dagen efter Landgangen kunde Jarimar holde sit Indtog i København efter at have brudt Hul i Byens „Plankeværk" paa det Sted, hvor senere et Taarn bar hans Navn.

Ruinerne af Lilleborg. Fotografi.

Under alt dette vilde Virvar *døde Christoffer* brat i Ribe den 29. Maj 1259. Der løb Rygter blandt Folk om, at han var blevet forgivet af sine Fjender, og Abbed Arnfast i Ryd Kloster udpegedes som Morderen, men hvor meget dette havde paa sig, blev aldrig fuldt opklaret. Kannikerne jordfæstede den bandlyste Konge med fuld kirkelig Højtid i Ribe Domkirke. Det var en tung Arv, han efterlod sin lille Søn Erik at løfte.

5. Erik Klippings første Kongetid indtil Ærkebispestridens Afslutning (1259—1272).

Erik var ved Faderens Død endnu ikke fuldt elleve Aar gammel og maatte som Følge deraf helt staa under sin kraftige og statskloge Moder *Margrethes Formynderskab*. Hun støttedes bl. a. af Grev Ernst

Digitized by Google

af Gleichen, en Frænde af Kongehuset, og af de jyske Bisper med den kongelige Kansler Bisp Niels af Viborg i Spidsen; men den unge og endnu ukronede Konges Stilling var i Virkeligheden højst farefuld. Ganske vist sendte Dronningen straks to Riddere til Kong Haakon for at melde ham Christoffers Død og æske hans Hjælp; men længe inden hans Flaade kunde naa ned til Danmark, led Kongens Sag et afgørende Nederlag paa Sjælland, idet Jarimar den 14. Juni fuldstændig slog det sjællandske Bondeopbud ved Næstved; flere Tusinde siges at være faldet i Striden, og Bisp Peder forbød at begrave dem i indviet Jord. Dronningen aabnede da Underhandlinger og gik ind paa at overdrage Erik Abelsøn hans Broders Hertugdømme; dermed var de holstenske Grever stillet tilfreds.

Ernst af Gleichens Segl. $^2/_3$ St. Efter »Danmarks Riges Historie«.

Nu ankom ogsaa Kong Haakon med en stor Flaade til København, og dette har bidraget sit til, at Jarimar skyndsomst forlod Landet. „Medens Kongen laa ved København," hedder det i hans Saga, „lod han tage en Kogge (en Art Fartøj) ved Malmø, som Hr. Jon, Broder til Ærkebisp Jakob, ejede. Der var om Bord Mænd, som havde været i Jarimars Følge. Kong Haakon lod Danerne selv fælde deres Dom, om dette var Ransmænd eller Købmænd. De sagde straks, at det var de værste Ransmænd. Nogle blev da halshugget og andre straffet paa anden Vis. Kongen for saa nordpaa, til Norge."

Juledag kronedes den unge Konge i Viborg af en af de jyske Bisper; men *Jakob Erlandsøn*, der imidlertid var *løsladt* af Fængslet, bandlyste alle de Bisper, der havde været til Stede ved Kroningen, og da Aarhus Bispestol blev ledig 1260, søgte han at indtrænge i Embedet den Abbed Arnfast, hvem Rygtet udpegede som Christoffers Morder. Det skulde dog snart vise sig, at han ingenlunde havde Rygstød hos Pavemagten til disse højst udæskende Skridt; Paven skikkede en Sendemand (Nuntius) ved Navn Gerhard til Danmark, og den Mening, han dannede sig om Tingene, faldt aldeles ikke ud til Ærkebispens Fordel.

Imidlertid havde man baade fra *norsk* og fra *svensk* Side indledet Forhandlinger om *Svogerskab med det danske Kongehus*. Det var Erik Plovpennings Døtre med deres rige fædrene Arvegods, som baade Kong Haakon og Birger Jarl bejlede til paa deres Sønners Vegne. Ved Hoffet var disse Giftermaal næppe synderligt velsete, da de let kunde afføde vidtgaaende Arvekrav med deraf følgende Stridigheder. Afslag

Digitized by Google

kunde dog ikke gives, og 1260 blev Sofie hjemført af den unge svenske Konge Valdemar.

Aaret efter kom en norsk Sendefærd ned med Bisp Haakon af Oslo i Spidsen for at hente Magnus Haakonsons trolovede Brud Ingeborg. Dronningen og Grev Ernst havde lovet at udstyre hende sømmeligt, men da Sendefærden i Juli 1261 kom til Horsens for at tage Jomfruen ud af det Kloster, hvor hun opholdt sig, var der slet ingen Forberedelser truffet til hendes Brudefærd. De bortførte da Jomfruen fra Klostret, saaledes som hun gik og stod; „Prioren i Klostret sagde ikke stort dertil, fordi han havde stor Skræk for Nordmændene." Disse var mødt væbnede til Tænderne, „thi de havde stærk Mistillid til Danerne, og selv havde de kun liden Styrke i et stort Land." Alt løb dog fredeligt af, og Brylluppet stod med stor Pragt i Bergen i September Maaned.

Naar Dronningen ikke havde haft Tid til at tænke paa Ingeborgs Udstyr, havde dette sine gode Grunde. Hun var netop i de samme Dage *rykket ind i Hertugdømmet* med en Hær og drog frem uden at møde Modstand. Hertugen tog som sædvanligt sin Tilflugt til de holstenske Grever, og med Hjælp fra dem vovede han endelig at tage Kampen op med den kongelige Hær. Paa *Lohede* Syd for Danevirke kom det den 28. Juli til et Slag, der endte med et fuldstændigt Nederlag for de kongeligsindede; mange af dem faldt, og Dronningen, den unge Konge og Bisp Niels af Slesvig toges til Fange af Hertugen; paa Jakob Erlandsøns Anmodning lagdes Bispen i Jærnlænker.

Ved samme Tid laa Birger Jarl med sin Flaade i Øresund; men ogsaa over for ham var Jakob Erlandsøn paa Spil og fik bragt et Ægteskab i Stand mellem ham og Abels Enke Mechtilde. Det hedder herom i et skarpt Pavebrev til Ærkebispen af 4. April 1264: „Og den ædelige Frue Mechtilde, Enke efter Abel, der i sin Tid optraadte som Danmarks Konge, — — har du ikke undset dig ved at overliste og forlokke saa vidt, at hun har brudt og tilsidesat sit Løfte om Afholdenhed, som du burde have styrket hendes Sjæl i at fastholde, og er indtraadt i Ægteskab med den ædelige Mand Hertugen af Sverige, hvad du ikke har iværksat af anden Grund end for at ophidse denne Hertug mod bemeldte Danmarks Konge og Rige."

Saaledes tegnede alt sig trøstesløst for den unge Konge, der alvorligt truedes med at gaa Glip af Riget. Naar det dog ikke kom til at gaa saa galt, skyldtes dette især den danske Regerings kloge Udnyttelse af de evindelige Stridigheder mellem de smaa nordtyske Fyrster, hvoraf mange var i Slægt med eller besvogrede med det danske Kongehus. Dronningen vendte navnlig sine Tanker til den unge ærgerrige Hertug *Albrecht af Brunsvig*, der tidligere havde hjulpet Christoffer. Det hedder herom i den brunsvigske Rimkrønike:

Digitized by Google

Dronningen sendte da Bud og Brev
med en Bøn saa mindelig
til den Fyrste af Brunsvig,
af ham hun vented sig Hjælp og Bod.
Hun nævnede ham sin Ven fuldgod
og bad derom saa saare:
hun vilde ham til Formynder kaare
over al Danmarks Rige og Land,
naar kun han med sin stærke Hand
vilde hende være et Værn og Skjold.
Hertug Albrecht af Brunsvig bold,
der gerne for Ærespris brød et Spær,
samled en stor og mægtig Hær
og drog med den til Holsterland,
der hjemsøgt blev med Baal og Brand
og skaanselsløst hærget paa hver en Kant.
En By, hedder Pløn, han ogsaa vandt,
og Borgen ham senere faldt i Hænde.
Derpaa mod Kiel han mon sig vende. — —
— — Da Fyrsten tog i Agt,
at han med al sin Magt
ved Storm ej Staden kunde vinde,
en anden Udvej han mon finde.
Tønder og Vinfade drog han til Nytte,
som hans Folk havde gjort til Bytte:
dem fyldte han med fede Vare,
Spæk og Svovl i Mængder svare;
saa bragtes de i et Skib om Bord,
for Borgerne til Rædsel stor.
Til Slut det tændtes i Lue klar,
da Vinden ind imod Virket bar,
og blev paa Bulværket sluppet løs.
Nu mangen Borger i Staden gøs
og var i Hjertet kun lidet fro:
Vor Herres hellige Kors de tog
og fik det op paa Værnet sat.
Da vendte Vinden sig overbrat
og atter Skibet fra Byen drev,
og Borgerne lette om Hjertet blev.

Om end Angrebet paa Kiel strandede, gjorde dog Albrechts Optræden i Holsten Greverne mere tilbøjelige til Fred; de brandenburgske Markgrever, der var Christoffers Sostersonner, mæglede Fred mellem Parterne; Enkedronningen fik straks sin Frihed, den unge Konge overgaves til Markgreverne, og Albrecht rømmede Holsten. Freden maatte sikkert ogsaa købes med store Indrømmelser til Hertug Erik Abelson, hvorom dog intet nærmere vides.

I Aaret *1262 vendte nu Dronningen* i Følge med Albrecht *hjem* til Danmark, og det mærkedes snart, at en kraftig Haand atter havde

Digitized by Google

grebet Rigets Tøjler. Lundeaarbogen beretter: „Dette Aar gik Ærkebiskop Jakob i Landflygtighed til Sverige. Og Hertugen af Brunsvig kom til Danmark og gjorde meget ondt. Efter Bud af denne Hertug og Magister Gerhard (den pavelige Nuntius) og Jon kaldet Litle blev alt Gods, Lunde- og Roskildekirken tilhørende, plyndret; ligeledes blev Kannikernes Gods inddraget, og Præster blev med Haan taget til Fange, slæbt bort i Fængsel og rovet for alt deres Eje. Hvor meget ondt Gud lod ske ved denne Hertug af Brunsvig og hans Fæller, vil det være for vidtløftigt at fortælle i det enkelte." Bl. a. blev Esbern Snares Datter Fru Ingeborg fordrevet fra Kalundborg, som dermed kom ind under Kronen. Saa megen Misnøje vakte Hertugens hensynsløse Optræden, at selve Drosten Peder Finsøn sammensvor sig mod ham med syv andre af de ypperste Stormænd, men uden Held. Den brunsvigske Rimkrønike beretter herom:

Hertug Eriks Kontrasigil. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller.« 2/3 St.

Paa den Tid var der i Danmarks Rige
en Mand, dumdristig og djærv tillige,
ved Navn Peder Finsøn, af ædel Rod,
ham var Hertugens Vælde saare imod.
Han indlod sig dumt paa saa højt et Spil:
syv Høvedsmænd fik han med dertil,
hvem man for Spøg monne Konger nævne;
med dem saa plejed han Raad og Stævne:
brat vilde de gøre et ynkeligt Mord
paa Fyrsten af Brunsvig, den Herre stor. — —
— — Det kom, som det siges, Fyrsten for Øre.
Saa snart han Sandheden monne høre,
at gribe disse syv Konger han bød
og give i Galgen dem deres Død
med samt den rige danske Mand. — —
— — Den danske Ædeling saa rig
bad den Fyrste mindelig
og besvor ham overmaade,
at han dog til Sjælebaade
for sig og sine Fæller bolde
maatte lade en Messe holde.
Den Bøn ham Fyrsten da tilstod. — —
— — Der bød han for Livet at bevare
med Hjælp af sine Venners Skare
ti Tusinde Mark, om han blev i Live,
dem vilde han den Fyrste give.
Ikke et Korn kunde det ham baade,

Digitized by Google

man klynged ham op foruden Naade
og alle »Kongerne« sammen med ham,
dem til stor Skade og Skam.

Som saa ofte før var det Skaaningerne, der reagerede kraftigst mod Trykket fra oven; de belejrede i 1263 Helsingborg, og Hertugens Besætning paa Borgen led Hungersnød og maatte slagte sine egne Heste; til Slut overgav de Borgen mod fri Afmarch. Det var da intet Under, om Hertugen følte Jorden brænde under Fodderne paa sig; hvis det er sandt, hvad Rimkrøniken forsikrer om Dronningen,

at det var hendes Haab og Tro,
at hun, om han vilde, ham skulde tage
til sin Herre og Ægtemage,

saa passede dette næppe heller med hans Planer. Saa meget er vist, at han i Juni 1263 atter drog ud af Landet; Lundeaarbogen meddeler hoverende: „Hertugen af Brunsvig drog ud af Danmark med stor Vanhæder og blev ifølge Guds retfærdige Dom fanget af Markgreven af Meissen." Aaret efter kom den unge Konge tilbage fra Brandenburg.

Endnu stod *Ærkebispestriden uafgjort*, men Kongemagtens Udsigter syntes ret lyse. Den pavelige Udsending Magister Gerhard havde ikke været Ærkebispen huld; værre blev det dog for denne, da den af Aarhuskapitlet udvalgte Biskop Tyge drog til Rom i Anledning af det stedfundne Valg og vandt Pave Urban IV aldeles for sin og Kongens Sag. Han opnaaede ikke alene at blive anerkendt som Bisp i Aarhus i Stedet for Arnfast, der var Ærkebispens Kandidat til Bispesædet, — hans Uvenner paastod, at han havde betalt 600 Mark rent Sølv derfor ved Romerhoffet —, men fik ogsaa overdraget at styre Roskilde Stift i Bisp Peders Sted; som Stedfortræder for Ærkebispen selv i hans eget Stift indsatte Paven Bisp Niels af Viborg, „eftersom vor ærværdige Broder Jakob, Ærkebisp af Lund, saavel af egen Drift som for sine Overtrædelsers Skyld er rejst bort fra Lunde By og Stift og har sluttet sig til de aabenlyse Fjender af vor hjertenskære Søn i Kristus, Danmarks høje Konge Erik, samt Danmarks høje Dronning Margrethe."

Endelig sendte Paven den 4. April 1264 Ærkebispen et yderst skarpt Brev, hvori det bl. a. hedder: „Den Tale er rygtedes vide og er som højmælt Rygte ogsaa kommet os for Øre, at Lundekirken, der fordum plejede at blomstre rigt med aandelige og timelige Goders Overflod, er i din Tid som Følge af din Ondskab og dit Overmod nedsunken i en saa elendig Tilstand, at den, om ikke det apostoliske Sæde snarlig i Raad og Daad bringer den Hjælp, næppe kan bringes paa Fode igen." Brevet fortsætter med at opregne alle Regeringens politiske Be-

Digitized by Google

skyldninger mod Ærkebispen og fojer dertil ydermere Sigtelse for Kætteri, idet Ærkebispen skyldes for at have forvansket Fadervor og Trosbekendelsen. Til Slut paalægger Paven ham ufortøvet at staa til Rette for Beskyldningerne ved Romerhoffet.

Den Mand, der saaledes havde forstaaet aldeles at vende Stemningen i Rom, *Bisp Tyge af Aarhus*, maa uden Tvivl have været en myndig, statsklog og hensynsløs Personlighed. Vi er saa heldige at eje en

En Skare Munke, der modtages af en Abbed.
Fra Skovklosters »Dødebog«. 1228—50. (Universitetsbiblioteket).
Efter »Illuminated Manuscripts in danish Collections.«

samtidig Skildring af en helt anden Side af hans kraftige Styre, — en Skildring, der ganske vist er affattet af hans Avindsmænd og derfor maa bruges med nogen Forsigtighed, men som dog giver et saa talende Billede af de mangelfulde Retstilstande i Landet, at der her skal anføres nogle Uddrag af den, saa meget mere som den Konflikt, den afmaler, løb jævnsides med og hang nøje sammen med den store Ærkebispestrid.

Cisterciensermunkene i Øm Kloster ved Mossø havde allerede under Bisp Tyges Formand haft Vanskeligheder med Bispestolen, bl. a. om Omfanget af det Gæsteri, som Klostret var pligtigt at yde Bispen. Sagen var blevet ordnet ved et Forlig, men efter Tyges Tiltrædelse blus-

Digitized by Google

sede Striden op igen, navnlig da Munkene efter den gudhengivne og fredsommelige Abbed Jens Dovers Embedsnedlæggelse havde valgt den iltre og stridbare Bo til Abbed (16. Juni 1262).

Ved Kyndelmissetider (2. Februar) 1263 kom Bispen til Klostret. „Vi modtog ham i Optog og fulgte ham med stor Hæder over i Kirken til Bøn. Da Bønnen var læst, gik Abbeden hen til ham og spurgte ham, naar han vilde træde ind i Stuen (som var opvarmet); det var nemlig Frost. — — Da Bispen kom ind i Stuen, og der ikke var tændt andet Lys end en Tællepraas, blev han overmaade vred og klagede senere til Kongen derover. — — Næste Dags Morgen traadte Bispen og Abbeden sammen ind i Kapitlet (Munkenes Fællesforsamling). Da alle her sad tavse, tog Bispen til Orde og tiltalte dem saaledes: „Vi er kommet hid for at holde Visitats." — — Hertil sagde Abbeden: „Herre, om I har noget andet at fremføre, saa sig det; thi disse Ting hører ikke under Eder. Vore Tilsynsmænd er Abbedfædrene (Cistercienserordenens samlede Raad af Abbeder)." Straks derpaa rejste Abbeden sig og gik ud med Brodrelaget."

Bispen bebudede nu, at han vilde komme igen den første Søndag i Fasten for at kræve det ham tilkommende Gæsteri, og Abbedens Paaberaabelse af pavelige Fribreve afviste han med Ordene: „Aa, hold dog op med Eders Skvalder!"

Efter at han og Abbeden i Mellemtiden havde vekslet et Par skarpe Skrivelser herom, ankom Askeonsdag Bispens Kokke med den Besked, at de skulde lave Mad til ham. De henvendte sig desaarsag til Abbeden, men fik det Svar: „Gaa til Eders Herre og sig ham: Hvis I vil komme som vore Gæster, skal alt fornødent gives Eder; men kommer I for at kræve det som Gæsteri-Skat eller Skyld, da vil I slet intet faa anvist." Da Bispen havde hørt det, sagde han til dem: „Vend tilbage igen, og vil de ej give Eder det fornødne, saa tag det med Vold." Da de vendte tilbage med den Besked, svarede Abbeden: „Tager I det med Vold, saa tager I dermed en Ulykke for jer selv!" — „Mens de endnu stod og talte, kom Bispen ridende mandstærk med væbnet Følge (fra Vor Kloster tværs over den islagte Mosso). — — Da han var steget af Hesten, saa han hvast hen paa Abbeden og sagde: „Er vor Mad til Rede?" Abbeden svarede: „Ja, det er den vel nok, men ikke her!" Harmfuld strakte saa Bispen sin Haand ud mod det store Hus, der kaldes Bispehuset (det Hus i Klostret, som Bispen plejede at tage ind i) og spurgte: „Er det ikke vort Hus?" Abbeden svarede: „Vore Munke siger, at det er deres og ikke Eders Hus." — Og straks derpaa oplæste han sin Appelskrivelse (til Paven), som han i Forvejen havde affattet. Snart efter lod Madklokken, men Bispen troede, at det var Signal til et Angreb paa ham, og red hastigt bort. Næste Dag klagede Bispen

Digitized by Google

paa Aabo Syssels Ting og sagde, at han var blevet jaget af Klostret med Stokke og Knipler."

I den følgende Uge søgte en Ridder ved Navn Jens Kande, en god Ven af Klostret, forgæves at mægle i Striden. Der aftaltes ganske vist et Møde ved Dover Kirke, hvor Abbeden skulde vise Bispen sine Fribreve; men da Bispen havde hørt et Par Stykker, afbrød han Oplæsningen med Udbruddet: „Alle Eders Breve er ikke en Bønne værd!" Dernæst bandlyste Bispen Abbeden og alle dem, der kaldte ham Abbed; men — Abbeden løste dem af Bandet med det samme.

Saa let gik det dog ikke for Abbed Bo at holde Bispen Stangen, thi denne havde andre og mere virkningsfulde Midler at ty til. I den følgende Uge lod han alle Klostrets Bryder (Gaardbestyrere, Forvaltere) og Landboer (Fæstebønder) stævne, altid til et af de fjærnest liggende Steder i Stiftet, og rejste en eller anden Anklage mod dem. Naar de saa skulde værge sig mod denne ved Tylvtered, var deres Naboer stævnede alle mulige andre Steder hen, saa de ingen Mededsmænd kunde finde. Der stilledes dem saa Valget mellem at sige sig los fra Klostrets Tjeneste eller betale Bispen en vilkaarligt ansat Pengesum, og Enden blev, at de næsten alle opsagde Klostret deres Tjeneste.

Abbed Bo fandt nu, at Vanskelighederne voksede ham over Hovedet, og nedlagde sit Embede (10. Juli 1263); i hans Sted valgtes en ældre og mere sindig Munk, Ture, der tidligere havde været Abbed i Esrom og i Tvis. Men heller ikke han kunde komme nogen Vegne med den hensynsløse Aarhusbisp og fornyede da sin Formands Appel til Paven.

Hvor voldsomt Bispen samtidig tillod sig at fare frem mod Munkene i Øm, ses af Klosterkrønikens Fortælling om Bjørn Munk. Denne skulde sammen med to Lægbrødre drage til Vendland med Heste og andre Varer for at købe Korn (hvorpaa der var stor Dyrtid). I Horsens kom Bispens Huskarle over dem, bandt Munken med Reb, lænkede hans nøgne Fødder sammen under Hestens Bug og holdt ham i haardt Fængsel i nitten Uger; han genvandt aldrig siden sin fulde Førlighed. Den ene Lægbroder blev mishandlet saaledes, at han døde faa Dage efter, den anden blev udplyndret og efterladt næsten nogen.

Under disse Forhold saa Abbed Ture sig nødsaget til at tage imod den Mægling, der tilbødes af de kongeligsindede Bisper Esger af Ribe og Niels af Slesvig, og disse tilvejebragte den 26. November 1264 et Forlig, der anerkendte Bispens Ret til Gæsteri i Klostret i Fastetiden, men kun i meget maadeholdent Omfang: han skulde som sin Formand Peder Elafsøn kun dvæle i Klostret med et ringe Følge af fire Klerke og fem Lægmænd, og ikke udover tre Uger. „Dette blev nu vel lovet i Ord, men ingenlunde udført i Gerning. Thi næste Faste kom Bispen

Digitized by Google

til Klostret med hundrede beredne Mænd og talrigt Fodfolk og var saaledes selv den første til at bryde Pagten."

Vi vender nu tilbage til *selve Ærkebispestriden.* Da Jakob Erlandsøn kom til Rom, var Pave Urban IV død; hans Efterfølger Clemens IV indtog en mere nevtral Holdning i den danske Kirkestrid, som han ønskede at bringe til en heldig Afslutning ved at sende en anset Kirkefyrste til Norden. Valget faldt paa den tidligere Cistercienserabbed Kardinal Guido, en lærd og fredeligsindet Mand. Først i April 1266 satte dog Kardinalen sin Fod paa dansk Grund og fik straks Vanskelighederne at føle. Han søgte forgæves at faa Ærkebispen og Bisp Peder af Roskilde genindsat i deres Embeder, og da dette glippede, stævnede han begge Parter til at møde i Slesvig By den 24. September.

For at undgaa Domsafsigelse fandt nu Kongens i Kirkeretten velbevandrede Raadgivere paa en snild Udvej. Vel var Appel til Paven i al Almindelighed udelukket ved Guidos Fuldmagt; men de rettede da deres Anke mod det Sted, hvor Legaten havde sat dem Stævne, som et for Kongen „mindre sikkert og af mange Grunde mistænkeligt Sted, hvor vi fordum er blevet taget til Fange og holdt i Fangenskab...., sammesteds er ogsaa vor elskede Farbroder Erik, fordum Konge af Danmark, højlovlig Ihukommelse, blevet saaledes medhandlet af sine Avindsmænd, som adskillige af vort Riges Ædlinge ikke er uvidende om. Dette Sted grænser nemlig saa nær op til vore og vort Riges mægtigste Hovedfjender, at vi hverken i egen Person eller ved Fuldmagt trygt vil kunne komme did."

Ved denne Appel var Brodden paa Forhaand taget af Legatens Dom, og Kongen gjorde da heller ikke noget Skridt til at opfylde denne, der bl. a. gik ud paa Prælaternes Genindsættelse, medens Spørgsmaalet om Skadeserstatning henvistes til senere Rettergang. Kongens Appel paadrog ham en skarp Tilrettevisning af Paven, men heller ikke denne gjorde nogen Virkning. Guido paalagde da (10. September 1267) Bispen i Lübeck at lyse det store Band over Kongen og hans Moder samt deres mest fremtrædende Tilhængere og fældede samtidig en for Kongen yderst ugunstig Dom i Erstatningssagen.

Stort fik disse Domme ikke at sige, da Kardinalen savnede Magtmidler til at sætte dem igennem. Kongen tilbød dog nu de landflygtige Prælater, at de maatte vende hjem, hvis de vilde forpligte sig til ikke at volde ham nogen Skade ved at indkalde nogen Udlænding til Danmark; Erstatningsspørgsmaalet tilbødes afgjort ved Voldgift. Guido kom slet ikke til at tage Stilling hertil, da han snart efter hjemkaldtes af Paven, der sikkert har været lidet tilfreds med, hvad han havde opnaaet i Danmark.

Det var ikke alene Ærkebispestriden, som Guido ved sin Bortrejse

Digitized by Google

efterlod uafgjort; han skulde heller ikke opleve at se større Frugter af sin Indblanding i Striden mellem Øm Kloster og Aarhusbispen. Munkene i Øm havde sat stort Haab til hans Komme, da han jo ligesom de hørte til Cistercienserordenen, og han tilskrev ogsaa Bisp Tyge et meget skarpt Brev, hvori han opregner alle Klostrets Klager og giver ham et alvorligt Tilhold om at ændre sin Adfærd. „Dette Brev agtede Bispen ikke højere end det bare Mog," hedder det særdeles udtryksfuldt i Klosterkrøniken. Et nyt Formaningsbrev bar ikke større Frugt, og kort efter flygtede Abbeden bort fra Klostret og dvælede „i en Art Landflygtighed" i Ryd og Løgum Klostre i Sønderjylland eller hos Ærkebisp Jakob i Slesvig By. Kardinalen havde imidlertid overdraget den nyvalgte Bisp Bonde af Slesvig at fælde Dom i Klostrets Mellemværende med Aarhusbispen, og Abbeden opnaaede da ogsaa, at denne domfældte og bandlyste Bisp Tyge den 3. August 1267.

Men hvor lidt ogsaa denne Dom betød overfor de virkelige Magthavere i Landet, derom oplyser Klosterkrønikens egne Ord os bedst. „Hvermand kan skønne," hedder det, „hvor stor Møje og hvor svare Udgifter vi havde af at forskaffe os de ovenfor nævnte Breve; men den oftnævnte Bisp Tyge agtede dem ikke højere end Digt, Løgn og Opspind. Saa stor Tillid havde han til Kongen og Kongens Moder Dronningen, som var de Alverdens Herrer. — — Dem æggede han i den Grad imod os, at de truede os med Plyndring af alle vore Ejendele og sagde, at de vilde drive alle Munke og Lægbrødre ud."

Det skildres dernæst, hvordan Lægbrødrene paa Klostrets Ladegaarde solgte deres Kvægbestand og Inventar og forlod Klostrets Tjeneste. „Derfor havnede vi omsider i saa stor Fattigdom, at vi hverken kunde finde Føde eller Klæder. Mange maatte saaledes dagevis gaa rundt paa bare Fødder uden Sko; ja nogle gik endog uden Hoser; adskillige sad uden Kutter i Spisesalen, naar de holdt Maaltid med Brødrelaget. — — Næppe Halvdelen af Brødrelaget dvælede hjemme. Mange Værksteder stod tomme for Mandskab eller savnede Brødrenes Ledelse. Kun faa var der, som ikke tænkte paa Flugt."

Klostret søger stadig at vinde Tid, fordi det haaber paa Stotte fra en eller anden Kant, men forgæves. „Ak og Ve, hvor ofte har vi ikke gemt i Jorden vore Fribreve, vore Kalke, Kirkens Prydelser og andet af Klostrets fornemste Løsøre, for at det ikke skulde slæbes bort med Vold, og hvor ofte har vi ikke atter gravet dem op igen, for at de ikke skulde raadne og ruste i Jordens Skød!"

Desværre afbrydes Klosterkrøniken paa det mest spændende Sted, og vi faar derfor intet bestemt at vide om Stridens endelige Udgang. Men at Klostret har maattet godkende Bispens Ret til Gæsteri, kan næppe betvivles. 1268 traadte Abbed Ture tilbage, og samtidig er ri-

Digitized by Google

meligvis Forliget blevet sluttet mellem Klostret og Bispen; 1270 optræder Kong Erik som Klostrets Værneherre.

Som det var gaaet i denne mindre Kirkestrid, gik det i det hele ogsaa i den større mellem Kongen og Ærkebispen. Striden trak i Langdrag og med den Ærkebispens Landflygtighed. Afgørelsen blev yderligere udskudt ved, at Pavestolen stod ledig i Aarene 1268—1271. Først under den næste Pave, Gregor X, kom det i 1272 til *Forlig mellem Parterne* ved Pavehoffet. Dette kendes kun af et kort Udtog, hvori det hedder, at Ærkebispen „overlod det omstridte kirkeretlige Spørgsmaal til Voldgift af Kirkemænd; kunde de ikke enes, skulde Sagen indstilles til Pavens Afgørelse. Hvad de verdslige Sager angik, skulde baade han og Kongen udvælge fælles Venner til at mægle i Striden. I øvrigt skulde han vende tilbage til Ærkesædet i Lund, naar Kong Erik med en Skrivelse, forsynet saavel med Kongens som med tyve andre danske Stormænds Segl, indestod for hans og hans Mænds Sikkerhed. Mod dem, der under hans Fravær fra Ærkesædet i Lund havde trængt sig ind i Præsteembeder, vilde han handle efter Billighed."

Ærkebispen oplevede ikke den omtalte Voldgift, idet han paa sin Hjemrejse døde paa Rügen i Begyndelsen af Aaret 1274, og nogen Erstatning har Ærkesædet sikkert ikke opnaaet. Bisp Peder af Roskilde naaede hjem og døde 1277. Jakob efterfulgtes som Ærkebisp af sin Broder Erland, som under Kirkestriden havde staaet paa Kongens Side.

Synderligt andet Udbytte end Ydmygelser og Nederlag havde Ærkebispen ikke høstet ved sin Strid med Kongemagten; selv hans hensynsløse Forbund med Kronens og Rigets Fjender havde ikke ført ham et Skridt nærmere til Maalet, og Vejlekonstitutionen havde vist sig ganske magtesløs. Det er vanskeligt at følge hans Færd med fuld Sympati, men man kan ikke nægte, at han var en helstøbt Karakter, der satte alt ind paa at føre Kirkens Sag til Sejr. Heller ikke kan man sige, at Kongemagten staar med Palmerne i Hænderne; der er ovenfor anført mange Træk, der tydeligt viser, hvor lovløst og vilkaarligt dens Landestyre ofte var, og hvor meget den almindelige Retssikkerhed lod tilbage at ønske. Der er en dyb Kløft mellem Valdemarssønnernes Styresæt og det Kongeideal, der tegnes i Fortalen til Jyske Lov.

Men syntes Kongemagten ofte at have glemt den Hævdelse af Landefreden og Retssikkerheden, som særtegnede Valdemarernes Styre, var der til Gengæld mange i Folket, ikke mindst i de ledende Storætter, der saa hen til „Kong Valdemars Love" som til den gode gamle Retstilstand, der burde genindføres i Landet. Det er paa denne Baggrund, at Tildragelserne i Erik Klippings senere Kongetid maa ses.

Digitized by Google

6. Erik Klippings senere Aar (1272—1286).

Under al denne Ufred var den unge Konge vokset op til Mand. Moderen døde først 1282, men allerede i 1270'erne maa man sikkert tænke sig Erik som den politisk ledende. Om *Eriks Personlighed* er vi kun lidet underrettede. Rydaarbogen siger, at han „gjorde meget ondt ved at rane fra Kirker og ved ingen Ret at skaffe dem, der havde lidt Vold og Uret. Ogsaa Klostrene udsugede han ynkeligt med sine Heste og Hunde." Altsaa de samme Klager, som ogsaa havde lydt mod Abel og Christoffer. Af hans Tilnavn kan intet sikkert udledes; Ordet *Klipping* betyder et klippet Faareskind eller en beklippet Mønt; maaske hentyder det til Eriks Forringelse af Mønten; nogen Ros over Kongen indeholder det i hvert Fald næppe. Erik ægtede 1273 Agnes af Brandenburg og fik flere Børn med hende; 1276 hyldedes hans ældste Søn Erik som Tronfølger.

Dronning Margrethe Sambirias Gravmæle i Doberan Klosterkirke i Mecklenburg.

I *Sønderjylland* døde Kongens Fætter Hertug Erik allerede 1272; „Hertugdømmet med Hertugens Søn gaves i Kong Eriks Hænder. Samme Aar den 21. August besatte de Tyske Slesvig By med en talrig Skare, og den 27. August drog de atter bort med Tab af nogle af deres Hærmænd, men med stort Bytte af ranet Fæ af forskellig Art." Disse Rydaarbogens Ord viser, at de holstenske Grevers Forsøg paa at tiltage sig Formynderskabet for den lille Valdemar Eriksøn aldeles mislykkedes. De fyrstelige Len i Halland og Blekinge havde Kongerne alt tidligere inddraget; Svenborg og Langeland købte Kongen efter Hertug Eriks yngste Broder Abels Død 1279 af hans Datters mødrene Frænder, idet Datteren selv gik i Kloster.

Kong Eriks Magtstilling var nu saa betydelig, at han ogsaa med Held kunde blande sig i de *svenske Forhold*. Her havde Kong Valdemar ondt ved at hævde sig overfor sine Brødre efter Birger Jarls Død

Digitized by Google

(1266); hans Dronning Sofie, Erik Plovpennings Datter, opæggede ham ifølge den svenske Rimkrønike mod dem. Det hedder i denne om Valdemars Broder Hertug Magnus:

Hertugen vilde da mere raade,
da toge de først til at skilles baade,
og Konningen vilde ham ikke lade
raade mere end vel til Maade.
Dronningen bar og til dem (Svogrene) Nag,
de gjorde hende sjælden til Behag.
Konningen var stolt og fager,
og Hertugen noget sort og mager,
thi kaldte hun ham Kedelbøder. . . .

Dronningen skulde dog snart faa andet at tænke paa ved den Forargelse, som hendes letsindige og flygtige Mands Adfærd vakte. Hendes to yngre Søstre Agnes og Jutta var indtraadt i St. Agnetes Nonnekloster i Roskilde og havde begge været Priorinder her; men de havde ikke „Klosterkød", som Hvitfeldt udtrykker sig, og forlod begge Klostret efter nogle Aars Forløb til Trods for pavelige Trusler. Jutta drog til Sverige for at besøge sin Søster; herom melder den svenske Rimkrønike:

Den Tid hun til Sverige kom,
da var hun ikke uden som
en Engel vaare af Himmerig,
saa var hun stolt og faverlig.
Hun kom did med Hæder og Somme (Ære),
og alle favnede hendes Komme.
Med Konningen blev hun da saa kær,
at han kom hende altfor nær.
Ret som Dronningen det forstod,
rødmede hun som Rosensblod
og blegned atter om sine Kinder:
Ak ve, den Sorg jeg aldrig forvinder,
sagde hendes Søster, ve er mig ee (stedse),
at hun skulde nogen Tid Sverige se.

Da Valdemar kom hjem fra den Pilegrimsrejse til Rom, som han til Bod havde maattet gore, rejste hans Brødre med dansk Hjælp aabent Oprør mod ham og slog ham aldeles ved Hova (1275). Erik Klipping blev dog snart uenig med Magnus, der nu antog Kongenavn:

Konning Erik og han de blev usaatte,
fordi han krævede det Sølv, han ham aatte (ɔ: skyldte)
for det Folk, han havde ham laant
og med hannem til Hova sendt,
det krævede han og kunde ej faa.
Det var det, dem skiltes oppaa.

Digitized by Google

Magnus hærgede i Halland og Skaane, men blev ved Rynebro slaaet tilbage af Drosten Uffe Nilssøn. Næste Sommer var det de Danskes Tur at hærge i Sverige, hvortil den landflygtige Kong Valdemar æggede dem:

Til Konningen af Danmark red han da
og tænkte alt Riget atter faa
og vilde ej have det som det var liget,
og fulgte hans Hær op i Riget.
Det var deres næste Ærende,
at de brændte i Finved og i Værende.

Den danske Hær holdt sig dog ikke til disse Grænselandskaber, men drog langt op i Vestergötland, brændte Skara og belejrede Aksevalla. En Deling vovede sig helt op til Kongsgaarden Etaka mellem Venern og Vettern, men blev her overfaldet af de Svenske, mens de

gave sig alle fuld god Trøst
og havde deres Plader af sig løst
og sadde ved Bord og finge sig Mad. — —
— — Bordene blev da raskelig skudt,
og mangen Dør sønder brudt. — —
— — Deres Ørs (Stridsheste) blev da raskelig hent',
mangen Plade blev der uspændt,
de komme alle til deres Heste
og bandt deres Hjælme til deres Bedste.

Paa svensk Side kæmpede bl. a. den hallandske Stormand Peder Porse; af de Danskes Anførere blev Palne Hvid taget til Fange,

fordi han monne ustyrlig rende
fra sine Seller (Svende) og fulgte ej dem,
fordi da red han fangen hjem.
Der kom da sammen saa haard en Leg.
Mangen lukt Brynje bleg
blev farvet med Mandeblod fuld rød,
Ørs bleve paa baade Sider død.
De Danske bleve der fangne fleste.

Den anden danske Anforer, Bent af Alsø, slog sig derimod igennem paa sin ypperlige Stridshest.

Hvo slig en Ridder skal bestaa,
han skal ej træde Perler imeden,
saafremt han da vil levende deden (derfra).
Da han formaaede ej længer stride,
ufangen lod de ham deden ride.

Det er maaske et Minde om denne gæve Sønderjyde, naar det i en dansk Folkevise skildres, hvorledes Hr. Tønne af Alsø i Dystridt stikker alle de svenske Herrer af Sadelen:

Digitized by Google

De svenske Hovmænd de tie saa kvær,
de kunde der intet af skræppe,
der kom en Jutte af Sønderjylland,
han hug dennem alt udi Læppe.

Magnus maatte dog indrømme sin Broder det halve Rige. Men Erik Klippings Venskab for Valdemar kølnedes hurtigt; han nærmede sig stærkt til Magnus og lod ham i Ro afsætte Valdemar; Kongerne mødtes ved Rigernes Grænse og holdt store Turneringer. Rimkrøniken melder:

Af mandig Magt og svarlig Styrke
viste Riddere deres Leg,
danske og uplændske mellem sig,
med Dyst, saa Stængerne ginge sønder,
og Ilden fløj som om andet Tønder
af deres Hjælme af mangt et Stød.

Krøniken dvæler særlig ved Dystløbet mellem Peder Skaaning og Holmger Karlsøn samt mellem Magnus Dyssevold og Erengisl Plade og skildrer med national Stolthed, hvordan

den uplandske vandt og Danen faldt,
jeg tænker han fik fuld ondt et Fald,
og misted baade Ørs og Penningesæk,
skammelig laa han skiden i den Dræk.

Allerede i det foregaaende er der givet adskillige Eksempler paa den *retsløse Tilstand*, der selv i Fredstider og endnu mere i Fejdetider herskede i Landet, og disse kunde let mangedobles. Saaledes blev i Begyndelsen af Erik Klippings Kongetid Bisp Elav af Børglum tillige med sin Domprovst dræbt i Hvidbjerg Kirke af Herremanden Jens Glob, og utallige er Folkevisernes Skildringer af Drab, ofte ligesom det sidstnævnte af saa graverende Art, at de selv efter Landsloven hørte til de saakaldte *Ubodemaal*, ɔ: ikke kunde sones med Boder. Her skal kun mindes om Viserne om, hvordan Tule Vognsøn hugger sin Faders Banemand ned i Lunde Kirke, og hvordan Hr. Torben fældes bag sin Plov; i intet af Tilfældene tales der om Straf for disse voldsomme Brud paa Kirke- og Plovfred.

Dette hænger nøje sammen med visse Mangler i Landets Retsforfatning, som ogsaa Jakob Erlandsøn var stærkt inde paa i sine Klagepunkter mod Kongen. Straffelovgivningen bar endnu i ikke ringe Grad Præg af at være et Kompromis mellem Oldtidens Blodhævn og Samfundets (Herredets, Syslets, Landets) Ønske om at begrænse de stadige Ætfejder og bringe dem ind under fredeligere Former; Rettergangen i Kriminalsager egnede sig ikke saa meget til at sikre Sandhe-

Digitized by Google

dens Erkendelse som til at fremskynde en for Samfundet antagelig Afgørelse af Sagen, der kunde gøre Ende paa Ufreden. Derfor kunde stadig de fleste Voldsforbrydelser sones med Pengebøder, og i Lys heraf maa ogsaa ses den anklagedes almindelige Ret til at sværge sig fri for Sigtelsen med et vist Antal Mededsmænd, der absolut var det hyppigste retslige Afgørelsesmiddel, selv om Landslovene i visse Tilfælde foreskrev Kendelser af Nævninger eller Sandemænd.

Det afgørende Punkt var dog særlig Vanskeligheden ved at haandhæve de paa Tinge afsagte Domme. Landskabslovene kender intet andet Middel end, at Tingalmuen fradømmer den, der modsætter sig Rettens Gang, hans *Mandhelg* (borgerlige Ret og Ære), hvorved han ifalder en Art Fredløshed. I et gammeldags sluttet Bondesamfund havde dette muligvis været af stor Virkning, men om det betød synderligt overfor de mægtige, højt op over Almuen ragende Stormænd, der ofte havde Gods paa mange Steder i Riget, er mere end tvivlsomt. Allerede tidligere havde man derfor tillagt Kongen Ret til gennem en Ombudsmand eller Foged at fremskynde Retsafgørelserne, bl. a. ved at denne idømte de mod Retten genstridige Personer Bøder. Man havde dog ingen Garanti for Ombudsmandens upartiske Optræden, og de skarpe Bestemmelser mod dennes Myndighedsmisbrug, der findes i den ovenanførte Forordning fra Abels eller Christoffers Tid, tyder paa, at sligt ikke var ualmindeligt i det daglige Liv. Ogsaa Ombudsmandens Stilling som Opkræver af de haarde kongelige Skatter maatte svække Sympatien for ham og hans Embede; en Folkevise, der dog muligvis først tilhører Dronning Margrethes Tid, skildrer, hvordan Hr. Tidemand

rider til Sønderherreds Ting
og kræver ud Skat af Ædeling:

Syv Skæpper Rug af Hvermands Plov,
hvert fjerde Svin af Oldenskov,

og Visens Digter lader os ikke i Tvivl om, hvem han holder med:

Op da stod den gamle Mand:
Den Skat vi aldrig udgive kan.

Og førend vi skulde den Skat udgive,
før skulde hver Mand paa Tinget blive.

I Sønderherreds Bønder, staar sammen i Ring!
I lader ikke Hr. Tidemand levende af Ting!

Det første Slag den gamle Mand slog,
han slog Hr. Tidemand ned til Jord.

Nu ligger Hr. Tidemand, hannem rinder Blod,
endnu gaar Ploven i sorte Jord,
og end gaar Svin paa Oldenskov.
Det lover alle de Sønderbo.

Digitized by Google

Upartiskhed og Uafhængighed kunde man da snarere vente at finde hos selve Rigets Styrer, og at Kongen opfattede sig selv som *Rettens øverste Haandhæver* i Landet, saaledes som hans Embede udmales i Jydske Lovs Fortale, er utvivlsomt. Ogsaa Lovene gav ham stor Myndighed i saa Henseende. Saaledes hedder det i § 13 i Abels ovennævnte Forordning: „Om nogen sidder tre af Kongen udstedte Advarselsbreve overhørig, da skal Kongen fyldestgøre den skadelidte og give ham tre Mark for hvert Brev til at godtgøre ham hans Skade med, samt lade Overtræderens Hovedlod inddrage og straffe ham efter sit eget Tykke."

Erik Klippings Kongesegl. $^2/_3$ St.
Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller.«

Det var en stor Magt, der saaledes var lagt i Kongens Hænder, men hvem indestod for, at Kongebrevene ikke kunde misbruges? Under den store Kirkestrid ses talrige Eksempler paa, at Kongen benytter dette Magtmiddel i partipolitiske Øjemed. I det hele viser Tidens Historie os med stor Tydelighed, at Udviklingen hastigt bevægede sig bort fra det i en vis Forstand demokratiske Bondesamfund og den patriarkalske Kongemagt, som endnu Landskabslovene fra Valdemarstiden hovedsagelig tegner os, og at Dannelsen af en ny Stormandsklasse allerede var vidt fremskreden.

Det er allerede skildret i det forudgaaende Afsnit, hvorledes man ogsaa i Oldtid og ældste Middelalder havde kendt til *Storætter*, der hævede sig højt over Bondesamfundet som dettes lokale Ledere, ligesom Kongens væbnede *Hærfølge* (Hird) gaar tilbage til Oldtiden. Af disse to Elementer vokser efterhaanden i 12.—13. Aarh. den ny *Stormandsklasse* frem — en Udvikling, der hænger nøje sammen med Hærvæsenets ændrede Kaar. Den gamle af Bønder sammensatte Ledingshær med sit talrige, men mangelfuldt udrustede Fodfolk havde i stedse stigende Grad vist sig utjenlig til Krig; Afgørelsen i Slagene fremkaldtes mere og mere ved det sværtrustede Rytteri, hvis overvældende Virkning første Gang havde lagt sig for Dagen i Slaget ved Fotevig (1134). I den ny Hærmands- eller Herremandsklasse indtraadte alle saadanne Bønder, der vilde paatage sig den Byrde at gaa personligt i Leding, hver Gang denne udbødes; de aflagde Troskabsed til Kongen som deres øverste Krigsherre og dannede saaledes en stærkt udvidet Hird,

Digitized by Google

spredt rundt i Landet, i Modsætning til den gamle Hird, der var Kongens personlige Hærfølge, og sikkert ofte varetagende en Ombudsmands Hverv i den Egn, hvor de var bosat. — Men idet der tillige var opstaaet en lille faatallig Overklasse af Rigets „Høvdinge" (de fyrstelige Lensmænd og Bisperne), havde disse ogsaa faaet Ret til at tage sig „Mænd" paa samme Maade som Kongen, og dermed var aabnet Mulighed for en Række Konflikter, der bl. a. indtraadte i den store Ærkebispestrid. Disse „Mænd" eller „Herremænd" havde Skattefrihed for deres Ejendomme til Gengæld for den udvidede Ledingspligt og fik

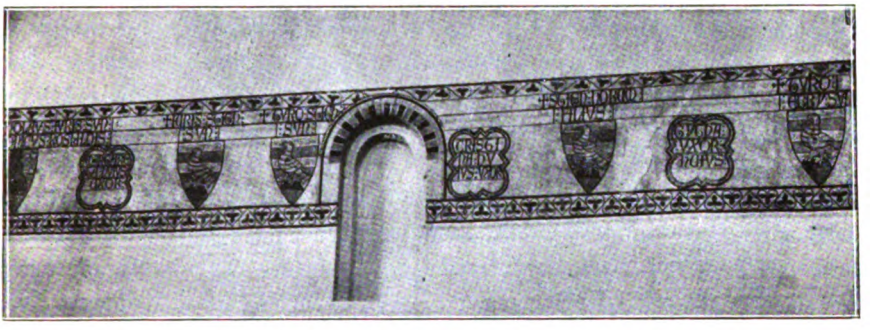

Skjoldefrise fra Sorø Kirke, c. 1300.
Vaabnene tilhører en af »Hvideslægtens« talrige Grene. Fotografi.

ogsaa en Del af de retslige Bøder, som deres undergivne maatte blive idømt.

Idet nu de større og mere krigerske Bønder saaledes hævede sig op over Mængden, sank den jævnere Bondestand, baade Selvejere og Fæstebønder, til Gengæld ned i et lavere Plan ved at maatte skatte til Kongen eller en anden af „Herrerne" af deres Jord, og idet Bondestanden samtidig optog Trællene, der ved denne Tid under Kirkens Indflydelse helt forsvinder som Stand og efterhaanden gaar op i Husmændenes og Indsiddernes talrige Klasse, maatte ogsaa dette bidrage til at sænke dens Niveau som forholdsvis ukrigersk i Sammenligning med Overklassen og derfor trængende til en Herres Værn i retslig Henseende. Hvis dette Værn svigtede, som det f. Eks. viste sig for Øm Klosters Fæstebønder under Fejden med Aarhusbispen, var disse saare uheldigt stillede overfor Magthavernes Overgreb.

Alle disse Forhold maatte ifølge Sagens Natur virke opløsende paa de gamle stedbundne Bondesamfund i Riget, men de indeholdt dog ogsaa nyskabende Elementer. Den lokale Særfølelse havde hidtil væsentlig haft sin Modvægt i Kongedømme og Kirke som de for hele Riget fælles Institutioner, men nu begyndte ogsaa den ny Herremandsklasse saa smaat at udvikle sig til en for alle de enkelte „Lande" fælles Rigs-

Digitized by Google

stand. Ganske vist var den paa en Maade kun en udvidet Hird, men dens Talrighed og det Element af Styresmænd og Storbønder, som indgik i den, og som var vant til at optræde som Almuens Ordførere paa Tinge, medførte dog, at de ny „Herremænd" ingenlunde følte sig knyttede med saa faste Troskabsbaand til Kongen som de gamle Hirdmænd, hans personlige Hærfølge. Ogsaa det Forhold, at de lønnedes med Skattefrihed og ikke som de gamle Hirdmænd med Sold, maatte styrke deres Selvfølelse overfor Kongemagten og fremme deres begyndende Opfattelse af sig selv som en Rigsstand.

Denne Opfattelse var heller ikke helt fremmed for Kongerne selv. Allerede Valdemarerne havde oftere sammenkaldt Stormandsmøder til Drøftelse af vigtige Sager, saasom Hylding af Tronfølger eller Ændringer i Lands Lov og Ret, og i Christoffer I's Tid var disse Møder, der betegnes med det latinske Ord *parlamentum* (Samtale) eller det danske Ord *Hof*, blevet en fast aarlig Institution. Det ses af Jakob Erlandsøns Klager, at Kongen netop i dette bredere Lag af Herremænd søgte sin Støtte imod de høje Prælater. Ofte har sikkert Herremændene optraadt som den dem undergivne Almues Talsmænd og netop herpaa støttet deres Modstand mod ulovlig Optræden fra Kongens Side.

Der fandt da i disse Aar en stadig Tovtrækning Sted mellem Kongen og Herremændene, snart under blidere, snart under skarpere Former. Allerede Valdemarerne havde søgt at opretholde den gamle af Knud den Store givne Hirdlov *(Vederlov)* som gældende for Forholdet mellem Kongen og hans Mænd, hvorved den første særlig i Tilfælde af Majestætsforbrydelse fik en umaadelig Magtfylde overfor de sidste. Det var dog stedse vanskeligere at haandhæve denne Hirdlov eller Gaardsret som gældende Ret for saa stor en Kreds af Herremænd, og man søgte navnlig at erstatte Kongens Ret til ved Hjælp af et vist Antal Mededsmænd at afgøre Sagen til sin Gunst ved at lade Nævn af Kongsmænd domme; en Forordning af 1276 giver Regler for Udtagelse af saadanne Nævn. Men det lyder allerede som et Stormvarsel, naar det i Afskriften af vedkommende Lov bemærkes, at naar Kongen ved denne fik Ret til at udnævne de sværgende, „behagede dette ikke nogen i Riget undtagen de faa, som var til Stede ved Raadsmødet, men de andre holdt paa, at det var den anklagede, der burde udnævne de sværgende".

Heller ikke Kongens Forsøg paa at faa sin lille Søn hyldet som Tronfølger paa det samme „Hof" synes at have faaet udelt Tilslutning; bl. a. skal Rigets Marsk, Stig Anderson, have nægtet ham Hylding. Men foreløbig var Kongen dog den stærkeste, og i Aarene 1276—1282 synes han endog at have sat sig ud over Sammenkaldelsen af disse Stormandsmøder og at have styret aldeles enevældigt.

Digitized by Google

Reaktionen herimod kom i Aaret *1282*, da Kongen paa et *Møde i Vordingborg* med „Rigens bedste Mænd" den 19. Marts maatte love, at

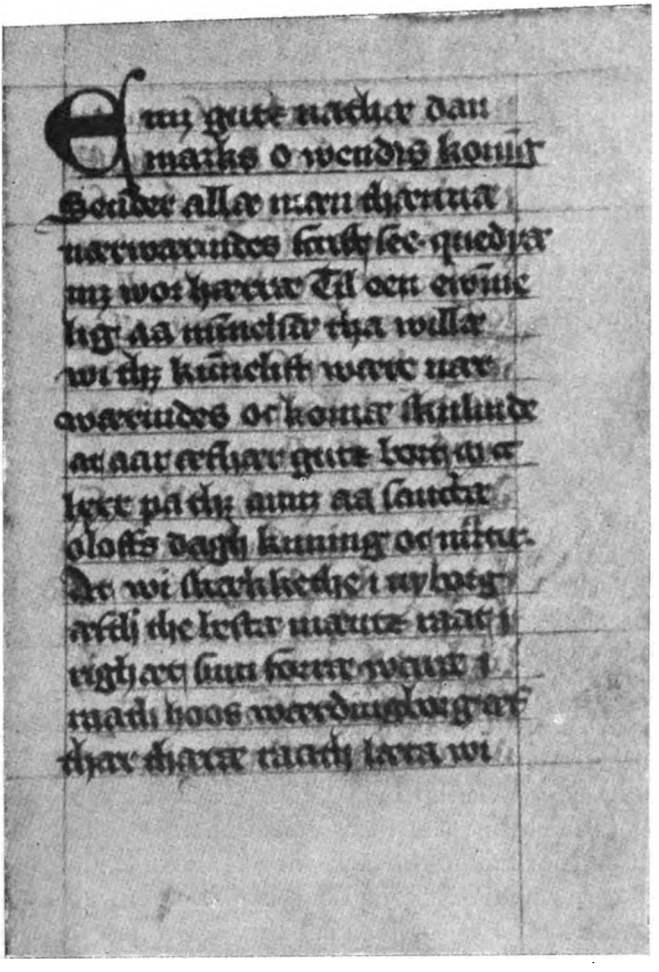

Begyndelsen af Haandfæstningen 1282.
Dansk Oversættelse indført i et Lovhaandskrift fra omkring 1400 paa Universitetsbiblioteket.
Til Forstaaelse af den gammeldanske Tekst bemærkes, at *quædyæ* (L. 4 f. o.) betyder Hilsen, at *kunnelit* (L. 7 f. o) betyder: bekendt, kundgjort, at *bort* (L. 9 f. o.) betyder Byrd, Fødsel, og at *skækkethe* (L. 5 f. n.) betyder: skikkede, forordnede.

der skulde holdes „Hof" ved Midfastetider hvert Aar; at ingen skulde fængsles, uden han var lovlig dømt eller grebet paa fersk Gerning i visse grove Forbrydelser; at han (Kongen) ikke vilde sende nogen sit

Digitized by Google

Brev, medmindre vedkommende havde siddet lovlig Stævning for Herreds- og Landsting overhørig.

Disse Bestemmelser udformedes nøjere paa et nyt *Rigsmøde i Nyborg* den 29. Juli, hvor Erik maatte udstede et mere detailleret *Kongeløfte*, ifølge hele sin Form en Forløber for de senere Tiders Haandfæstninger. Foruden de nævnte Løfter maatte Kongen ydermere tilsige, at ingen skulde straffes med Pengebøder eller paa anden Maade ud over, hvad Lovene bestemte, og Formerne for Kongens Retsforfølgelse af de mod almindelig Dom opsætsige fastsattes nøjere. Endvidere maatte Kongen love ubrødelig at overholde Kong Valdemars Love (hvormed menes hele den bestaaende Retstilstand) og tilbagekalde alle Misbrug, der stred herimod; navnlig indskærpedes det, at Bøndernes Ægt (Pligtkørsel) for Kongen og Kongehuset ikke maatte strække sig ud over Herredsgrænsen, og at Bønderne ikke uden i Nødsfald maatte tvinges til at bygge eller bøde paa Kongens Gaarde, Møller o. l.; endvidere forbødes Ombudsmænds Myndighedsmisbrug samt Voldgæstning hos Kirke- og Lægfolk. Det forbødes at paalægge Købmænd nye Byrder, og Kirken skulde nyde alle de Friheder, den havde paa Kong Valdemars Tid.

Hvad der ligger bag ved denne fuldstændige Ændring i Kongens Magtstilling, tillader de mangelfulde Kilder os ikke at dømme om; kun saa meget er vist, at ved disse Bestemmelser, der tilsigtede at hindre Kongens vilkaarlige Styre og nøde ham til at raadspørge en Rigsforsamling i alle vigtige Spørgsmaal, traadte Danmark ind i *de* europæiske Staters Række, hvor man ved forfatningsmæssige Rigsinstitutioner søgte at begrænse Kongens Magt, og man har derfor ikke uden Grund sidestillet dette Erik Klippings Kongeløfte med Englands *magna charta*, der grundlagde dette Riges konstitutionelle Forfatning. Det er tydeligt, at Rigsforsamlingen, „Parlamentet, som kaldes Hof", opfattedes som Repræsentation for alle Kongens Undersaatter; om nogen indbyrdes Stænderforskel tales der ikke. Men det er lige saa øjensynligt, at det ikke var den menige Mand, der førte Ordet paa disse Rigsmøder, men „de bedste Mænd i Riget, baade læge og lærde".

Den afgørende Betydning af det skete ligger deri, at der nu for første Gang var skabt et fast Organ for Rigsenheden ved Siden af (og i Modsætning til) Kongemagten; heraf fulgte ogsaa, at den gamle Vederlov væsentlig havde tabt sin Betydning. Først i det 14. Aarhundrede fik det ny Organ et til dets Virkeomraade passende dansk Navn, nemlig *Danehof*, — et Navn, der tydeligt tilkendegiver, at Rigsmødet ikke alene maa opfattes som en Forsamling af Kongsmænd, men som en virkelig Rigsrepræsentation.

I de følgende Aar fortsattes disse Rigsmøder, og nye Love vedtoges;

Digitized by Google

bl. a. indeholder Helsingborgforordningen af Marts 1283 de ældste kendte Bestemmelser mod Overdaadighed i Klædedragt og i Drik; det hedder her bl. a.: „Ingen maa bære Klæder udskaarne i smaa Stykker; — — ingen maa pryde sine Klæder med Guld og Sølv uden Kongen og hans Børn; vil nogen bære sine Klæder et Aar eller mere, skal det ingenlunde lægges ham til Last." Endvidere forbødes Salg af tysk Øl til Fordel for det hjemmebryggede. For at hindre Voldgæstning paabødes desuden Opførelse af Kroer.

Hvor mange af alle disse Bestemmelser der virkelig er blevet gennemført, ved vi ikke; navnlig m. H. t. Luksusforordningernes Virkning er der med senere Tiders Erfaringer for Øje nogen Grund til at rejse Tvivl. Derimod kan der næppe være delte Meninger om, at Forordningerne er blevet aftvunget Kongen, især naar man ser, hvordan Rigsmøderne samtidig støtter Kongens Fjender blandt hans egne Frænder i deres Krav paa Len eller Arv. I 1283 maatte Kongen forlene Hertug Eriks ældste Søn Valdemar med Sønderjylland og den forlængst afdøde Grev Niels's Søn Jakob med Nørrehalland, og paa Rigsmødet 1284 tilkendtes ogsaa Erik Plovpennings Døtre den Arv, som saa længe var blevet forholdt dem.

Alt dette maatte være til største Misnøje for Kongen, der saa sine personlige og dynastiske Interesser i høj Grad truede og derfor ogsaa søgte at knibe udenom. Arven til Enkedronning Ingeborg af Norge undlod han at udlevere, da Forholdet til dette Rige atter var blevet spændt, idet Kong Erik i 1284 havde tiltraadt det nordtyske Landefredsforbund, hvis Brod især var rettet mod Norge; baade i Danmark og i Nordtyskland var man nemlig yderst utilfreds med den norske Stormand Alf Erlingsøns Vikingefærd i de danske Farvande, hvorom Folkevisen melder:

Og sønden sejle de tyske Mænd
baade med Mel og Malt,
men Alf han ligger i Øresund,
han tager det fra dennem alt.

De nordtyske Stæder sluttede dog snart under svensk Mægling Forlig med Norge, og baade den norske og den svenske Konge støttede nærmest de danske Fyrstelensmænd. Med Hertug Valdemar udbrød 1285 aaben Strid; Hertugen krævede bl. a. Øen Als og alt Krongods i Hertugdømmet; men denne Gang dømte Danehoffet til Gunst for Kongen, — et Tegn paa, at dennes Magt nu atter var i Stigen; da Hertugen søgte at tage sig selv til Rette, drog Kongen med væbnet Magt ind i Sønderjylland; Valdemar og hans Drost vilde flygte til Sverige, men blev taget til Fange undervejs og sat i Taarnet paa Søborg. Et halvt Aar efter frigaves dog Hertugen paa ret gunstige Vilkaar og forlenedes

Digitized by Google

paa ny med Hertugdømmet paa et Møde i Nyborg den 31. Marts 1286.

Bag ved alle disse Tildragelser maa have ligget *voldsomme Brydninger og Partidelinger* blandt Landets Stormænd, som vi ikke er i Stand til at udrede i det enkelte; kun saa meget er vist, at Kongen havde skabt sig talrige og mægtige Dødsfjender blandt de store i Landet, og at disse nu sammensvor sig imod ham for at rydde ham af Vejen. St. Ceciliæ Nat (22. November) 1286 søgte Kongen under en Jagt i Vi-

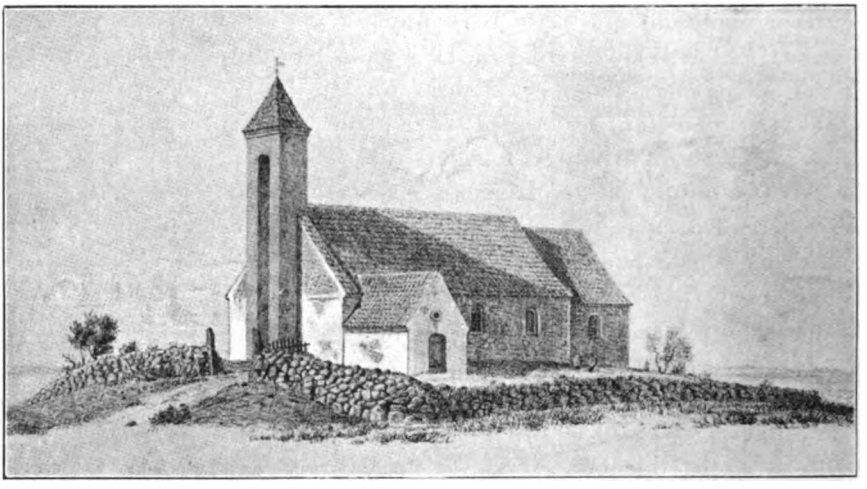

Finderup Kirke.
Tegning i Nationalmuseet.

borgegnen Nattely i Landsbyen Finderup; her fandt de sammensvorne ham og dræbte ham.

At det var et politisk Mord, kan der ikke herske nogen Tvivl om; kun den senere Ærkebisp Jens Grand antyder (i Procesakterne i Sagen mellem ham og Erik Mændvéd), at Kongen blev dræbt paa et natligt Elskovseventyr. Dette Motiv har saa senere Folkevisen med sit Hang til at erstatte politiske med personlige Konflikter grebet og digtet videre paa, idet ogsaa Marsk Stigs Had til Kongen forklaredes ud fra personlige Motiver (at Kongen havde forført hans Hustru). Herhen hører ogsaa Jyske Krønikes Udsagn om Kong Erik: at han var liderlig og krænkede Ædlingernes Hustruer.

De danske Aarbøger melder kun ganske kort om Kongemordet; fyldigst er Rydaarbogen, der beretter, at „Kong Erik blev dræbt paa sit Leje i St. Ceciliæ Nat af sine egne Mænd, som han havde elsket mest, og der blev tilføjet ham 56 Saar". En svensk Aarbog fortæller, at Kongen „blev dræbt med Svig; da han nemlig for Jagtens Skyld søgte til en vis By og havde lagt sig til Ro i en Lade med aaben Dør, trængte

Digitized by Google

syv Mænd ind i Løn, slukkede Lysene og tog Kongen af Dage". Hermed stemmer i det hele den sikkert omtrent samtidige kongeligsindede Folkevise, der uden at nævne de skyldiges Navne udforligere udmaler Forberedelserne til Drabet og dette selv: hvordan „der er saa mange i Danmark, som alle vil Herrer være", og hvordan de sammensvorne „lode dem Klæder skære udi Graamunkes Lige" og „rede dem op ad Land deres rette Herre at svige".

De ginge dem i Laden ind,
som Vokslys stod og brunde,
de ledte op den unge Konge,
saa usæl de ham funde.

Kongen beder sin Kammermester Rane om Hjælp, men:

Det var Ranild Jonsøn,
han hug i Bord og Balk,
det vil jeg for Sanden sige,
han værged sin Herre som en Skalk.

Naivt lader Visens Digter Drabsmændene selv udtrykke deres Forfærdelse over Udaaden:

De stak ham ind ad Hærde
og ud ad venstre Side:
»Nu have vi den Gerning gjort,
al Danmark bær for Kvide.«

Endelig slutter han med at fortælle, hvordan Kongens „liden Smaadreng" bringer Dronningen i Skanderborg Tidende om Drabet, og lægger ham de manende Ord i Munden:

Vogte I vel Eders Rige,
og vogte I vel Eders Bo!
Vogte I vel Eders unge Søn,
al Danmark skal styre og raade!

Dette var dog lettere sagt end gjort, thi Visens Digter havde tydeligt nok Ret, naar han som Baggrund for den morke Skildring af Kongemordet lod Omkvædet forkynde Vers for Vers:

Fordi stander Landet i Vaade.

7. Erik Mændvéds Barndom og Strid med Ærkebispen (1286—1302).

Atter var Landets lovlige Konge et umyndigt Barn: Erik Klippings ældste Søn Erik var ved Faderens Død kun tolv Aar gammel. Men atter skulde det som ved Christoffers Død vise sig, at Kongedømmet var stærkt nok til uskadt at gennemgaa en saadan Krise.

Digitized by Google

Den unge Konges naturlige Værge var *Enkedronning Agnes*, og ved hendes Side stod Drosten Peder Hoseøl (ɔ: Hosebaand) og Kansleren Magister Morten. Regeringens første Opgave maatte være at opspore og afstraffe Drabsmændene; men dette var ingen let Sag. Den anførte Folkevise taler — bortset fra Rane Jonsøn — kun i ubestemte Udtryk om „de mange i Danmark, som alle vil Herrer være"; snart samlede Mistanken sig dog om bestemte Stormænd, der vidstes at have staaet den myrdede Konge haardest imod. Blandt disse fandtes dog ikke hans mægtigste Modstander Hertug Valdemar; selv om Regeringen muligvis har haft ham mistænkt, tog den klogeligt det Parti at vinde ham ved nye Indrømmelser og ved Løfte om Formynderskab for den unge Konge. Støttet hertil indtog Regeringen en stærk Stilling paa det Danehof, der samledes i Nyborg ved Pinsetid 1287.

Erik Mændvéds Kontrasigil.
⅔ St.
Efter Thiset:
»Danske kgl. Sigiller«.

Her modtog den unge Konge først Ridderslaget af sin Morbroder Markgreve Otto af Brandenburg; men dernæst skred man til de alvorligere Sager, nemlig *Retsforfølgelsen mod Kongemorderne*. At det tilkom et Rigsnævn af Kongsmænd fra alle Landsdele ved sin Ed at udlægge de skyldige, var uomtvisteligt; men Spørgsmaalet, om det var Kongen eller de anklagede, der skulde have Ret til at udpege dette Nævn, havde netop i de foregaaende Aar været Genstand for heftig Strid. Dog, i Øjeblikket havde Kongemagten Overtaget; Kongen udtog selv paa Danehoffet Nævningerne, og disses store Flertal udlagde saa ni navngivne Mænd som skyldige i Kongemordet; dog sigtedes kun en af dem, Arved Bentsøn, for personlig at have lagt Haand paa Kongen. Danehoffet afsagde da den Kendelse, at disse ni Mænd som Majestætsforbrydere havde forbrudt Liv og Gods; efter gammel dansk Ret kunde de dog undgaa Livsstraffen ved at fly af Lande som fredløse Mænd. De betydeligste af de domfældte var Grev Jakob af Halland og Marsken Stig Andersøn samt Kammermesteren Rane Jonsøn.

De dømte nedlagde naturligvis Indsigelse mod Dommens Retsgyldighed, paastod sig sagesløse og klagede over, at man havde nægtet dem Ret til at sværge sig fri. Malende, om end næppe fuldt historisk,

Digitized by Google

skildrer en anden Folkevise Marskens urolige Drømme inden Danehoffet:

»I Morgen skal Hoffet holdes
for sønden ved den Aa;
volder det Krist i Himmerig,
hvem Kongens Død gælder paa.«

Efter et haanligt Ordskifte paa Danehoffet mellem Dronningen og Marsken træder den unge Konge selv op:

Det da svared det Kongens Barn,
han mælte et Ord med Ære:
»Marsk Stig, du skal af Landet rømme,
om jeg skal Kronen bære!«

Men fyndigt lyder Marskens Gensvar:

»Skal jeg af Landet rømme i Aar
og ligge i Skygge og Skjul,
da skal jeg min Føde af Danmark hente
baade Vinter, Sommer og Jul.

Og skal jeg nu af Landet rømme
og ligge paa Vandet hint kolde,
da skal jeg saa mange til Enker gøre
og mest iblandt Fruer saa bolde.«

De fredløse søgte Tilflugt hos den norske Konge, der overlod dem Grænseborgen Konghelle ved Götaelven og tog dem alle undtagen Arved Bentsøn under sit Værn. Herfra hærgede de i de følgende Aar paa de danske Kyster. I 1289 optraadte ogsaa selve den norske Flaade i de danske Farvande, brændte Helsingør, hærgede paa Amager og paa Hven, men havde Uheld med et Angreb paa Skanør; de fredløse angreb Samsø og brændte Taarnborg ved Korsør, Skelskør og Nykøbing paa Falster.

Ogsaa i de følgende Aar fandt af og til norske Hærgetog Sted; men værre var de fredløses Plyndringer, især efter at de havde slaaet sig ned paa forskellige Steder i Danmark selv. Grev Jakob opførte en Borg ved Hunehals i Halland; andre satte sig fast paa Samsø og Sprogø; navnkundigst er dog Marsk Stigs Borgbygning paa Øen Hjælm, der malende skildres i en Folkevise:

»Vi ville os bygge et Hus paa Hjælm,
vi frygte ej Kongen af Danmark selv.

Vi bygge det højt over alle Tinde,
al Danmarks Magt det ej skal vinde.«

Og et Vers i en anden Folkevise giver et slaaende Udtryk for den fredelige Agerbrugers Rædsel ved Synet af den ny Roverrede:

Digitized by Google

Bonden gaar ad Marken ud,
og skulde han saa sit Korn:
»Hjælp nu, Gud Fader i Himmerig,
har Hjælm nu faaet Horn?«

De fredløse indskrænkede sig endda ikke til Hærgninger og Plyndringer; Fund paa Hjælm viser, at de ogsaa til Skade for Kongen lod slaa falsk Mont, som de udbredte overalt i Riget. Det hjalp ikke stort, at enkelte af Røverne blev fanget og henrettet; saaledes maatte den norske Fribytter Alf Erlingsøn i 1290 klæde Hjul og Stejle uden for

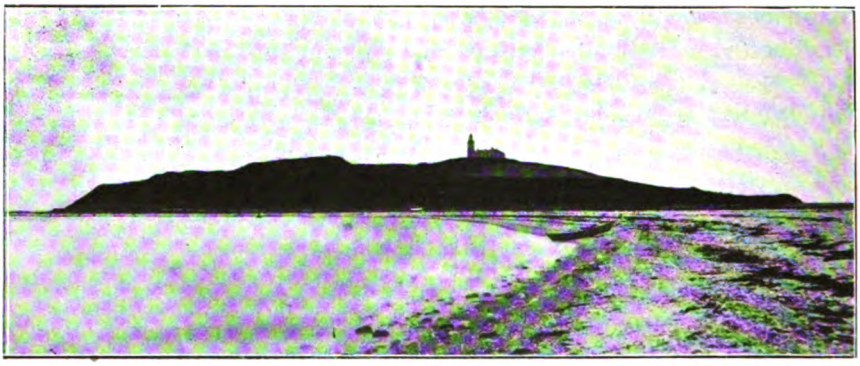

Hjælm.
Fyrtaarnet ligger paa den yngste af Øens tre gamle Borgbanker, og denne er sikkert en Levning af Marsk Stigs Borg. Fotografi.

Helsingborg. De fredløse var Herrer til Søs og gjorde alle Farvande usikre. Særlig om Marsk Stigs og Rane Jonsøns Skikkelser har Folkets Sagn og Digtning spundet sit Straaleslør. En Folkevise, der næppe tør opfattes som historisk, skildrer, hvorledes Rane bortfører „Markgreven"s Datter; et træffende Billede af de fredløses usikre Kaar giver Ordskiftet mellem Rane og hans Fæstemø:

»Havde I ladet Kong Erik leve,
da havde vi vel i Landet bleven!«
Han slog hende over Tavlebord:
»For Gæster (ɔ: fremmede) skulde man føje sine Ord!«
Han slog hende ved Kind saa rød:
»Jeg voldte ikke Kong Eriks Død!
Skoven har Øren, og Marken har Øven (Øjne),
min Jomfru, vi ere af Landet dreven,
imeden vi er udlagt baade fra Venner og Frænder.«

I Folkesagn udmales Ranes sørgelige Død og Marskens lønlige Jordefærd; historisk vides intet andet, end at Marsk Stig døde paa Hjælm 1293, og at Rane 1294 blev lagt paa Hjul og Stejle ved Roskilde.

Digitized by Google

Under al denne Ufred havde Hertug Valdemar atter ændret sin Holdning, sikkert af Skuffelse over, at han havde maattet nøjes med Titel af Formynder uden virkelig Indflydelse. 1289 gjorde Drosten Peder Hoseøl et mislykket Forsøg paa at tage ham til Fange, hvad der næppe har stemt Hertugen blidere; han støttede fra nu af aabent de fredløse, og hans yngre Broder krævede Langeland af Kongen. Snart skulde den unge Kong Eriks vanskelige Kaar yderligere forværres ved en ny Ærkebispestrid.

Paa *Ærkesædet* var i 1289 efter den gamle Jens Dros' Død ved Domkapitlets Valg sat Domprovsten i Roskilde *Jens Grand*, en anset Teolog og kanonisk Jurist, nær i Slægt med Jakob Erlandsøn og med adskillige af de fredløse, og utvivlsomt sympatiserende med disse; han havde allerede som Domprovst været i Konflikt med Erik Klipping. Regeringen søgte at sikre sig mod ham ved at afkræve ham et højtideligt Løfte om at tjene Kongen tro; dette Løfte mente Jens Grand at kunne slippe udenom ved paa sin paafølgende Romerrejse at frasige sig Valget og modtage Embedet direkte af Pavens Haand.

Ærkebiskop Jens Grands Segl. 2/3 St. Efter Henry Petersen: »Danske gejstlige Sigiller«.

Efter sin Hjemkomst (1291) genoptog han de gamle Odense- og Vejlestatutter fra 1245 og 1256 og indsendte endog de sidste til pavelig Stadfæstelse. Samtidig traadte han ogsaa i Jakob Erlandsøns Fodspor ved at nægte Kongen Ledingsfølge, og det hed sig, at han havde mødtes med Marsk Stig og ægget Nordmændene til at fortsætte Krigen. Den unge hidsige Konge tog da den skæbnesvangre Beslutning at fængsle Ærkebispen; dens Udførelse overlod han sin yngre Broder Junker Christoffer, hvis listige og hensynsløse Optræden ved denne Lejlighed just ikke taler til Fordel for hans Karakter.

Om Jens Grands Fængsling er bevaret en samtidig Krønike i gammel dansk Oversættelse, der vel som udpræget Partiskrift maa benyttes med nogen Varsomhed, men som dog i mange Maader kaster et ejendommeligt Lys over Tidens Raahed og Lovløshed. Nogle Uddrag af den skal derfor her anføres:

„Aar 1294," hedder det, „Fredagen næst før Palmesøndag om Morgenen, der Klokken var mellem 5 og 6, som Bispen selv havde holdt Messe, sendte Kong Erik, som da var udi Lund, sin Broder Christoffer

Digitized by Google

til Bispen at bespejde ham. Han gik ind til Bispen, hilsede ham og sagde: „Herre Fader, jeg formærker, at min Broder Kong Erik er Eder ikke ret gunstig; ville I bruge mig hertil, da vil jeg lægge mig udi at forlige Eder." Ærkebispen svarede: „Jeg ved mig aldeles intet at have fortørnet Eders Broder, min Herre Kongen, med Ord eller Gerning; men dersom jeg er forført (ɔ: bagvasket) hos ham, beder jeg gerne, at I vilde hjælpe alting til det bedste." Dermed vilde Christoffer gaaet ud ad Døren, men Ærkebispen bad ham fortøve: han vilde forære ham med en liden Skænk, om han vilde den ikke forsmaa. Saa gav han ham tre Haande Gaver: et forgyldt beslaget Bøffelhorn, en beslagen Gribsklo (ɔ: et mindre Drikkehorn, der antoges for at være en Klo af Fabeldyret Grif) og en stor kostelig Sølvskaal. Christoffer tog og takkede, bad, at han vilde fortøve ham i sin Stue, han vilde straks vide ham Svar....Han gik ud fra ham bort til Kongen og kom straks tilbage igen med mange af hans Svende og spurgte saa Ærkebispen ad, om han vilde gange til hans Broder....Saa gik Ærkebispen straks ned af Salen med ham. Da han kom ned i Gaarden uden for Døren og saa ikke Kongen, da sagde han til Christoffer: „Hvor er min Herre Kongen?" Han svarede: „Giv dig, du est fangen." Bispen svarede: „Hvo haver fanget mig?" Christoffer sagde: „Min Broder Kong Erik og jeg paa hans Vegne." I det samme tog han hans Kniv fra ham, greb ham i Halsen og ledte ham saa fangen ud af Bispegaarden og satte ham paa en af Tingstokkene paa Landstinget og satte der nogen at tage Vare paa ham, mens han gik op i Lunde Kor og greb Provst Jakob der, som han da laa og læste sine gudelige Tider i sine Korklæder.... Han ledte ham straks fangen ned paa Landstingsstokkene til Ærkebispen. Saa gik han bort i hans Gaard og slog hans Kister op og tog saa ud alt det Sølv, Gods og Penninge, som de kunde bære med dem. — — Siden førte han Ærkebispen af sin Kaabe, som han da gik efter sin Stat (ɔ: Stand), og førte ham siden udi en gammel Jakke, som var udskaaren neden for Knæene, og fik ham siden en liden forlejt (ɔ: forligget, afslidt) Hætte paa, til Spot og Spe, som var aaben paa hans Hoved; han satte ham paa en slem gammel Hest i en Kløvsadel af Træ og Halm og bandt saa hans Fodder under Hestens Bug med et Stykke af en Tømme, som var af Haar, thi Fjederne (Lænkerne), som han havde for paa, kunde ikke række til under Hestens Bug. Han bandt og Provsten paa en anden Hest ganske haardelig og førte ham og den anden barhovedet i Sne og Regn saa langt paa en halv Dag, som man plejede

Junker Christoffers Segl. $^2/_3$ St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Digitized by Google

at færdes paa halvanden Dag med Lempe. De rendte mere paa Vejen, end de travede, at de skulde komme hasteligt frem.

Der de kom til Helsingborg med dem, da kasted de dem nederst i Færgen bag Hestene, og de stod og møgede paa dem. Straks da de kom til Helsingør, da bunde de dem paa deres Heste igen og førte dem saa fremdeles til Søborg Slot samme Aften. Der kastede de Ærkebispen særdeles (ɔ: særskilt, for sig) fangen ned i det dybeste Taarn og lagde

Den vestre Ringmur paa Søborg. Fot.
Kampestensmuren har baaret en høj Teglstensmur.

svære Bolte og Jern paa ham.... Straks om Morgenen førte de Provsten til Kalundborg og satte ham der nederst i Taarnet.... Christoffer spændte og to svære Lænker, som var beløbne med Bly, i to svære Stene imellem hver Ende paa den Bolt, Ærkebispen laa udi; thi kunde han aldrig vende sig paa nogen Side, men han nødtes derfor til at ligge vindaaben. De gav ham ikke uden gammelt sort og muldet Rugbrød, fuldt af Saad (Avner) og Klid, og Kaalsaad (Kaalsuppe) derpaa, og Vandvælling om Fastedage. Der var mangen Dag om Sommeren, at han ikke kunde fange en Taar at drikke, hverken Spisøl (Bordøl) eller Kovent (Tyndøl).... Han havde moksen (næsten) blevet døv og blind og plat fordærvet udi sit Hoved af den svære Lugt og Stank, som der var inde hos ham....; han fik deraf en svar Byld i hans Hoved,

Digitized by Google

saa der løb siden mere end en Spand Voer (Materie) af hans Øre, deraf fik han stor Lettelse i sin svare Hovedværk og Døvelse. Der faldt utallige Fluer og Myg og andre smaa Orme i hans Mad og Drikke, og han kunde intet se at tage dem af. Han havde og utallige Lopper paa sig, fordi han fik aldrig andre Linklæder eller Uldenklæder, end som han havde paa sig, der han kom ned i Taarnet.... Hvad som helst vaadt der kom paa ham, da maatte det tørres af sig selv paa hans egen Krop, for han fik aldrig hverken Ild eller Varme for sig, saa længe han var fangen. Hvad han og selv gav fra sig, baade sit eget Vand og andet paa Naturens Vegne, det blev straks under ham, for han kunde ikke vende eller rejse sig overende for de svare Jern, som han laa bunden udi. Han blev siden svarlig syg; thi bad han for Guds Skyld, at han maatte fange en Læge til sig, men det maatte intet ske alligevel, fordi de havde helst set, at han kunde døet. Han maatte aldrig fange sin Farbog (Alterbog) til sig, at han kunde læse sine Tider derudi...."

Samtidig gik Kampen sin Gang udenfor, uden at det dog kom til nogen Afgørelse. Julen 1294 tilbragte Kongen paa Søborg og søgte forgæves Forlig med den stridige Prælat. Næste Aar kom det til Underhandlinger mellem Kongen og hans øvrige Fjender, og disse førte til en paa Hindsgavl d. 25. September afsluttet Vaabenstilstand, hvorved Kongen gav efter paa de fleste Punkter. Nordmændene skulde beholde Hjælm og Hunehals; Hertug Valdemars Broder Erik fik Langeland, og de fredløse skulde have Lov til at vende hjem og faa deres Gods tilbage, men maatte dog aldrig vise sig for Kongen og hans Brødre. Atter søgte Kongen at bevæge Jens Grand til Forlig ved at love ham hans Frihed paa haarde Vilkaar: han skulde frasige sig al Hævn over Kongen og hans Broder, løse dem af Band, udrede 10,000 Mark Sølv og afstaa Hammershus. Men „Ærkebispen svarede, at før han vilde samtykke nogen af disse forskrevne Artikler, da vilde han meget hellere se, at Kongen skulde skære hver Lem fra den anden, som var paa hans Liv".

Nogen synderlig Støtte hos det øvrige Præsteskab fandt Ærkebispen dog ikke; end ikke Lundekannikerne turde overholde Interdiktet eller sende Bud til Rom af Frygt for Kongens og hans Broders Trusler. Det kunde dog ikke undgaas, at Sagen ad Omveje kom til Pavens Kundskab, og da Domprovst Jakob efter et halvt Aars Forløb var undvegen fra Taarnet paa Kalundborg, drog han selv til Rom og gav den nyvalgte kraftige Pave Bonifacius VIII autentisk Besked. Denne sendte da en Nuntius til Danmark for at udvirke Ærkebispens Løsladelse. Men „medens Legaten var paa Vejen fra Rom at fare hid til Riget, da kom

Digitized by Google

Ærkebispen løs af sit Fængsel". Herom indeholder den nævnte Krønike en udførlig Beretning, hvoraf det væsentlige her skal anføres.

„Der var en Kok paa Søborg, han bad om Orlov af Slotsherren, for han havde længe tjent ham, og fik en føje (ringe) Ting for sin Tjeneste. Der han havde Orlov, da bad Taarngemmeren ham, at han skulde blive hos ham en Dag eller to, til han fik spurgt sig om en anden Tjeneste. Bispen laa paa den Tid oppe i Taarnet, og to af Taarngemmerne laa over, dog afsides fra hans Seng, thi der drøb (dryppede) paa ham, thi de andre to Taarngemmere laa hos hans Hovedgærde. Kokken drak fast med samme Taarngemmere og lod, som han var drukken og galen og sagde til Bispen i det samme: „Hej, du arme Fange, vil du have Bud til Rom eller til Verdens Ende, jeg er rede at løbe for dig." Taarngemmeren mente, at han havde sagt det af Drukkenskab, og Bispen mente, at han var udgjort (sat ud) paa ham at høre hans Mening, thi svarede han ham intet. Om anden Dag drak han med Vægterne igen, at somme ginge at sove, og somme ginge deres Ærinde for Døren; idet sagde han sagtelig til Bispen: „Jeg vil gange Eders Bud, hvort (hvorhen) I vil mig sende." Bispen svarede: „Er det dit Alvor?" Kokken svarede: „Ja det er paa min Sjæl og Ære." Bispen sagde: „Da gak til Hr. Hans Rodiis, Kannik i København, og bed ham sende mig Pen og Blæk og en Fil og en Stige gjort af Hampeliner." Han gik did heden (herfra) og kom snart tilbage med det, som han begærede. Han skrev straks Brev til sin Foged og de andre Kanniker, som var paa Bornholms Slot, at de skulde sende ham straks en Skude og faa dem nok Fetalie (Levnedsmidler) og Kost og lade hende siden løbe nær for Søborg med Garn og Kroge og lade, som de vare Fiskere. Medens Kokken var borte med Brevet, fra S. Lucæ Evangelistæ og til S. Nicolai Dag (18. Okt. — 6. Dec.), filede Bispen paa Bolten, som han laa udi, naar de andre sov..... Da Bispen fik Bolten løs, da lærte han sig til at krybe om Natten i Sengen paa Hænder og Fødder, ligervis som et Barn; naar han vilde rejse sig op eller standse, da faldt han straks omkuld igen, saa vansmægtet var han..... Kokken kom siden igen og sagde ham, at Skuden var for Landet..... Bønderne begyndte at tale derom paa Slottet, at der løb en føje (lille) Skude daglig bort og igen under Landet....., men Gud nedstoppede den Snak, saa ingen talte eller tænkte der mere paa, og skød saa Kongen i Hjertet, at han skulde ride af Slottet med sit Folk; thi red han bort til Tikøb i Jagt og tog med sig alt sit Folk; han bad dem og følge med, som før tog Vare paa Bispen, saa nær som en, der var ret Taarngemmer. Saa lod han to sine Søstersønner blive paa Slottet med nogle faa Karle, de drukke fast og gjorde dem glade, siden Kongen red af. Kokken drak fast med Taarngemmeren og gjorde ham fuld, at han gik bort at sove. Der de var paa Slottet i første Søvn, da bandt

Digitized by Google

Kokken den Stige af Hampeliner i Jernet paa Vinduet, han bandt og en anden Snor om den Drageknude, som han havde bundet Stigen med, og naar han drog paa hende, da faldt samme Stige ned til ham; saa løfted han Bispen op i Vinduet og bad ham agte, hvorledes han bedst kunde holde sig, thi han vidste, at han var overmaade skrøbelig; saa gik Kokken først ned af Stigen, og Bispen efter. Der Bispen var hart (tæt) hos Jorden, da kunde han ikke længer holde sig, thi Hænderne og Fødderne var vansmægtige paa ham, og Muren var 18 Alen høj paa Taarnet. Der Kokken det saa, tog han mod ham, at han ikke faldt for meget svarlige, enddog det da var 5 Alen ned til Jorden, som han faldt; han laa der nogen Stund, før han kunde komme til Pas igen....Der han kom til sig selv igen, da drog Kokken om Snoren, og Stigen faldt ned. Saa ledte han og bar Bispen op paa Muren og bandt der Stigen i et Vægskaar (rettere Vigskaar, Skaar mellem to Murtinder paa Ringmuren) med Linen og løfted saa Bispen op i Vægskaaret og gik saa ned over Muren, og Bispen efter. Søen og Graven var da frossen, at de kunde bære, thi drog han Stigen ned til sig og ledte saa Bispen over Graven til Stalden. Dette skete S. Luciæ Nat (13. Decbr.). Bispen kunde ingenledes længer gange, thi bad han Kokken gange ind i Stalden og tage ham en Hest, og han tog en liden Ganger, som der stod, og sig selv en anden Hest, og det hørte hverken Hunde eller de, som laa i Stalden....Siden red de ned til Stranden, saa at Bispen kom i Skuden en Time før Dag, og Kokken slap Hestene igen og lod dem løbe og tren i Skuden med Bispen. Han havde god Bør, til han kom hart (tæt) til Nibe Aa (Nivaa) mellem Helsingør og København, da kom Vejret ham

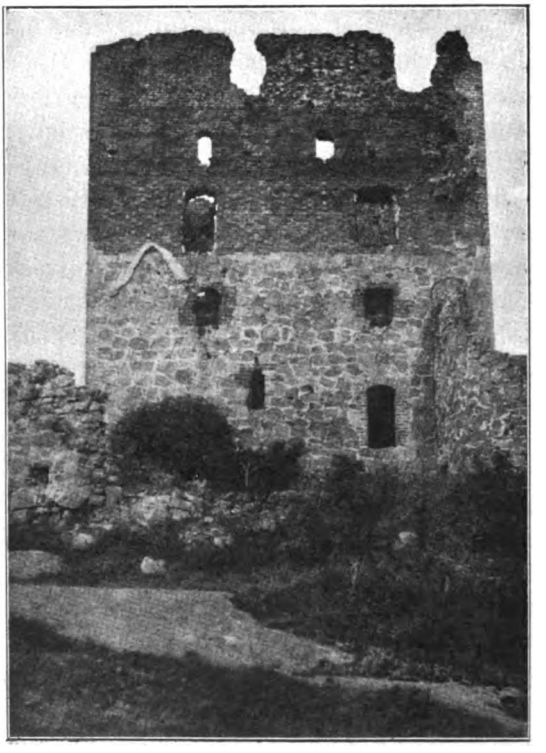

Det store Taarn paa Hammershus.
Fotografi.

Digitized by Google

under Øjne (ɔ: imod) igen, at han da nødtes til at rømme ind under Hven; men der saa ham ingen, for det var svar Taage og Vejr. Der Vejret begyndte at sagtes igen, da roede de op til Saltholmen, de laa der udi en Dag og to Nætter over i samme Taage. Om Fredagen ad Morgen da vunde (hejsede) de Sejl med stor Livsfare og sejlede den Dag til Kaasebjærg; der kastede de Anker og hvilte der en Time eller to. Siden roede de fremdeles til Bornholm, thi at Vejret var stille."

Ved Fastelavnstid 1296 ankom den pavelige Nuntius Isarn til Danmark; men da Ærkebispen var undsluppen, kunde han indskrænke sig til at stævne Kongen for Pavehoffet til Undersøgelse af Sagen. Siden drog ogsaa Jens Grand til Rom, hvor Kongens Sag førtes af Kansleren Magister Morten. Ærkebispen havde dog let Spil med Paven, og den Dom, som denne afsagde ved Juletid 1297, gik Kongen aldeles imod; bl. a. ifaldt han en Bøde paa ikke mindre end 40,000 Mark Sølv foruden fuld Erstatning til Ærkebispen. Isarn fik den Opgave at forkynde Dommen for Kongen og mægle Forlig mellem ham og Ærkebispen m. H. t. de enkelte Stridspunkter. Isarn lyste Band over Kongen og Interdikt over Riget i Slutningen af Aaret 1298, og denne Gang blev det gennemført. Efter mange Ophævelser enedes Parterne om et Forligsmøde i København i Juni 1299; men paa Grund af Ærkebispens uhyre Fordringer løb Mæglingen ud i Sandet. Isarn maatte da skride til Domsafsigelse; han gjorde det under den Form, at da Kongen ikke havde villet betale Bøden, udlagde han i dens Sted Ærkebispen alt kongeligt Gods i Ærkestiftet; men Dommen holdtes hemmelig og blev først tilstillet Ærkebispen, da Isarn var gaaet om Bord for at forlade Danmark; rimeligvis har han frygtet Kongens Hævn. Følgen var, at medens Ærkebispen sad paa Hammershus, beslaglagde Kongen alt hans Gods i Skaane og appellerede til Paven mod Isarns Kendelse.

Man var nu lige vidt i Striden; en ny Proces gik sin Gang ved Pavehoffet, hvortil Ærkebispen atter i Aaret 1300 var rejst for at tale sin Sag; den gamle højtansete Stormand Jon Litle drog ogsaa til Rom i sin Konges Ærinde, og da Paven imidlertid ved sin Strid med den franske Konge var kommen i en vanskelig Stilling, var han noget mere tilbøjelig til Eftergivenhed, saa meget mere som Kongen til Slut skrev et i de ydmygste Vendinger affattet Brev til ham, hvori han mindelig bad ham om at slippe fri for Jens Grand, der havde sammensvoret sig med hans og Rigets Dødsfjender, men i øvrigt lagde Afgørelsen helt og fuldt i Bonifacius' Haand, bad ham stikke St. Peders Sværd i Skeden og endte med de underdanige Ord: Tal, Herre, din Tjener hører! — Denne Tone kunde Paven ikke staa for; han nedsatte i Begyndelsen af Aaret 1302 Bøden til 10,000 Mark og forflyttede Jens Grand til Ærkesædet i Riga, hvor Isarn imidlertid var blevet Ærkebisp; Isarn over-

Digitized by Google

tog saa det ledige Lundesæde. Næste Aar fandt den endelige Udsoning Sted, idet Kongen indrømmede Ærkesædet en Del af dets Krav, bl. a. om Udvidelse af dets Domsmagt, om dets Uafhængighed af Kongens Ledingsudbud, om Præsters Toldfrihed m. m.; i Bødens Sted afstod Kongen to Herreder til Ærkesædet.

Yderst misfornøjet forlod Jens Grand Landet; i Riga vilde han ikke være Ærkebisp; senere (1310) valgtes han til Ærkebisp i Bremen, men kom ogsaa her i Strid med alle sine Omgivelser og maatte efter fem Aars Forløb forlade Byen. Som Menneske har han da sikkert været yderst trættekær og umedgørlig, og det er forstaaeligt, at den unge Konge ikke kunde forliges med en saadan Fjende; men i øvrigt staar Erik heller ikke selv med Palmerne i Hænderne: hans Adfærd mod Ærkebispen maatte kaldes yderst uoverlagt og fremfusende, og Stridens Afslutning ved Kongens personlige Ydmygelse overfor Paven tjente ham ikke til større Ære, selv om han derved opnaaede taalelige Forligsvilkaar.

8. Erik Mændvéds Erobringspolitik og indre Styrelse (1302—1319.)

Erik Mændvéd, som var 12 Aar gammel ved Faderens Drab 1286, lod sig utvivlsomt i Førstningen væsentlig lede af sin Moder og hendes Raadgivere. Enkedronningen indgik dog 1296 nyt Ægteskab med Grev Gerhard den Blinde af Holsten; selv ægtede Erik i samme Aar den svenske Kongedatter Ingeborg, hvis Broder Birger efter Faderens, Magnus Ladelaas', Død 1290 var blevet Konge i Sverige; Birger ægtede 1298 Eriks Søster Margrethe. Disse Aftaler var truffet allerede 1288 paa et Møde i Helsingborg. Den unge Dronning, som i Modsætning til sine Forgængere var af nordisk Æt, nød allerede som Følge heraf paa Forhaand stor Folkeyndest i Danmark; en bevaret Vise om Eriks Bryllup bygger paa Folkevisen om Dronning Dagmar og lader den unge Dronnings Moder lære sin Datter:

»Skalt du Dronning i Danmark være,
lad ikke Bønder over dig kære!

Skatte du ikke den fattige
forinden sin Kjortel graa!
Fattes dig enten Sølv eller Guld,
du skal det fuld vel faa!«

Helt efter Dagmarvisens Mønster er hendes første Bøn til Danekongen:

Digitized by Google

Den første Bøn jeg beder Eder om,
den vider I mig saa gerne:
I giver mig alle de Fanger løs
og Marsk Stigs Datter af Jerne.

Og smukt toner Festglæden i Slutningsverset:

Der var Glæde i Fruekloster,
de Nonner de læste og sjunge,
end var der mere i Kongens Gaard,
de legte med danske Tunge.
I beder for den som Kronen skal bære!

Ogsaa den svenske Rimkrønike giver Ingeborg lutter Lovord:

Ingeborg gave de Erik imod.
hun vard Dronning og Danebod,
hun bedrede hvert det Maal (Sag) hun hørte,
saa som hende til Rette burde,
hun styrkede gerne Ret og Skel,
Gud i Himmerig have hendes Sjæl!

Om *Eriks Personlighed* er vi ikke særlig vel underrettede; den jyske Krønike (c. 1340) kalder ham kysk og retsindig. Hans Tilnavn siger intet andet end, at hans Yndlingsed var: som Mænd véd (ɔ: hellige Mænd, Helgener). Hans Handlinger viser ham som en Mand, der nærede store og stolte Drømme om at genoprette Valdemarernes Magtstilling, især i Nordtyskland, og som i det hele var bjærgtagen af det ydre Riddervæsens Glans og Pragt, men ikke ejede synderligt af den nøgterne Evne til at afpasse sin Politik efter sine virkelige Magtmidler, og som navnlig holdt daarligt Hus med Statens Indkomster. Den stolte Bygning, som det en Tid lang lykkedes ham at rejse, faldt derfor sammen som et Korthus, saasnart Vinden blæste ham imod.

Med *Hertug Valdemar* var Striden, som nævnt, atter blusset op; men efter en for Kongen heldig Kamp i Grønsund kom det i 1297 atter til Forlig. Næste Aar blev Hindsgavl-Overenskomsten med Norge fornyet, og nu havde Erik — bortset fra Ærkebispestriden — fri Bane for den *Indblanding i nordtyske Forhold*, som hans Hu stod til. Her var for saa vidt god Jordbund for hans Planer, som de nordtyske Lande efter Henrik Løves Fald (1181) efterhaanden var blevet udstykket i et Utal af smaa Fyrstendømmer, hvis Indehavere altid laa i Kiv og Strid dels indbyrdes, dels med de i deres Lande liggende Hansestæder. Det danske Kongehus var besvogret med mange af disse Smaafyrster*),

*) Bl. a. havde Grev Niels af Werle (i Mecklenburg) i 1293 ægtet Kong Eriks Søster Regisse (gennem hvem det senere oldenborgske Kongehus paa mødrene Side førte sit Stamtræ tilbage til den gamle danske Kongeslægt).

Digitized by Google

men ogsaa med de mægtige Markgrever af Brandenburg. I Aaret 1300 opnaaede Erik at blive hyldet som Lensherre af Grev Niels af Rostock; Aaret efter maatte ogsaa Byen Rostock godkende ham som Lensherre, og i 1304 fik han endog den tyske Konge *Albrecht af Østrig*, der ikke interesserede sig stort for disse fjerntliggende Lande, til at stadfæste Kejser Frederik II's Brev af 1214, hvorved denne havde overladt Valdemar Sejr alle tyske Lande Nord for Elben og Elde. Endog den frie Rigsstad Lübeck maatte vælge ham til Værneherre (1307).

Hertug Valdemar af Sveriges Segl. Efter Hildebrand: »Svenska sigiller från medeltiden«.

Ogsaa i de *svenske Forhold* fandt Erik Anledning til at blande sig. Her førtes Styrelsen i Birgers Barndomstid af den fremragende dygtige Marsk Thorgils Knutsøn, og ogsaa efter at Kongen var blevet myndig, vedblev Marsken at lede Regeringen. Men da Birgers yngre Brødre Erik og Valdemar voksede til, var Freden forbi. Navnlig Erik var til Sinds at spille en afgørende Rolle i nordisk Politik: ærgerrig og intrigant, men i det ydre et fuldendt Mønster paa ridderlig Høviskhed nærede han store Fremtidsplaner, hvis første Led var hans Trolovelse med den norske Kong Haakons lille Datter Ingeborg, som var Arving til Norges Rige. Snart kom det til Brud mellem Kongen og hans Brødre, og han gjorde dem endog fredløse 1304. Hertugerne tyede til Kong Haakon i Norge, medens den danske og den svenske Konge mødtes paa Grænsen ved Knærød og aftalte fælles Optræden mod Hertugerne og den norske Konge. Hertug Erik fik dog mæglet Forlig paa Søborg og blev endog baade fra dansk og fra norsk Side forlenet med Nørrehalland, som Grev Jakob havde afstaaet til Kongen af Norge.

Enigheden varede dog ikke længe. 1306 belejrede og indtog Kong Erik Røverborgen paa Hjælm, og krænket herover genoptog den norske Konge Fejden. Sit Mesterstykke af Rænkespil havde Hertug Erik udført i samme Aar ved at sætte ondt hos sin Broder Birger for Marsken Thorgils Knutsøn, saa at Kongen lod denne sin bedste Støtte henrette; kun faa Maaneder efter fik Birger Løn som forskyldt, da hans to Brødre overfaldt og fængslede ham og hans Dronning paa Gaarden Håtuna i Upland (den saakaldte Håtunaleg) og tiltog sig selv Styrelsen af Sverige. En smaalandsk Svend Arvid reddede dog Birgers lille Søn Mag-

Digitized by Google

nus og undveg med ham til Danmark. Kong Erik rustede nu en Hær og rykkede ind i Sverige ved Juletid; han naaede fra Halland helt op til Søen Åsunden, før han mødte Hertugernes Styrke ved Bogesund.

De Uplandske havde ej tænkt at fly,
de Danske sagde, at de vilde stride,
de Uplandske sagde, at de vilde bide (bie).
Da vard det taget i en Dag (Forligsmaal),
ellers havde det vordet et Mandsslag.

Hertug Erik indlod sig dog snart i nyt Rænkespil og forbandt sig endog med den danske Konges Broder Hertug Christoffer, der havde Planer om at styrte sin Broder fra Tronen og maaske endog om at undlive ham. Til et Forligsmøde ved Ørkellyng i Nærheden af Rigsgrænsen mødte Hertugerne mandstærke, tilegnede sig alle de indsamlede Levnedsmidler og plyndrede dernæst i Skaane.

De brændte alt det, de overfore,
baade smaa Byer og saa store.
I Greve vare de Juledag,
de Bønder havde gerne haft Fordrag (Forlig);
de da løbe i Skov og Skjul,
jeg troer, de havde en krank Jul.
Siden droge de gennem Halland
med god Fred og uden Brand,
fordi det hørte Christoffer til.
Hertug Erik sagde: jeg vil
brænde for ingen Mand her boer,
han er min Ven, som jeg troer.

Atter rykkede en dansk Hær ind i Sverige (1308), men ligesom sidst kom det ikke til Kamp, men til Underhandlinger. Snart brød dog Kong Haakon med Hertug Erik og sluttede Fred i Kobenhavn med Kong Erik paa de Vilkaar, at Haakon i Erstatning for sin Mødrenearv skulde have Nørrehalland, men som dansk Len; de fredløse Kongemordere maatte ikke komme ind i Danmark, men deres Arvinger skulde have Ret til at sælge deres modrene Arvegods. Endelig trolovede Haakon sin Datter Ingeborg med Birgers Son Magnus i Stedet for med Hertug Erik.

Nu skulde det være Alvor med at genindsætte Birger med dansk Hjælp, og Kong Erik foretog omfattende Rustninger. Erik skal have ført en Hær paa ikke mindre end 2500 sværtvæbnede Riddere (foruden Vaabensvende, Fodfolk, Trosknægte o. s. fr.) med sig ind i Sverige om Høsten 1309. Hertugerne maatte vige; den danske Hær lejrede sig for Nyköping Slot. Belejringen førte dog ikke til noget; en Del af Hæren synes at have gjort Mytteri mod Kongen, og man tiltraadte da Til-

Digitized by Google

bagetoget. Toget havde dog ikke været forgæves, thi ved det paafølgende Forlig maatte Hertug Erik afstaa en stor Del af Sverige til Birger. Hertugen gav dog ikke fortabt, og det lykkedes ham atter at fratage Nordmændene Konghelle; siden lod han sig forlene med Nørrehalland af Kong Erik mod at opgive sit Giftermaal med den norske Arvedatter, men dette Løfte brød han lige saa let, som det var givet, og i Aaret 1312 fuldbyrdedes Ægteskabet mellem ham og Ingeborg. Kong Erik havde paa den Tid Hænderne fulde af de tyke Forhold.

Skakbrik skaaret i Hvalrostand og forestillende en Ridder i Rustning. c. 1300. (Nationalmuseet).

I *Nordtyskland* havde Kong Erik i Sommeren 1311 holdt en af de storslaaede ridderlige Fester, som ret kunde tilfredsstille hans Glimrelyst. Hoffet fandt Sted uden for Rostock; Byen lukkede sine Porte. Den unge Markgreve Valdemar af Brandenburg blev slaaet til Ridder med 99 andre; de fik alle kostbart Ridderudstyr til Givendes af Kongen. Alt var anlagt med udsøgt Pragt: to mægtige Telte var rejst, det ene til Kongen selv, det andet til Markgreven og hans Følge; to Brønde sprang med Mjød og Vin, og til Hestefoder fandtes „et helt Bjerg af Havre". I Kældere under Jorden tilberedtes Maden, og nu vekslede glimrende Turneringer med prægtige Maaltider, der endog anrettedes af ensklædte Riddere til Hest — noget hidtil uset. Festen varede i fire Uger og blev forherliget af tyske Minnesangere. Det pragtfulde Hof var dog ikke uden politisk Formaal, idet Fyrsterne aftalte fælles Optræden mod Byerne, særlig mod Rostock, der demonstrativt havde lukket Portene for dem.

Erik angreb nu Rostock med Vaaben i Haand og udnævnte den mecklenburgske Hertug Henrik Løve til sin Høvedsmand i Byen; men de to Borge, som denne byggede til Støtte for Angrebet, blev indtaget og brændt af Borgerne, der selv opførte et Stentaarn ved Mundingen af Floden Warnow. Nu gik Borgerne over til Angreb og hærgede i 1312

Digitized by Google

i Skaane og paa Sjælland. Harmfuld samlede Kongen en stor Styrke mod dem, lejrede sig for det ny Taarn og indtog det efter 11 Ugers Forløb; Borgen blev nu udvidet med tre andre Taarne, og det hele Anlæg fik Navn af Danskeborg. Ved Aarets Udgang maatte Borgerne atter godkende Kong Erik som deres Overherre og bøde 14,000 Mark Sølv til Fyrsterne; ogsaa Wismar og Stralsund bøjede sig for Overmagten. Nu stod Erik paa Højden af sin Indflydelse i Nordtyskland.

Allerede i det følgende Aar svigtede dog en af Grundpillerne for hans Magtstilling, idet Markgrev Valdemar brød med ham og bl. a. efter Opfordring fra Stralsund tiltog sig Stillingen som denne Stads Skytsherre. Erik fik dannet et stort Fyrsteforbund mod dem, og i 1316 brød Kampen for Alvor løs. Fyrsterne lejrede sig for Stralsund, men Borgerne overrumplede ved et Udfald Ridderhæren og slog den aldeles; Belejringen maatte om Høsten fuldstændig opgives. Over for dette Nederlag vejede det kun lidt, at Mecklenburgerne i nogle mindre Kampe havde vundet nogle Fordele over Brandenburgerne. Erik udsonede sig i det følgende Aar med Markgreven og trak sig nu helt ud af tysk Politik; Stralsunds Friheder anerkendtes, og selv sit direkte Herredømme i Rostock opgav han og forlenede den ovennævnte Hertug Henrik Løve dermed. Det var da et yderst magert Udbytte, som Erik til syvende og sidst havde af sin uhyre kostbare Indblanding i Nordtysklands Forhold.

Ikke bedre skulde det i hans sidste Aar gaa ham *i Sverige*. Her kunde Birger ikke glemme sine Brødre deres Andel i „Håtunalegen" og saa skævt til deres Folkeyndest. Efter Raad af Dronningen og af Drosten Jon Brunke*) overfaldt han dem svigefuldt i Julen 1317 paa Nyköping Slot og lod dem sætte i haardt Fængsel. Stemningen i Landet stod dog Birger haardt imod, og han bad da Kong Erik om Hjælp. Hans Søn Junker Magnus kom ham ogsaa til Undsætning med en dansk Hjælpehær, slog en vestgötsk Bondehær ved Karleby, men led Nederlag mod den landflygtige danske Stormand Knud Porse og maatte med sin Fader kaste sig ind i Stäkeborg. Under Belejringen af Nyköping døde de to Hertuger i deres Fængsel, vistnok af Sult; dette standsede dog ikke Belejrerne, og det endte med at baade Nyköping og Stäkeborg maatte overgive sig; sidstnævnte Sted toges Birgers Søn Magnus til Fange. Om Høsten plyndrede de hertugelige Hære i Skaane og overvandt en dansk Styrke ved Mælkelang i Gønge Herred i Nørre Skaane.

---

* Denne henrettedes i 1319 paa den Højde uden for Stockholm, der efter ham fik Navn af Brunkeberg.

Digitized by Google

Helsingborg blev da belagt
af uplændske Mænd og deres Magt.
Lund, Skanør og Malmøje
lode sig da gerne nøje,
at de komme deres Sølv da ved,
at de vorde ej brændte i Grunden ned.
Skaaninger havde da møgel Uro,
dem gik da ad Okse og Ko,
Hestefoder, Øl og Mad,
hvad de havde det gik alt ad.

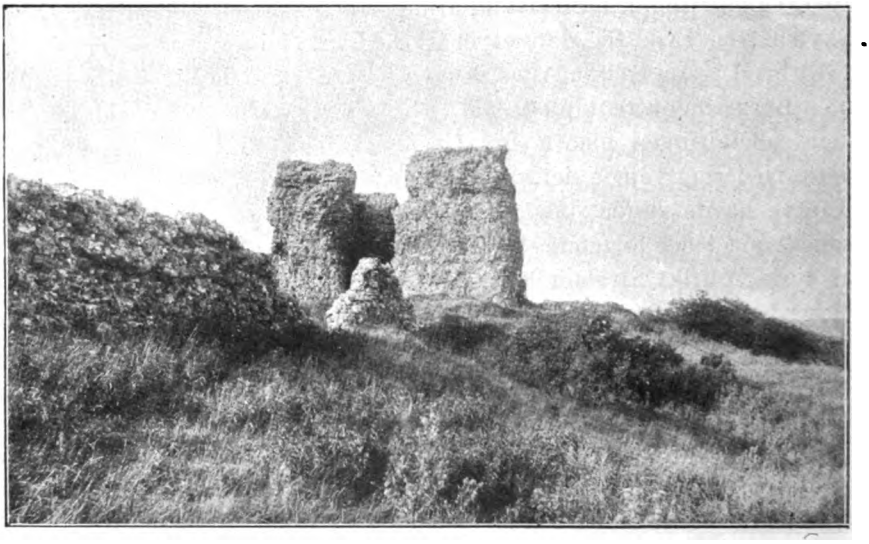

Kalø Slotsruin.
Fotografi.

Erik sluttede nu i Roskilde Stilstand med det svenske Hertugparti. Han skulde endnu i næste Aar opleve, at Hertug Eriks treaarige Søn Magnus i Maj arvede Norge efter Kong Haakons Død og i Juli valgtes til Sveriges Konge, hvorved de to nordiske Nabofolks Kroner forenedes paa eet Hoved.

Udfaldet godtgjorde med forfærdende Tydelighed, at Kong Eriks Indblandings- og Erobringspolitik over for Nabomagterne havde hvilet paa det løseste Grundlag; men hvad havde den ikke kostet Landet? Alene den idelige Udrustning af de kostbare Rytterhære, der for en stor Del bestod af tyske Lejetropper, havde krævet svimlende Beløb; det er sikkert ikke uden Grund, naar den svenske Rimkrønike efter Felttoget 1309 melder:

Digitized by Google

Konningen kom da hjem til Lande
og kom Bønder i megen Vaande:
lagde Mark Sølv paa hver en Plov.
Bonden solgte baade Jord og Skov
for den Sold han udgaldt.

Intet Under, at der herskede stærk *Misnøje blandt Almuen*, der nogle Aar efter kom til aabent Udbrud. 1312 „lod Kongen mange Bønder hænge ved København"; 1313 „drog Kongen ind i Nørrejylland med en Hær; thi nogle af Jyderne samlede sig og kæmpede ved Kolding med Kongens Drost Niels; de slog Grev Henrik af Gleichens Søn og nogle andre paa Drostens Side, og han selv maatte fly med de øvrige. For den Sags Skyld lod Kongen mange af dem hænge og lagde en stor Del af Nørrejylland under en bestandig Skat, som man kalder Guldkorn*). Han byggede nye Borge og forstærkede de gamle, og saaledes fik han endelig Bugt med Jydernes indgroede Stivsind", melder den sjællandske Krønike. De nye Tvingborge opførtes ved Horsens, Kalø og Viborg for at holde Jyderne i Ave.

Disse Bondeoprør havde næppe haft saa stor Betydning, hvis ikke mange af Landets Stormænd havde staaet bag dem. Gennem hele Eriks Kongetid ser man ham i dulgt eller aaben Konflikt med store Dele af Herremandsstanden, og det var næppe uden Grund, at han oftest omgav sig med tyske Fyrster og Riddere, paa hvis personlige Troskab han snarere har ment at kunne stole. Under Sverigestoget 1309 melder den jyske Krønike, at „nogle af de mægtige blandt Danerne, der i Løn havde ladet sig lokke af de svenske Hertugers Løfter, satte Splid i Kongens Hær, overfusede Kongen heftigt med Skældsord og forlod ham med den største Del af Hæren, saa at han vilde være bleven tagen til Fange eller dræbt der paa Stedet, hvis han ikke havde haft Udlændinge fra Tyskland hos sig, som forblev tro imod ham. Han blev da nødt til at vende om, men tog efter sin Hjemkomst til Danmark med god Grund bemeldte Forrædere af Dage."

Efter det jyske Oprør gik Kongen skarpt frem mod de Herremænd, der havde staaet bag ved Bønderne; de fleste gik i Landflygtighed, flere maatte dog bøde med Livet. Kongens Vrede vendte sig ogsaa mod den nyvalgte Ærkebisp Esger Jul, der maatte love en stor Pengebøde for sin Andel i Oprøret. I de følgende Aar rejste Ærkebispen aabenlys Modstand mod Erik, men fandt ingen Tilslutning hos de øvrige Prælater og maatte flygte ud af Landet; 1319 indtog Kongens Marsk Ludvig Albrektsøn Hammershus. Ogsaa Kongens egen Broder Christoffer maatte gaa i Landflygtighed. Men hvad nyttede det Erik, at han saa-

* Saaledes hed Skatten, fordi den bestod af en eller to Skæpper Korn af hver Mark Gulds Jord.

Digitized by Google

ledes blev af med sine værste personlige Modstandere, naar hele Riget var i Bund og Grund forarmet og ødelagt ved hans letsindige Politik? I alle Eriks sidste Aar meldes om de haardeste Skatteudskrivninger; man kan følge dem Aar for Aar i den sjællandske Krønike: „1316. Kongen paabød over hele Danmark baade Lægmænd og Klerke Skat og oppebar af dem en Mark Sølv af hver Plov og tilsvarende Vederlag, hvor Plovene ikke taltes. — 1317. Kongen paalagde alle Klerke og Lægmænd, at de skulde udrede ham Tiende af alle deres Indkomster....; 1318. Kongen udskrev og oppebar af hver Plov en halv Mark Sølv." Værre var det dog, at alle disse Skatter intet forslog, naar det gjaldt at lønne de fyrstelige Lensmænd og de andre høje Herrer for deres kostbare Krigstjeneste, og Erik maatte da gribe til at pantsætte hele Landsdele til Forrentning og Afbetaling af Gælden. Paa den Maade overlodes Fyn til de holstenske Grever Johan og Gerhard, medens Marsken Ludvig Albrektson fik overdraget alle Kronens Indtægter i Skaane; ogsaa sin Drost Hr. Niels Olufson skyldte Kong Erik store Summer, men deres Mellemværende endte dog med, at Drosten maatte forlade Landet.

Saaledes tegner Kong Eriks Styre mod Slutningen af hans Regering sig som et saare mørkt Billede, og ogsaa i hans *personlige Forhold* var Lykken ham gram: af hans fjorten Børn overlevede ingen ham, og hans Dronning gik af Sorg herover i Kloster i Roskilde, hvor hun døde i Sommeren 1319. Erik fulgte hende i Graven den 13. November samme Aar, og de jordfæstedes ved hinandens Side i Ringsted Kirke, hvor en pragtfuld graveret Malmplade dækker deres Grave. I dennes Indskrift mindes han som den retfærdige Dommer mellem fattige og rige og anraaber alle, hvem han maatte have gjort Uret, om Tilgivelse og Forbøn hos Gud. Men om end hans ridderlige Personlighed ikke savner sympatiske Træk, efterlod han sig et opløst og splidagtigt Rige.

9. **Christoffer II (1320—1326).**

Efter Eriks Død var hans yngre Broder *Christoffer* utvivlsomt Kronen nærmest, men hans tidligere Optræden borgede ikke synderligt for ham, og hos Jyderne har der maaske været nogen Stemning for den sønderjyske Hertug Erik. Efter sin Hjemkomst fra sin nødtvungne Udlændighed vandt Christoffer dog bl. a. den mægtige Marsk Ludvig Albrektsøn for sig, og ved Kongevalget i Viborg i Januar 1320 havde Christoffer ingen Medbejler. Men Stormændene nyttede rigtignok Lejligheden til paa ny at sætte alvorlige Skranker for Kongens vilkaarlige Magtudfoldelse: Christoffer maatte for Valget udstede et højtideligt, skriftlig udformet *Kongeløfte, en Haandfæstning*. I denne stadfæstes

Digitized by Google

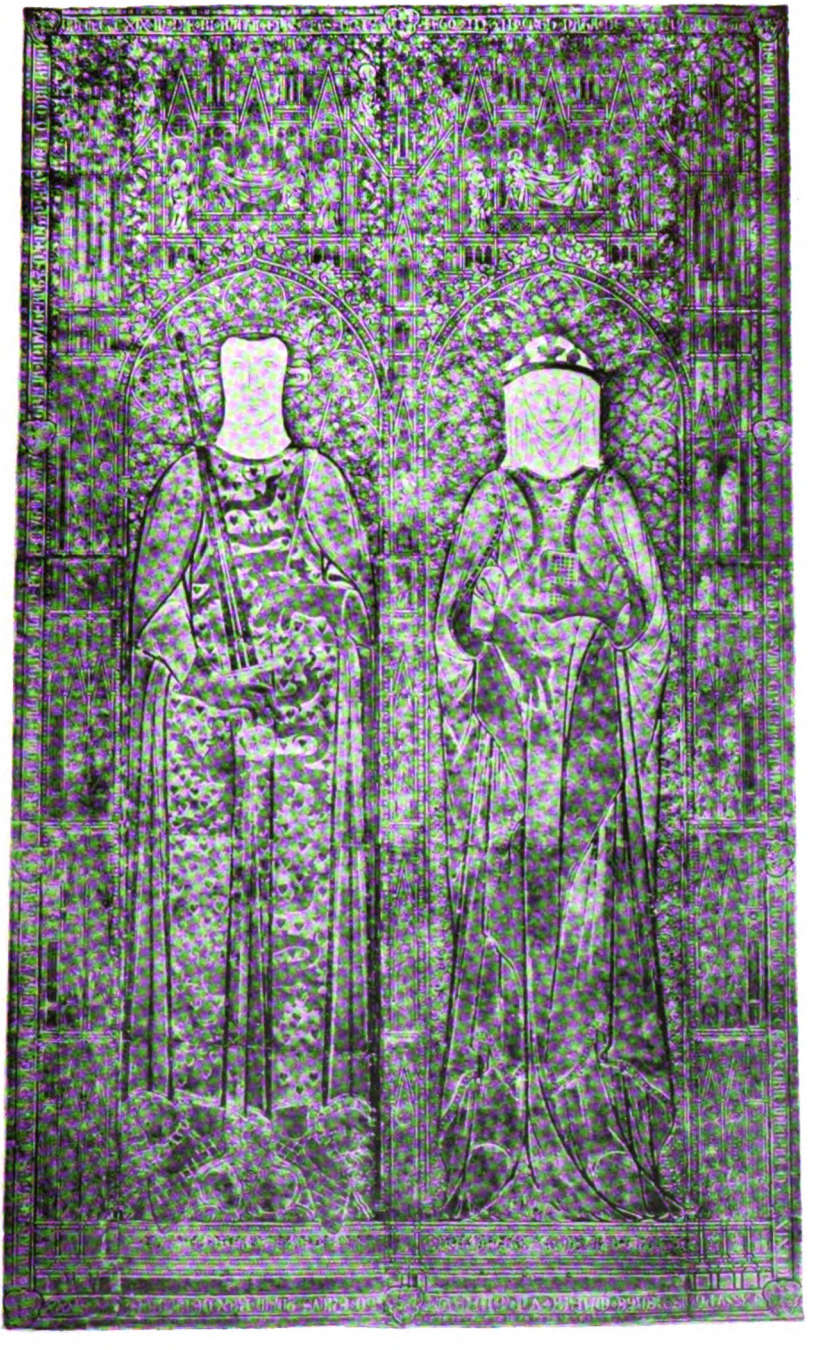

Erik Mændvéds og Dronning Ingeborgs Gravplade i Ringsted Kirke.

Digitized by Google

Digitized by Google

først Kirkens Friheder: Klerke maatte kun stævnes for Kirkens Dom, Bisper maatte ikke fængsles eller fradømmes deres Gods uden Pavens Samtykke, o. s. fr. Dernæst indskærpes, at Herremændene (Riddere og Væbnere) havde Ret til at oppebære de mindre Retsbøder af deres undergivne og ingen Pligt til at tjene Kongen uden for Riget. Ingen tysk Mand maatte have Len i Riget eller sidde i Kongens svorne Raad. De nybyggede Borge skulde nedbrydes undtagen Ribe, Kolding og Skanderborg, de nye Skatter (bl. a. Plovpenge og Guldkorn) afskaffes. Kongen skulde hvert Aar holde Danehof i Nyborg, og ingen maatte stævnes for Kongens Retterting uden først at have faaet sin Sag paadømt ved Herreds- og Landsting. Kongen maatte hverken erklære Fejde eller udstede Handelsforbud uden de bedste Mænds Samtykke; han maatte forpligte sig til at betale sin Forgængers Gæld samt overholde Kong Valdemars Love (ɔ: den bestaaende Retstilstand).

Med den *landflygtige Ærkebisp* søgte Christoffer Udsoning (1321); Ærkebispen fik sit Gods tilbage, men ingen Skadeserstatning. 1324 kronede han Christoffer i Vordingborg og med ham hans ældste Søn Erik. Ogsaa i *Forholdet til Sverige* indtraadte der Ro; den landflygtige Birger drog til Danmark, hvor han døde 1321 og blev jordfæstet i Ringsted Kirke, samme Aar som hans Søn Junker Magnus mod Tro og Love var bleven halshugget i Stockholm. Paa disse Omraader holdt Christoffer sig da Haandfæstningens Bestemmelser efterrettelige; men overfor de *nordtyske Fyrster* genoptog han snart sin Broders Indblandingspolitik. Navnlig søgte han paa enhver Maade at komme sin Broders Ven Hertug Henrik Løve af Mecklenburg til Livs. Disse Planer krydsedes dog ved Modtræk af den svenske Hertug Eriks Enke Ingeborg, ved hvis lille Hof paa Varberg i Halland den ærgerrige unge danske Stormand Knud Porse indtog en fremtrædende Stilling. For at hjælpe Mecklenburgerne faldt denne nu fra Halland ind i Skaane og plyndrede, uden dog at udrette stort. Mere Vægt havde det, at Christoffer i 1323 sluttede Forbund med den tyske Konge Ludvig af Bayern og trolovede sin Datter med hans Søn; nu maatte Henrik af Mecklenburg falde til Føje og bl. a. tage Rostock til Len af Kongen.

Hele denne Udenrigspolitik stred direkte mod Kongens Løfter i Haandfæstningen om at holde Fred med Naboerne og afbetale paa Gælden; den krævede tværtimod nye Udgifter, saasom 12,000 Mark i Medgift til Datteren, og den sjællandske Krønike melder derfor allerede ved Aar 1325: „Kongen udskrev og oppebar en Mark Sølv af hver Plov og tilsvarende Afgift af Flæsk og Smør". Ogsaa andre Skatter paalagde Christoffer, og i den jyske Krønike faar han da ogsaa det Skudsmaal, at han „øvede aldeles ingen Retfærdighed, men teede sig snarere som Voldsherre; Sandhed var der aldrig i hans Ord, og han var

Digitized by Google

ogsaa yderst troløs. Almuen lagde han svarligt i Skat; Ædlingerne skiftevis fangede han eller gjorde dem fredløse. Desaarsag var ingen, hvor tro han saa var ham, tryg for sig selv." Kongens Troløshed havde saaledes vakt den største Misnøje ikke alene hos Borger og Bonde, der tyngedes af de haarde Skatter, men ogsaa hos store Dele af Herremandsstanden; mægtigst blandt hans Avindsmænd var den tidligere Marsk Ludvig Albrektsøn, der nu tillige med Drosten Lavrids Jonsøn brød aldeles med Kongen og søgte Støtte hos Hertug Erik af Sønderjylland.

Grev Gerts Segl, 2/3 St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Bag den svage slesvigske Hertug stod imidlertid en stærk, maalbevidst og krigsvant tysk Fyrste, hans Svoger *Grev Gerhard III* (den Store) af Holsten, rede til Indblanding i de danske Forhold.

Denne Mand, der i Aarene 1325—1340 skulde faa en saa afgørende Indflydelse paa Danmarks Skæbne, havde kun en Brøkdel af Holsten under sig, nemlig Landet om Rendsborg, hvortil han dog senere føjede Segeberg. Det har da sikkert været overmaade kærkomment for den ærgerrige Greve, at de danske Stormænd nu vendte sig til ham for at søge Hjælp mod Kongens Voldsherredømme; han har utvivlsomt kendt Forholdene her i Landet grundigt og vidst, hvor meget der var at vinde for en anset Feltherre, om hvis Banner de nordtyske Riddere vilde flokkes, naar han stillede dem rigt Bytte i Udsigt.

Begivenhederne udviklede sig hastigt. I Marts 1325 døde Hertug Erik, og Christoffer søgte at tilegne sig Formynderskabet for hans tiaarige Søn Valdemar. Dette var dog ikke efter Gerhards Hoved; han tvang ved sine Rustninger Kongen til at godkende ham selv som den unge Hertugs Formynder. Dette Held gav den holstenske Greve Mod paa at vove sig langt videre ud, og de Planer, han nu lagde op med Danmarks Stormænd under Ledelse af Ludvig Albrektsøn og Lavrids Jonsøn, gik ud paa intet mindre end at afsætte Kongen og gøre ham selv til Landets virkelige Hersker. Om Vaaren 1326 drog han med den lille Hertug ind i Nørrejylland og sluttede et formeligt Forbund med de to Stormænd. „Da der nu", hedder det i den sjællandske Krønike, „opstod et drabeligt Oprør blandt Fynboerne og Jyderne mod ham og hans Søn, rettet mod Udlændingene, udsendte Kong Christoffer sin ældste Søn med hele Sjællands og Skaanes Ridderskab; og han drog ilsomt af Sted tillige med tyske Tropper for at dæmpe det Oprør. Han kom til Taarnborg (ved Korsør) og dvælede der en Stund, da han ikke turde sætte over til Modstanderne; desaarsag opstod et nyt Oprør for de Ty-

Digitized by Google

skes Skyld, og den unge Konge blev belejret i selve Borgen af de Sjællandsfarer og Skaaninger, som var med ham. Paa Belejringens sekstende Dag oplod han Borgen og gav sig fangen, og de Tyske, som var med ham, blev taget til Fange, da de ej saa sig i Stand til at undfly, fordi Drosten Hr. Lavrids og Marsken Hr. Ludvig kom derover. Snart blev han sendt til Haderslevhus i Sønderjylland og grumt lagt i Jernlænker, saa han fristede meget mod sin Vilje den onde Lykke at ombytte Guldkronen med Jernbøjen."

„Siden drog Christoffer efter sin Søns Tilfangetagelse den følgende Nat bort fra Vordingborg, medtagende en umaadelig Mængde Sølv og Guld og alt, hvad kostbart han havde i de kongelige Skatkamre; og omsider vendte han efter nogen Tids Forløb til Søs tilbage til den nævnte By tillige med Hr. Henrik af Mecklenburg og nogle andre vendiske Herrer, og han medbragte 1936 Gangere. Snart blev Borgen belejret af en utallig Mængde Sjællandsfarer og nogle Hertuger af Holsten med en ikke ubetydelig Hærstyrke og af Hjælpetropper, sendt af Jyllands Hertug, tillige med en Flaade; og da Kongen med hele sin Skare saaledes var indesluttet i den trange By, slap Brødet op for dem, saa de maatte bruge Hvede kogt i Vand i Stedet for Brød. Hr. Henrik af Mecklenburg indledte Underhandlinger med Grev Gerhard af Rendsborg, som var Overanfører for hele Danernes Hær, og med hans Venner, og Kong Christoffer fik Lov til i Fred med sin Hær at sejle bort samme Vej, som han var kommet. Han drog da straks ud med sine Herrer og med Hæren, trak sig tilbage til Falster og besatte denne Ø, indtil en stor Flaade fra Rigets forskellige Dele samlede sig og indespærrede dem saaledes, at de ej vilde være undsluppet af Danernes Hænder, hvis ikke Mecklenburgerne atter havde forhandlet med Grev

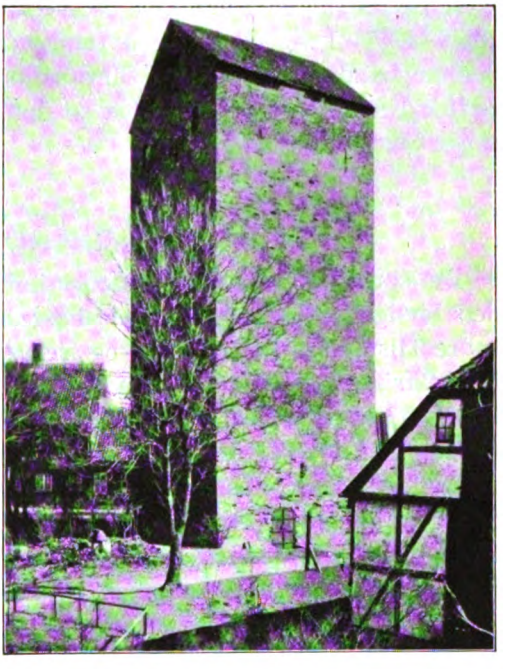

Fæstningstaarn i Korsør fra Beg. af 14. Aarh. Fotografi.

Digitized by Google

Gerhard, saa man for anden Gang lod dem fare i Fred hjem til deres eget. Kong Christoffer drog til Rostock og dvælede der med sine to Sønner Otto og Valdemar." — Det fremgaar ikke af Krønikens Skildring, men skønnes af bevarede Breve, at Christoffers Ven og Forbundsfælle Henrik af Mecklenburg i Virkeligheden ved disse Forhandlinger forraadte hans Sag til Grev Gerhard, der ogsaa snart efter fik Vordingborg i sin Magt. Det samme ses af den jyske Krønike, der melder, at „Christoffer med Magt vilde have indtaget Sjælland, hvis ikke de Tyske, som var med ham, havde sveget ham; thi de vilde ikke kæmpe imod de Tyske, som var med Danerne." Saaledes maatte Christoffer rømme Land og Rige for et Oprør af sine egne Undersaatter, og Grev Gerhard stod, indkaldt af selve de danske Stormænd, som den mægtigste Mand i Danmark.

10. **Danmarks Opløsning (1326—1340).**

Det skulde nu vise sig, om Stormændene, der havde fordrevet Landets lovlige Konge for hans Voldsherredømmes Skyld, evnede at skabe bedre Tilstande i Riget. Først og fremmest maatte man have en *Konge i Christoffers Sted*, og man vendte sig da naturligt til den anden Gren af Kongeslægten, den sønderjyske Hertugæt. Grev Gerhard følte sig stærk nok til at fravige de holstenske Grevers traditionelle Politik og støttede sin Sostersøns Valg til dansk Konge, men ganske vist kun paa det Vilkaar, at Drengen opgav sit fædrene Hertugdømme og forlenede ham selv dermed; ydermere indsattes den Bestemmelse i selve Haandfæstningen, at Hertugdømmet Sønderjylland aldrig maatte forenes med eller indlemmes i Danmarks Rige og Krone, saaledes at een og samme Mand blev Herre over dem begge. Her møder man da for første Gang en maalbevidst slesvigholstensk Indblanding i danske Forhold i det Øjemed at løsrive Sønderjylland fra Riget. Dyrt havde Stormændene saaledes maattet købe den holstenske Greves Støtte, og den Mangel paa Sans for Rigets Tarv, som denne Indrømmelse røber, lægger sig ogsaa for Dagen i andre af Haandfæstningens Bestemmelser. Saaledes synes den gamle provinsielle Særfølelse at stikke sit Hoved op i Bestemmelsen om, at ingen maatte sættes til Hovedsmand i nogen af Landsdelene uden at være født i samme Landsdel; heller ikke varslede det godt for Ordenen og Retssikkerheden i Landet, at medens de kongelige Borge østensunds paa nær tre skulde nedbrydes, fik hver Herremand Lov til at opføre, hvilke Bygninger han vilde paa sin Gaard, være sig af Træ eller Sten, ligesom Borgerne fik Ret til at befæste deres Byer. I øvrigt holdt man sig i det hele til Christoffers Haandfæstning, men sikrede sig ydermere mod Kongens Myndigheds-

Digitized by Google

misbrug. Yderst uheldig for Rigets Sikkerhed i Fremtiden var den Bestemmelse, at der ikke i Kongens levende Live maatte vælges nogen Tronfølger. — Paa disse Vilkaar valgtes Valdemar til Konge i Viborg (Juni 1326), og i August forlenede han paa et Danehof i Nyborg Grev Gerhard med Hertugdømmet Jylland (ɔ: Sønderjylland) til Tak for „de utallige Velgerninger, som Greven havde vist Kongen, Riget og Undersaatterne".

Han var dog ikke den eneste, der skulde forsørges med Len i Danmark. Fætteren, Grev Johan den Milde, fik Femern, Laaland og Falster; Marsken Ludvig Albrektson fik foruden sine Pantelen østensunds de to sydligste nørrejyske Sysler med Ribe og Kolding; Drosten Lavrids Jonsøn forlenedes med Langeland, og Knud Porse blev Hertug i Halland, hvortil føjedes Samsø og en Del af Nordsjælland; han var nu mægtig og fornem nok til at indgaa det længe ønskede Ægteskab med Hertuginde Ingeborg (1327). Saaledes var Danmarks Rige i fuld Opløsning som Følge af Stormandspartiets Sejr.

Det var dog ikke overalt, at de Danske slog sig til Taals med det ny Regimente. I 1328 rejste de sjællandske Bønder *Opstand*, men støttedes ikke af Adelen; det hedder herom i den sjællandske Krønike: „Grev Gerhard krævede Stotte af Sjællandsfarerne og sogte med Lempe at paalægge Bønderne Skat; men de nærede et forfængeligt Haab om, at de ikke mere skulde tynges med Kongens Byrder; desaarsag sankedes de sammen til Værn for deres Frihed og attraaede at modstaa og modsætte sig Greven med deres tilrøgede og rustne Vaaben. Derover blev Greven vred, og han tillige med sine egne Mænd og med Sjællands skydefærdige Hærmænd dræbte mange af dem ved Tyslund Bro ved Korsmessetider om Høsten (14. September); de andre vendte i fuld Opløsning tilbage til deres Hjem." Medens saaledes den sjællandske Adel støttede Grev Gerhard, rejste en Del af de jyske Stormænd med Bisp Jakob af Ribe i Spidsen Almuen mod Holstenervælden. Den jyske Krønike, som dog ikke er venligt stemt mod disse fremfusende Fædrelandsvenner, beretter herom: „Danerne, der nu følte sig trygge (nemlig for Christoffer), begyndte at te sig frækt; de frygtede nu ikke længer nogen og faldt ind i Sønderjylland, hvor de opbrændte Haderslevhus, hvor Grev Gerhards Mænd var inde; saa drog de for Gottorp og vilde ligeledes have indtaget denne Borg, hvis ikke nogle Danske, som var den nævnte Greves Tilhængere, havde fordrevet Almuen. Thi skønt den nævnte Greve havde staaet dem trofast bi mod Christoffer, sveg de ham dog nu, da de var fri for Christoffer, og forholdt ikke alene Greven, hvad de havde lovet ham, men sogte endog at lægge ham og hans Land øde. I det Herrens Aar 1329 mødtes saa alle Jyderne til Kamp mod Grev Gerhard uden for Gottorp Slot; men

Digitized by Google

der gik de Glip af Sejren paa Grund af nogle Danskes Forræderi; mange blev slagne og utallige taget til Fange og ført bort til forskellige Egne af Tyskland. Fra da af begyndte de Tyskes Aag at tynge svarligt paa Riget, fordi de indehavde ikke alene Landet, men ogsaa Rigets Borge; og Rigets Stormænd, som havde haabet, at de efter Christoffers Fordrivelse skulde komme til Magten, blev nu af Tyskerne, som de selv havde ført ind i Landet, holdt i Tvang, taget til Fange og gjort til Trælle."

Det er ejendommeligt at se, hvorledes Rollerne fra Valdemarstiden nu er helt ombyttede: dengang var det væsentlig Sjællandsfarerne, der støttede Absalons og Valdemars Arbejde for Rigets Enhed og Storhed, medens Jyderne kun trevent gik med eller endog modarbejdede dem direkte; nu er det fra Jylland, at den fædrelandssindede og rigstro Bevægelse udgaar, medens den sjællandske Adel støtter den udenlandske Voldshersker. Selv om Jyderne ikke denne Gang naaede deres Maal, varsler dette Røre dog om, hvad der skulde ske elleve Aar efter, da det virkelig lykkedes dem at give Stødet til at afkaste Holstenernes Aag. — I nøje Forbindelse med disse Tildragelser staar den pompøse latinske Klagesang over Danmarks Ulykker, der i 21 malmfulde Strofer udtrykker dyb Sorg over Rigets Fornedrelse og maner Folket til Bod; den er skrevet kort efter Jydernes Nederlag ved Gottorp og skyldes en Mand, der har staaet Bisp Jakob og hans Fæller nær, og som i Modsætning til Nutidens Forfald lovpriser Erik Mændvéds Styre og raaber Ve over de Danskes Blødagtighed og Avindsyge. Nogle af de mest karakteristiske Strofer skal her anføres (i Ernst v. d. Reckes metriske Oversættelse):

Suk med Skel, lad Sorg dig hærge,
Danmark kummerfuld i Hu,
thi du har ej fuldgod Værge,
og dit Mod dig svigter nu.
Gævest Æt du været har,
vidt du Ry for Manddom bar,
Sejr du tog, ned du slog
Verden om hver, som kom
og sig agted rig som du.

Skal et Barn for Riget raade,
da er det til Nød fordømt;
naar det splittet staar i Vaade,
ødes det af Svig og Skrømt.
Hvad har Danmark, du i Hu?
Ikkun Gridskhed uden Blu,
Avind kun, Underfund,
Smiger led, Troløshed,
Lov og Ret fra dig er rømt.

Digitized by Google

Den. som var din Nøglekvinde,
nu for dig som Frue staar,
lidet Lydfolk Folk kan vinde,
byder og din Fylking slaar.
Sideskuddet, nu til Magt
ved en Stodderhøvding bragt,
knuger haardt dig med Tort,
fra dig taer, inde har
Kirke, Fæste, By og Gaard.

Du er stækket, er bedækket
nu med Spot i al din Id,
du er knækket, du er svækket
nu ved dine Hjærters Splid.
Gottorp, før din sikre Vold,
Danmarks Riges bedste Skjold,
nu med Skam Fjenders Nam,
for dig tabt, kommer knapt
til din Æt i Eftertid.

Dog, skal Fjende-Vold os finde
stærke til mod den at staa,
skal vi vinde Fred i Sinde,
skal os Hjælp og Tryghed naa,
være Naadens Gud det Ly,
hvortil vi i Faren ty:
os han dække, dem han svække,
os vor Ro med sin tro
højre Haand han gavmild faa!

Imidlertid haabede *Christoffer* at kunne fiske i rørt Vande og fik ogsaa Løfte om Hjælp af sin Halvbroder Grev Johan, der sagtens har fundet sin Lod af Byttet for ringe. Johan forhandlede nu med sin Fætter Grev Gerhard, der ikke syntes helt utilbøjelig til at erstatte Valdemars Skinkongedømme med Christoffers, naar han selv i rundeligt Maal blev holdt skadesløs. I Sommeren 1329 „samlede Kong Christoffer en stor Hær og vendte tilbage med Grev Johan; først kom han hjem til Laaland, drog gennem Falster og lod Nykøbing Slot belejre; siden holdt han Slag ved Vordingborg, hvor mange Bønder faldt, medens Hærmændene paa Afstand fulgte efter under Hertug Porse for at se Udfaldet. Efter at have faaet Vaabenstilstand drog han gennem Sjælland, og her mødte han en Ridder ved Navn Ingvar Hjort; ham spurgte Kongen, hvor han turde fordriste sig til at møde ham, og han svarede, at han vilde udsone sig med ham og oplade ham Borgen i Havn (København), som han holdt besat. Efter at have faaet Løfte herom vendte han straks om. Men da Grev Johan spurgte dette, sendte han nogle af

Digitized by Google

sine Mænd i Forvejen, som skulde modtage den nævnte Borg af Ridderen i Kongens Navn; og da de havde faaet den, hejsede de Grevens Banner med Nældebladet." Saaledes var det ikke den danske Konge, men en ny holstensk Magthaver, der vandt frem, og det endte med at Christoffer maatte overlade sin Halvbroder hele Sjælland og Skaane som Pant. „Da Kong Christoffer saa dette," fortsætter den sjællandske Krønike, „harmedes han, skilte sig fra Greven, drog til Jylland og tog Ophold i Skanderborg, og sin Hærs Heste satte han paa Græs hos Munkene og Nonnerne, paa den Korsfæstedes Arvegods."

Grev Johan den Mildes Segl. 2/3 St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

I Jylland udsonede Christoffer sig med Gerhard og overdrog ham Fyn som arveligt Len til Erstatning for det sønderjyske Hertugdømme, der nu gik tilbage til Valdemar. „Da Kongen var kaldt tilbage," siger den jyske Krønike, „mindedes han den Uret, han havde lidt, og kom overens med Greven til Danernes Skade; til Tegn paa og til Fremme af denne Enighed tog Kong Erik, der nu var udfriet af Fængsel, Grevens Søster, Hertuginden af Sachsen, til Hustru. Christoffer dvælede i Skanderborg, hans Søn Erik i Nyborg. Det er for vidtløftigt at fortælle om alt det onde, som gik ud over Landets Indbyggere. Christoffer tog Bisp Tyge af Børglum til Fange; for den Sags Skyld holdt Rigets Præsteskab kirkeligt Forbud i syv Aar og otte Maaneder."

Snart fandt Christoffer Venskabet med Grev Gerhard alt for trykkende og brød atter med ham. Sammen med Sønnen Erik drog han med en Hær ind i Sønderjylland (1331), og det kom Nord for Danevirke til en Kamp, der faldt uheldigt ud for Kongerne: „paa Grund af de tyske Mænds Falskhed, som var med dem, hedder det sig, gik de Glip af Sejren og flygtede, medens mange af deres Vaabenfæller blev taget til Fange" (Jyske Krønike). „Kong Christoffer flygtede, og Kong Erik, hans Søn, faldt paa Flugten gennem Danevirke af Hesten og blev i Kiel overgivet i Lægernes Hænder for at helbredes. Her blev der sluttet Forlig paa de Vilkaar, at Kong Christoffer gav Afkald paa hele Riget og alene skulde eje Laaland i Ro og Fred i sin Levetid" (Sjællandske Krønike). Gerhard fik hele Nørrejylland i Pant foruden Fyn, og Landet var saaledes nu delt ligeligt mellem de to holstenske Grever. Christoffer var fra nu af en ren Skyggekonge; hans Son Erik døde i Kiel som Følge af sit

Digitized by Google

Fald. Endnu skulde Christoffer opleve den Tort, „at Henneke Breide og Johan Ellemose røg ham ud af hans Hus i Sakskøbing, tog ham til Fange og førte ham til Aalholm, men han blev befriet ved Budsending fra Grev Johan" (Sjællandske Krønike). Den 2. August 1332 døde Dan-

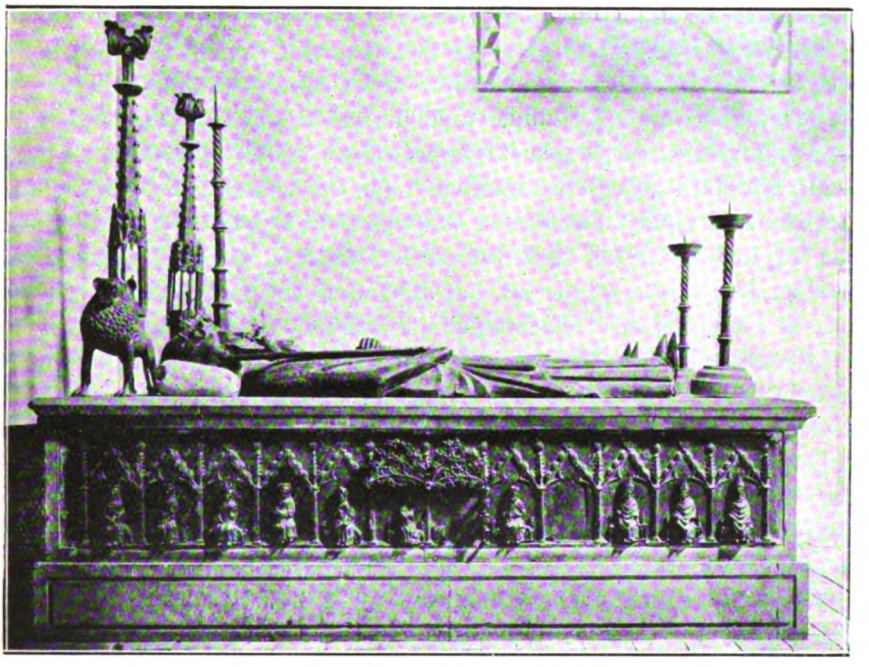

Christoffer II's og hans Dronnings Gravmæle i Sorø Kirke.
Fotografi.

marks ynkværdigste Konge i Nykøbing paa Falster og blev jordfæstet i Sorø Kirke, hvor hans Gravmæle endnu ses.

Endskønt den aldeles magtesløse Konges Død i sig selv intet betød, fastslog den dog ogsaa udadtil *Danmarks fuldstændige Sønderlemmelse*. Der skete nemlig intet for at skaffe ham en Efterfølger; hver Landsdel maatte klare sig selv med sin Panteherre.

Skaaningerne, hos hvem de gamle Samfundstilstande med deraf følgende Friheds- og Selvstændighedsfølelse havde holdt sig bedst, og som altid ivrigst havde pukket paa deres Lands Særstilling, var de første, som brød løs. Allerede inden Christoffers Død „dræbte de mange Tyske i Lund og ved Helsingborg, og sendte Bud til Sveriges Konge Magnus, Søn af Hertug Erik af Sverige, og tilbød ham deres Land" (Jyske Krønike). Den unge Magnus tog med Glæde mod Tilbudet; Skaaningerne indtog selv Borgene undtagen Helsingborg, og Grev Johan var som sæd-

Digitized by Google

vanlig mere opsat paa Forlig end paa Fejde: d. 4. November 1332 overlod han Kong Magnus Skaane og Blekinge som Pant mod 34,000 Mark Sølv. Det lykkedes virkelig Kongen at skaffe den store Sum til Veje, og hermed havde altsaa Holstenervælden i Skaane Ende; men Skaaningerne havde rigtignok købt sig fri for den ved et afgjort Brud paa det danske Riges Enhed.

Det næste Forsøg paa at bryde Holstenernes Magtstilling udgik fra selve det danske Kongehus. Af Christoffers to efterlevende Sønner, der levede landflygtige i Tyskland, landede den ældste, Junker Otto, 1333 paa Laaland med nogle tyske Tropper; flere danske Stormænd sluttede sig til, og i 1334 „drog Otto med sit Følge fra Laaland til Nørrejylland i det Haab at vinde Landet med Indbyggernes Hjælp. Men ved Viborg (paa Taphede) kom det til Kamp mellem ham og de Tyske samt nogle forræderske Danske, og her gik han ikke alene Glip af Sejren, men blev taget til Fange og sat i Segeberg Slot i Holsten" (Jyske Krønike).

I de følgende Aar raadede da de to holstenske Grever uindskrænket i Landene vestensunds; kun paa Langeland sad Lavrids Jonsøn som en uafhængig Smaafyrste. Greverne optraadte aldeles som Konger, udfærdigede Privilegier, afsagde Domme og opkrævede Skatter, og det var ikke Smaabeløb, det drejede sig om. Hvad Greverne selv levnede, tog derefter deres Høvedsmænd rundt om paa Slottene, der nu overalt rejste sig igen; de skulde jo lønnes med godt Bytte for deres Krigstjeneste under Greverne. „Disse Grever", hedder det i den lundske Ærkebispekrønike, „og deres Tjenere bortførte til Udlandet alle Værdisager, alle Kostbarheder og alt, hvad der i Riget var skønt at skue." Dette Udplyndringssystem gik naturligvis værst ud over Bønderne, og de sjællandske Bønder havde da ogsaa, som ovenfor anført, i 1328 forgæves rejst Oprør mod de holstenske Magthavere. Ogsaa de hanseatiske Købmænd klagede haardt over Slotshøvedsmændenes Vilkaarligheder, og for Herremandsstanden, der havde indkaldt Holstenerne mod Christoffer, maatte det være en dyb Skuffelse at se den indfødte Voldshersker afløst af en Række Smaatyranner rundt omkring paa Landets Borge, medens den saa sig selv berøvet al Magt, ja al Ret i Riget. Og alt dette maatte man lade sig byde af et Par ubetydelige nordtyske Fyrster, hvis Stamlande ikke var større end Fyn, men som ved en Blanding af Magt og List havde opkastet sig til Danmarks Herrer. Det var da sikkert et rigtigt Udtryk for, hvad alle følte, naar der i det ovennævnte Klagedigt tales om Tjenestekvinden, der nu skaltede og valtede i Danmarks Borg, og en større Modsætning til Valdemarernes Storhedstid end Landets nuværende Usseldom under det tyske Trældomsaag lod sig næppe tænke.

Digitized by Google

Hen imod Slutningen af 1330erne begyndte der dog saa smaat at vise sig Tegn til, at det kunde dages for Danmark. I 1338 optræder Christoffers yngste Søn, *Junker Valdemar*, der hidtil havde opholdt sig i Sydtyskland, i nordtyske Stæder som dansk Kongsemne; Bisp Svend af Aarhus kom til ham i hans Udlændighed, og Lavrids Jonsøn paa Langeland sluttede sig ogsaa til ham. „Greven havde godt nok mærket", siger den lübske Krønike, „at hans Søstersøn Hertug Valdemar af Slesvig havde forbundet sig med de Danske om at føre ovennævnte Valdemar tilbage, som saa skulde ægte Hertugens Søster; og Greven forstod vel, at mange Herrer og Stæder gerne saa en Konge dèr til Lands, for Fredens Skyld, som der da var Trang til baade til Lands og til Vands". Det blev dog hverken Junker Valdemar eller Hertug Valdemar, men en Mand ud af Nørrejydernes Midte, der skulde give Stødet til Holstenervældens Fald.

I *Jylland gærede det stærkt*, og Greven besluttede sig da til at sætte haardt mod haardt og drog nordpaa med en mægtig Hær; „han havde mere end 11,000 velrustede Krigere med sig", siger den jyske Krønike, „og havde i Sinde at udrydde hele Jyllands Adel og give det Land til sine Tyskere. En Del af Hæren havde han selv, en Del sendte han med sine to Sønner andre Steder hen i Jylland." Ganske tilsvarende melder den sjællandske Krønike: „Efter at have samlet en stor Hær stævnede Grev Gerhard mod Randers og hærgede forfærdeligt alle Vegne, saa vel i Kirker og Klostre som udenfor, thi han ønskede ikke alene at underlægge sig Danmark, men endda flere Riger."

„Ikke længe efter", hedder det i den lübske Krønike, „blev Greven saa syg, at han lod sig berette og modtog Alterens Sakramente og den sidste Olie. Han laa en Tid syg, men kom sig dog atter noget. Nu havde han længe haft for Skik, naar han paa nogen Maade kunde, at staa op om Natten med sin Kapellan, som var han en Kirkens Mand, og læse de Tider, der hørte Døgnet til. Da de Danske hørte, at Greven var kommet sig af sin Sygdom, samlede der sig vel en 60 stedkendte Mænd af dem; de kom til Randers Lørdag Nat før 5. Søndag i Fasten, og ret som de var Nattevagter for den sovende Hær, besatte de et Stenhus. Da Greven havde læst sine Tider og havde lagt sig igen, kom de op og slog den syge Mand ihjel paa Sengen, dertil hans Kapellan og tre Svende. En tapper fornem Ridder fra Westfalen, Henrik van Vitinkhoven, hvis Herberge var lige ved, hørte Larmen og kom ud. Ham slog de ogsaa ihjel paa deres Vej, og kom bort hver til sin Kant uden mindste Tab. De udenlandske Krigere maatte høre meget ilde for, at de havde vogtet deres Herre saa slet; nu maatte de med Skam og Skade drage langt af Led til det Sted, hvorfra de var kommet."

Hermed stemmer i det hele den jyske Krønikes Beretning: „Medens

Digitized by Google

Greven selv opholdt sig i Randers, kom en jysk Væbner ved Navn Niels Ebbesøn med kun 47 Mand i Følge den 1. April over Broen ind i Randers By, og idet han lod Trommerne røre og satte Ild paa Byen, gik han hen til bemeldte Greves Herberg, brød voldeligt derind og fældede dristigt Greven selv med nogle andre derinde, uagtet Grevens Hær paa 4,000 Mand laa dér i Byen. Da han derefter vilde undvige ad den samme Bro, satte Grevens Folk efter ham med mange Bannere; dem drev han

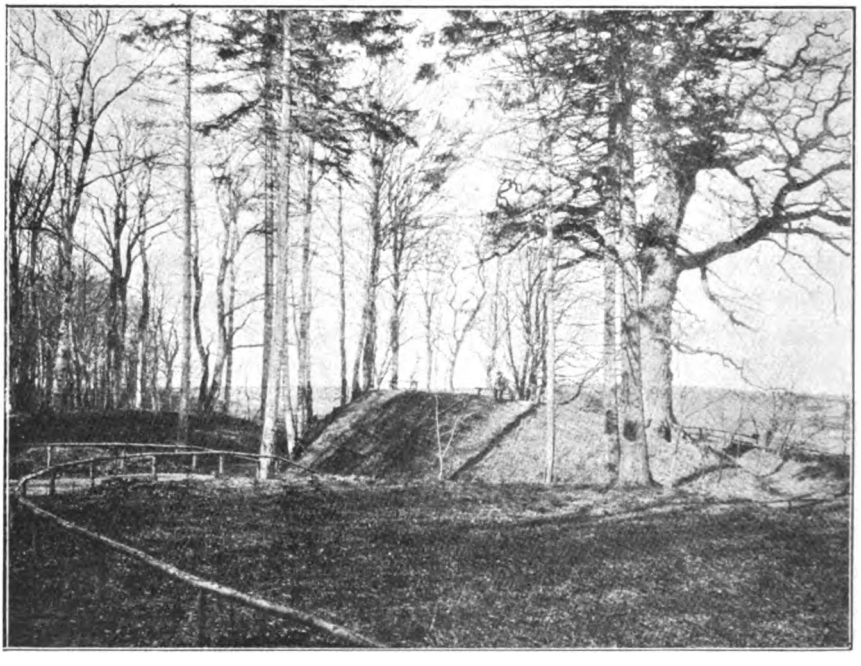

Nørreris' Voldsted.
Fotografi.

saa mandeligt tilbage, at han dræbte to ansete Riddere iblandt dem tillige med adskillige andre. Og idet han nu kastede Brofjælene af bag sig, undslap han med sine Folk og mistede kun en af dem. Men da bemeldte Greve var dræbt, drog hele den vældige Hær hjem med Skam, sveget for den lovede Sold og plyndret for de Penge, den havde faaet, og mange af dem blev fældet ved lønlige Anfald af de Danske."

Hvem var da denne *Niels Ebbesøn*, der ved en rask Daad havde ryddet Voldsherren af Vejen, og hvilke Motiver havde han til sin Gerning?

Om det første Punkt ved vi i Grunden ikke mere end, hvad den jyske Krønike melder: at han var en jysk Væbner. Et og andet kan tyde paa, at han tilhørte en anset nordjysk Herremandsæt, hvis Medlemmer senere kaldte sig Strangesøn; den gamle stedlige Overlevering gør Gaar-

Digitized by Google

den Noringsris i Folby Sogn (Sabro H., Aarhus A.) til hans Hjem. Om det andet Punkt er vi for saa vidt ikke helt uden Underretning, som Drabet selv og dets Forhistorie skildres i en Folkevise, der maa være digtet umiddelbart efter; men dels ved vi ikke, hvor vel underrettet Digteren har været om Handlingens Motiver, dels kan Visen i de 2—300 Aar, inden den optegnedes, være undergaaet adskillige Ændringer, og dens forskellige Opskrifter synes til Dels at pege tilbage til ret betydelige Forskelligheder mellem Visens oprindelige Redaktioner. Men i hvert Fald giver Visen betydningsfulde Vink om Samtidens Opfattelse af Niels Ebbesøns Daad.

Visen udmaler først, hvordan Niels Ebbesøn ikke „vilde gaa Greven til Haande", hvorfor Greven sender Bud efter ham og tilsiger ham frit Lejde. Der udspinder sig nu et Ordskifte mellem dem ude ved Randers Strand. Greven bebrejder ham hans Utroskab og lader ham forstaa, at han gennemskuer ham:

»Hør du det, Niels Ebbesøn,
hvi rider du saa ene?
I Gaar saa havde du hundred Hovmænd,
som dig monne alle tjene.«

Niels afviser harmfuld hans Beskyldninger, men Greven bliver ved sit og nævner som hans medsammensvorne de jyske Herremænd Niels Bugge, Povl Glob og Anders Frost. Niels Ebbeson fralægger sig alt Fællesskab med dem, og tilføjer de for hans uafhængige Herremandsfølelse saa talende Ord:

»Anders Frost har været Eders Tjener god,
alt om I vil det tro;
vil han Orlov have,
hvi monne han den ej faa?

Det er saa Sæd i Danmark,
har været af gamle Dage:
Naar en Svend ikke længer tjene vil,
saa maa han Orlov tage.«

Grev Gert gør som Ordensmagtens Indehaver den modsatte Anskuelse gældende:

Det saa svared ham Greve Gert,
hannem lysted det ikke at høre:
»Der maa ingen Svend fra sin Herre ride,
imeden han vil hannem føre.«

Niels Ebbesons Svar falder kort og djærvt:

Digitized by Google

»Der er ingen tilsammen viet
uden Munken og hans Kappe;
Hovmand rider, og Hovmand kommer,
naar han kan tjene til Takke.«

Nu truer Greven ham med Livsstraf eller Fredløshed, men undsiges til Svar af Niels Ebbesøn:

»Skal jeg ud af Landet rømme
fra Hustru og Børn saa smaa,
usæl skal I sige deraf,
at I mig nogen Tid saa!«

At Niels har undsagt Greven inden Drabet, nævnes ogsaa i den samtidige sjællandske Krønike; men om Visens Digter i øvrigt har Ret i kun at motivere hans Daad med den uafhængige Herremands Trods mod Magthaveren, er efter hele hans Gernings Art mere end tvivlsomt; de følgende Tildragelser viser tydeligt Niels som Føreren for en jysk Folkerejsning mod den forhadte Holstenervælde. — I Visen spørger Niels Ebbesøn efter Hjemkomsten sin Hustru til Raads, og hun svarer ham djærvt, at „de værste Raad de ere nu bedst", og raader ham til at slaa Greven ihjel eller indebrænde ham. Niels spørger nu sine Mænd, om de vil følge ham eller have Orlov.

Op da stod de Dannesvende,
de svared deres Herre saa fri:
»Vi vil nu med eder ride
og vove vort unge Liv.«

Visen skildrer nu, hvorledes Niels Ebbesøn slipper ind til Grev Gert ved at udgive sig for Udsending fra hans Søn Henrik. Ved Skildringen af selve Drabet indtræder den nævnte Spaltning mellem Opskrifterne, idet nogle af disse i Modstrid med Krønikernes Vidnesbyrd vil hævde, at

Greven blev om Dagen slagen
og ikke om Natten med alle

(ɔ: aldeles ikke om Natten). Dette er utvivlsomt uhistorisk, og man tør heller ikke fæste for megen Lid til Visens Fortælling om Niels' liden Smaadreng, der ved Indgangen til Byen havde taget Orlov af ham, men imidlertid tjente ham allerbedst ved at løsne Brofjælene, saa han kunde kaste Broen af efter sig; selv om Trækket med Brofjælene er rigtigt nok (jfr. Jyske Kronike), er Smaadrengens Navn, Svend Trøst, laant fra en ældre Folkevise. — Derefter følger det skønne Vers om det jævne Folks Glæde over Daaden:

Digitized by Google

Saa gæsted han en Kærling,
hun havde ikkun to Leve (Brød),
dem gav hun Niels Ebbesøn,
han vog den kullede Greve.

Og i de Opskrifter, der hævder, at Greven blev dræbt ved højlys Dag, slutter Visen med følgende Vers, der maa være digtet efter Niels Ebbesøns Død og viser hans Eftermæle hos Folket:

Gud naade din Sjæl, Niels Ebbesøn!
Men (ɔ: hvis) du i Live vaar,
saa mangen tysk i Danemark
den samme Vej skulde gaa.

Niels Ebbesøns Daad havde ryddet Hovedmanden for Holstenervælden i Danmark af Vejen; den jyske Folkerejsning, der strandede for Gottorp Slot 1329, havde denne Gang haft bedre Held med sig. Det kom nu an paa, om den rette Mand fandtes til at gennemføre det store og møjsommelige Genrejsningsarbejde, der var indvarslet med Grevens Drab.

Digitized by Google

ANDET AFSNIT.

SOCIALE OG ØKONOMISKE FORHOLD, KIRKE OG AANDSLIV.

1. **Kongemagten og Statsforfatningen.**

Kongemagtens Udvikling fra Valdemarernes Tid til c. 1325 betegnes af flere Linjer, der krydser og til Dels modvirker hverandre. For det første maatte den almindelige sociale Udvikling fra en Række løsere sammenknyttede lokale Bondesamfund til et hele Riget omfattende stænderdelt Samfund, som var begyndt længe før Valdemarstiden og stadig fortsattes, medføre en stedse stigende Magt for Kongen som Rigets Styrer og navnlig som Rettens Haandhæver, — en Opgave, der tidligere kun meget mangelfuldt var blevet røgtet af de lokale Herreds- og Landsting. Men herved aabnedes unægtelig Vej for stor Vilkaarlighed fra Kongens Side, og da Folkets Uvilje herover ret kom til Orde, maatte dette atter virke indskrænkende paa Kongens Myndighed, som det stærke politiske Røre i Landet mod Erik Klipping noksom viste. Samtidig svækkedes selve Grundlaget for Kongens Magt føleligt paa to afgørende Punkter, idet der rokkedes stærkt dels ved hans Stilling som Hærvæsenets Leder og øverste Krigsherre, dels og fornemmelig ved hans finansielle Hjælpekilder.

Den militære Udvikling i Tiden betegnes, som allerede nævnt, af Ledingsvæsenets gradvise Forfald og Kongernes talrige forgæves Forsøg paa at holde det oppe. Idet Bønderne mere og mere afvænnedes med krigersk Syssel, fik de faste Borge større og større Betydning, og Tidens Historie frembyder da ogsaa mange Eksempler paa Opførelse af saadanne, ikke alene fra Kongernes, men ogsaa fra Hertugernes og Bispernes Side. Disse Borge maa vi i Modsætning til de almindelige Herregaarde tænke os som stærke Fæstninger med Ringmure, Volde og Grave (jfr. Beskrivelsen af Ærkebispens Flugt fra Søborg, ovenfor S. 280), og med Tidens mangelfulde Belejringskunst har det været særdeles vanskeligt at indtage dem med Vaabenmagt; de maatte oftest

Digitized by Google

udhungres. — Med Ledingsvæsenet forfaldt ogsaa Flaaden. Ved Kampe i aaben Mark blev efterhaanden de sværtvæbnede Rytterhære den afgørende Vaabenart, og inden for Riget selv maatte Kongen da søge sine militære Hjælpere blandt „Ridderne", de beredne Herremænd. Men over for disse selvfølende Riddere havde Kongen langtfra den samme Myndighed som over Bøndernes Væbning, rent bortset fra, at han

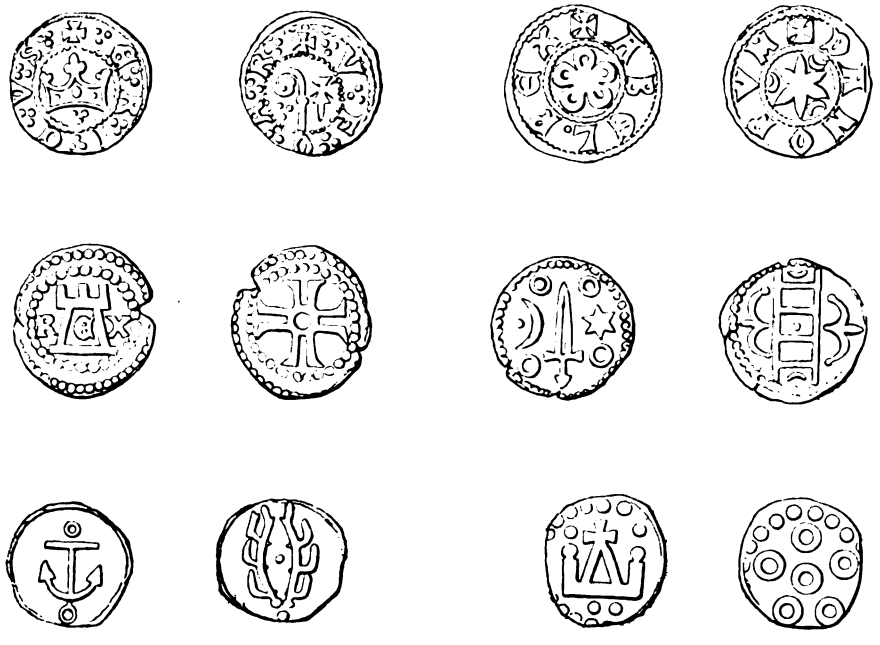

Mønter fra Erik Plovpenning og Abel (øverste Række), Christoffer I og Erik Klipping (midterste Række), Erik Mændvéd og Christoffer II (nederste Række).
Efter »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed«. 1884.

ingenlunde med Sikkerhed turde regne paa de fyrstelige Lensmænds og Bispernes „Mænd", og til større Krigstog greb Kongen da ofte til den Udvej at hverve tyske Lejetropper; men dette maatte blive til største Skade for hans i Forvejen daarlige finansielle Stilling. Heller ikke kunde Kongen skaffe sig Besætninger paa Borgene uden ved at henlægge Indtægterne af de omgivende Herreder hertil, og ogsaa paa denne Maade mindskedes da hans Indkomster følelig.

Det værste Punkt i Kongemagtens vanskelige Stilling var netop den stærke Nedgang i Kongens Indtægter, der væsentlig skyldtes den stadige Overgang af skattepligtigt Bøndergods i de privilegerede Klassers Eje. Kongerne søgte forgæves at hæmme denne Bevægelse, og det hjalp dem kun lidt, at Krongodset ogsaa voksede stærkt, idet man-

Digitized by Google

ge Selvejergaarde blev Fæstebol under Kronen; thi herved opnaaedes jo intet andet i finansiel Henseende end, at de Skatter, Selvejeren havde betalt, nu fik Navn af Landgilde; om nogen Indtægtsforøgelse var der ikke Tale. — For at bøde paa denne stadige Pengeforlegenhed maatte Kongen da gribe til alskens vilkaarlige Udveje, der mere eller mindre nærmede sig til Pengeafpresning. Rent bortset fra de høje Skatter og Toldafgifter, der vakte stærk og stedse stigende Misnøje, maatte navnlig Møntvæsenet undgælde for Kongernes stadige Pengetrang. Hvert Aar prægedes ny Mønt, der skulde være ene gældende i Riget, og hvert Aar blev Mønten ringere, baade i Lødighed og i Præg; i Erik Mændvéds Tid gik der 8—10 Mark Penninge paa 1 Mark Sølv (i Valdemarstiden c. 3), og det endte med, at Kongens daarlige Mønt i Handel og Vandel næsten helt fortrængtes af de gode udenlandske Monter, som indførtes vest- og sydfra.

Fremmede Mønter, gangbare i Danmark i Slutningen af 13. Aarh.
Øverst en engelsk »Sterling«; nederst en fransk »Tornos«.

Til alle disse Vanskeligheder kom endnu Kongernes daarlige Forhold til de fyrstelige Lensmænd. Ganske vist havde Kongerne opnaaet at faa de egentlige Fyrstelen — det eneste Omraade, hvor europæisk Lensvæsen var trængt inden for Danmarks Grænser — indskrænket til to: Sønderjylland og Nørrehalland; men i disse var til Gengæld Hertugernes Magt efterhaanden blevet saa selvstændig, at de var næsten helt uafhængige af Kongedømmet og kun ved Lenshyldingen var knyttede løseligt til Riget; de Særrettigheder (til Krongods, til Montprægning og Vraggods m. m.), som Kongerne havde søgt at forbeholde sig i Hertugdømmerne, bortfaldt mere og mere, og Hertugerne styrede dem som næsten helt uafhængige Arveherrer. I samme Retning virkede Hertugernes Ret til at tage sig „Mænd" overalt i Riget. Ogsaa rent politisk viste disse Lande Tilbøjelighed til at løsrive sig fra Danmark; Nørrehalland droges mod Norge og Sverige, Sønderjylland mod Holsten, og dette sidste var saa meget farligere, som den politiske Tilnærmelser til Holsten støttedes af en stærk Indvandring i Sydslesvig af holstenske Adelsslægter, ligesom ogsaa plattysk Sprog begyndte at optræde i Hertugdømmets Købstæder.

Digitized by Google

Alle disse Vanskeligheder maatte være saa meget føleligere for Kongedømmet, fordi dette ikke som i Frankrig og andetsteds havde nogen stærk og fremvoksende Tredjestand at støtte sig til imod de privilegerede Stænder. Danmarks Købstæder var for smaa og svage til at kunne spille nogen betydelig politisk Rolle, og den talstærkeste Stand i Riget, Bønderne, kunde umuligt se deres Tillidsmand i denne Konge, der lagde tungere og tungere Skatter paa dem. Almueopstande mod Kongen var da ogsaa, som det ses af Skildringen ovenfor, alt andet end sjældne, og det var saa langt fra, at de lavere Stænder støttede Kongemagten mod de højeres Angreb, at de tværtimod ved given Lejlighed stod sammen med disse for at slaa Bom for Kongemagtens Overgreb. Det var dette, som skete i 1282; men netop i denne Befolkningens enstemmige Rejsning imod kongelig Vilkaarlighed laa tillige Spiren til noget nyt, idet man for første Gang søgte at skabe et Organ for Rigsenheden ved Siden af eller næsten over Kongemagten: den aarlige Rigsforsamling, *Danehoffet*.

Denne Institution bar dog alt for meget Præg af sin Oprindelse — stiftet som den var for at modvirke Kongemagten — til at kunne gennemføres regelmæssigt i saadanne Tider, da Kongens Myndighed atter var i Stigende; og rent bortset herfra egnede den sig jo paa Grund af sine ubestemte Rammer og Deltagernes Talrighed slet ikke til at medvirke i den egentlige Styrelse. Som et Udtryk for Folkets Deltagelse i denne kunde det derimod opfattes, hvis Rigsforsamlingens Ledere optoges i Regeringen som Kongens Raader og Indehavere af de høje Rigsembeder som Drostens, Marskens, Kanslerens. Et vist Tilløb hertil kan stundom ogsaa skimtes; men intet af dette antog faste statsretslige Former i det her omhandlede Tidsrum. Dog skønnes det, at Kongen ved mange Lejligheder raadspurgte ikke alene sine nærmeste Raader, de høje Hofembedsmænd, men ogsaa en noget videre Kreds af „Rigens bedste Mænd", og her ser man da den første svage Spire til, hvad der senere skulde udvikle sig til *Rigens Raad*.

Under Christoffer II havde den forenede voldsomme Opposition mod det vilkaarlige kongelige Styre opnaaet ikke alene at lænkebinde Kongemagten, men at styrte den fuldstændigt i Støvet. Havde man tænkt sig, at der nu skulde oprinde gyldne Dage for Folket, blev man unægtelig sørgelig skuffet, da Rigets Sønderlemmelse og Underkastelse under fremmed Aag samt en fuldstændig Lovløshed hurtigt viste sig som de umiddelbare Følger af Kongemagtens Tilintetgørelse. Der maatte da snart hos de fleste opstaa en mere eller mindre tydelig Fornemmelse af, at Riget ikke kunde undvære en Konge til at hævde dets Enhed mod de ydre Fjender og haandhæve Lov og Ret i Landet. Denne fornyede Tro

Digitized by Google

paa Kongemagtens Kald og dette Haab om, at den atter kunde løfte Landet op af det Uføre, det var stedt i, er Forudsætningen for det kommende Hundredaars store Genrejsningsarbejde.

2. Træk af Retsudviklingen.

Den samme bølgende og gærende Tilstand, som Landets politiske Forfatningsforhold var stedt i, prægede i dette Tidsrum ogsaa de retslige Forhold. Grundlaget for disse udgjordes stadig af de under Valdemarerne optegnede *Landslove*, af hvilke kun Jyske Lov var officielt udfærdiget. Selv om disse ved Valdemarstidens Reformlovgivning var blevet underkastet adskillige Ændringer, stod de dog i det hele som et Udtryk for det gamle konservative Bondesamfunds Retsopfattelse, ligesom ogsaa en vis Andel i den lovgivende Magt stadig tilkom de tre store Landsting i Jylland, Sjælland og Skaane. Allerede i Valdemarstiden havde Kongemagten dog optraadt som lovgivende for de enkelte „Lande" i Riget, om end der vel stadig udkrævedes Landstingenes Samtykke, og dette Forhold har sikkert fortsat sig i indeværende Tidsrum; i Thord Degns Artikler til Jyske Lov tales saaledes om en Lov, der er givet af Kongen og samtykket af Jyder og Fynboer.

Langt betydningsfuldere var dog den *Rigslovgivning* for det samlede Rige, som opstod i det her omhandlede Tidsrum, og som hang nøje sammen med Rigsmødernes eller Danehoffernes Opkomst. At man i alt Fald fra det herskende Stormandspartis Side tillagde disse lovgivende Magt, kan ses af et Par Bestemmelser i Haandfæstningerne af 1320 og 1326, ifølge hvilke Mangler ved „Kong Valdemars Love" (ɔ: den bestaaende Retstilstand) skulde afhjælpes af „Rigens udvalgte Mænd" eller af „Rigens udvalgte og bedste Mænd paa Danehof". Som oftest var det dog snarere Rigslovgivningens og ganske særligt de paa Rigsmøder udstedte Haandfæstningers Formaal at forpligte Kongerne til bedre Overholdelse af gældende Lov og Ret end at virke stærkt reformerende paa den bestaaende Lovgivning. Dog spores der i en Række af Rigslovene en Tendens til at fastsætte langt strengere Retsforfølgelse og Strafudmaaling for Manddrab og andre Voldsforbrydelser, end Landslovene tillod. I andre af Rigslovene søger Kongen at regulere Forholdet mellem ham selv og Herremændene og mellem disse indbyrdes ved særskilte Bestemmelser, der navnlig tog Sigte paa Drottensvig (Majestætsforbrydelse, Højforræderi); men disse Forsøg paa at forny den gamle Hirdlovgivning maatte falde til Jorden over for den stærke Modvilje, de rejste hos Stormandsstanden.

Ogsaa *Retsforholdet mellem Kirken og det verdslige Samfund* var i

Digitized by Google

denne Tid underkastet svære Rystelser. Konflikten rejstes først af Jakob Erlandsøn, der gjorde sig til Talsmand for den ny pavelige Lære om den kanoniske Lovgivnings ubetingede Gyldighed og deraf følgende Overlegenhed over al verdslig Lovgivning. Ærkebispen kunde derfor ikke slaa sig til Taals med det Kompromis, som den i Aarene om 1170 vedtagne skaanske Kirkeret betegnede, men krævede denne ændret efter kanonisk Ret. Jakob Erlandsøn trængte ikke igennem med sit Krav, da Kongemagten stillede sig i Spidsen for Bondesamfundets Modstand, men i Praksis er vel nok en hel Del af Kirkens Krav efterhaanden blevet gennemført.

Endnu paa et tredie Omraade blev der gjort føleligt Skaar i de gamle Landsloves Enegyldighed, nemlig ved Udstedelsen af *Købstadretter*, som særlig hyppigt fandt Sted i det her omhandlede Tidsrum. I Købstæderne, hvor Ætbaandene ofte var stærkt afslappede og delvis afløste af Gildebroderskaber, passede Landslovenes Bestemmelser i mange Tilfælde kun daarligt; de urolige Forhold og den stærkt blandede Befolkning krævede en strengere og mere effektiv Retshaandhævelse. Disse Forhold præger derfor stærkt Købstadlovgivningen; om de enkelte Stadsretter henvises til Købstadafsnittet nedenfor.

Blandt de Punkter i den gamle Landskabslovgivning, der særlig var Genstand for Angreb, ikke mindst fra Kirkens Side, maa især nævnes to: dels Soningen af Manddrab og andre Voldsforbrydelser ved *Bøder*, dels saadanne Sagers Afgørelse ved, at den anklagede havde Ret til at sværge sig fri sammen med *Mededsmænd*.

Det gamle, af Ætfølelsen prægede Synspunkt opfattede Pengebøderne (Mandeboden) som et Surrogat for den Blodhævn, som Ættens Ære egentlig krævede, og paalignede derfor Forbryderens Frænder at deltage med ham i Udredelsen af Bøderne. Men efterhaanden som Voldsforbrydelsen mere opfattedes som en Krænkelse af Samfundet som Helhed end som et Angreb paa den enkelte Æts Ære, maatte Samfundet som saadant for sin egen Sikkerheds Skyld kræve Overtræderen strengere straffet end med Pengebøder, selv om disse var meget høje (særlig 40 Marks Bøden for de store Forbrydelser udgjorde en for Datiden meget anselig Sum), ligesom det ud fra dette Synspunkt maatte forekomme urimeligt, at Overtræderens Frænder skulde hæfte solidarisk med ham for Bødens Udredelse; dette Forhold var derfor allerede ændret ved Forordninger fra Valdemarstiden. Derfor møder man ogsaa saavel i Rigslove som i Købstadretter Bestemmelser om Livsstraf (i Stedet for Fredløshed eller Pengebøder) for Manddrab og beslægtede Voldsforbrydelser; og skønt saadanne Regler stred aldeles mod det i de gamle Landslove raadende Princip om, at Ætten alene havde Paataleret over for slige Forbrydelser, er der dog ingen Tvivl om, at den

Digitized by Google

ny Synsmaade, særlig under kirkelig Paavirkning, trængte mere og mere igennem; flere af Jakob Erlandsøns skarpeste Klager mod Kongemagten gaar jo netop ud paa, at den intet alvorligt foretog sig for tilborligt at straffe de overhaandtagende Voldsforbrydelser, og der er ingen Tvivl om, at Kongemagten førtes til en stedse stærkere Indgriben over for disse.

Men disse Krav om skarpere Retsforfølgelse mod Voldsmænd kunde ikke ske Fyldest, uden at man forlod de gamle Regler om sigtedes Ret til at sværge sig fri. Denne Ret hang sammen med, at hele den gammeldags formelle Bevismaade ikke saa meget var indstillet paa at naa til Sandhedens Erkendelse ved Vidneførsel som paa saa hurtigt og klart som muligt at fremkalde en for Bondesamfundet antagelig Afgørelse af Parternes Mellemværende, der kunde bringe dette ud af Verden saa lempeligt som muligt. Herimod opstillede man fra kirkelig Side, sikkert under Paavirkning fra Romerretten, Ønsket om et virkeligt Forsøg paa Sandhedserkendelse ved Hjælp af saglige Undersøgelser og Vidners Udsagn, ligesom den ensidige Partsafgørelse ved Tylvtered søgtes erstattet med en virkelig Domsafsigelse af Nævninger. Navnlig med Hensyn til det sidste Punkt var Udviklingen allerede i den foregaaende Periode skredet betydeligt frem, og den fortsattes i samme Retning inden for nærværende Tidsrum, idet Kongemagtens Ønsker ogsaa maatte gaa i denne Retning: at erstatte Partseden med en virkelig Domsafgørelse.

Saaledes kunde det ogsaa paa det retslige Omraade se ud, som om alle Forhold var i Opløsning, men ud af alt Virvaret arbejdede sig dog efterhaanden Ønsket om en strengere og mere saglig Retshaandhævelse til hele Samfundets Tarv, og da Landet atter kom ind i roligere Forhold under en kraftig Kongemagt, skulde det vise sig, at dette Ønske i stort Omfang skete Fyldest.

3. Bondestanden og Landbruget.

Det er, som nævnt, typisk for den sociale Udvikling i den her omhandlede Periode, at den ældre Middelalders tilsyneladende demokratiske Bondesamfund hastigt omdannedes i Retning af det skarpt stænderdelte Samfund, som særtegner den yngre Middelalder baade herhjemme og i Nabolandene. Nogle Hovedtræk af denne Stænderudvikling skal her antydes.

Afgørende for *Bondestandens Kaar* blev for det første, at Valdemarstidens store økonomiske Fremgang med de stigende Kornpriser og den stærke Nyopdyrkelse af Jord sagtnede stærkt eller endog mange Ste-

Digitized by Google

der afløstes af Stilstand. Alene dette maatte stille Jordbrugerne ugunstigere end før; men hertil kom store sociale Forskydninger, der ingenlunde højnede Bondestandens Niveau. Her maa først og fremmest nævnes Trællestandens Forsvinden. Trællene bliver til *Gaardsæder*, der oprindelig, som Navnet angiver, boede paa selve Bondegaarden, men efterhaanden fik noget Jord at dyrke og saaledes blev Husmænd eller Boelsmænd. Denne af Kirken begunstigede Udvikling betød en stor Fremgang for Trællene i social Henseende, men kunde umuligt virke højnende paa Bondestandens Anseelse. — Et andet betydningsfuldt Moment, der maatte virke i samme Retning, var Selvejernes rivende Tilbagegang. Denne hang især sammen med de urolige Forhold i Tiden, der gjorde det nødvendigt for den mindre Bonde at skaffe sig en mægtig Skytsherre, der kunde værne ham mod Overgreb; i saa Henseende var Fæstebønderne eller *Landboerne*, som de oftest kaldtes, bedre stillede end de jordegne eller selvejende Bønder, og mange af disse gav sig derfor ind under en Stormands Værn og blev hans *vornede* (Ordet dannet af: værne). Disse Fæstebønder betalte deres Herre en aarlig Afgift: *Landgilde* (Ordet dannet af: gælde = betale), for Brugen af deres Jord; Landgilden oversteg i hvert Fald ikke den aarlige Udsæd, men var ofte mindre. Som Landbo under en kirkelig eller verdslig Stormand slap Bonden tilmed for offentlige Skatter, og da disse vistnok udgjorde et noget større Beløb end Landgilden, stod Bonden sig snarest økonomisk set ved Byttet. Hertil kom, at selve det at betale Skat fra gammel Tid ansaas for et saa stort Afbræk i den personlige Frihed, at den skatteydende Selvejerbonde næppe regnedes stort højere end en kongelig Fæstebonde, saa at Overgangen ogsaa i saa Henseende var yderst lempelig. Den mærkedes sikkert heller ikke synderligt i Bondens daglige Liv; han vedblev at dyrke sin Jord i Fællesskab med de andre Bymænd, aldeles som om intet var hændt, og han deltog som før i Bystævnerne og Gilderne, hvor Bestemmelserne om Dyrkningen af Landsbyjorden toges. Hans Forvandling fra Selvejer til Fæstebonde betegnede vel en Forøgelse af de kirkelige og verdslige Godsejeres Jord paa den fri Bondejords Bekostning, men ingenlunde en tilsvarende Overgang fra de mindre til de større Driftsenheder.

Frøs Herreds Segl. c. 1300. 2/3 St.
I Seglet Billedet af en Hjulplov.
(Nationalmuseet).

Hele denne Udvikling maatte afføde en uhyre *Svækkelse* af *Valdemarstidens folkelige Hærordning*, af Ledingsvæsenet. Dettes Betyd-

Digitized by Google

ning var allerede stærkt i Aftagende som Følge af den militære Udvikling, der havde fundet Sted, og som medførte, at Hovedvægten mere og mere lagdes paa det sværtrustede Rytteri, over for hvilket det lettere væbnede Bondemandskab nødvendigvis maatte trække det korteste Straa. Ledingsvæsenet var ogsaa mest beregnet paa Søtog, men disse bortfaldt i dette Tidsrum mere og mere; Erik Mændvéd gjorde et sid-

Kalkmaleri i Kippinge paa Falster forestillende Adam og Eva efter Uddrivelsen af Paradiset. Giver Billede af et Par Almuesfolk ved deres Sysler i Middelalderen. Kvinden spinder paa Haandten og passer Vuggen. Akvarel af Mads Henriksen i Nationalmuseet.

ste Forsøg paa at puste Liv i den gamle Ledingsordning, da han havde Brug for den til sine nordtyske Tog, men efter hans Tid maa den betragtes som helt bortfalden. Denne Udvikling maatte nødvendigvis svække Bøndernes Selvfølelse som krigersk Stand, saa meget mere som de mest ansete og velhavende iblandt dem for en stor Del søgte Optagelse i Hærmandsstanden; og idet Bondestanden som saadan ikke længer bidrog til Landets Forsvar, maatte dens Interesse for Rigets Sager i det hele synke jævnt. Kun naar den tyngedes med særlig haarde

Digitized by Google

Skattepaalæg, ser vi den i den her omhandlede Periode gribe til Vaaben mod Undertrykkeren, oftest Kongen.

Om *Bøndernes daglige Liv* er vi ifølge hele vort Kildemateriales Natur yderst sparsomt underrettede — bortset fra de Oplysninger om Landsbyfællesskabet, der indeholdes i de paa Valdemarstiden optegnede Landslove. Hele dettes Ordning hvilede paa mundtlig Overlevering fra Slægtled til Slægtled; først fra 16. Aarhundredes Slutning kendes skriftligt optegnede *Landsbyskraaer (Grandebreve. Videbreve).* — Gaardens Bygninger tilhørte ofte Bonden selv, selv om han kun havde Jorden i Fæste. De bestod sikkert som Regel af flere usammenbyggede Huse eller Længer. Jyske Lov nævner *Salhus* (Beboelseshus) og *Lade* som de to vigtigste, og disse har da sikkert ofte ligget hver paa sin Side af Gaardspladsen; Kvægstalden kan have været sammenbygget med Laden eller maaske hyppigere have udgjort en egen Bygning. Et andet jysk Navn paa Beboelseshuset, *Radlænge*, gaar ogsaa tilbage til denne Periode; det peger hen paa, at Huset har bestaaet af en Rad, en Række Fag eller Gulve og altsaa været opført i en Art primitivt Bindingsværk (Stolper med lerklinede Vægge eller Bulplanker imellem); i Skaane tales der c. 1250 om Træhuse og risflettede Huse paa samme Gaard. Ogsaa Betegnelsen *Framhus* for Stuehus gaar tilbage til denne Tid; det kendetegner Stuehuset som det forrest liggende Hus. Ordene Salhus og Framhus havde begge senere den Skæbne, at de sank ned til at betegne det foran Stuen liggende Rum, Bryggers eller Køkken (Sals, Frammers). — Mindre Gaarde og Boelssteder har dog sikkert ofte været enlængede, og i disse gik man da fra Beboelsen gennem en Dør i Skillerummet direkte over i Stalden. — Skorstene var sikkert endnu yderst sjældne hos Bønderne, og Indboet sparsomt og overvejende vægfast. — I Driftsformer og Agerbrugsredskaber skete næppe nogen væsentlige Ændringer af Valdemarstidens Forhold.

Trods al social Tilbagegang maa man dog ingenlunde tænke sig Bondestanden som forkuet; den styrede paa Bystævnet sine egne Anliggender og pukkede nøje paa sin Ret over for Magthaverne, men dens Synskreds maatte ifølge Sagens Natur indsnævres og naaede som Regel næppe langt ud over Landsbyen eller Kirkesognet, og nogen virkelig politisk Modvægt mod de kirkelige og verdslige Stormænd kunde den ikke udøve.

4. Borgerstanden, Handel og Haandværk.

I de store europæiske Kulturlande var det Byernes frie Borgerskab, der dannede den egentlige Modvægt mod Lensadelen og udgjorde Kongemagtens bedste Støtte i dens Kamp mod denne. Ogsaa i Danmark er

Digitized by Google

Købstæderne i denne Periode ligesom i Valdemarstiden i stærk Udvikling, men deres Blomstring hæmmes rigtignok af saa mange Forhold, at de langtfra naar den politiske Indflydelse som i det sydlige Udland.

Det store europæiske Handelsopsving, der i Valdemarstiden ogsaa naaede til Danmark, havde ganske vist medført en hidtil ukendt Opblomstring af *Købstæderne* herhjemme og Nyanlæg af mange *Strandkøbinger*, og disse Nyanlæg fortsattes, om end i aftagende Maalestok, i den her omhandlede Periode (Koge, Helsingor m. fl.). Men til Udvikling af en virkelig selvstændig dansk Handelsstand var Tiden endnu ikke moden. De mange nye Købstæder naaede kun en beskeden Størrelse; Handelsopsvinget kom mest de nordtyske Stæder til gode, der laa nærmere ved de store Handelsveje, og særlig Lübeck vandt stærkt frem i den Tid, Byen stod under dansk Herredomme, og overtog fra nu af i det væsentlige den store Mellemhandel mellem Østersølandene og de vestlige Stæder, som tidligere var gaaet over Slesvig By, der ved denne Tid tabte sin Betydning som Handelscentrum. Landets Hoveddeksportartikel, den *Sild*, som i uhyre Mængder fangedes i Sundet om Høsten, evnede man ikke selv at udføre; men de fremmede, især nordtyske, Købmænd indfandt sig skarevis paa det store Købestævne ved Skanør, hvor hver af Hansestæderne havde sit afgrænsede Omraade, sit *Fed*, opkøbte Silden af de danske Fiskere og lod den nedsalte der paa Stedet. Et Tegn paa det tyske Elements Overmagt er det ogsaa, at Nordmændene, der i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede spillede en stor Rolle paa Skaanemarkedet, efterhaanden helt forsvinder fra dette.

De fleste danske Købstæder var da kun Mellemled for Vareomsætningen mellem deres nærmeste Opland og de udenlandske Handelsmænd, og deres Handel havde derfor kun et beskedent Omfang; tjentes der ikke tilstrækkeligt ved denne, havde de jo altid Landbruget at falde tilbage paa. Byerne var nemlig alle mere eller mindre agerdyrkende, med anselig Bymark og med Avlsbygninger liggende inden for selve Byens Hegn, — et Forhold, der navnlig for de mindre Købstæders Vedkommende holdt sig langt ned i Tiden. Mange af dem udgjorde da nærmest en Art udvidet og forstørret Landsby; ofte afløste Købstaden ligefrem en ældre, sammesteds beliggende Landsby (Sakstorp — Sakskøbing m. fl.), og man har formodet, at det ogsaa var fra Landsbyen, at Købstaden overtog sin ældste Forfatning, der i saa Fald maa have hvilet paa Borgerskabets Sammenslutning i et Bygilde med en Oldermand i Spidsen; sikre Spor heraf lader sig dog ikke paavise, og i det 13. Aarhundrede, da Kilderne til Gildevæsenets Historie flyder rigeligere, har Gilderne gennemgaaende intet med Byernes Forfatning at gøre. Om disse, hvis Blomstringstid falder i det 12.—13. Aarhundrede, maa i det hele henvises til Behandlingen i det foregaaende Afsnit; de

Digitized by Google

var som oftest indviede til St. Knud, men da Erik Plovpenning efter sin Død vandt Helgenry, opnaaede ogsaa han at faa flere Gilder indviet til sig. Knudsgildernes Betydning skønnes ikke mindst deraf, at de i 1256 dannede en hele Riget omfattende Organisation, idet atten Oldermænd modtes i Skanør og vedtog en Del Fællesregler, bl. a. at ingen Bager maatte være Medlem af noget Knudsgilde.

Inden det 13. Aarhundredes Udgang havde dog Gildernes Betydning tabt sig meget. Allerede i deres stærke Forgrening, med flere Gilder i samme By, laa Spiren til en Svækkelse, og i samme Retning virkede vel ogsaa deres fornemme Afgrænsning til visse bestemte Kredse (f. Eks. ved den nævnte Udelukkelse af Bagerne, der havde Ord for at sælge undervægtigt Brød og derfor var mindre vel ansete). Hertil kom, at de ledende Kirkemænd saa skævt til Gilderne, om end vel de færreste har været saa forbitrede paa dem som Jakob Erlandsøn, der udtaler: „Da Gilder og Svir er Roden til meget ondt, saasom forbudne Sammensværgelser og Sammenrottelser samt Mened og Forsømmelse af egen Tarv, saa opfordrer vi Eder, Herre Konge, til hverken at taale dem i Købstæder eller andensteds, men forbyde dem at finde Sted."

Viborg Bys Segl. $^2/_3$ St.
Efter Trap: »Kongeriget Danmark«.
3. Udg.

Efterhaanden som Gildernes Betydning aftager, træder *Bytinget* og *Byretten* eller *Skraaen*, som den stundom kaldtes, mere afgørende frem. Den sidste udarbejdedes vel oftest af Borgerne selv, men disse søgte dog altid at faa den stadfæstet af deres Overherre, være sig Konge, Hertug eller Biskop. En stor Del af de bevarede middelalderlige Stadsretter stammer fra det her omhandlede Tidsrum, saaledes Roskilde Stadsret fra 1268, Ribe Ret fra 1269 (væsentlig bygget paa lübsk Forbillede), begge paa Latin, Flensborg Stadsret fra 1284 (paa Dansk), o. s. fr. Københavns ældste Stadsret fra 1254 er ikke saa meget en egentlig Lovbog som en Overenskomst om gensidige Pligter og Rettigheder mellem Borgerne og Byens Overherre Roskildebispen Jakob Erlandsøn; en virkelig Stadsret for København udstedtes først 1294.

Borgernes Fællesmøde paa Bytinget egnede sig ikke til at lede Byens Styrelse; og ved Siden af den kongelige (hertugelige, biskoppe-

Digitized by Google

lige) Ombudsmand møder vi da *Byraadet*. Dettes Medlemmer ned oprindeligt *Oldermænd* ligesom Gildernes Forstandere; i Løbet af det 13. Aarhundrede fortrængtes dette Navn dog af den sydfra indvandrede Betegnelse *Raadmænd*. Stundom ses disse afbildede i Datidens Bysegl. Nogen demokratisk Valgmaade til Byraadene maa man ikke tænke sig; oftest supplerede vistnok Raadet sig selv, og i Flensborg var der tillagt Oldermanden for St. Knuds Gilde stor Indflydelse paa Valget. Sikkert har dog ogsaa Stadens Overherre haft et Ord med i Laget. Kun i København spores stærke Brydninger mellem denne (Roskildebispen) og Byen; efter Byrettens Udstedelse 1294 udbrød der endog en Art Oprør mod Biskop Jens Krag, der dog endte med, at Borgerne maatte opgive de af Bispen forbudne Gilder. Raadets Magtfylde var betydelig, men til alle vigtige Beslutninger maatte det dog have Ombudsmandens Samtykke.

Ombudsmandens væsentlige Opgave var i øvrigt at oppebære Kongens (Hertugens, Bispens) Indtægter samt sidde til Doms paa *Bytinget* sammen med Borgerne. I Byen med dens forholdsvis talrige og blandede Befolkning og dens mere urolige Liv passede Landslovenes mere lemfældige Bestemmelser mod Voldsforbrydelser ikke; der fastsattes strengere Straffe og skarpere Retsforfølgning mod saadanne. Særlig Ribe Ret havde Ord for sin Strenghed; den fastsatte bl. a. Dødsstraf for Manddrab og Voldtægt, Haandsafhuggelse for Saaremaal. Ogsaa Falskmøntneri og Forfalskning af Honning m. m. straffedes med Døden. — Ordenspoliti *(Bysvende*, Vægtere) begynder saa smaat at vise sig; men navnlig erstattede man i de fleste Byer Mededsmændene med dømmende Nævninger og søgte ved Hjælp af Vidneførsel at naa nærmere til Sandhedens Erkendelse i Retssagerne. Nægtede en Mand at udrede de idømte Bøder, havde Foged og Raadmænd Ret til at beslaglægge en tilsvarende Mængde af hans Gods. Saaledes tog man i Byerne Initiativet til en mere eftertrykkelig Retshaandhævelse, der ogsaa stemmede overens med Kongemagtens Ønsker.

Hvad *Byernes Udseende* angaar, da bestod Bygningerne sikkert gennemgaaende af ret lave Huse af Træ eller primitivt Bindingsværk, overvejende i eet Stokværk, i det hele ikke synderligt afvigende fra Datidens Bøndergaarde; om Stenhuse eller Huse i flere Stokværk har der — bortset fra kirkelige Bygninger — kun undtagelsesvis været Tale. Ejendommelige for Købstæderne var de mange Badstuer (til Dampbade, omtrent som Nutidens „russiske" Bade), som de rummede, og som vidner om Datidens Renlighedssans; ogsaa paa Landet kendtes sikkert saadanne, om end i primitivere Former. Naar Købstaden alligevel afveg en Del fra Landsbyen i sit Ydre, beroede dette dels paa den mere udstrakte og tættere Bebyggelse, dels paa, at den som oftest

Digitized by Google

var omgiven med en Befæstning, der dog sjælden bestod af en egentlig Bymur, i Reglen kun af en lav Vold forsynet med Plankeværk og med en Grav foran. Noget synderlig betryggende Værn mod en virkelig Fjende frembød dette Virke næppe; det var gennem „Byens Planker", at Fyrst Jarimar i 1259 banede sig Vej ind i København paa det Sted, hvor et efter ham opkaldt stenmuret Taarn, hvis Ruiner endnu findes, senere opførtes. Anderledes var Forholdet selvfølgelig, hvor Byen havde en virkelig Mur; men selv hvor en stenmuret Borg udgjorde den Kærne, i Ly af hvilken Staden var vokset op, kunde denne ikke beskytte den omgivende By. — Ogsaa i anden Henseende afveg de fleste Købstæder fra Landsbyerne: de havde til Centrum for Handelslivet et *Torv*, hvor den fredelige Udveksling af Varer værnedes af en særlig *Torvefred*. Dette gjaldt i særlig Grad de nye *Strandkøbinger*, der anlagdes paa Valdemarernes Tid og ned igennem det 13. Aarhundrede; i de ældre *Akselkøbinger*, der var vokset op langs med en Hovedlandevej (hvor flere saadanne skar hinanden eller løb sammen), maatte ofte selve denne brede *Adelgade* (Hovedgade) eller *Kongens Hærstræde* tjene til Torv. Her udfoldede sig da et livligt Handelssamkvem, idet Omegnens Bønder bragte deres Varer til Torvs og gjorde deres Indkøb. Langs Adelgaden laa de større Købmandshuse, medens Haandværkerne beskedent holdt til i Side- og Baggaderne; Navne som Smedegade og Skomagergade betegner aldrig nogen anselig Gade i Byen. Butikker i Nutidens Forstand maa man selvfølgelig ikke tænke sig, kun smaa flyttelige eller faste Boder. Borgernes Eneret til Detailhandel var sikret dem ved en Række mod *Gæsterne* (de fremmede Købmænd) rettede Bestemmelser i Stadsretterne; men dette kunde ikke hindre, at Storhandelen væsentlig var paa disses Hænder.

Københavns ældste Segl. 1/1 St.
Efter Trap: »Kongeriget Danmark«. 3. Udg.

De større Gader var *brolagte;* men Brolægningen bestod oprindelig, som ogsaa selve Navnet antyder, af Stammer eller Planker, medens Stene først senere kom til Anvendelse. Naar Købstaden laa ved Van-

Digitized by Google

det, løb der ofte langs dette en Strandgade, og parallelt med denne, men længere inde i Landet laa saa Adelgaden; de store Købmandsgaarde vendte ud mod begge Gader, og mellem dem løb smalle Stræder, Slipper og Smøger, der forbandt de to Parallelgader.

5. Kirke og Kristendom, Overtro og Trolddom.

Den katolske Kirkes mægtige Hierarki naaede i det ydre sit Højdepunkt i den her omhandlede Tid. Kirken udvidede og befæstede sin *privilegerede Stilling* i Samfundet; Prælaternes og Klostrenes Gods var skattefrit, for saa vidt det var erhvervet før det store Kirkemøde i Lateranet i Rom 1215, og ved den ideligt gentagne Stadfæstelse mistede disse Privilegier efterhaanden helt deres Præg af kongelig Naade og blev til en fast Særret, som Indehaveren ikke behøvede at tilkøbe sig paa ny ved hver Konges Tronbestigelse. Mindre begunstigede var de med Bønderne mere jævnstillede Sognepræster, der kun havde eet Bo skattefrit, ligesom Sognekirkernes Gods som Regel ikke var fritaget for offentlige Byrder. Ogsaa paa andre Maader vandt Kirken betydelige Skridt frem i Retning af Uafhængighed af de verdslige Magthavere, særlig ved Bispevalg, og af den verdslige Lovgivning, idet Kirkens særskilte Jurisdiktion for dens egne Embedsmænd og i alle saakaldte „aandelige" Sager mere og mere anerkendtes, ligesom det sidstnævnte Begreb stadig udvidedes og ikke alene omfattede egentlige Forbrydelser mod Kirken og Troen, som Helligbrode, Kætteri o. l., men ogsaa alle Ægteskabssager og Sager vedrørende Testamenter og Sjælegaver. Ja, selv rent verdslige Anliggender kunde med Parternes Samtykke unddrages de almindelige Retter og henskydes til Kirkens Afgørelse. Ved flere Lejligheder sogte endog Ærkebisperne, til Tider med et vist Held, at byde selve Kongedommet Trods. Nogen afgørende Fremgang havde de dog ikke for deres kongefjendske Politik; de fleste af deres Lydbisper ønskede ikke at folge dem paa denne farlige Vej, og under Rigets Opløsning i Aarene 1320—40 viste det sig tydeligt, at Mangelen af en virkelig Ordens- og Retshaandhæver i Landet gik haardt ud over Kirken selv. Flere af de jyske Bisper som Jakob i Ribe og Svend i Aarhus stillede sig da ogsaa i Spidsen for den nationale og kongeligsindede Rejsning mod de holstenske Magthavere og indvarslede saaledes den mindre fordringsfulde og mere kongetro Politik, som Kirkens Mænd i de paafolgende Genrejsningsaar gennemgaaende fulgte.

Hvad *Kirkens indre Liv* angaar, skulde Klostervæsenet endnu i denne Periode faa en anselig Tilvækst. Til de store gamle Munkeordener, Benediktinere, Augustinere og Cisterciensere (hvortil sluttede sig

Digitized by Google

Præmonstratensere og Johanniter), føjedes nemlig nu i stor Udstrækning Tiggermunkeklostre af de nystiftede Franciskaner- og Dominikanerordener *(Graabrødre og Sortebrødre)*. I Modsætning til de aristokratiske og højkirkelige Klostre paa Landet med deres vidtstrakte Jorde-

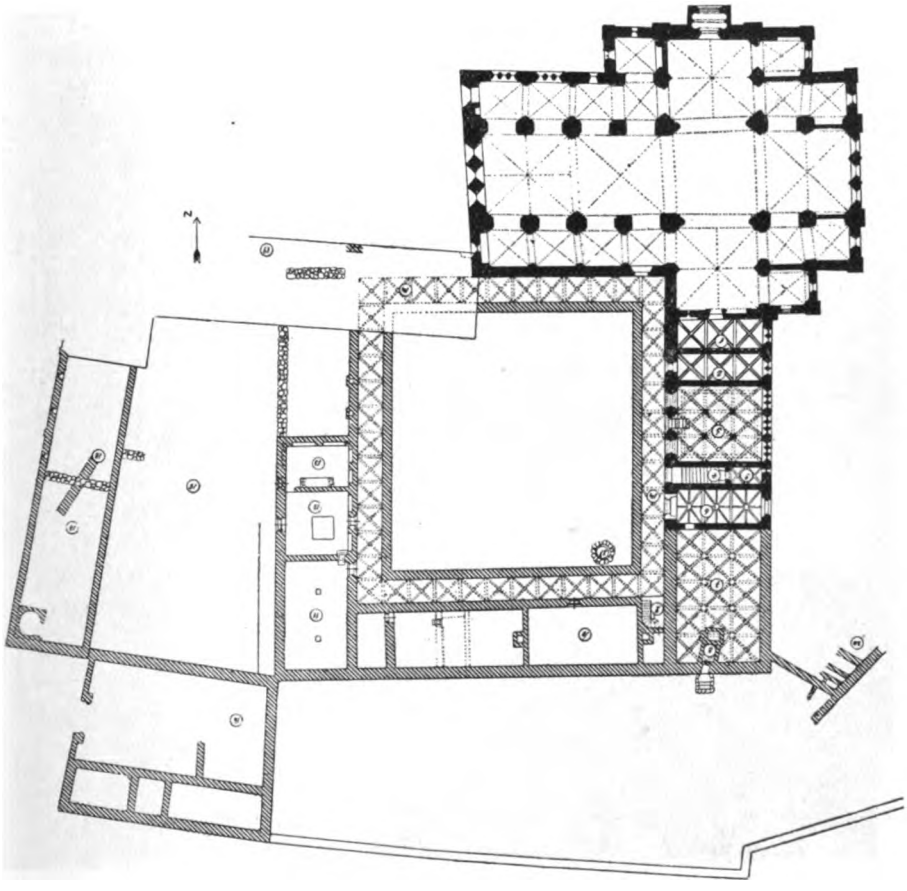

Grundplan af Løgum Kloster og Kirke.
Efter »Schleswig-Holsteinischer Kunstkalender«. 1920.

gods udgjorde disse ved deres Fremkomst i Italien et afgjort folkeligt og lavkirkeligt Element, der væsentlig holdt til i Byerne og satte sig Prædiken og Sjælesorg for disses jævne Befolkning til Hovedopgave, ligesom de i Førstningen tog deres Munkeløfte om Fattigdom adskilligt højtideligere end de ældre Ordener, hvor vel ikke de enkelte Munke, men Klostrene som saadanne var store Godsejere. Om hvorledes denne Bevægelse vandt Indpas i Danmark, maa henvises til Skildringen i det forudgaaende Afsnit; i det følgende Hundredaar grundlagdes et meget

Digitized by Google

stort Antal Tiggermunkeklostre her i Landet, mindst 20 af hver Orden. Ogsaa hos os holdt de udelukkende til i Byerne; men Borgerskabet i disse betød endnu saa lidt, at det næsten overalt er Konger eller Stormænd, der optræder som Klosterstiftere. Allerede Erik Plovpenning havde udtalt Ønske om at jordfæstes i Ordensdragt hos Graabrød-

Klosterkirken i Løgum, set fra Øst.
Fotografi.

rene i Roskilde, og baade Erik Klipping og Jakob Erlandsøn interesserede sig meget for Franciskanerordenen. Særlig ivrige som Klostergrundlæggere var flere ædelbaarne Kvinder, først og fremmest Grevinde Ingerd af Regenstein, en Datter af den navnkundige Stormand Jakob Sunesøn af Møn, om hvis Klosterstiftelser er fortalt i det foregaaende Afsnit; hun grundlagde tillige (1256) et til den hellige Clara indviet Nonnekloster af Franciskanerordenen i Roskilde. — Snart fik ogsaa Sortebrødrene et Nonnekloster i Roskilde, indviet til den hellige Agnes;

Digitized by Google

det var i dette, at Erik Plovpennings to Døtre Agnes og Jutta indtraadte, som efter nogle Aars Forløb vakte stor Forargelse ved atter at forlade Klostret (se ovenfor S. 260). Allerede heraf kan det skønnes, at disse Nonneklostre havde fjernet sig stærkt fra Ordenens oprindelige Aand og var ikke saa lidt i Slægt med en senere Tids adelige Jomfruklostre, idet de for en stor Del maatte betragtes som en Art Forsørgelsesanstalter for Ungmøer eller Enker af fornem Byrd. Derimod dyrkede

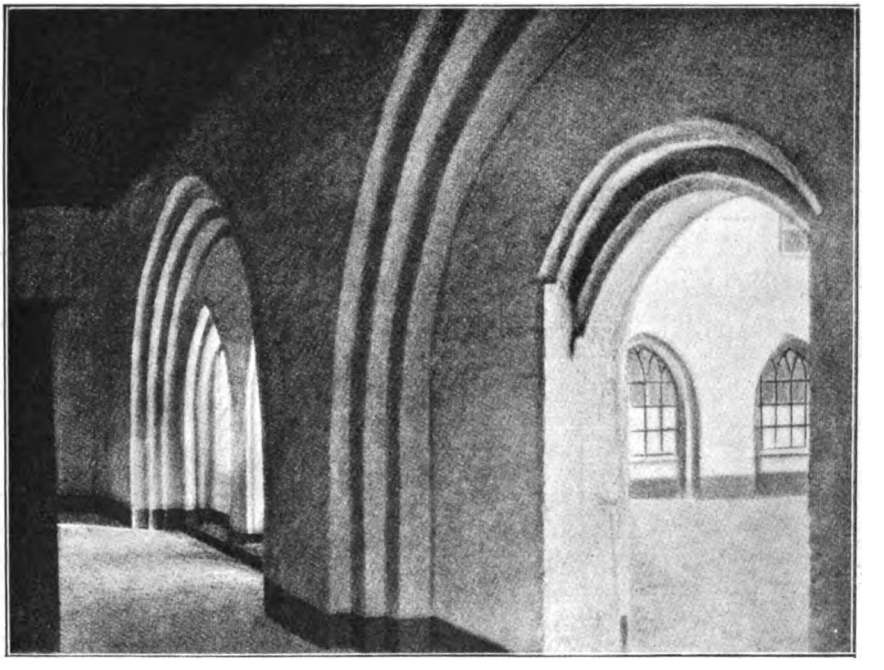

Fra Graabrødreklostret i Slesvig.
Efter V. Lorenzen: »De danske Franciskanerklostre«.

Tiggermunkene det udadvendte, missionerende Liv blandt jævne Folk i By og paa Land. — Under Kirkestriden stod Dominikanerne paa Kongens, Franciskanerne paa Ærkebispens Side, og i det hele kom de to Ordener temmelig daarligt ud af det med hinanden.

Var allerede Grundlæggelsen af alle disse nye Klostre Vidnesbyrd om den Inderliggørelsens Aand, der havde grebet mange, især i de højere Samfundslag, saa kan ogsaa hertil føjes andre Træk, der røber Tidens stærke religiøse Strømninger. Talende er saaledes de mange Pilgrimsrejser, som fandt Sted til Rom, til St. Jakob i Spanien eller til det hellige Land; selv om adskillige lod professionelle Pilgrimme foretage Rejserne i deres Sted, vidner dog disses Talrighed om virkelig From-

Digitized by Google

hed. Betegnende er det ogsaa, at man ikke havde nok i de gamle Helgeners store Skarer, men søgte blandt sine egne samtidige Landsmænd at skabe sig virksomme Forbedere hos Gud. Herhen hører især de ivrige Forsøg paa at helgenkaare den myrdede Kong Erik Plovpenning, hvis opsigtsvækkende Død for Broderhaand maatte fremkalde den Opfattelse, at en Mand, der uden egen Skyld fik en saa tragisk Udgang af Livet, var udkaaret af Gud til den store Ære at lide en saadan Blodvidnedød. Naturligvis var der ogsaa Politik med i Spillet; men de mange vel afhjemlede underfulde Helbredelser, der fandt Sted ved hans Grav, særlig efter Ligets Overflytning til Kongeslægtens Familiebegravelse i Ringsted, vidner dog tillige om megen naiv Fromhed hos Menigmand. Erik blev aldrig kanoniseret af Paven, men bevarede længe et vist Ry som Folkehelgen, til hvem endog adskillige Gilder blev indviede (se ovenfor S. 317).

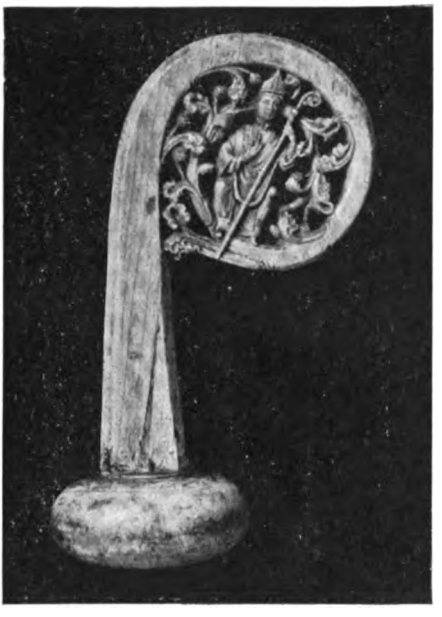

Abbedstav fra Løgum Kloster, skaaret i Elfenben. c. 1300. (Nationalmuseet).

Men det maa ganske vist ogsaa erkendes, at saadanne Fromhedsytringer som Troen paa den i Helgenlevningerne virkende underfulde Kraft staar stærkt paa Grænsen til *Overtro*, og det samme maa ogsaa siges om mangfoldige andre Ytringer af Tidens Religiøsitet. Den enkelte, mere belæste og med Bibelens og Kirkefædrenes Tankegang mere fortrolige Kirkens Mand kunde vel hæve sig til en højere og renere religiøs Opfattelse af Kristendommen og ofte ud af personlig Erfaring tilegne sig dennes Lære om Synd og Naade, Skyld og Genløsning, og om det mystiske Liv i Gud, der for alle fromme Sjæle i Middelalderen stod som Menneskelivets egentlige Maal. Men hos det store Flertal var sikkert den udvortes, magiske Opfattelse af Kirken og dens Naademidler den overvejende, ligesom Folket som Helhed næppe har forstaaet den Sondring mellem Ærbødighed for og Tilbedelse af Helgenerne, som Kirken officielt hævdede. Karakteristisk er i saa Henseende den brunsvigske Rimkrønikes naive Opfattelse af Kru-

Digitized by Google

cifikset (ovenfor S. 250) som en virksom Amulet, der med sin iboende Trolddomskraft driver Fjenderne bort fra Bymuren. Ogsaa Kirkens Regler om Bod for visse grove Synder opfattedes sikkert som Regel rent udvortes af Menigmand.

Og hvor kunde det ogsaa være andet, end at Kristendommen maatte antage Form og Farve af den stadig lyslevende Tro paa alskens Vætter

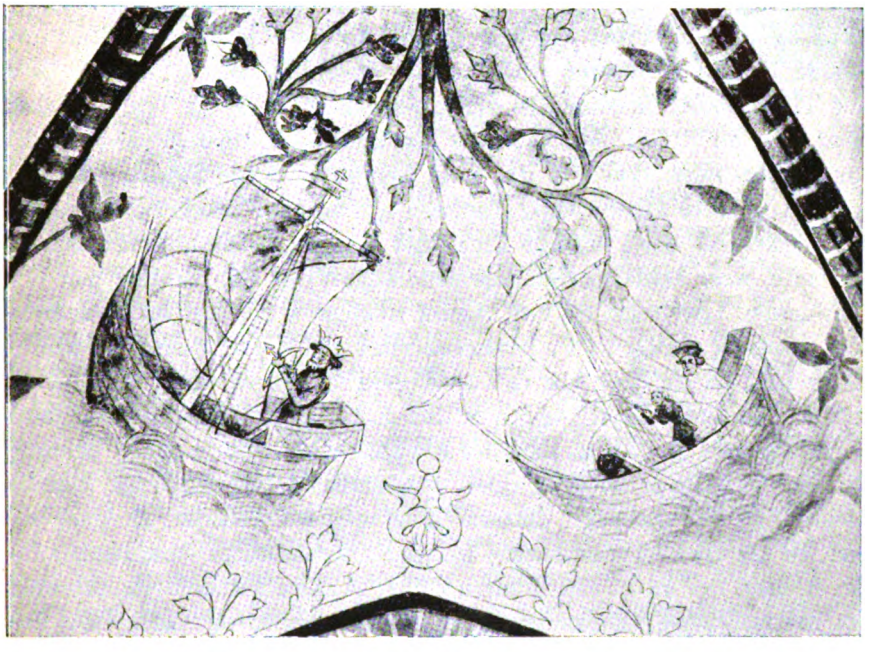

Kalkmaleri fra Højby Kirke, Odsherred.
(Legenden om St. Olafs Kapsejlads med sin Broder Harald).
Efter Fot. i Nationalmuseet.

og magiske Kræfter, som Folkeviserne fører os ind i? De gamle Guder var ganske vist i det hele glemte, men Troen paa de lavere Naturvæsener som Ellefolk, Havmænd, Nøkker og Bjergmænd samt paa Gengangere og Spøgelser levede uforstyrret videre, og kun sjælden taler Viserne om deres Bekæmpelse ved Kirken og dens Naademidler; oftere er det den magiske Kraft, som det enkelte fremragende Menneske kan eje, der faar Bugt med Uhyret: Villemand, der ved sin Harpes Trolddomskraft vinder sin Brud tilbage fra Strømkarlen, og Hr. Luno, der binder Havfruen med de ramme Runer. Mindst lige saa ofte giver dog Viserne Udtryk for Angsten for disse overnaturlige Væsener og deres gaadefulde Magt, og bag ved det hele ligger den gamle hedenske Følelse

Digitized by Google

af at være givet *Skæbnemagter* i Vold, som er stærkere end Mennesket selv:

Den skal have den onde Lykke,
som ikke den gode kan faa —

en Livsopfattelse, som hos Almuen overlevede baade Middelalder og Reformation og kan spores helt ned til vore Dage.

Saaledes holdt den hedenske Oldtids Islæt sig langt ind i Middelalderen og satte sit Præg paa hele Livsanskuelsen, og kun langsomt opnaaede Kirken at mildne dette haarde og af Skæbnetro prægede Syn paa Tilværelsen, ligesom den Gang paa Gang viste sig ude af Stand til at tøjle de vilde Lidenskaber og den nedarvede Raahed. Men at det dog efterhaanden lykkedes den med Lempe at drage Sindene mod en mildere og mere menneskelig Tankegang, kan ikke betvivles; den samme Adelsmand, der i levende Live intet Hensyn havde taget til Kirken, blev ofte, naar Dødsstunden nærmede sig, rystet ved Tanken paa den kommende Tilværelse og gav rigelig Sjælegave til Bod for sine Synder, og ogsaa mange af Folkeviserne viser tydeligt Kirkens humaniserende Indflydelse, selv om det direkte kirkelige Element i disse ikke er stort; det indskrænker sig til et lille Antal Legendeviser, hvis Emner tilmed til Dels er i Slægt med det Ridderideal, der foresvæver Visernes Digtere. Thi det er dette og ikke Munkeidealet, som disse ser hen til; Kloster- og Munkevæsen omtales ikke meget i Viserne, og naar det sker, er det sjælden med særlig Sympati; denne følger snarere den raske Ridder, der røver sin Jomfru ud af Klostret. Paa dette som paa saa mange andre Omraader er da Middelalderen og særlig den her omhandlede Periode en gærende Brydningstid, hvor de største Modsætninger mødes.

6. Adelens Samfundsstilling og daglige Liv.

Allerede i et foregaaende Kapitel (se ovenfor S. 264ff) er der givet Omrids af den ny Adelsstands Fremvækst, og det er antydet, hvorledes den havde sin Rod dels i de gamle, højt ansete Storætter, dels i det privilegerede Tjenesteforhold til Kongen (Hertugen, Bispen), der opstod ved, at vedkommende Bonde (oftest Storbonde) paatog sig den Byrde at gaa personlig i Leding som sværtvæbnet Rytter og til Gengæld opnaaede Skattefrihed, først for sine egne Gaarde, men efterhaanden ogsaa for sine Landboers (Fæstebønders) Jord. Idet Adelsstanden saaledes ligesom de høje Prælater fik Privilegium paa Skattefrihed frem-

Digitized by Google

for Borger og Bonde, løsnedes efterhaanden dens Troskabsforhold til Kongen som hans Hirdmænd, hvad der gav sig Udslag i, at den strenge *Vederlov* (Gaardsret), der gav Kongen som Hirdens Herre stor Magt over sine Tjenestemænd, lidt efter lidt bortfaldt som gældende Ret i Forholdet mellem Kongen og hans Mænd.

Hidtil havde alle Herremænd, der gjorde Tjeneste til Hest, baaret Navn af *Ridder* (Latin: *miles*), og denne Sprogbrug er endnu den gængse i Folkeviserne. Men i Slutningen af det 13. Aarhundrede trængte det udenlandske Riddervæsen ind i Landet med hele dets udviklede Ritual, hvorefter ingen kunde hedde Ridder uden at have modtaget Ridderslaget af en ældre Ridders Haand (jfr. Erik Mændveds Ridderslag 1287, se ovenfor S. 272). Det store Flertal af Adelen opnaaede dog ikke denne Ære, men maatte nøjes med Navn af *Væbnere* (Vaabensvende), og saaledes skimter man allerede her den Deling mellem den fornemme Højadel og Lavadelens bredere Lag — det sidste nærmest svarende til det engelske *gentry* — der i den senere Middelalder skulde fremtræde langt mere udpræget. Foreløbig følte de sig dog overvejende som een Stand, der udmærkede sig fremfor de lavere Stænder ikke alene ved hele deres ridderlige Vaabenudstyr, men ganske særligt ved deres *Vaabenskjolde*. I Løbet af det 13. Aarhundrede fæstner den Skik sig mere og mere, at Herremændene fører et i Slægten arveligt Vaabenmærke paa deres Skjold og i deres Segl, og samtidig begynder ogsaa en Del af deres Tilnavne at antage Karakter af arvelige Slægtsnavne. Fra Slutningen af det 13. Aarh. stammer den malede Skjoldefrise (Afb. S. 265) i Sorø Klosterkirke, sat af Abbed Niels som en Art Monument over den Gavmildhed, som Skjalm Hvides Efterkommere (der ofte fejlagtigt benævnes Hvideætten) havde udfoldet over for Klostret, i hvis Kirke Ættens Medlemmer jordfæstedes, og hvor der som Følge af Sjælegaverne læstes Sjælemesser over de døde. Stundom kunde Navn og Vaabenmærke høre nøje sammen; i *Slægten Abildgaards* Skjold ses saaledes tre Æbler og et Gærde; men dette var dog sjældnere Tilfældet, og i det hele gik i det her omhandlede Tidsrum Slægtsnavnene endnu langtfra saa fast i Arv som Vaabenmærkerne. Men baade Navne og Skjoldmærker peger dog bestemt paa Udviklingens Retning: Tyngdepunktet i Herremandsstanden flyttes mere og mere bort fra det personlige Tjenesteforhold til Kongen, der i og for sig ikke behøvede at være arveligt, og en ny Fødselsadel opstaar paa en bredere Basis end de gamle Storætter, hvem den i øvrigt ligner ved en nøje Tilknytning til de bestemte Egne, hvor dens Arvegods ligger, medens den afviger fra dem ved at være udstyret med bestemte retslige Privilegier som Skattefrihed og Ret til at oppebære Bøder, som dens undergivne idømtes.

Selv om det europæiske Lensvæsen — bortset fra Fyrstelenene —

Digitized by Google

ikke vandt Indpas i Danmark, peger da Adelens sociale Stilling til en vis Grad i samme Retning som i de store europæiske Kulturlande, om end Udviklingen herhjemme var langt mindre fremskreden end i disse.

Om *Adelens daglige Liv* og Færden indeholder vor enestaaende rige Folkeviseskat fra Middelalderen, der for en meget stor Del netop stammer fra det her omhandlede Tidsrum, en saadan Fylde af Træk, at det kan være vanskeligt nok at udvælge enkelte deraf paa de andres Bekostning. Visernes egentlige Verden er netop den forholdsvis talrige Herremandsstand eller Lavadel, der endnu ikke er skarpt afgrænset fra Bondestanden ved et uoverstigeligt Skel; det hedder endog i et af Omkvædene:

End lever der ædelige Bøndersønner blandt de Hovmænd.

Den gængse Betegnelse i Viserne for Herremand er dog *Ridder* (ɔ: Rytter, en Mand, der gør Krigstjeneste til Hest); Ridderen har atter *Svende* i sin Tjeneste. Kvinderne hedder *Fruer* og *Jomfruer* og har Tjenestemøer under sig. De udgør en Stand af *Ædlinge*, en jordejende Landadel, der vel i Byrd føler sig hævet over den jævne Bondestand, men i øvrigt ingenlunde altid i økonomisk Henseende staar paa et synderligt højere Trin end de større Bønder, og ganske deler disses Iver for at sikre Jorden i Slægtens Eje og om muligt udvide den ved Giftermaal og andre Handeler, ligesom de ogsaa personligt tager Del i Landbruget: Hr. Torben gaar og holder sin Plov, da hans Fjender finder ham „for norden den Skov", og Jomfru Ingelil indbyder sin Fæstemand til at sidde op at age i Karm med hende, saa vil hun lære ham „saa god en Bondesæd" med Pløjning, Saaning, Harvning o. s. fr.

Som oftest er det dog ikke paa denne Maade, at vi i Viserne finder Ridderne sysselsatte; snarere jager de i „den grønne Lund" eller mødes med deres Standsfæller paa Tinge eller ved Kirken om Søndagen. Paa Tinge sluttedes Handeler om Jordegods o. l., og i Sammenhæng hermed bortfæstede Herremanden ofte sin Datter, saa at denne, naar hun ved Hjemkomsten spurgte sin Fader om Tidender fra Tinget, kunde faa til Svar:

Det var Tidende allermest:
hin unge Hr. Lave haver dig fæst.

Stundom hører man ogsaa i Viserne, at Ridderen er i Leding eller sejler paa Langfærd; ogsaa Pilgrimsfærd nævnes. Men hyppigst er det dog selve Herregaarden, der er Skueplads for Visens Handling.

Digitized by Google

Visernes *Herregaarde* maa man ikke tænke sig i Lighed med Udlandets Ridderborge; kun for Fyrsters og Højadels Vedkommende kan der være Tale om virkelig stærke Fæstninger, saa som den Borg, Riber Ulv lader bygge „midt i et stort Uføre", eller den Borg, Marsk Stig opfører paa Hjælm for derfra at kunne hærge paa Danmarks Kyster. Hos den jævne Lavadel, blandt hvis Medlemmer Folkevisernes Handling som oftest udspilles, udgør *Borgeleddet* kun Indgangen til Gaarden, hvor Herremanden eller hans Frue ofte staar „svøbt i Maar" for at tage imod ankommende Gæster. Gaarden kan være værnet af en lav

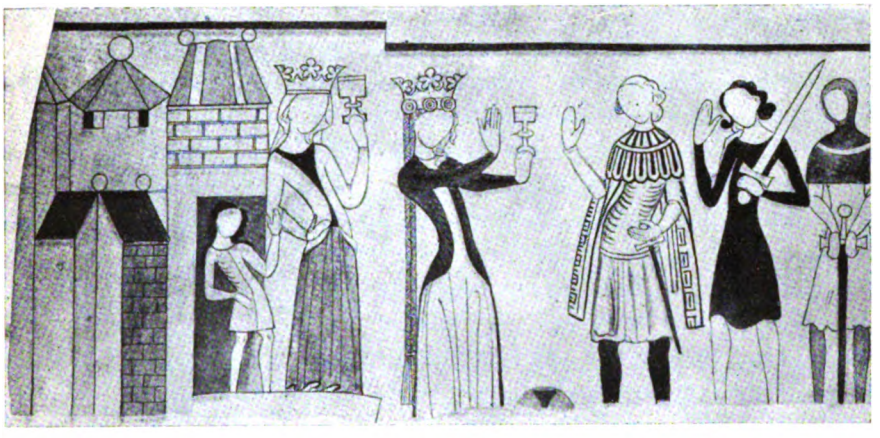

Adelige Ungmøer byder udenfor Borgen ankommende Riddere et Velkomstbæger. 14. Aarh.
Kalkmaleri i Ørslev Kirke ved Skelskør.
Efter Akvarel af Kornerup i Nationalmuseet.

Grav (uden Vand) med et Plankeværk bag; men inde i Gaarden ligger der dog oftest et fast stenmuret Taarn, og i denne *Stenstue* tør Herremanden nok gøre sig Haab om at kunne forsvare sig mod Overmagt. Pralende udtaler han i en af Viserne:

Der staar et Hus udi min Gaard,
det er opmuret af Stene;
kommer jeg mig derindenfor,
jeg ræddes ikke hundred Hovmænd.

Men da saa Fjenderne overfalder ham, faar han slet ikke Tid til at ty ind i Stentaarnet:

Palle han stod i sin egen Gaard,
han hørte de Heste kny:
»Raade Gud Fader i Himmerig,
for Døden kan jeg ikke fly!«

Digitized by Google

Palle han ud ad Marken løb
alt over de dybe Dige ....

Det synes dog, at der i hvert Fald henimod Periodens Slutning, da Riget var helt i Opløsning, har været en vis Tilbøjelighed til at befæste Herregaaden stærkere; herpaa tyder den ovenfor (S. 294) anførte Bestemmelse i Valdemar Eriksons Haandfæstning, hvorefter hver Herremand havde Lov til paa sin Gaard at opføre hvilke Bygninger han vilde af Træ *eller Sten.* Fra denne Tid stammer ogsaa mange Borgnavne endende paa *—holm;* disse Borge maa have haft vandfyldte Grave.

Gaardens andre Bygninger maa tænkes opførte af Træ eller i Bindingsværk med lerklinede Tavl, ligesom Husene paa de større Bøndergaarde; dog har Beboelseshusene oftest haft to Stokværk, og i det øverste af disse, *Højeloft,* laa Gaardens mest benyttede Opholds- og Soverum for selve Herskabet, omgivne af en *Svale,* der udgjorde Forbindelsen mellem Rummene og spillede en stor Rolle som Samfærdsels- og Mødested; op til Svalen førte en Trappe *(Højeloftsbro).* Foruden det egentlige Stuehus maa man tænke sig flere andre Bygninger *(Bure),* ligeledes ofte i to Stokværk, til Opbevaring af Klæder og andre Forraad; i et af Burene var ofte indrettet Soveloft til Ungmøerne *(Jomfrubur).* Hertil kommer naturligvis Avlsbygningerne, der dog sjældent omtales særskilt i Viserne. Om nogen sammenbygget firlænget Gaard er der, som det vil ses, ikke Tale.

Langt prægtigere end Bygningernes Ydre var deres *indre Udstyr;* der tales ofte om Silkesenge og om Bolstre blaa, og til Højtid bredtes Bænkene med Hynder og tjældedes Væggene med Tæpper. Stor Luksus dreves med kostelige Drikkekar af Guld og Sølv og med rigt beslagne Drikkehorn (jfr. ovenfor S. 276), der dog sagtens til daglig gemtes i de store Kister eller *Ørker,* men ved festlige Lejligheder kredensedes Gæsterne af Husets Døtre, aldeles som i Oldtiden. Ogsaa *Dragterne* var ofte af kostbare Stoffer som Skarlagen, Bliant og Pel og forede med Sobel og Maar. Dragten var i det store og hele ens for Mænd og Kvinder, kun at Mændenes Kjortler i Regelen var kortere end Kvindernes. Paaklædningen omtales ikke sjælden i Viserne; f. Eks. hedder det om Ridderen:

Han drog i sin Skjorte skøn
og stukken Trøje med Silke grøn.

Bukkeskindsstøvle drog han paa Ben,
forgyldene Spore spændte han omkring.

Og om Ungmøen hedder det i en anden Vise:

Digitized by Google

Liden Kirsten hun gaar til Ørke,
hun klæder sig saa virke.

Hun drog i en Silkesærk,
var ni Jomfruer deres Haandeværk.

Hun drog i en Mantel blaa,
i hver en Søm det røde Guld laa.

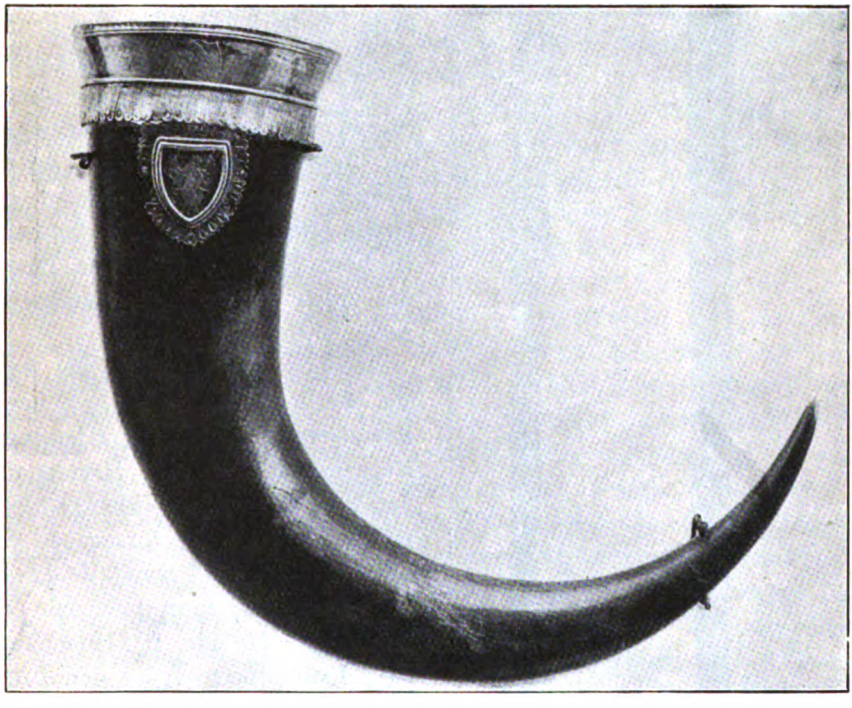

Drikkehorn fra 14. Aarh. (Nationalmuseet).

Hornet har senere tilhørt den sidste katolske Abbed i Sorø, Henrik Tornekrans.

Hun drog Guld alt over Guld,
alle hendes Fingre dem satte hun fuld.

Hun gjorded sig med Silkesnor,
røde Guldkrone over udslaget Haar.

Hun tog to Sølvkar paa sin Haand,
saa gik hun i Salen ind.

Digitized by Google

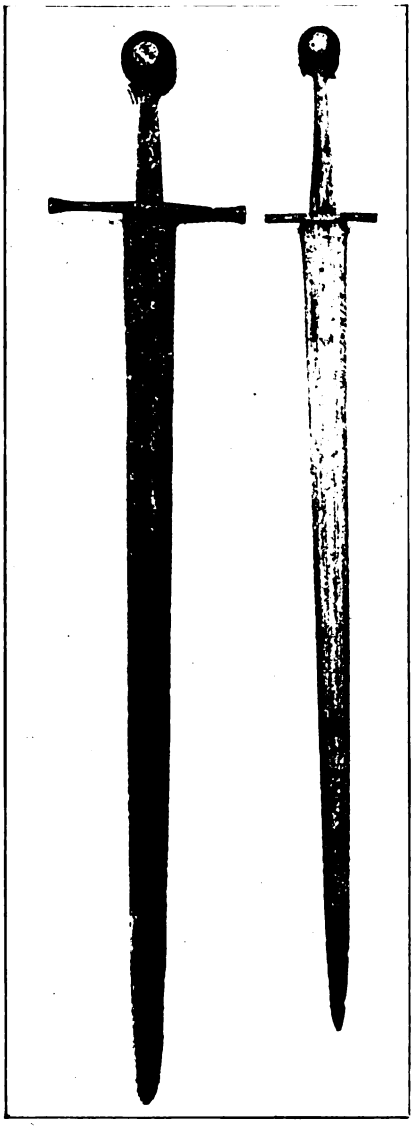

Sværd fra 14. Aarh.
(Nationalmuseet).

Guldkronen over det udslagne Haar var Jomfrusmykket, der bares sidste Gang ved Brylluppet og ved dette afløstes af Konehuen. — Mændenes Vaabenudstyr var ofte pragtfuldt ligesom selve Dragten. Hjælmen kunde være prydet med Forgyldning; den hueformede Type, oftest med Næseplade, afløstes henimod Aar 1300 af den helt lukkede Tøndehjælm. Krigernes *Brynje blaa* var en Panserskjorte flettet af Staalringe, og paa deres Skjold var Slægtens Vaabenmærke malet; Sværdet, *den brune Brand*, var ypperligt smedet og havde ofte rigt forsiret Fæste; hertil kom Spyd og stundom Økse; den sidste gik dog efterhaanden af Brug som Riddervaaben.

Medens Mændene for det meste færdedes udendørs, røgtede Kvinderne Husflid i Hjemmet. Naturligvis udgjorde Herregaarden ligesom Bondegaarden en økonomisk Enhed, der forsørgede sig selv med saa godt som alle Livsfornødenheder; man bryggede og bagte og slagtede til Husbehov, og i Fruerstuen øvedes den finere kvindelige Haandgerning med Naal og Væveskyttel; Møerne *slyngede Guld* eller vævede Billedtæpper, ligesom de tilvirkede Gangklæder; hvis en ung Kvinde syede Klæder til en Mand, opfattedes dette som en Art Kærlighedserklæring, saaledes som den lille Vise om Esbern Snares Frieri saa smukt afmaler. Ofte kortedes da Tiden ved Visesang; men særlig hørte dog denne hjemme ved *Dansen*, som var den mest yndede Morskab i Datiden, og som foregik i lange Rækker, Mænd og Kvinder mellem hverandre, under Ledelse af en Forsanger, der foredrog Visen og angav Takten,

Digitized by Google

medens de ovrige istemte Omkvædet. Dansen traadtes i Sommerkvælden helst i det fri, *ude ved Aa, paa den grønne Vold* (Slette), *i Lunden, ved Borgeled;* men det kunde være farligt nok for den unge Mø at deltage i disse *Vaagenætter*, og ofte advarede Moderen hende forgæves:

Det gør ingen Jomfru væn:
danse om Natten med drukken Svend.

Visernes Skueplads er oftest Herregaarden eller dens nærmeste Omgivelser; men heraf følger ikke, at de ikke kender andre Samfundsmagter end Landadelen. Om *Borger* og *Bonde* hører vi ganske vist ikke synderligt, navnlig ikke om den første; noget tiere nævnes Bønderne, af hvis Midte Herremanden ofte selv var udgaaet, og som derfor i Reglen omtales med en vis Sympati og i hvert Fald aldrig spottende. *Kirken* og dens Mænd spiller ikke nogen synderlig Rolle i Viserne; Munke og Klostervæsen omtales lejlighedsvis med en vis Ringeagt, der passer godt til de fleste Visers verdslig-ridderlige Aand. Ret hyppigt er der derimod i Viserne Tale om *Kongen* og hans Hovmænd. Flere af de ældste Viser med historiske Emner (fra Valdemarstiden) er prægede af den samme Troskabsfølelse over for Kongen, som vi kender fra Sakses og Svend Aagesøns Krøniker; i de fleste lidt yngre Viser mærker man dog ikke stort til denne Hengivenhed for Kongehuset, og ofte dvæles der — i Overensstemmelse med Tidsalderens virkelige Tildragelser — ved Kongens egenmægtige og vilkaarlige, ja tyranniske Adfærd. Mere end for Kongen personlig interesserer Visedigtningen sig dog for hans *Hovmænd*, der ved deres høviske Optræden og pragtfulde Dragter tiltrækker sig Kvindernes Blikke. Men Viserne røber dog langtfra nogen udelt Beundring for disse Modejunkere; ikke sjælden gør Digteren sig til Talsmand for en hvas landlig Kritik over deres fine Fornemmelser, som i Visen om Ingelil, der rider til Tinge for at faa Kongen til at give sig en Mand, der kan værge hendes Gods mod hendes Formynderes Overgreb, og som lærer den blaserede Hr. Ove Stigsøn, der „bedre kan sine Ærmer snøre, end han kan en Bomand være", god Bondesæd. I en anden Vise kvæder stolt Elselille med sine Møer en Nidvise mod hendes Bejlere, der „har saa længe til Hove tjent, de taaler hverken Hede eller Røg." Men af andre Viser ser man dog, hvilken Beundring Hovmandens flotte Væsen vækker hos de unge Adelsjomfruer, især naar han som den unge Hr. Svend Dyring har lært fine Manerer i Paris, og stundom advarer Moderen forgæves Datteren mod at lade sig daare af ham.

Baggrunden for Visernes Skildringer er den stærke oldtidsagtige

Digitized by Google

Følelse af Ættens ubrydelige Enhed, og hertil svarer nøje, at Jorden mere ses under Synspunkt af Arvegods i Slægten end som den enkeltes Privateje, aldeles som i de middelalderlige Landslove. Selv Gaverne til Kirker og Klostre, der dog gik ud over Arvegods og derfor begrænsedes stærkt af den verdslige Lovgivning, var ofte præget af en vis Slægtsfølelse; den Gavmildhed, som Skjalm Hvides Efterkommere viste mod Soro Kloster, hænger øjensynlig sammen med Ønsket om at gøre Klosterkirken til en Gravkirke for Ætten, hvor Sjælemesserne for de døde stadig læstes. I Lys af denne *Ætfølelse* maa begge de

Kalkmaleri i Ørslev Kirke ved Skelskør forestillende dansende Riddere og Fruer. 14. Aarh.
Efter »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed«. 1888.

to Hovedgrupper af Folkevisernes Yndlingsemner ses: *Fejde* og *Elskov*.

Talrige er de Viser, som handler om Fejde og Drab til Hævn for Frænder, og det i og for sig enkle Motiv varieres paa alle mulige Maader; bag ved dem alle ligger dog det fælles Grundsyn, at den af Landslovene anviste Udvej: at sone Drab med Bøder, ikke anses for stemmende med Ærens (ɔ: Æt- eller Troskabsfølelsens) Krav om Blodhævn. Udførelsen af Hævnen er i Reglen Mændenes Sag, men stundom optræder dog ogsaa Kvinder som Hævnere, som i Visen om Hr. Erlands Drab, hvor to unge Søstre ter sig som sande Skjoldmøer og hugger Hr. Erland ned til Bod for deres Faders Død; om retslig Paatale af Drabet er der ikke Tale, og ogsaa med Kirkeboden affinder Ungmøerne sig let:

De gav ikke andet for Hr. Erlands Død
end tre Fredage til Vand og Brød.

Men selv om Kvinden ikke som her tager aktiv Del i Drabet, er det dog ofte hende, der ægger Frænderne op dertil; saaledes hedder det om Malfreds Søn liden Engel:

Fostred hun ham i Vintre,
og fostred hun ham i sju (syv):
»Din Morbroder slog din Fader ihjel,
det siger jeg dig nu!«

Digitized by Google

Men da saa Sønnen senere har hævnet Faderens Død og bringer Moderen den Tidende, blusser Frændefølelsen for den dræbte Broder mægtigt op hos hende:

Det var Fru Malfred
hun græd og Hænder slog:
»Før da havde jeg een daglig Sorg,
nu haver jeg to!«

En lignende ram og oldtidsagtig Hævnlyst slaar ud af Visen om, hvordan Aage fælder Tord Iversøn til Hævn for, at dennes Fader for otte Aar siden har dræbt hans Broder; stolt Ellen ægger ham op til Drabet:

»Du spare ikke hans Okse,
du spare ikke hans Ko,
du spare ej heller hans hvide Hals,
om du kan hannem naa!«

Og som et uhyggeligt Varsel om Blodhævnens Fortsættelse igen i næste Slægtled lyder Visens næstsidste Vers:

Det mælte Tord Iversøns Hustru
alt under det Skarlagen rød:
»Lever Tord Iversøns Sønner to,
saa vel hævner de hans Død!«

Og Uhyggen forringes ikke ved Visens sidste Vers om Drabsmændenes Bortfærd:

Saa tørred de deres gode Sværd,
de satte dem i Slide (Skede),
saa sang de Kristhejla,
af Gaarden monne de ride.

Thi netop Benyttelsen af den kirkelige Bodssalme (Kyrie eleison, Kriste eleison, Herre Kristus, forbarm dig) som Sejrssang efter fuldendt Hævn belyser grelt, hvor magtesløs Kirken endnu ofte kunde staa over for Oldtidens Vildskab.

Dog klinger der ogsaa blidere Toner ind i alt dette Kampbulder. Visernes Skildringer af *ung Elskov* og særlig af de unge Adelsmøer har ofte en skær Ynde, som afviger kendeligt fra de bevarede Oldtidskvad om beslægtede Emner. Uvilkaarligt staar Folkevisernes Havbor (Hagbard) og Signe rent menneskeligt Nutidslæseren nærmere end Oldkvadets hedensk-heroiske Par, og sammenligner man Visen om Aage og Else med det tilsvarende Kvad i Eddaen om Helge Hundingsbane og

Digitized by Google

Sigrun, mærker man tydeligt, hvorledes Hovedpersonerne, den vældige Helt og hans Skjoldmø, er draget ned i en mildere og mere menneskelig Verden. Utænkeligt i Oldkvadet vilde Aages sublime Svar være paa Elses Spørgsmaal om, hvordan der er i Graven hos ham:

»For hver en Gang du græder,
din Hu gøres mod,
da staar min Kiste forinden fuld
med levret Blod.

For hver en Gang du kvæder,
din Hu er glad,
da er min Grav forinden omhængt
med Rosensblad.«

Heller ikke savnes der Træk af ægte Ridderlighed, der vidner om, at Middelalderens Aand dog ogsaa kunde øve en formildende Indflydelse paa Oldtidens haarde Sæder. I Visen om den saarede Jomfru kommer Ridderen til at lemlæste Møens Fingre i Sværddansen; men paa hendes Faders Spørgsmaal om Aarsagen hertil svarer hun, at hun selv er kommen for Skade med sin Broders Sværd. Ridderen hører dette og bliver rort over hendes selvfornægtende Optræden:

Han klapper hende ved hviden Kind:
»Vil I nu blive Allerkæreste min?«

Hendes Fader udbryder med Oldtidens Foragt for den lemlæstede: „Hvi vil du love saa lydt en Mø (en Mø med en saadan Legemslyde)?" Men Ridderen svarer:

»Selv skar jeg hendes hvide Hand,
derfor jeg vel den Jomfru and (under).«

Det er dog kun i de færreste Tilfælde, at Elskovsviserne ender saa lyst og lykkeligt. I en Række af dem beror den tragiske Konflikt (ligesom i Oldsagnet om Hagbard og Signe) netop paa Sammenstødet mellem Hovedpersonernes Elskov og den stærke Ætfølelse, som opfatter Giftermaalet som et Slægtsanliggende, der intet har med Hjerternes Valg at gøre. Herhen hører f. Eks. de ypperlige Viser om Nilus og Hillelille og om Ribold og Guldborg. I den sidste møder vi det ogsaa andenstedsfra, f. Eks. fra Olufsvisen, kendte Motiv, at den døende Fæstemand vil overlade sin Fæstemø til sin Broder, (men hun tager sin Død af Sorg over at miste ham). Saaledes kan end ikke Elskeren selv frigore sig for Tanken om Giftermaalet som et Slægts-

Digitized by Google

anliggende. I Lys heraf maa ogsaa den navnkundige Vise om Ebbe Skammelsøns Broderdrab forstaas: Ved sin Tjeneste i Kongens Gaard har Ebbe ligesom stillet sig uden for Ættens Synskreds, og hans hjemmeværende Frænder faar ordnet den ny Trolovelse mellem Ebbes Fæstemø og hans Broder Peder, hvorved Hovedsagen: Forbindelsen mellem de to Ætter, formentlig bedre sikres. Kun ud fra den ovennævnte Skik: at Fæstemøen som Regel gaar i Arv til den døde Fæstemands Broder, forstaas stolt Adelus' Villighed til at trolove sig med Peder straks efter den falske Tidende om Ebbes Død.

Den egentlige ægteskabsstiftende Handling var *Fæstemaalet*, d. e. Faderens (eller Værgens) højtidelige Bortfæstning af den unge Pige. Forud for denne gik en højtidelig Bejlerfærd, der dog ikke var rettet til Møen selv, men til hendes Forældre eller Værger, og først naar alt var aftalt mellem dem, kunde de unge, ofte ved Tavlebordet, lære hinanden nøjere at kende. Fæstemaalet besegledes ved et Gilde, *Fæstensøllet*. Brylluppet, der gerne stod Maanedsdagen efter, var kun den store Familiefest, der indledte det ægteskabelige Samliv; Gildet var det væsentlige, og dette endte med, at Brudeparret fulgtes til Sengs af alle Gæsterne (som Vitterlighedsvidner). Den kirkelige Vielse (for Kirkedøren) spillede ingen synderlig Rolle. Den gifte Kvindes Stilling var hædret og anset, og om Utroskab fra hendes Side høres forholdsvis sjældent.

Ofte gøres der dog i Viserne Brud paa Bejlerfærdens og Brylluppets regelmæssige Rækkefølge; et yndet Motiv er, at Kvinden ikke vil høre sine Frænders Raad, men lader sig bortføre af sin Elsker, hvoraf langvarig Ætfejde opstaar. En anden Hindring for Brylluppets normale Forløb udgjorde de hyppige Slegfredforhold, idet Herremanden ofte levede sammen med en Frille eller Slegfred, der enten maaske ikke var ham fuldt jævnbyrdig i Æt eller ogsaa kunde være røvet af ham mod hendes egen eller hendes Frænders Vilje. Dette anerkendte Slegfredforhold, der endog ifølge Jyske Lov efter tre Aars Forløb gik over til retmæssigt Ægteskab, indeholdt da Spiren til mange forskellige Konflikter, der ogsaa hyppigt udmales i Viserne.

Den poetiske Sympati er i Reglen paa de elskendes Side, selv om deres Elskov nok saa meget gaar paa tværs af Ættens Ønsker, og i det hele er det den raske og ridderlige Daad, baade Mands og Kvindes, der altid fejres i Viserne, medens Svæklingen ingen Medynk finder, naar han f. Eks. af Fejghed gaar Glip af sin retmæssige Brud, som det ses af de navnkundige Viser om Lave og Jon og om Tyge Hermansøn, der kommer for sent til sit eget Bryllup, fordi han „i Regn turde ikke udride". Viserne giver os da et ypperligt Billede af de urolige Forhold i denne Brydningstid, da Retten saare ofte sad i Spydstagen,

Digitized by Google

og Kongetroskabens gamle Baand slappedes og aftog i Styrke. Selv i Niels Ebbesøns Vise afspejler den adelige Selvraadighed sig stærkt, og det kan da ikke undre, at blandt Tidens mangfoldige blodige Tildragelser er det Erik Klippings Drab, der især har virket dragende paa Visedigterne. De ældre Viser, der holdt sig nærmere til den historiske Sandhed, omdigtedes til en stor sammenhængende Fremstilling, hvori de politiske Motiver er ombyttede med rent personlige: Kongens Forførelse af Marsk Stigs Hustru og Kongemordet som Marskens Hævn herfor; Sympatien er udelt paa Hævnerens Side, og dette Folkevisedigtningens ypperste Skud tegner da med overlegen Kunst et gribende og tragisk Billede af Tidens vilde Lidenskaber.

7. Litteratur og Kunst.

Ogsaa paa mange andre af Aandslivets Omraader mærker man Tidens urolige Forhold gøre sig gældende, og Nedgangen fra Valdemarstiden spores stærkt. Den verdslig-humanistiske Dannelse, der præger saadanne Forfattere som Sakse og Svend Aageson, er i brat Aftagende; en Efterklang af den spores endnu i Christoffer I's klassiske Citat paa Danehoffet i Nyborg (ovenfor S. 243), men iøvrigt bliver det mere og mere den fra det sydlige Udland indtrængende høviske Ridderkultur med dens omstændelige Ceremoniel, der sætter sit Præg paa de højeste verdslige Lag i Samfundet, medens den egentlige boglige Dannelse efterhaanden indskrænkes til Kirke- og Klostermændene. Men heller ikke af disse er noget Aandsværk levnet, der kan sidestilles med Valdemarstidens litterære Storværker; der findes saaledes slet ingen Danmarkskrønike fra Datiden, der i mindste Maade kan tage det op med Sakses og Svend Aagesøns omfattende og ypperligt fortalte Skildringer; kun den magre *Aarbogslitteratur* fortsættes fra den forudgaaende Periode, men i dens rent kalendariske Optegnelser om stort og smaat i Flæng mellem hinanden finder man saa godt som aldrig en samlet Fremstilling. Disse Aarbøger førtes ved nogle af Domkapitlerne og Klostrene. Kun sparsomt finder man hist og her mellem de tørre Notitser et heftigt Udbrud, der røber, at ogsaa Annalisten kunde gribes af en pludselig Stemningsbølge af Fædrelandskærlighed eller Harme over Landets ulykkelige Skæbne; især gælder dette om den i Ryd Kloster i Nørre Angel (det senere Lyksborg, Glücksburg) førte Aarbog, i hvilken en patriotisk Harme over de sydlige Naboers Indtrængen i Riget stundom blusser voldsomt op. Af Vigtighed er ogsaa den sjællandske Aarbog, der mellem de tørre Aarbogsnotitser indfletter flere livfuldt fortalte Skildringer, bl. a. af Erik

Digitized by Google

Plovpennings Drab. Begge Aarbøger kender og udnytter Sakses Danmarkshistorie; men et fuldstændigt Udtog af denne (hvis Formaal sikkert var at erstatte det altfor omfangsrige Originalværk med en lettere tilgængelig Haandbog i Danmarkshistorien) udarbejdedes først henimod Periodens Slutning af den saakaldte Jyske Krønikes Forfatter, der ogsaa skrev en kortfattet Fortsættelse ned til Aar 1340. Af denne Fortsættelse er ovenfor citeret adskillige Ytringer, der er betegnende for dens Forfatters bekymrede Fædrelandssind.

Denne Mangel paa samtidige fortællende Skildringer hænger nu ingenlunde sammen med, at Datiden savnede Evne til livfuld og malende Fremstilling; det ses tydeligt af de bevarede Krøniker om forskellige specielle Emner, saasom Erik Plovpennings Drab, Øm Klosters Fejde mod Aarhusbispen, og Jens Grands Fangenskab, af hvilke store Stykker er anført ovenfor, der røber en ikke almindelig Fynd og dramatisk Kraft i Skildringen. Snarere hænger denne Mangel sammen med den Afslappelse af det patriotiske Sindelag fra Valdemarstiden, der paa saa mange andre Maader giver sig til Kende i den her omhandlede Periode. Men at det dybe Fædrelandssind dog ikke var uddødt hos Kirkens Mænd, derom vidner paa gribende Maade den skønne Klagesang over Danmarks Ulykker, hvoraf flere Strofer er anført ovenfor (S. 296—97).

Magerheden i Datidens latinske Forfatterskab kan dog ogsaa i nogen Grad hænge sammen med Skrifternes mangelfulde Overlevering. Saaledes vides det, at Magister Peder fra Roskilde (Petrus de Dacia) i det 13. Aarhundrede vandt europæisk Navnkundighed ved sine astronomiske Skrifter, som desværre ikke er bevarede. Ogsaa mange andre værdifulde Skrifter kan være gaaet til Grunde, være sig af naturvidenskabeligt, filosofisk, teologisk eller juridisk Indhold. Bevaret er dog en Samling jyske Retsregler samlede c. 1300 af Ridderen Thord Litle („Thord Degns Artikler"); men ogsaa dette maa kaldes en mager Høst i Sammenligning med Valdemarstidens fyldige Optegnelser af Landslovene.

Men om end Datidens skrevne latinske Litteratur var tør og mager, saa opvejes dette fuldt ud af dens uskrevne danske Digtning, *Folkevisen*, der netop havde sin væsentlige Blomstring i dette (og det følgende) Tidsrum, selv om dens skriftlige Optegnelse først falder langt senere. Den danske Folkevisedigtning — den ypperste i Norden — giver os ikke alene det fyldigste Indtryk af verdslig middelalderlig Aand herhjemme, men dens korte, lyrisk-episke Digte rummer i fortættet Form hele Middelalderens Poesi, og i dens dybe Dæmringsskær fortoner sig paa en vidunderlig Maade de blide eller tragiske Menneskeskæbner indrammede i Omkvædets enstonige Naturromantik. Fol-

Digitized by Google

kevisen har da ogsaa ned igennem Tiderne været en fornyende og livgivende Kilde for dansk Digtning, der navnlig i vor Litteraturs Guldalder i det 19. Aarhundredes Begyndelse brød igennem med mærkelig Kraft og siden den Tid har befrugtet en Række af vore største Digtere.

Folkevisen hænger nøje sammen med Ring- eller Kædedansen, der i Løbet af det 12. Aarhundrede trængte ind fra det sydlige og vestlige Udland og hurtigt indtog en fremskudt Stilling som den ypperste selskabelige Forlystelse. Folkevisens lyriske Element er nøje knyttet til Dansen, idet Fordanseren gerne istemte et lyrisk Indledningsvers, der anslog Grundtonen i Visen, og som oftest til Slut indeholdt dens Omkvæd, som alle de dansende gentog efter hver Strofe. Til dette lyriske Udbrud knyttedes nu hele Norden over det fortællende Digt, foredraget af Fordanseren, og idet Viserne saaledes gik fra Mund til Mund, maatte deres Overlevering naturnødvendigt antage en bølgende eller flimrende Form, alt som Forsangeren huskede Versene mere eller mindre godt eller maaske digtede nye Strofer eller endog hele Viser i Tilslutning til ældre kendte. Samtidig udviklede der sig visse stereotype Vers, der stadig kom igen i Skildringen af visse bestemte Situationer, ligesom ogsaa Fyldekalksvers (særlig i Tilfælde af daarlig Hukommelse hos Forsangeren) havde en vis Tilbøjelighed til at brede sig paa de oprindelige Strofers Bekostning. Men trods disse Mangler ved Visernes Overlevering, der netop er saa fremtrædende paa Grund af deres sene skriftlige Optegnelser (i de adelige Damers Visebøger fra det 16.—17. Aarhundrede eller endog først i det 19. Aarhundrede paa Folkemunde), indeholder dog denne Digtning en overvældende Rigdom af fast formede og ypperligt komponerede Romancer, der netop i deres ofte knappe og koncise Form er rene Mesterværker af Fortællekunst.

Visernes Digtere er navnløse; deres Milieu er som nævnt overvejende Landadelens, hvis Liv i Fejde og Elskov skildres paa de mangfoldigste Maader og gennem Fremførelse af de forskelligste Mennesketyper, lige fra den bly Ungmø til den pralende Slegfred, lige fra den trofaste Svend Trost til den forræderske Rane Jonson, lige fra den unge Elskovs drømmende Opvaagnen (i Visen om Vesselil og Venderkongen) til den aldrende Kvindes gribende Kvide over sin haarde Skæbne (i Visen om Hillelilles Klage). Viserne spiller paa alle Følelsens Strenge, og Elskovens og Hadets, Hævnens og Medfølelsens Toner klinger med samme Styrke igennem deres Strofer. En mægtig poetisk Virkning opnaas ofte ved de dramatisk tilspidsede Ordskifter, hvor Ordene kan falde som hvasse Sværdhug; stundom føres man allerede i de første Strofer ved et saadant Ordskifte midt ind i Visens Handling. Sympatien er, som ovenfor omtalt, altid paa den raske og mandige Daads Side, og det skildres ofte med en vis Forkærlighed,

Digitized by Google

hvordan den unge Elskov baner sig Vej paa tværs af Fædrenes haarde Modstand; men mindst lige saa ofte er denne de elskende for stærk, saa at Visen faar en tragisk Udgang. Kvindeskikkelserne har intet til fælles med den galante Kvindedyrkelse, der præger den franske Ridderdigtning (og de af den paavirkede tyske og engelske Adelskredse), og som ofte slaar over enten i Brutalitet eller Letfærdighed; de unge Kvinder er af en dygtig og djærv, ofte lidt haandfast Type, og flere Viser skildrer med Forkærlighed unge Piger, der ligesom Oldtidens Skjoldmøer tager sig krigerske Opgaver paa, uden at dog denne Mandhaftighed gaar ud over deres Kvindelighed.

Sine Emner henter Folkevisedigtningen dog langtfra udelukkende fra det samtidige Ridderliv eller fra Tidens historiske Tildragelser. Ogsaa Oldtidens Sagnstof inddrages i Digtningen og omformes i Riddertidens Aand, som vi ovenfor har nævnt et Eksempel paa i Visen om Aage og Else. Man nøjedes endda ikke med at omdigte de hjemlige Oldkvad; ogsaa fra Tysklands Oldtidssagnkredse indvandrer Emner, særlig knyttende sig dels til Sivard Snarensvend (Tyskernes Siegfried, den oldnordiske Digtnings Sigurd Faavnesbane), dels og fornemmelig til Didrik af Bern (opr. Østgoternes Konge Theodorik) og hans Kæmper, der i Folkevisedigtningen indtager en lignende Plads som Rolf og hans Bersærker i Oldkvadene. Endelig laanes fra den franske Ridderdigtning selve den ridderlige Forkæmper for den nationale Idé, Holger Danske, hvis poetiske Personlighed yderligere udformes paa dansk Grund i den yngre Middelalder*). — Af egentlige kirkelige Legender optoges nogle faa, mest saadanne, der ved deres ridderlig-heroiske Præg var nær i Slægt med Folkevisens Aand.

Folkevisedigtningen er som Kunst betragtet Tidsalderens ypperste Frembringelse, hvis Poesi altid vil bevare sin Magt over danske Sind og bringe levende Bud om hine sælsomme Tider, hvis Uro og Kampgny saa langt fra har virket hæmmende paa denne Art Digtning, at den langt snarere har udgjort en ypperlig Jordbund for den. Det samme er naturligvis ingenlunde Tilfældet med *Bygnings- og Billedkunsten*, der i Valdemarernes Storhedstid havde en afgjort Glansperiode,

*) Derimod findes der i Danmark i den her omhandlede Periode ingen Spor til egentlig litterær Bearbejdelse af fransk Ridderdigtning, medens denne i Norge afgav Stof til en Række Eventyrsagaer, der i Sverige endog direkte overførtes i rimet Form og i høj Grad inspirerede den ældste nordiske Rimkrønike (om Hertug Erik af Sverige), hvis Strofer ret hyppigt er citeret ovenfor.

Digitized by Google

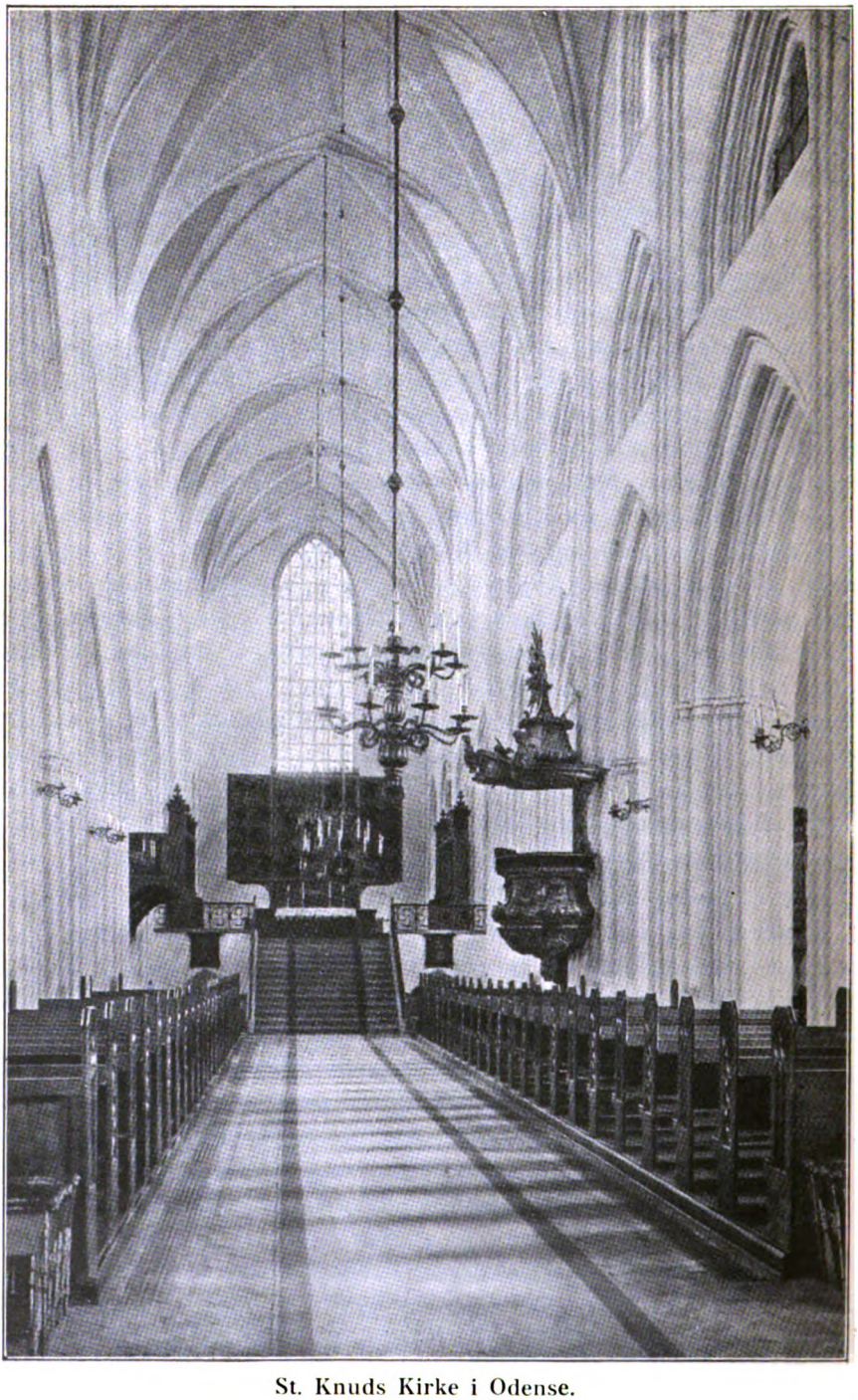

St. Knuds Kirke i Odense.
Fotografi.

Digitized by Google

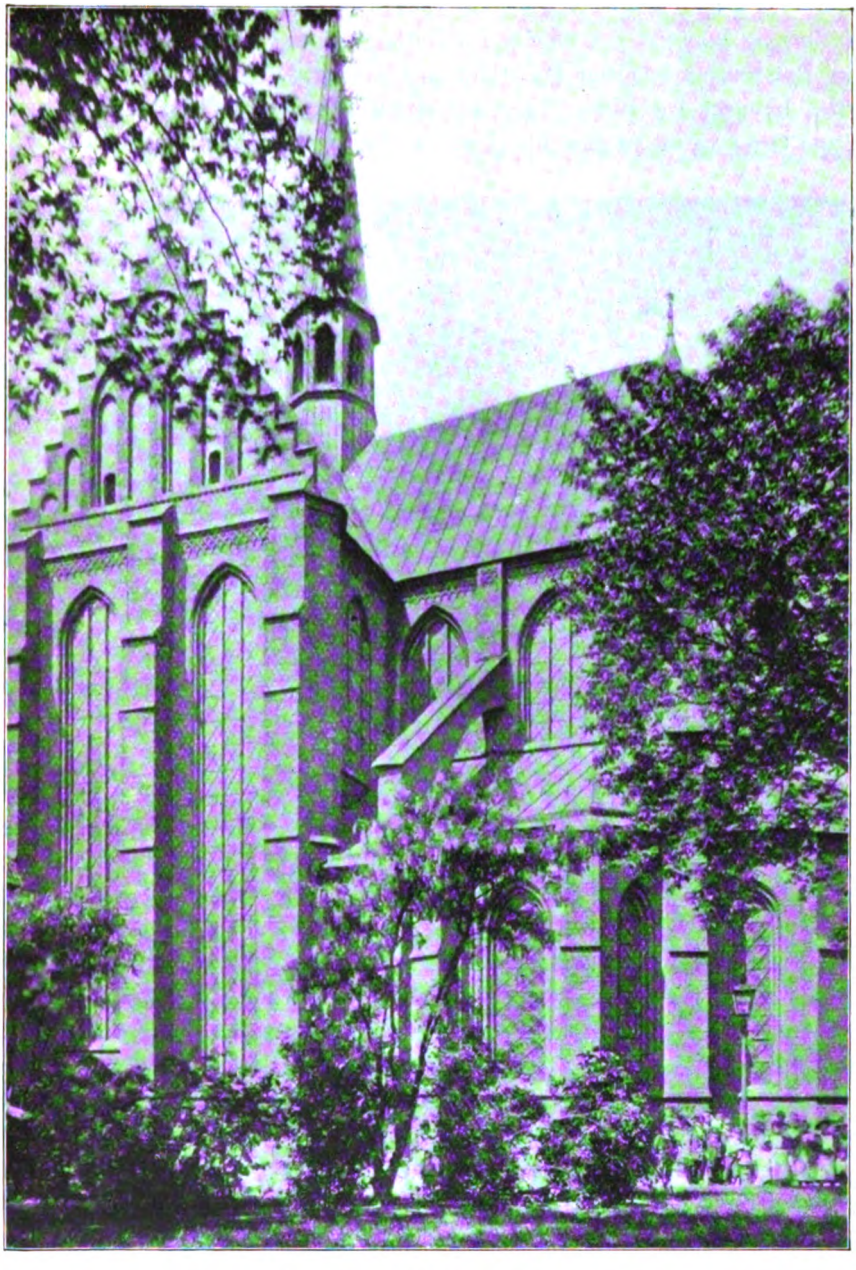

St. Peders Kirke i Malmø.
Fotografi.

Digitized by Google

men som selvfølgelig uundgaaeligt maatte præges af de følgende urolige Tider, saa meget mere som de aldeles overvejende var knyttet til Kirker og Klostre, der særlig føleligt maatte lide under de slette Kaar for Retshaandhævelsen i Landet. Af verdslig Kunst er saa godt som intet bevaret fra hine Tider, og rimeligvis har Adelsgaarden kun i ringe Grad været præget af Tidens kirkelige Bygningsstil, men har for

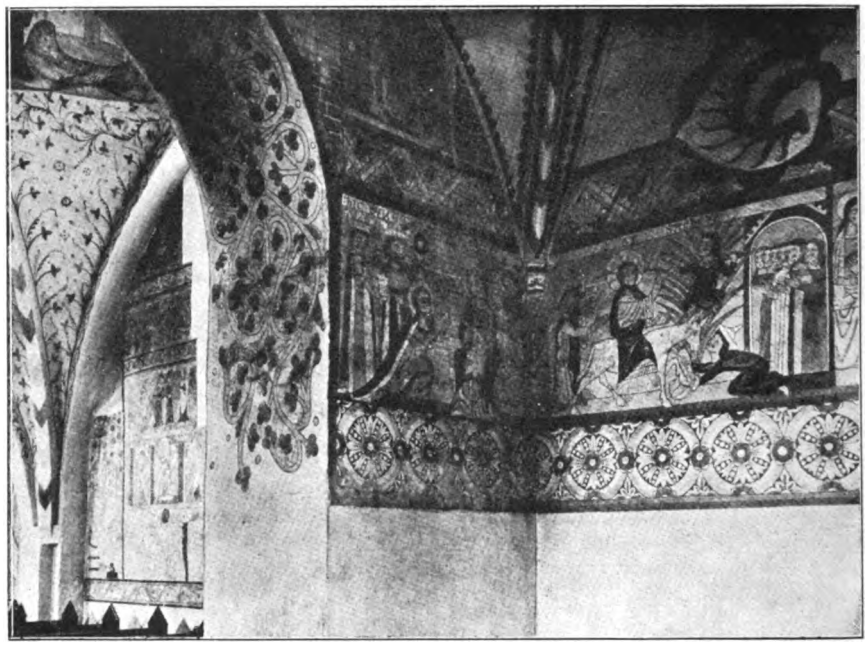

Kalkmalerier i Keldby Kirke paa Møn. c. 1300.
Fotografi.

de fleste Bygningers Vedkommende sluttet sig nærmere til Bøndergaardenes mere primitive Byggesæt. Mere paavirkede af Kirkebygningskunsten har sikkert de større Borge været, men af dem er saa lidt i Behold, at man ikke i Enkeltheder kan gøre Rede for deres Byggemaade. Derimod er adskillige Kirkebygninger fra Tiden bevaret til vore Dage, væsentlig i Købstæderne, hvorved det ikke maa glemmes, at saa godt som alle Landsogne i den foregaaende Periode var blevet udstyret med Stenkirker. I Slutningen af det 12. Aarh. var de forskellige Arter af Brudstene blevet afløst af de brændte Teglstene, og i den her omhandlede Periode udgør disse sidste for det egentlige Murværks Vedkommende det eneste anvendte Byggemateriale.

Ved Slutningen af Valdemarstiden herskede endnu her i Landet den *romanske* Stil (Rundbuestilen populært kaldet), i hvilken saa vel

Digitized by Google

Flertallet af vore Domkirker som den aldeles overvejende Del af vore Landsbykirker er opført. Hvad de førstnævnte angaar, var Opførelsen af Brudstensdomkirkerne i Lund, Viborg, Ribe og Slesvig væsentlig afsluttet i Valdemarstiden. De omkring Aar 1200 grundlagte Teglstensdomkirker i Roskilde og Aarhus (af hvilke den sidste som bekendt er helt ombygget i gotisk Stil), var derimod ved Begyndelsen af det det her omhandlede Hundredaar langtfra fuldførte, og der byggedes da ogsaa stadig videre paa dem; men i Løbet af det 13. Aarh. skiftede Stilarten, idet man gennem den saakaldte Overgangsstil, i hvilken Rundbuen afløses af Spidsbuen, medens Konstruktion og Byggemaade væsentlig endnu er romansk, naar over til den ny og dristige konstruktive Stil, der med et misvisende Udtryk kaldes den *gotiske* (populært: Spidsbuestilen). Denne præger de to nævnte Domkirkers vestlige Partier i Modsætning til deres romanske Kor og Tværskibsanlæg (i Aarhus er dog det romanske Kor erstattet af et sengotisk). Et typisk selvstændigt Bygværk i Overgangsstil er den skønne Cistercienserkirke i Løgumkloster i Sønderjylland, en anselig, ogsaa efter europæisk Maalestok fremragende Korskirke med høje Hvælvinger fra det 13. Aarh.s senere Del. Blandt andre Klosterkirker i Overgangsstil kan nævnes de to Sortebrødrekirker i Aarhus og Viborg samt Skovkloster (Herlufsholm). Men i øvrigt kan de egentlige gotiske Bygninger i Danmark langtfra i Skønhed og Originalitet maale sig med vore romanske Kirker; det mærkes, at Forbindelsen med Kunstcentrerne mod Sydvest i indeværende Periode mere og mere ebber ud, og at det næsten ude-

Krucifiksfigur af Elfenben i Herlufsholm Kirke. c. 1250. Fotografi.

Digitized by Google

lukkende er den nordtyske Teglstensgotik, der tages til Forbillede; men kun sjælden naar de danske gotiske Kirker op i samme kunstneriske Højde som Hovedkirkerne i de rige Hansestæder. Dog er Vestenden af St. Knuds Kirke i Odense, opført af Biskop Gisico ved Aar 1300, et stateligt og velafvejet Bygværk i ren gotisk Stil, og rundt omkring i Købstæderne byggedes eller paabegyndtes i denne Periode adskillige Sognekirker, bl. a. St. Petri Kirke i Malmø, grundlagt 1319, som ved sine høje, slanke Forhold nærmer sig mere til de bedste nordtyske Forbilleder end de fleste andre gotiske Købstadkirker, hvis forholdsvis lave Hvælvinger og massive Byggemaade giver dem en vis Lighed med forstørrede Landsbykirker.

Røgelseskar fra Hesselager, nu i Nationalmuseet, med Runeindskrift, der fortæller, at »Mester Jakob Rød af Svineborg gjorde mig.« Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker« IV.

I Modsætning til den strengt romanske Stils flade Kirkelofter præges baade Overgangstiden og den rene Gotik af Hvælvingers Indførelse. Saadanne indbyggedes i det her omhandlede Tidsrum i mange af de større romanske Kirker, saavel Domkirker som Klosterkirker (Lund, Ribe, Sorø, Ringsted m. fl.), ligesom ogsaa enkelte Landsbykirker overhvælvedes; de fleste af disse sidste fik dog sikkert ikke Hvælvinger førend i den yngre Middelalder. Enkeltvis fandt ogsaa Udvidelser Sted af Landsbykirkerne, især mod Vest; derimod tilhører Opførelsen af Taarne og Vaabenhuse ved disse samt den ikke sjældne gotiske Ombygning af deres Kor overvejende den yngre Middelalder. — Af Tidens Klosterbygninger er kun lidet levnet; nævnes kan det Brudstykke af den ene Klosterfløj, der er sammenbygget med Løgum Klosterkirke, og navnlig Franciskanerklostret i Slesvig By, der for en stor Del er opført i tidlig-gotisk Sil.

Af Kirkernes Udstyr med *Skulptur* og *Maleri* er ikke meget bevaret fra den her omhandlede Periode. For egentlig dekorativ Skulptur var der ikke megen Brug i Teglstenskirkerne — i Modsætning til den franske Gotik og de af denne paavirkede Kirkebygninger, der netop ud-

Digitized by Google

mærker sig ved en overvældende rig figurlig Udsmykning (i Norden maa særlig fremhæves Domkirken i Trondhjem)*). Derimod er der bevaret en Del udskaarne Kristus- og Helgenfigurer fra Tiden, der i Modsætning til de stive, frontaltstillede romanske Skulpturer udviser en blødere, mere bevæget og følelsesfuld Menneskefremstilling; nogle af disse er ved deres omhyggelige og udtryksfulde Udførelse, der dog ingenlunde savner Højhed, ikke uværdige Repræsentanter for den unggotiske Skulptur, der i de sydligere Lande fejrede saa store Triumfer i ædel og aandsbaaren Opfattelse af Menneskeskikkelsen, men som Helhed kommer Datidens danske Skulptur langtfra paa Højde med Udlandets. Et Værk som det i Elfenben og Hvalrostand udskaarne Krucifiks fra Herlufsholm vil dog altid med sin fine og sjælfulde Udførelse kunne maale sig med de bedste Kunstværker fra Datiden. — Af gotiske Døbefonte er bevaret et ikke helt ringe Antal, men i Modsætning til de romanske er de saa godt som alle indført i Landet, overvejende fra Gotland. — En lille Gruppe hjemlige Metalarbejder udgøres derimod af de i ret betydeligt Antal bevarede Røgelsekar, som er forsynet med en Runeindskrift, der angiver Mester *Jakob Rød* i Svenborg som deres Forfærdiger.

Af Datidens Glasmalerier er saa godt som intet bevaret, og ogsaa af de malede Alterbordsforsider (Antependier) har kun lidet holdt sig til vore Dage. Typisk for Unggotikens livfulde Figurfremstilling og velafvejede dekorative Holdning er det fremragende Antependium fra Løgumkloster, der findes i vort Nationalmuseum; og om rig dekorativ Udsmykning af Alteret, ofte med et over dette opført udskaaret Tabernakel, taler adskillige bevarede Levninger. Noget mere er bevaret af Vægmalerier fra Datiden, afvigende fra de stive romanske Kalkmalerier ved den friere Behandling af Menneskelegemet og mere utvungne Komposition, ofte i en malet arkitektonisk Indfatning; de fleste er dog ikke synderlig fremragende som Kunstværker. Som Eksempel kan fremhæves den maleriske Udsmykning fra c. 1300 af Kjeldby Kirke paa Møn og af flere Kirker paa Falster og Laaland samt Bornholm.

*) I Norge, hvorfra man stadig vedligeholdt en livlig Forbindelse vestpaa, trængte i det hele den rene Gotik langt tidligere ind end i Danmark, hvis udenlandske Forbindelser i denne Periode væsentlig gik sydpaa.

Digitized by Google

Litteratur.

En grundlæggende Skildring af Tidsrummet 1241—1340 er givet af *Kr. Erslev* i *Danmarks Riges Historie II.* Tiden 1241—1282 er skildret i *Erik Arup: Danmarks Historie I.* (1925). Enkelte Tidsafsnit, Personer og Tildragelser behandles bl. a. i følgende Skrifter og Afhandlinger: *Kr. Erslev: Erik Plovpennings Strid med Abel* (Hist. Tidsskr. 6. R. II, 1890). — *C. Paludan-Müller: Studier til Danmarks Hist. i det 13. Aarh. 1—4* (Vidensk. Selsk. Skr. 5. R., hist.-philos. Afd., IV, 1872). — *A. D. Jørgensen: Bidrag til Nordens Hist. i Middelalderen. Kbh. 1871.* — *Jul. Martensen: Erik Glipping og Marsk Stig i Middelalderens Annaler og Viser* (Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 1873). — *H. Schück: Marsk Stigs-visorna* (Letterst. Tidsskr. 1893). — *M. Mackeprang: Krøniken om Jens Grands Fangenskab* (Hist. Tidsskr. 6. R. III, 1892). — *Kr. Erslev: Fra Holstenervældens Tid i Danmark* (Hist. Tidsskr. 6. R. VI, 1896). — *M. H. Rosenørn: Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris, I—II. Randers og København. 1873—1901.* — *A. D. Jørgensen: De hist. Folkeviser og Niels Ebbesøn* (Hist. Tidsskr. 6. R. III, 1891). — *Sofus Larsen: Niels Ebbesens Vise* (Aarb. f. nord. Oldkyndh. 1903). — *Samme: Niels Ebbesens Vise. Kbh. 1908.*

Af Kildeudgaver maa foruden *M. C. Gertz'* og *Ellen Jørgensens* Udgaver af Helgenlevneder, Krøniker og Aarbøger (se Litt. for det forudgaaende Tidsafsnit) nævnes: *Svend Grundtvigs* og *Axel Olriks* store grundlæggende Værk *Danmarks gl. Folkeviser I—VIII. Kbh. 1853—1919* (fortsat af *H. Grüner-Nielsen);* jfr. *Danske Folkeviser i Udvalg v. Axel Olrik I—II.* Kbh. 1899—1909; *Johs. Steenstrup: Vore Folkeviser fra Middelalderen. Kbh. 1891.* — *G. E. Klemming: Svenska medeltidens rimkrönikor. Stockholm 1865—1868.* — Oversættelser: *Jørgen Olrik: Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebispestrid. Udvalg af Kilder til Danmarks Hist. 1241—1274. Kbh. 1906—08.* — *H. Olrik: Danske Helgeners Levned, Kbh. 1893—94.* — Fortegnelser over Oldbreve i *Regesta diplomatica* og i *Kr. Erslev: Fortegn. over danske Breve fra Middelalderen,* se Litteraturfortegn. ved det foregaaende Afsnit.

Angaaende Statsforfatning og Lovgivning samt Samfundsforhold i det hele maa foruden til de alm. samfunds- og retshistoriske Værker i det forudgaaende Tidsrums Litteraturfortegnelse, og da navnlig *L. Holbergs Skrifter,* henvises til: *M. Mackeprang: De danske Fyrstelen i Middelalderen* (Hist. Tidsskr. 6 R. VI, 1895). — *Kr. Erslev: Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen* (Hist. Tidsskr. 7. R. II, 1899). — *Anna Hude: Danehoffet og dets Plads i Danmarks Statsforfatning. Kbh. 1893.*

Digitized by Google

— *H. Matzen: Danske Kongers Haandfæstninger. Kbh. 1889* (Univ.-Progr.). — *P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241—1377* (Aarb. f. nord. Oldk. 1884). — *N. M. Petersen: Bonde, bryde og adel* (Ann. f. nord. Oldk. 1847). — *M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV. Kbh. 1900.* — *Hugo Matthiessen: Gamle Gader. Kbh. 1917. Samme: Torv og Hærstræde. Kbh. 1922. Samme: Middelalderlige Byer. Beliggenhed og Baggrund. Kbh. 1927.* — Om Gilderne se foreg. Tidsrums Litteraturfortegnelse. — Stadsretterne er bl. a. trykt i *Kolderup-Rosenvinge: Gl. danske Love V.* (1827).

Af kirkehistoriske Arbejder kan foruden *Helwegs, Ellen Jørgensens* og *Lindbæks* i den foregaaende Litteraturfortegnelse nævnte Værker bl. a. nævnes: *Ivar Hertzsprung: De danske klostres styrelse og økonomiske forhold samt klosterbygningerne i tiden 1202—1319.* (Hist. Tidsskr. 7. R. V, 1904).

Ang. Litteraturens Historie maa henvises til *C. Rosenbergs, J. Paludans* og *Carl Petersens* i den forudgaaende Litteraturfortegnelse omtalte Værker; angaaende Kunstens Historie til *Beckетts* og *V. Lorenzens* sammesteds anførte Værker; jfr. ogsaa *Magnus Petersen: Beskrivelse og Afbildning af Kalkmalerier i danske Kirker. Kbh. 1895.*

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PLEASE RETURN TO
ALDERMAN LIBRARY

DUE	DUE
1/22/86	

Digitized by Google

UX 000 947 057

Digitized by Google

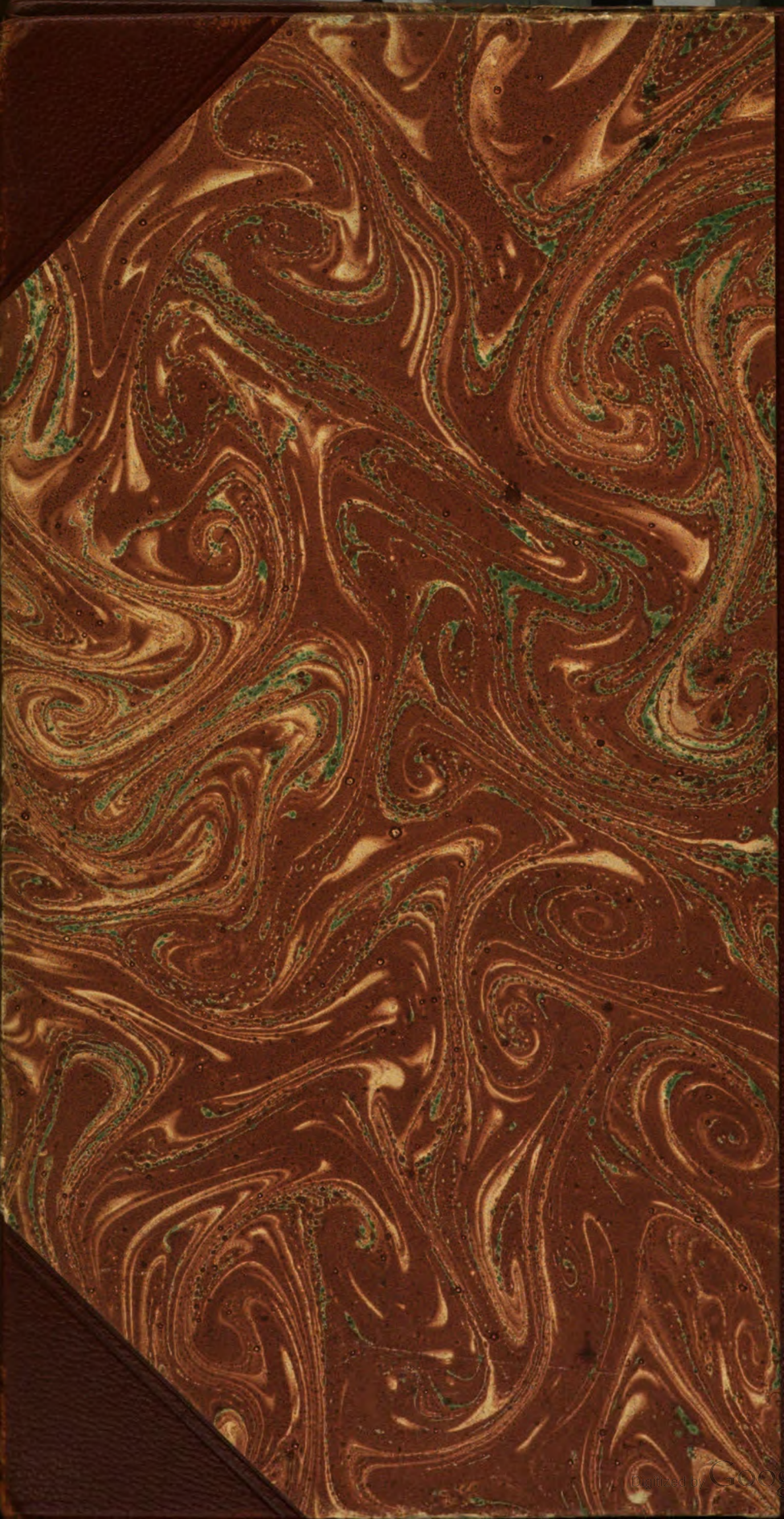
Digitized by Google